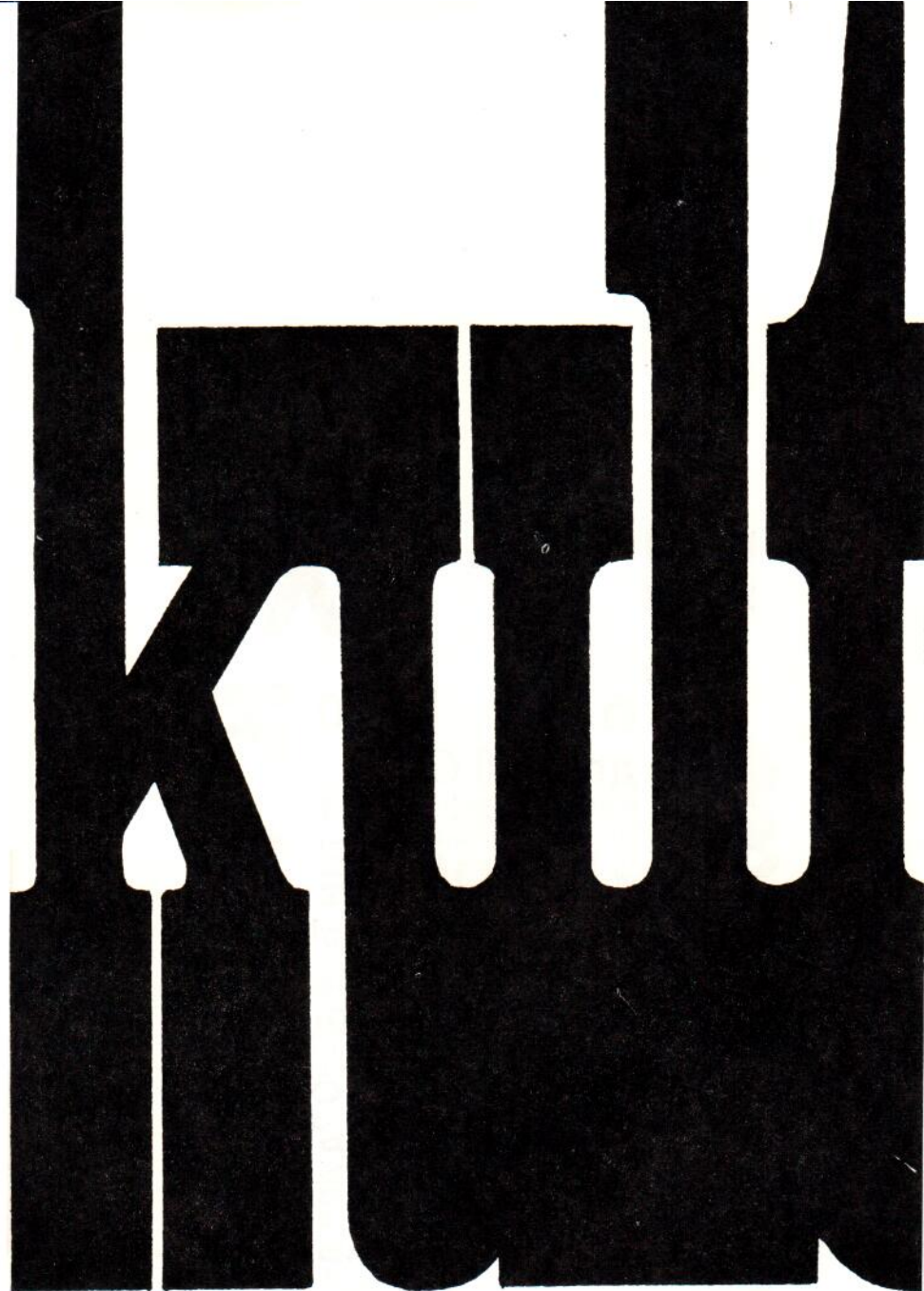

Historia

Teorija

**ČASOPIS ZA TEORIJU I
SOCIOLOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

Kultura

REDAKCIJA
SLOBODAN CANIC
TRIVO INDIĆ
VUJADIN JOKIĆ
SVETA LUKIĆ
STEVAN MAJSTOROVIC
(odgovorni urednik)

DANICA MOJSIN

MILOŠ NEMANJIĆ
MIRJANA NIKOLIĆ
MIODRAG PETROVIĆ
NEBOJŠA POPOV
MILAN VOJNOVIĆ
TIHOMIR VUČKOVIĆ

OPREMA
BOLE MILORADOVIĆ

LEKTOR
ILIJA MOLJKOVIĆ

KOREKTOR
OLGA MARTINOVIĆ

Izdaje: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka,
Beograd

Redakcija časopisa »Kultura«, Beograd, Nemanjina 24,
II sprat. Telefon 656-869

Izlazi četiri puta godišnje. Cena jednog broja 10.— din.
dvobroja 20. Godišnja pretplata 40.— din. Pretplata se
šalje na adresu: Zavod za proučavanje kulturnog raz-
vitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Ziro račun 600-3-1284-10
s naznakom „Za časopis Kultura“.

Rukopise slati u dva primerka s rezimeom.
Stampa grafičko preduzeće »Slobodan Jović«, Beograd

SADRŽAJ

Pariska kumuna

PRAZNIK

8

Žan Gason

HRONOLOGIJA PARISKE KOMUNE

10

Pol Šove

STAV KOMUNE PREMA PROSVETI I KULTURI

15

Radoslav Josimović

PARISKA KOMUNA I UMETNOST

25

Fransoaz Han

PARISKA KOMUNA I PESNICI

43

Tihomir Vučković

PARISKA KOMUNA I POZORIŠTE

53

Darko Suvin

KOMUNA I ORGANIZACIJA POZORIŠTA

57

RASPRAVA O POZORIŠTU

62

POZORIŠNA KRITIKA U KOMUNI

70

Jurij Danilin

DRAMSKO STVARALAŠTVO U KOMUNI

80

Žorž Soria

KOMUNA I LIKOVNE UMETNOSTI

87

Mišel Bonen

STAMPA U DOBA KOMUNE

99

Svetozar Marković

POGIBIJA PARISKE KOMUNE

108

Kosta Milutinović

PARISKA KOMUNA I SRBI

115

Teme

Ivan Ilić

ALTERNATIVA ŠKOLOVANJU

130

Miloš Nemanjić
KULTURNE POTREBE I KULTURNE VREDNOSTI

152

Istraživanja

Danica Mojsin-Trailović
ELEMENTI DRUŠTVENE MORFOLOGIJE BEOGRADA

164

Pirkazi

Nikolaj Timčenko
SEREN KJERKEGOR: POJAM STREPNIJE

182

Božidar Jakšić
ZIVIMO LI U VREME NEVREMENA

185

Mirko Đorđević
KULTURA — ČOVEKOVA SUDBINA

193

Stanoje Ivanović
KA NOVOM VIĐENJU SVETA

200

Osvrti

Marija Majdak
FORMULA PUBLIKA

208

PRIHODI PISACA ZAVISE I OD ČITALACA

214

Vera Ikonomova
MOTIVACIJA I LIČNOST

217

Marija Đukanović
PEDESET VEKOVA IRANSKE KULTURE

230

Andrija Gams
ČOVEK I RELIGIJA

236

Vera Ikonomova
XII MEĐUNARODNI KONGRES PRIMENJENE
PSIHOLOGIJE

244

POVODOM PROSLOG BROJA „KULTURE“

249

S U M M A R Y

252

C O N T E N T S

255

I DEO

PARISKA KOMUNA

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

N° 50 LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ N° 50

COMMUNE DE PARIS

LA COMMUNE DE PARIS,

Considérant que le premier des principes de la République française est la liberté;

Considérant que la liberté de conscience est la première des libertés;

Considérant que le budget des cultes est contraire au principe, puisqu'il impose les citoyens contre leur propre foi;

Considérant, en fait, que le clergé a été le complice des crimes de la monarchie contre la liberté.

DÉCRÈTE :

Art. 1er. L'Église est séparée de l'État.

Art. 2. Le budget des cultes est supprimé.

Art. 3. Les biens dits de mainmorte, appartenant aux congrégations religieuses, meubles et immeubles, sont déclarés propriétés nationales.

Art. 4. Une enquête sera faite immédiatement sur ces biens, pour en constater la nature et les mettre à la disposition de la Nation.

LA COMMUNE DE PARIS.

Paris, le 3 avril 1871.

IMPRIMERIE NATIONALE. — 404 821

*Décret de séparation de l'Église et de l'État
(3 avril 1871).*

PRAZNIK*

Proglašena je Komuna.

Rodila se iz glasačkih kutija, pobedonosna, suverena i naoružana.

Izabranici naroda ušli su u staru Gradsku večnicu u kojoj su nekad odjekivali Santerov doboš i streljanje na dan 22. januara — sa ovog trga na kome je krv žrtava palih za nacionalnu čast i dostojanstvo Pariza izbrisana prašinom koja se na današnji praznik diže pod nogama pobjedničkih bataljona.

Više se neće čuti tutnjava Santerovog doboša; puške više neće blistati sa prozora Opštinskog doma i krv se više neće sramno prolivati po negdašnjem gubilištu na *Place de la Grève*, — ako mi hoćemo.

A mi hoćemo, nije li tako, građani?
Proglašena je Komuna.

Sa obala su grmele artiljerijske salve, a sunce je na trgu zlatilo njihov sivi dim. Iza barikada stajala je gomila: ljudi su pozdravljali šeširima, a žene maramicama, pobedonosnu povorku topova koji su svoje tučane čeljusti spustili skrušeno i tiho, bojeći se da ne poplaše razdraganu gomilu.

Pred sumornom fasadom, čiji je sat otkucao tolike časove — koji su sad vekovi, i video tolike događaje — koji su danas istorija, pod ovim prozorima na kojima su stajali mnogobrojni posmatrači puni poštovanja, svečano je koračala Nacionalna Garda.

Na tribini su stajali izabranici naroda, — čestiti ljudi odlučnog i ozbiljnog lika; bista Republike, čija se belina isticala na crvenom zastoru, ravnodušno je posmatrala kako se preliiva ono more blistavih bajoneta, među kojima su se vijorile zastave i barjačići jarkih boja, dok su se u nebo dizali isprepletani odjeci gradske vreve, truba, doboša, salva i klicanja.

Komuna je proglašena jednoga dana koji je protekao u znaku revolucionarnog i patriotskog sla-

* Uvodnik iz lista *Le Cri du Peuple*, od 30. III 1871; objavljen u časopisu *La Rue*, No 10, 1971.

vlja, miroljubivog i veselog, u znaku zanosa i svečanog raspoloženja, uzvišenih osećanja i radosti, jednoga dana koji je dostojan doba boraca iz Devedesettreće i koji nam nadoknađuje dvadeset godina Carstva i šest meseci poraza i izdaja.

Narod Pariza, ustajući na oružje, pozdravio je Komunu koja mu je uštedela stid od kapitulacije, uvredu zbog pobede Prusa, i koja će mu omogućiti da izvojuje slobodu kao što je mogla da mu omogući da izvojuje i pobeđu.

Što nije proglašena 31. oktobra! Svejedno! Borci pali na Buzenvalu, žrtve 22. januara, osvetili smo vas sad!

Proglašena je Komuna! Bataljoni koji su sami preplavili ulice, kejeve i bulevare, prolamajući vazduh pobedničkim zvucima truba i grmljavinom doboša — tako da sve tutnji i srca uzbuđeno kucaju, i koji su došli da klicanjem pozdrave Komunu, da velikom građanskom smotrom koja prkosi Versaju uveličaju njeno proglašenje, ponovo stavljaju pušku o rame i kreću ka predgrađima, ispunjavajući žagorom ovaj veliki grad, veliku košnicu.

Proglašena je Komuna.

Danas su svečano venčani ideja i revolucija.

Sutra će građanin-vojnika, — da bi Komuna koju je večeras oduševljeno pozdravio i prihvatio, mogla doneti plodove — morati da, opet s ponosom, ali sada i slobodan, ponovo zauzme mesto u radionici ili u prodavnici.

Posle poezije trijumfa, proza rada.

„Le Cri du Peuple”

Prevela s francuskog

ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ

ŽAN GASON

HRONOLOGIJA PARISKE KOMUNE

1848.

25. FEBRUAR: — Pad Luja—Filipa, ustavnog kralja, odanog krupnoj poslovnoj buržoaziji. Uloga naroda Pariza bila je presudna. Proklamovana je Republika. Pevalo se: „Kapa dole pred kačketom, na kolena pred radnikom!”

22—26. JUN: — Kavenjakova armija porazila je pariski proletarijat. Ovaj se tukao bez saveznika: „Solo funebr” — veli Marks. „Republika je mrtva” — piše Lamne.

1851.

2. DECEMBAR: — Državni udar Luja Napoleona, uvod u uspostavljanje „drugoga carstva” 1852. godine.

1864.

28. SEPTEMBAR: — Dok francuski metalci osnivaju Topionički komitet, konstituiše se I internacionala — „dete rođeno u pariskim ateljeima a hranjeno u Londonu”, prema formulaciji radnika Bibala.

1868.

MART: — Raspada se francuska sekcija I internacionala. Osniva se tajna sekcija, čiji čelnik je Varlen.

1870.

8. JUL: — Kao zaključak novog procesa, i pariska sekcija internacionala se raspada. Istog dana austrijski ambasador beleži: „Kraljica je jako zagrejana za rat!”

17. JUL: — Kraljevska vlada objavljuje Pruskoj rat.

AVGUST: — Po prispeću vesti o prvim porazima, u Parizu i unutrašnjosti buknule su manifestacije.

2. SEPTEMBAR: — Sedanska kapitulacija. Napoleon III je zatočen.

4. SEPTEMBAR: — U Parizu je proglašena Republika. Nova vlada naziva sebe vladom „nacionalne odbrane“, ali pomišlja tek na pregovaranje s Bizmarkom, jer bi pobedonosna protivofanziva značila pobjedu naroda.

19. SEPTEMBAR: — Žil Favr, emisar građanskih republikanaca, sastaje se s Bizmarkom u Ferijeu. Pariz je opsednut (pad Šatijona).

KRAJ SEPTEMBRA: — Centralni republikanski komitet dvadeset pariskih arondismana (pod pritiskom pariskog življa, sekcije internacionale i drugih ekstremno levih struja) zahteva osnivanje „Komune“, radi borbe na život i smrt.

27. OKTOBAR: — Bazen predaje Mec Prusima.

31. OKTOBAR: — Neuspeh ispada iz Buržea. Nacionalna garda manifestuje u prilog uklanjanja nesposobnih i zauzima „Gradski hotel“.

9. NOVEMBAR: — Gambeta se laća organizovanja armija Loare. Pobjeda Francuza kod Kulmijea koja uznemirava Bizmarka. Ali u Parizu general Troši ne poduzima ozbiljnije mere.

30. NOVEMBAR: — Neuspeh ispada iz Šampinjija.

1871.

6. JANUAR: — „Crvena objava“, koju su redigovali Eduard Vajan i Žil Vale, obznanjuje nesposobnost građanskih republikanaca i traži Komunu.

19. JANUAR: — Neuspeh ispada kod Bisenvala.

22. JANUAR: — Poslednju parisku manifestaciju u prilog poslednje odbrane razbila je mobilna garda generala Venoja.

23. JANUAR: — Žil Favr pregovara u Versaju s Bizmarkom o kapitulaciji Pariza.

28. JANUAR: — Sklapanje primirja.

8. FEBRUAR: — Izbor Narodne skupštine, koju pretežno čine poslanici naklonjeni brzom skla-

panju mira. Skupština zaseda prvo u Bordou, potom u Versaju. Bira Tjera za „šefa izvršne vlasti“.

26. FEBRUAR: — Tjer i Bizmark u Versaju potpisuju preliminarne dokumente o sklapanju mira. Francuska ustupa Alzas-Loren.

1—3. MART: — Defile Prusa u Parizu.

10. MART: — Versajska skupština ukida moratorijum nad zakupninama i rokovima plaćanja. Nasuprot junu 1848. godine, sitna buržoazija Pariza, teško pogođena, staje na stranu radnika.

18. MART: — Tjer hoće da oduzme topove narodnoj gardi Pariza. Neuspeh te operacije primorava ga da sve javne službe povuče u Versaj. Centralni komitet garde je za sedište odabrao „Gradski hotel“.

26. MART: — Izbor Pariske komune.

27. MART: — Armija okončava sedmomesečnu opštinsku autonomiju naroda u Krosou; predsednik opštine je bio radnik Dimej.

28. MART: — Komuna se smešta u „Gradski hotel“, u znaku narodne svetkovine.

2. APRIL: — Komuna dekretom odvaja crkvu od države. Za vreme III republike ovo će biti izvršeno tek 1906. godine.

Versaj napada i nanovo zauzima Kurbevoa.

3. APRIL: — Neuspeh zakasnelog marša na Versaj.

4. APRIL: — Oborena je Marsejska komuna.

KRAJ APRILA: — Napokon je skršena Lionska komuna.

6. APRIL: — Dekret o taocima. Pre pogubljenja zarobljenika Versaja, Komuna hapsi osobe za koje je dokazano da su u vezi s Tjerovom vladom; ovi će stradati tek za vreme nereda „krvave nedelje“.

8. APRIL: — U Ruanu, Žil Favr od nemačkog generala fon Fabrisa dobija ovlašćenje da slobodno grupiše trupe oko Pariza i da povрати zarobljene oficire. Uspostavlja se strateška saradnja između Makmahona i princa od Saksonije (u Sen-Deniju).

11. APRIL: — Versajci započinju da bombarduju Pariz.

16. APRIL: — Organizovanje u radničke zadruge ateljea koje su napustili njihovi vlasnici.
20. APRIL: — Zabrana noćnog rada u pekarama.
23. APRIL: — Eduar Vajan osniva komisiju za reorganizovanje prosvete prema načelima besplatnosti i svetovnosti.
28. APRIL: — Manifest Komune poljskim radnicima: ZEMLJU SELJAKU, ORUĐE RADNIKU, RAD ZA SVE. Tjerova blokada je efikasna: seljaci smatraju komunare pristalicama opšte podele dobara („partageux”), te nije ostvareno jedinstvo radnih klasa gradova i sela.
1. MAJ: — Imenovanje Komiteta za opšte blagostanje.
9. MAJ: — Pad tvrđave Isi. Imenovanje drugog Komiteta za opšte blagostanje (Od, Delekliz).
14. MAJ: — Pad tvrđave Vanve.
15. MAJ: — Manifest prudonovske manjine protiv diktature Komiteta za opšte blagostanje.
20. MAJ: — Internacionala okrivljuje manjinu.
21. MAJ: — Zahvaljujući izdajstvu, Versajci ulaze u Pariz. Početak „krvave nedelje”, u kojoj će pasti 30.000 žrtava.
22. MAJ: — Delekliz obznanjuje da je „kucnuo čas za revolucionarni rat”. Ali nesrazmera u snagama je prevelika i borbe teku u vidu borbi u četvrtima grada.
23. MAJ: — Izazivaju se golemi požari ne bi li se zaustavilo napredovanje Versajaca, koji zauzimaju Monmartr. Smrt Dombrovskog.
24. MAJ: — Pad Panteona. Evakuacija „Gradskog hotela”.
25. MAJ: — Smrt Delekliza na barikadama Šato-d-oa.
26. MAJ: — Poslanik Milije, koji je bio posrednik za izmirenje, streljan od strane Versajaca.
28. MAJ: — Osvajanje Per-Lašeza. Masovna streljanja pred „zidom komunara”. Varlenova smrt. U ulici Rampono ispaljen poslednji hitac.
30. MAJ: — Karl Marks, koji je oduševljeno i brižno pratio zbivanja u Parizu, sastavlja Poslanicu Generalnog saveta Internacionale: „Radnič-

ki Pariz će, sa svojom Komunom, uvek biti slav-
ljen kao slavni preteča jednog novog društva.”

31. MAJ: — Pošto je kazao — „Sunce zakriljeno
leševima, stravičan prizor koji će za pouku slu-
žiti” — Tjer održava stanje opsade. Pogubljenja
se nastavljaju u Bulonjskoj šumi. Najveći broj
zarobljenika zatočen je u logoru Satori. Masovna
deportovanja ...

28. NOVEMBAR: — Pogubljenje Ferea i Rosela.

1872.

30. NOVEMBAR: — Varlen, koji je ubijen 28.
maja 1871. godine, ... osuđen je u odsustvu na
smrt.

Preveo s francuskog
TIHOMIR VUČKOVIĆ

REPUBLIQUE FRANÇAISE

1871

LIBERTÉ ÉGALITÉ FRATERNITÉ

1871

MAIRIE DU 3e ARRONDISSEMENT

FOURNITURES GRATUITES

des

ÉLÈVES DES ÉCOLES COMMUNALES

**Nous informons les parents des élèves
qui fréquentent nos écoles qu'à l'avenir
toutes les fournitures nécessaires à l'in-
struction seront données gratuitement par
les instituteurs qui les recevront de la
Mairie.**

**Les instituteurs ne pourront, sous aucun
prétexte, faire payer des fournitures aux
élèves.**

Paris, le 28 avril 1871.

Les Membres de la Commune.

MR. ARNAUD,
DEMY,
DU PONT,
PINDY.

STAV KOMUNE PREMA PROSVETI I KULTURI*

Pariska Komuna je za pripadnika građanske klase osrednjeg nivoa — koji je još pod utiskom potresa izazvanih ovom revolucionarnom kometom, samo period nedoslednih pobuna i rušilačkih borbi bez ikakvih konstruktivnih ciljeva. Za tog prosečnog pripadnika građanske klase, Komuna je samo nešto negativno.

Ovakvo shvatanje može se objasniti načinom na koji tradicionalna štampa prikazuje delovanje komunara u vezi s nastavom i kulturom: uvek ih žestoko osuđuje zbog zatvaranja škola i podvlači uklanjanje Vandomskog stuba ili spaljivanje Tiljerija.

Za one koji u ovoj stvari stoje s druge strane barikade, delovanje Komune, daleko od toga da je rušilačko, obuhvata i mnoge pozitivne poduhvate, kako u prosveti tako i u kulturi. Potrudimo se da ih razmotrimo u ovom našem izlaganju. Međutim, podržavati Komunu ne znači u svemu opravdavati ovaj period i kloniti se kritike.

Originalnost revolucionarnog duha sastoji se upravo u njegovoj sposobnosti da kritikuje. Pošteno analiziranje činjenica treba da teži objektivnosti, ali da istovremeno ostane i pri određenom opredeljenju. Nećemo, dakle, ovde kađiti Komuni da bismo dimom sakrili slabe strane njenog delovanja, nego ćemo pokušati da utvrdimo šta je zaista bilo ostvareno i u kojim uslovima, a šta je moglo biti ostvareno ili, bolje reći, šta bismo mi voleli da u njenim poduhvatima otkrijemo. To nas može navesti da izvesne stvari kritikujemo. Kritika u ovom slučaju mora da bude konstruktivna; ona treba da omo-

*) *La Rue*, No 10, 1er trimestre 1971.

gući otkrivanje zabluda koje je teško shvatiti, naročito kad su u pitanju tvorci Komune, koji su bili zahvaćeni vrtlogom jednog perioda koji je, na kraju krajeva, trajao samo sedamdesetdva dana, i to u jedno ratno doba, u kome je vojnička akcija bila značajnija od revolucionarne izgradnje.

Uprkos svim teškoćama, Komuna je smelo započela rad na korenitim izmenama, kako bi obrazovni sistem postavila na nove, revolucionarne osnove, kao što je, kroz ideje koje su izražavali neki među nosiocima njenih ideja, umela da zauzme i stav prema problemima kulture, umetnika i njihovog mesta u društvu koje bi htelo da se zasniva na jednakosti.

Da bismo pokušali da shvatimo u čemu se sastojalo delovanje Komune na polju prosvete i kulture, razmotrićemo najpre ideje-vodilje, a onda put kojim se pošlo u cilju njihovog ostvarenja; zatim ćemo ukazati na stanje gotovo potpunog odsustva pedagoga u toj izgradnji, a na kraju ćemo pokušati da ocenimo vrednost primera koji je dala Komuna, i kakvu korisnu pouku možemo izvući da bismo nastavili put ka revoluciji.

IDEJE KOMUNE O NASTAVI I KULTURI

Pri analiziranju ideja Komune o nastavi najviše iznenađuje činjenica da se one mnogo više bave strukturom nego sadržajem, a u kulturi, — obratno, više suštinom nego strukturom.

Tri glavne teze Komune o nastavi izložene su u tekstu koji je Komuni podnela grupa za Novu prosvetu, sastavljena od nastavnika i ljudi dobre volje, koji su se redovno okupljali u jednoj gimnaziji.

To su: svetovni karakter prosvete, besplatno školovanje i obavezno pohađanje nastave; ovi zahtevi poslužiće kao osnova za delovanje Komune na polju prosvete.

Da bismo dobro razumeli ova tri zahteva, treba istaći da je u Francuskoj nastava u to doba bila potpuno u rukama verskih udruženja. Škola je bila privesak crkve, čak i kad nije bila smeštena u nekoj parohijskoj zgradi; uz to, svi su plaćali školovanje i, prema tome, školu su pohađali samo oni koji su mogli i hteli; treba, doduše, napomenuti da su sveštenici ustanovili stipendije koje je delila episkopija, i to im je omogućavalo da pakupe izvanredno bistru decu koju su često otkrivali u siromašnim sredinama; srećne korisnike ovih stipendija vera je

na taj način spasavala i uklapala u svoj sistem, a velika masa zlosrećnika ostajala je siromašna i neprosvećena. Treba, međutim, podvući da su neki svetovno nastrojani pedagozi pokušavali da osnuju škole koje nisu bile verskog karaktera, ali su one bile retke i veoma kratkog veka.

U odnosu na nastavu koja je u vreme Carstva bila uglavnom na ceni, komunari zauzimaju stav koji je duboko revolucionaran: u strukturi prosvete moraće se menjati sve.

Treba istaći i to da ovi veliki zahtevi u vezi s nastavom nose pečat slobodnog zidarstva — čija je to dugo bila omiljena tema, što će mnogo kasnije, godine 1905, dovesti do odvajanja crkve i države.

Borba Komune za nastavu oslobođenu svih duhovnih stega predstavlja jedan od prvih snažnih udaraca koji su naneti neizmernoj moći religije.

U svojoj knjizi *Komuna i nastava*, Moris Domanžo navodi neke odlomke iz prvog zahteva grupe za Novu prosvetu, kao na primer sledeći:

„Da versko obrazovanje... bude odmah i konačno ukinuto za oba pola u svim školama i u svim zavodima koji se izdržavaju od poreza...”

U istoj knjizi nalazimo jedan citat iz lista „La Montagne” u kome se odlučno zahteva svetovna škola s obaveznim školovanjem:

„Pošaljite smesta u školu sve siromaške u ritama koje probija vetar...”

Čuveni otac Dišen neće ostati miran; on će najpre govoriti o izvojevanju obaveznog školovanja ženske dece i, napadajući popove svojim jetkim i podrugljivim perom, tražiće da se više ne dozvoljava da se „ovi mantijaši sprdaju sa decom iz naroda... da od njih stvaraju robove i razvijaju u njima poniznost umesto da neguju ljudsko dostojanstvo...”

Kao što vidimo, ideje koje izražavaju ovi učesnici u Komuni sasvim su određene u pogledu praktičnih ciljeva nastave; pre svega, obrazovanju treba dati svetovno obeležje i uvesti obavezno i besplatno školovanje; sve je to upereno protiv određene strukture nastave, tačnije rečeno, protiv strukture osnovne nastave; nastavom u srednjim školama Komuna se veoma malo bavila.

Sav napor u toku 72 dana, koliko će trajati Pariski ustanak, biće usredsređen na ove tri velike teze, koje će početi i da se sprovode u život. Najpre se pristupilo izbacivanju popova iz škola i njihovom zamenjivanju svetovnjacima.

Pomenimo još jednu ideju, za čije sprovođenje neće biti vremena. Reč je o povezivanju učionice i radionice, — omiljenoj Prudonovoj ideji. U njoj se ogleda suština misli velikog slobodarskog ideologa u vezi sa prosvetom, i ona će naći neposrednu primenu u školama za stručno obrazovanje. Jedan od urednika Valesovog lista *Le Cri du Peuple* izložiće tu ideju ovako:

„Potrebno je da dete neosetno pređe iz škole u radionicu, da se u isti mah osposobi da zarađuje svoj hleb i pripremi za intelektualan rad.”

U smislu ovih ideja bilo je odlučeno da se u ulici Lomon otvori jedna stručna škola za mušku decu. Ali vreme je i ovde nedostajalo Komuni da ostvari sve one težnje koje je, posredstvom pojedinaca koji su je zastupali, nosila u sebi.

Pre no što predemo na proučavanje ostvarenja koja su proizišla iz ovih značajnih smernica Komune u vezi sa nastavom, treba da se za trenutak zadržimo na pedagoškoj strani — koje se Komuna samo površno dotakla.

Dok izbacivanje popova iz škola ispunjava mnogobrojne stranice dnevnih listova i zauzima veoma mnogo mesta u mislima učesnika Komune, organizacija prenošenja znanja, tj. čisto pedagoški čin, retko je predmet proučavanja; samo Nova prosveta daje nekoliko pojedinosti u vezi s tim, ali uvek u kontekstu borbe protiv religioznog duha.

„Obrazovne ustanove... da se u njima primenjuje isključivo eksperimentalna ili naučna metoda, ona koja uvek polazi od posmatranja činjenica, bilo koje prirode one bile, — fizičke, moralne ili intelektualne...”

Kao pedagoško izlaganje ovo je prilično šturo i svi tekstovi koji pokazuju želju da raspravljaju o nastavi, ostavljaju u senci funkciju nastave. Ovo svakako treba povezati sa gotovo potpunim odsustvom stručnjaka za nastavu, kakvi su bili, između ostalih, G. Lefranse i Luiz Mišel učitelji, koji su se borili u prvim redovima i nisu mogli imati uticaja na zadatke koje je Komuna postavljala na pedagoškom planu. Mi ćemo nastojati da ovo pitanje detaljnije izložimo u jednom od narednih poglavlja. Za sada ćemo se zadržati na proučavanju struk-

ture koja je omogućila organizovanje nastave za vreme Komune i ukazaćemo konkretnije na postignuta ostvarenja.

PUTEVI DO OSTVARENJA

Kad proučavamo Komunu, najviše nas iznenađuje odsustvo vrhovnog starešine, centralne uprave kojoj stoji na čelu jedan čovek ili više ljudi koji su smatrani kao rukovodioci pokreta; od svega toga — ništa. Umesto te uobičajene strukture nalazimo organizaciju zasnovanu na komisijama i potkomisijama, kojoj treba dodati autonomiju raznih okruga Pariza. I prosveta će se za vreme Komune zasnivati na ovoj šemi; neće biti potčinjenih, već samo jedna komisija koja zaseda u Gradskoj većnici i koju sačinjavaju Kurbe, Verdier, Mio, Vales, Žan-Batist Kleman i jedan delegat za prosvetu, Eduar Vajan. Tradicionalna istorija zapamtiće naročito ime ovog poslednjeg, a unekoliko će zaboraviti rad komisije, jer uspeh ekipnog rada ne odgovara vladajućoj buržoaskoj ideologiji, naročito ako učesnici nisu visoko stručni tehnokrati, nego se zadovoljavaju time da budu samo ljudi dobre volje sa veoma jasnim pogledima.

Pored zvanične komisije Komune i delegata, nailazimo na razne potkomisije i grupe, kao što su Nova prosveta, koja je igrala značajnu ulogu u utvrđivanju ideja-vodilja Komune. U vezi sa ovim raznim potkomisijama ne treba zaboraviti da okruzi imaju svoju samoupravu i da će njihove akcije i reakcije imati svoja posebna obeležja. Te akcije će ponekad biti i originalne, kao što je, na primer, organizovanje prvih školskih kuhinja — koje su osnovane u VIII okrugu na inicijativu Aliksa, kome se, evo, jednom desilo da smisli i nešto ozbiljno.

Prosvetna komisija imala je za zadatak da omogućiti usaglašavanje mnogobrojnih poduhvata koje su preduzimali razni aktivisti, pobornici Komune. Kad su kaluđeri izbačeni iz učionica, trebalo ih je zameniti; kao što se sa uvođenjem besplatnog i obaveznog školovanja moralo očekivati da će se osetiti velika potreba za otvaranjem novih odeljenja; najzad, svi ovi problemi spadali su u nadležnost prosvetne komisije, s obzirom na to da su potkomisije bile specijalizovane (na primer, potkomisije za osnovno obrazovanje).

Okruzi, preko okružnih delegacija, sami su donosili mere koje su bile u skladu sa njihovim potrebama i njihovim mogućnostima.

Takav sistem je s uspehom primenjivan, uprkos teškoćama praktične prirode, kao što je izbor i upošljavanje učitelja ili preopterećenost članova raznih komisija. S tim u vezi Kurbe, u jednom tekstu koji citira Domanže, opisuje na veoma zabavan način ogroman posao koji su obavljali ovi aktivisti:

„Ustanem, doručkujem i onda po dvanaest sati zasedam dajem stručna objašnjenja. U glavi počinje da mi se muti, ali i pored glavobolje i mukotrpnih napora da shvatim neke stvari, na šta nisam navikao, osećam se kao na krijima.”

Svi odgovorni aktivisti Komune, koji su bili u istom, manje-više nezgodnom položaju, nisu lenstvovali u toku ona sedamdesetdva dana. Veoma je zanimljivo ustanoviti koliko je efektivnog rada Komuna zahtevala od svojih pristalica i sa koliko su radosti oni izvršavali akcije koje nisu bile uvek zabavne.

Stvarna postignuća zavisila su od inicijative okružnih delegacija. U XI okrugu dvanaest hiljada siromašnih đaka dobili su mogućnost da se školuju, a u sve škole uvedena je nastava svetovnog karaktera; u XIII okrugu osnovana je opštinska biblioteka sa čitalačkim časovima i predavanjima za narod; u IX je otvorena jedna škola svetovnog karaktera, a u VIII na Aliksovu inicijativu osnovane su tri školske kuhinje za decu slabog materijalnog stanja; obavezno pohađanje škole počinje u petoj godini života, a završava se u dvanaestoj; najzad, glavne škole su dobile svetovne učitelje.

Ponekad, u pojedinim akcijama u vezi sa uvođenjem svetovne nastave, delegacija Komune je pod uticajem svojih članova na originalan način tumačila započeto delo. Takav je slučaj sa delegacijom Drugog okruga koja je među svojim aktivistima imala i Ežena Potjea. On je objašnjavajući postavljene ciljeve, pisao:

„Da sva deca, oba pola, koja završe ciklus osnovnog obrazovanja, izlaze iz škole-radionice sa znanjem jednog ili dva zanata: to je naš cilj.”

Ovo očigledno pokazuje da je autor navedenih redova pod jakim uticajem Prudona.

U III okrugu, pod rukovodstvom Bibala, tri hiljade dece besplatno je dobilo školski pribor, a za decu pripadnika Nacionalne garde koji su pali u borbi, osnovano je sirotište. U ovom sirotištu bilo je originalno to što je bilo predviđeno da ga pohađaju i učenici koji nisu živeli u internatu, kako bi se izbeglo da ta deca ostanu odsečena od ostalog društva.

Očigledno je da bismo mogli dugo nabrajati poduhvate koji su ostvareni ili s uspehom započeti, kao što je otvaranje stručne škole u ulici Lomon, o čemu smo već govorili. I ne treba zaboraviti da je sve to funkcionisalo za celo vreme Komune i da se delovanje Komune na polju prosvete završilo tek poslednjih dana borbe; veoma je važno podvući ovu rešenost komunara da nešto stvarno izgrade.

Ovi ljudi, koji su bili borci, a želeli da budu stvaraoci, pokušali su da za dobro naroda izgrade kulturu na sasvim novim osnovama, sprovodeći u tom cilju i reformu umetnosti. Važno je prići i ovom pitanju, jer ćemo tu otkriti duboko revolucionaran duh glavnih vođa Komune.

Savez Umetnika želeo je da bude originalan i da se pokaže kao pristalica autonomije komuna. On je, pod pokroviteljstvom Kurbea i Potjea, pokušao da sve umetnike okupi oko zajedničkog programa:

„Slobodno širenje umetnosti, oslobođeno vladinog tutorstva i svih povlastica;

Ravnopravnost svih članova Saveza;

Nezavisnost i dostojanstvo svakog umetnika pod zaštitom sviju, preko komiteta izabranog glasanjem svih umetnika.”

Umetnici su u velikom broju pristali uz ovaj program, koji je, kako izgleda, odražavao slobodu potrebnu umetniku za stvaralački rad. Borba protiv svake prinude bila je na liniji shvatanja oba inicijatora ovog Saveza; oni će pokušati da postignu svoje ciljeve obustavljanjem kredita nekim umetničkim školama, a jednom drugom prilikom, proglašavajući: „Ukratko, Komuna treba da đaku obezbedi potreban pribor, a umetnik treba da stvara.” Umetniku treba pružiti svu moguću pomoć, ali od nje ga ne treba zahtevati neki drugi doprinos, sem da svoje delo pokloni Komuni, što bi bila potpuno odgovarajuća protivvrednost za potpunu slobodu stvaranja.

Uz ovu akciju u korist savremenih umetnika, Kurbe je vodio brigu i o muzejima i umetničkim delima uopšte. Prebacivali su mu da je srušio Vandomski stub, ali on tu, po svoj prilici, nije ništa bio kriv, i ova anegdota bila je od koristi samo Versajcima, kojima je bilo potrebno da dokažu tobožnje varvarstvo komunara; na tome ne vredi ni da se zadržavamo.

Akciju Komune u prilog umetnosti, preko ljudi kao što su Kurbe i Potje, treba povezati sa željom za revolucionarnim ostvarenjima koju srećemo u reorganizaciji nastave; bila je to težnja da se stare buržoaske strukture izmene, da bi se postavile druge koje bi prokrčile put ka socijalističkom svetu.

Posle ovog kratkog pregleda ideja i ostvarenja Komune na polju prosvete i kulture, treba razmotriti značaj ove revolucije komunara i pouke koje iz nje možemo izvući.

ZAKJUČAK: STAV KOMUNE PREMA PROSVETNOJ DELATNOSTI

Posle ove kratke studije, u kojoj su ukratko izneseni neophodni podaci koji ni izdaleka ne iscrpljuju ovu temu (u ovom cilju preporučujemo napise M. Domanžea), treba razmotriti uticaj Komune u oblasti prosvete i kulture, jer je to upravo i bio cilj ovog našeg izlaganja.

Komuna je revolucija u tom smislu što je želela ne samo da svrgne jednu vlast da bi uspostavila drugu, već i zato što je sa sobom donela i duboke promene u načinu života. Naime, nije dovoljno promeniti boju vlasti da bi to onda bila revolucija; neophodno je imati i hrabrosti da raščistimo mesto koje želimo da zauzmemo i da zavedemo nove oblike življenja i mišljenja. To je jedna od prvih konstatacija koje ćemo učiniti u vezi s ovom temom. Komuna je započela temeljitu reformu nastave; u jednom neverovatno kratkom periodu ljudi dobre volje prionuli su na posao i stvorili svetovno, besplatno i obavezno školovanje. Oni nisu ostali samo u oblasti ideja; uspeali su da postave i revolucionarne strukture. Očigledno, vreme nije dozvolilo da damo opštu ocenu postignutih rezultata, ali hrabrost ovih ostvarenja pokazuje da nada u sutrašnjicu nije obavezan uslov za čovekove poduhvate; uspomene koje nam je Komuna ostavila, kao i napisi i diskusije koje su ona izazvala, dokazuju da je revolucija, uz koju uporedo idu i ostvarenja, jedina koja vredi. Prelazak sa obične pobune, sa ustanka na revoluciju, rezultat je konstruktivnog delovanja.

Jedna od prvih misli koja nam se nameće pri proučavanju prosvete u doba Komune vezana je za sam primer koji nam ona daje i koji pokazuje da je revoluciju moguće ostvariti i u uslovima veoma teških vojničkih borbi.

Zanimljivo je podvući još jednu činjenicu koja se takođe odnosi na prosvetnu delatnost Ko-

mune. Ovi ljudi su intuitivno shvatili da revolucija može da se održi samo ako izgradi ljude prema svom idealu, da se svaki sistem vladavine, naročito ako se duboko razlikuje od prethodnog, može održati samo ako ga prihvati nova klasa koja se izgrađuje u školama. Pod ovim treba razumeti to da je revolucija komunara mogla da traje samo da je uspela da većinu ljudi izgradi prema svom obličju, tj. da su ti novi ljudi prošli kroz revolucionarnu kulturu i bili pripremljeni da u potpunosti prihvate njen revolucionarni duh.

Prema tome, revolucija — naravno, revolucija koja je u osnovi socijalistička — može se održati, pre svega, uspostavljanjem revolucionarne strukture, a zatim prenošenjem revolucionarnih znanja i revolucionarne kulture; veoma je važno uvideti da je Pariska komuna shvatila da su ovi uslovi potrebni, — tolika je bila njena želja da traje i da se učvrsti.

Revolucija je život, rešenost da se živi bolje i duže; u tom smislu Komuna je veoma odlučno izrazila svoju želju za životom time što je u najvećoj mogućoj meri sprovela u delo svoje težnje u oblasti nastave i kulture.

Međutim, uz sve ovo, treba podvući i činjenicu da pedagozi nisu umeli da se uključe u zajednički stvaralački rad; najveći među njima, Luiz Mišel i Lefranse, više su voleli da učestvuju u čisto voinim akcijama nego u revolucionarnoj izgradnji; to se nepovoljno odrazilo u radu Komune na polju školstva: stara školska organizacija je nestajala, a pedagogija je ostala ista; ubrzo bi usled raskoraka između sadržaja i načina prenošenja tog sadržaja nastale teškoće, ali moguće je da bi u međuvremenu pomenuti pedagozi uvideli svoju grešku i posle revolucije u strukturi bila bi sprovedena i reforma u tehnici nastave.

Po problemima koji su je zaokupljali i po delatnosti koju je razvila u oblasti prosvete. Komuna se približava našim modernim shvatanjima revolucije; pouke koje nam pruža mnogobrojne su i raznovrsne i navode nas na razmišljanje o revolucionarnoj izgradnji. Iz svega što smo izložili nadamo se da jasno proizlazi da revolucionarnu akciju mora da prati istinsko stvaralaštvo, jer samo ono može da obezbedi trajnost dela.

Komuna, nam, dakle, daje želju da delamo i podstiče nas na razmišljanje o nekim pitanjima,

— bez čega se prava akcija ne može ni zamisliti; prema tome, možemo da krenemo dalje u pravcu potpunog ostvarenja socijalističkih nada.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

ÉCOLES LAIQUES

CITOYENS,

Jusqu'ici, les Ecoles congréganistes n'ont servi que les causes monarchiques; la République ne peut prêter assistance à ces institutions, dont le principe même est la négation de tout progrès. Enseignement laïque gratuit, obligatoire, tel est le programme dans lequel la Révolution doit se renfermer; tel est celui de la Délégation Communale du 2es arrondissement.

Voici ce que seront nos Ecoles, si nos vœux sont compris et nos intentions secondées.

Absolument convaincus de la nécessité urgente qu'il y a de préparer une génération saine et forte, pouvant utiliser virtuellement un jour les résultats de la Révolution, nous entendons constituer l'enseignement véritable: l'enseignement qui, dans le domaine de la science, ne s'inspire que des faits constatés, indiscutables, sortis purs et sans alliage du creuset de la raison humaine, et suit, dans le domaine de la morale, les principes éternels de justice et de liberté qui font l'homme et le citoyen.

Ce ne serait pas assez toutefois de modifier, même aussi profondément, l'éducation de la jeunesse. Aussi dirigerons-nous nos efforts vers la réalisation de l'enseignement professionnel.

Que chaque enfant, de l'un ou l'autre sexe, ayant parcouru le cercle de ses études primaires, puisse sortir de l'Ecole-Atelier possédant les éléments sérieux d'une ou deux professions manuelles: voilà notre but.

Tous nos efforts tendront à atteindre ce résultat, car le dernier mot du progrès humain est en entier renfermé dans ce terme simple: *Travail de tous pour tous*.

Il faut que l'humanité arrive à la réalisation stricte de ce précepte, ancien comme les sociétés primitives et basé de toute véritable égalité: *Celui qui ne travaille pas ne doit pas manger*.

LA DÉLÉGATION COMMUNALE DU 2es ARRONDISSEMENT:

EUGÈNE POTTIER, A. SERRAILLIER,
JACQUES DURAND, J. JOHANNARD.

Paris — Imprimerie LEVEY, passage de Choisy, 27-29

MANIFESTO IN ACCUSAZIONE DEL DIOLE DELLA COMUNA SULL'INSEGNAMENTO ELEMENTARE E L'INSEGNAMENTO PROFESSIONALE. (ARCHIVI DELLA SINISTRA)

... o i ricorrono immediatamente, dove rivolgersi se non alla Banca di Francia [1]

RADOSLAV JOSIMOVIĆ

PARISKA KOMUNA I UMETNOST

„Principi Komune su večni i ne mogu
biti uništeni.”
Marks

Revolucije i značajni istorijski događaji uvek su imali manjeg ili većeg odjeka u umetnosti, bilo neposredno ili posle izvesnog vremena. Tako, Spartakus i pobuna robova u starom Rimu, morali su da čekaju desetine vekova da bi ih Italijan Đovanoli opisao u svom romanu pod istim naslovom. Međutim, čuveni revolt šleskih ткача mnogo je brže našao svog pesničkog tumača u Hajneovim stihovima *Die Weber*.¹⁾ Julska revolucija od 1848. imala je neposredno svoje pesnike i kompozitore. Slično se može reći i za Parisku komunu. Nju su najpre opevali oni stvaraoci koji su joj srcem prišli. Oni su bili brojni, naročito iz redova komunara i demokratskih slojeva; ali ta pesnička svedočanstva bila su velikim delom uništena posle poraza Komune. To su činili i sami pisci lično da ne bi bili uhapšeni ili streljani od strane versajskog režima. Sačuvan je veći broj dela koji se iznedrio polako kao sećanje na slavne i tragične dane ovog epohalnog istorijskog događaja. Pariska komuna ostaje i danas predmet umetničkog oblikovanja, kao i svakovrsnog istraživanja. Komuna zaista „nije mrtva”, ni u kom pogledu.

Tema „Pariska komuna i umetnost” ima više aspekata; za ovu priliku razmotrićemo najpre dekrete, akcije „Komiteta narodnog spasa” na planu kulture i umetnosti uopšte, zatim Komunu, kao predmet pesničke, odnosno stvaralačke inspiracije.

U vezi sa prvim zadatkom valja skrenuti pažnju na sledeće: Komuna, usled neposedovanja svoje štampe, nije mogla u dovoljnoj meri da populariše značajne odluke i pothvate; čak i *Journal officiel de la Commune* štampan je kod

¹⁾ Hajne je ovu pesmu *Tkači* napisao sutradan posle pobune šleskih ткача, 4. i 5. jula 1844. u *Peterswaldau* i *Langenbielau*. Objavljena je u časopisu *Vorwärts* u Parizu, 10. jula. Pesma se smatra remekdelom revolucionarne poezije.

privatnog izdavača. Broj publikovanih stranica je bio vrlo mali. Komuna takođe nije uspela da objavi nijedan zbornik pesama.²⁾

Pesme su doživljavale „usmena izdanja” na barikadama, javnim skupovima, mitinzima, bolnicama i književno-umetničkim večerima. Izvestan broj listova više je koristio karikaturu nego pesničku reč u borbi za principe i ideale Pariske komune. Stih je dolazio samo kao pratni tekst. No, u „Zvaničnom listu Komune” (*Journal officiel de la Commune*), i pored nedovoljnog prostora — koji je korišćen, sasvim prirodno, za objavljivanje najznačajnijih odluka Komune, poeziji i prozi je dato malo, ali značajno mesto, o čemu ćemo posebno govoriti.

Čitajući *Journal officiel* beležimo one pasuse koji, po našem mišljenju, znače radikalno koncipiranje jednog novog sveta, utiranje puta ka socijalnoj pravdi i svekolikom duhovnom bogatstvu.

„La Commune, c'est l'ordre, c'est l'économie dans les dépenses, c'est la réduction des impôts, c'est la porte ouverte à toutes les réformes sociales qui s'imposent d'elles mêmes et que les institutions monarchiques sont impuissantes à réaliser, c'est en un mot, l'ère des révolutions violentes fermée et la guerre civile rendue impossible.”³⁾

Anri Brisak, pisac-komunar, još više precizira ideale, mere i nove pojave proistekle iz pobe Pariske komune. U članku pod naslovom *La Révolution à Paris*, on, između ostalog, piše:

„Quelque chose d'extraordinaire se passe évidemment dans l'esprit de la population parisienne. Elle ressent comme les tressaillements d'un nouveau monde qu'elle a besoin d'enfanter...

Elle commence à y voir clair: le soleil du 18 mars a brillé sur elle. Son coeur, cela est certain, se remplit d'un immense espoir.

Paris maître de lui et chez lui, voilà le salut. Paris organisant sa force armée, sa magistrature, son jury; Paris donnant *l'instruction intégrale et professionnelle à fois*; (podv. — R. J.) Paris reformant les finances; Paris supprimant l'agiotage et le parasitisme sous toutes ses formes; Paris favorisant partout les producteurs; Paris sans prétoriens, sans liste civile, sans

²⁾ Ju. Danilin, *Poeti Parižskoi Komuni*, 1947, str. 19;

³⁾ „Komuna znači red, ekonomisanje u potrošnji, redukciju u porezima; ona znači otvorena vrata za sve društvene reforme koje se nameću same po sebi a koje su kraljevske institucije bile nemoćne da ostvare; to je, jednom rečju, era kada prestaju žestoke revolucije, a građanski rat sprečen.” (*Journal officiel de la Commune*, no 1, lundi 1871);

budget des cultes. Paris réduisant les gros traitements et augmentant les petits et sur la plus large échelle; enfin, Paris accomplissant pacifiquement la plus radicale révolution que les hommes de bien puissent rêver.”⁴⁾

Ovakvi članci, uprkos izvesnom patetičnom romantizmu u izražavanju, ukazuju dosta precizno na metode i puteve ostvarivanja novog društva, u kojem će, kako se ističe u editorijalu od 22. aprila, sami građani permanentno učestovati u javnim poslovima, uticati na njihov pravilan rad i slobodno manifestovati svoje ideje. Na taj način formiraće se ljudi novoga tipa koji će aktivno znati da brane svoja ljudska prava i interese. Sve postojeće institucije moraju, stoga, delovati u tom pravcu, tj. pomagati formiranje javnog mnjenja i vaspitanje istinski slobodnih ljudi. Mlade generacije izjednačavaju se u pravima na kulturu, na opšte obrazovanje, na razvijanje svih svojih kvaliteta. ”En quelque commune — citiramo novi odlomak iz navedenog članka — qu’il lui plaise d’habiter, il faut que chacun y trouve des institutions qui lui assurent le développement de ses facultés, le libre exercice de son activité et la sûreté personnelle.

Ainsi, l’enseignement, la liberté du travail, la liberté individuelle, la liberté de conscience sont des droits que tout homme tient de la nature, que la société doit lui garantir, en quelque lieu qu’il se trouve et indépendamment des volontés ou des capacités de la commune qu’il habite.”⁵⁾

Iz pojedinih vesti u „Zvaničnom listu Komune” vidi se da komunari nisu ostali samo na velikim rečima, već da su svoje odluke hitro pri-

⁴⁾ „Nešto nesvakidašnje se očevidno dešava u duhu pariskog stanovništva. Ono oseća kao drhtanje jednog novog sveta kojeg ima potrebu da porodi... Ono počinje da vidi jasno: sunce od 18. marta zasijalo je nad njim. Njegovo srce, to je izvesno, napunilo se ogromnom nadom. Pariz gospodar sebe i nezavisan, evo, u tome je spas. Pariz organizuje svoju vojnu snagu, svoju magistraturu, svoj sud; Pariz koji pruža integralno i profesionalno vaspitanje u isto vreme (podv. R. J.) Pariz preuređuje finansije; Pariz ukida korupciju i parazitizam bez obzira u kojim se formama javlja; Pariz favorizuje proizvođača; Pariz bez pretorijanaca, bez civilne liste, bez budžeta za religiozne kultove; Pariz koji smanjuje velika primanja, a povećava mala i na najširoj osnovici; Pariz izvršava na mirni način najradikalniju revoluciju koju su ljudi dobre volje mogli samo da sanjaju „(Ibid., mardj 28 mars 1871; članak nosi naslov *La Révolution à Paris*)

⁵⁾ „Bez obzira u kojoj opštini nekome se sviđa da stanuje, treba svako tamo da nađe institucije koje mu obezbeđuju razvoj njegovih sposobnosti, slobodno upražnjavanje njegove delatnosti i ličnu sigurnost. Tako nastava, sloboda rada, lična sloboda, sloboda savesti su prava koje čovek od prirode prima i koje društvo mora da mu obezbedi, bez obzira na mesto gde se nalazi i nezavisno od volje i mogućnosti komune u kojoj stanuje.” (Ibid., 22 avril 1871);

menjivali u praksi. Osnivaju se umetničke i druge asocijacije koje razvijaju živu aktivnost. Otvaraju se umetničke galerije, počinju rad biblioteke, drže se koncerti svuda pozorišta su dobila nov polet, na zborovima građana raspravlja se o novom vaspitanju mladih. Svuda se angažuju ljudi od znanja i poleta. U komitet za obrazovanje i kulturu bili su imenovani: Gustav Kurbe, Žil Mio, Žil Vales, J. B. Kleman, i dr. Akademiji nauka i umetnosti pružena je puna pomoć za nesmetani rad. Njenim seansama i rezultatima daje se vidni publicitet.⁹⁾

Umetnik Kurbe, o kome ćemo još govoriti, dobio je zadatak da najhitnije sazove skup kustosa i da obezbedi otvaranje svih muzeja. Pod naslovom *l'éducation nouvelle* „Zvanični list Komune” beleži otvaranje debatnog kluba u školi Turgo, gde će se svake nedelje i četvrtka raspravljati o modernom vaspitanju i donositi praktični saveti. O njima će se voditi računa pri donošenju novih školskih programa. Čuveni *Institut de France* je takođe otvoren. Sva predavanja su javna i besplatna. Ipolit Ten je dobio tu čast da počne svoj tečaj istorije umetnosti i estetike 27. marta.

Prema pojedinim beleškama i anonsama može se steći određen utisak i o odnosu Komune prema kulturnom nasleđu. Donose se misli i maksime velikih revolucionara prošlosti i savremenosti; predlažu se, takođe, čitaocu dela pisaca klasika prošlosti, kao što su, na primer, Kornej i Molijer.

O potrebi da kulturna baština što pre bude pristupačna svima i da je treba negovati, govore rečito još dva detalja zabeležena u *Journal officiel*. Jedan se odnosi na debatu oko nađene kolekcije antičkih bronz i pitanja šta s njom da se učini. Zatraženo je kompetentno mišljenje Gustava Kurbea. Zaključak je bio da ih treba sačuvati, jer su one „deo istorije čovečanstva”. Drugi dokument predstavlja pismo upućeno Nacionalnoj biblioteci, u kojem se naglašava važnost čuvanja „za buduće generacije svega onog što se odnosi na slavu i tekovine prošlosti”.

2

Neuobičajeno je da se u jednom službenom listu, koji donosi dekrete i uputstva, objavljuju pesme, romani i priče. U tom pogledu *Journal*

⁹⁾ Na primer, *Journal officiel* beleži na vidnom mestu i ovakve informacije sa sednice Akademija nauka: „Sednica Akademije. Sevrejeve opservacije o anormalnoj vegetaciji jedne jasmínove lukovice koja se rascvetala bez rašćenja nijednog korena.” — Zar to nije, jedan od mnogih dokaza, koliko je Komuna imala široke poglede za rad najveće naučne ustanove u Francuskoj.

officiel Pariske komune je, takođe, vrlo zanimljiv — i po onom što objavljuje i po mestu koje urednici lista daju poeziji i umetničkim priložima uopšte. Najpre valja konstatovati da je jedan deo uvodnih članaka potiče iz pera značajnih pisaca komunara; otuda u njima posebni stil oduševljenja, lirizam, uzvišenost i težnja da se iskazuju često aforistički, ali dovoljno jasno da takve članke mogu i obični ljudi razumeti. Katkad pojedini napisi zvuče kao pesme u prozi (primer — *Proclamation de la Commune* od Odilona Delimala: „... soudain un profond silence se fait dans les masses humaines... l'âme des citoyens s'élève et s'emplit d'une indicible émotion...”). Na naslovnim stranama srećemo i misli revolucionara prošlosti i sadašnjosti. Privlače pažnju maksime Macinija; citirajmo bar dve:

„Le silence est parfois un devoir, quand nous sommes seuls à souffrir; il est toujours une faute quand des millions d'hommes souffrent...”
 „Il est des temps où il faut être capable de mourir comme Socrate, d'autres dans lesquels, il faut vivre et lutter comme Washington; telle époque demande la plume du sage; telle autre l'épée des héros.”)

Pojedine pesme se takođe nalaze na prvoj strani, uz editorial, ili već na drugoj. Najpre zapažamo Igoove pesme — koje su naročito uzbudljive, pesme-manifeste sa puno lozinki i vere u budućnost. U pesmi *Un Cri* (19. april) Igo je protestovao i pozivao.

„Quand finira ceci!? Quoi? Ne sentent — ils pas
 Que ce grand pays croule à chacun de leurs pas.
 Châtier qui? Paris? Paris veut être libre.
 Ici le monde et là Paris! C'est l'équilibre.
 Et Paris est l'âbîme où couve l'avenir.
 Pas plus que l'océan on ne peut pas punir.
 Car dans la profondeur et sous sa transparence
 On voit l'immense Europe, ayant pour cœur
 la France.”⁸

Jedna strofa iz Igoove pesme *Pas de repressailles* deluje kao *credo*, rukovodeći princip za svakog ko se bori za istinu: „Je ne fais point fléchir les

⁷) Čutanje je katkad zadatak, kada je u pitanju samo naša patnja; uvek je greška kada milioni ljudi pate... „Ima vremena kada treba biti kadar umreti kao Sokrat, drugih u kojima treba živeti i boriti se kao Vašington; jedno vreme traži pero mudraca, drugo — mač heroja.” (Ibid., 31 mars 1871);

⁸) „Kada će se svršiti sve ovo? Šta? Ne osećaju li oni Da se ova velika zemlja ruši na svakom svom koraku. Kazniti, koga? Pariz? Pariz hoće da bude slobodan! Ovde je svet a tamo — Pariz. U tom je ravnoteža. I Pariz je bezdan u kom se začinje budućnost. Isto kao ni okean, ne može se kazniti Pariz. Jer u dubini i pod njegovom providnošću Vidi se ogromna Evropa, čije je srce Francuska.”

mots auxquels je crois. Raison, progrès, honneur, loyauté droits. On ne va point au vrai, par une route oblique; Soit juste; c'est ainsi qu'on sert la République...

Katkad nas tu i tamo iznenadi vedrina tona; kažu očevici da je Pariz bio nasmejan pod Komunom, bio raspevani grad. U humoru kojim se Komuna služila, vrcale su varnice smeha-pod-smeha, ali su sevale i munje sarkazma. O tome bi valjalo posebno govoriti; naročito o karikaturama koje su bile veoma ubojito oružje Komune^{8a}. Za sada prezentiramo našoj javnosti jednu duhovitu belešku pod naslovom Aphorismes trop oubliés. Ona glasi:

„Ne pas confondre:
Turbulence avec activité,
Tapage avec énergie;
Science avec outreuidance;
Témérité avec audace;
Vitesse avec précipitation.”⁹⁾

Invektivna i gorka srdžba napajaju Karžaove stihove *Versajci*, pretvarajući se, s pravom, u tešku optužbu. Slušajući je, asociiramo sva vremena terora i uništavanja nedužnih žrtava, naročito dece.

„Cotillon Galifet fait saouler ses gendarmes Et massacré en riant des enfants qu'il surprend; Vinoy, le grand crachat fait passer par les armes L'héroïque Duval qui le brave en mourant.”¹⁰⁾

Vemarova pesma je himna Komuni; u njoj se ovaj istorijski događaj smatra svetlošću čovečanstva, nadom potlačenih:

„Grand peuple de Paris, tu portes dans ton âme Le progrès, l'avenir, l'espoir de l'Univers.”^{10a)}

I ostale pesme su ozračene patosom, protestom i verom u pobedu Komune.

8a) „Nisam nikako obesnažio reči u koje verujem:
Razum, progres, čast, zakonitost, prava;
Ne ide se nikako prema istini, krivim putem;
Budi pravičan; tako se služi Republici.”
(Ibid., 22 avril 1871);

9) „Ne brkati:
Uskomešanost sa aktivnošću,
Lupanje sa energijom;
Znanje sa samouverenjem;
Bezglavost sa smelošću;
Brzinu sa užurbanošću.” (Ibid., 23 avril 1871);

10) Cotillon Galife opija svoje žandarme i vrši pokolj smejući se nad decom koje je uhvatio na prepad;
Vino, veliki ispljvak izrešetao je oružjem Herojskog Divala koji mu se opro umirući.”
(Ibid., 3 mai 1871);

Članak je izašao na prvoj strani pod naslovom: Etienne Carjat, *Les Versaillais*)

*a) „Veliki narode Pariza, ti nosiš u svojoj duši Progres, budućnost, nadu Unverzuma”.

Umetničkoj prozi je dato mnogo više mesta. Čak je objavljen mali roman Ežena Sija pod naslovom *Jeanne et Louise*. Sija, sa dosta razloga smatramo lakim piscem pomorskih romana, kao što je, na primer, *Pluk i Pluk*. Ali u njegovih sto pedeset romana, često feljtonistički pisanih, otkriva se moćna mašta i jedan populistički stil koji stvara nezaboravne slike. U ovom malom romanu objavljenom u *Journal officiel* ističu se dve glavne ličnosti, rađene kao u bakrorezu. Pažnju savremenog čitaoca privlači ne samo *couleur locale*, specifičan jezik ličnosti, već još mnogo više njihova jednostavna rezonovanja, kroz koja se oseća dramatism sudbonosnih događaja 1870—1871. Kada seljak Silven Poarje, glavna ličnost romana, kaže svojoj ženi Zani da je jako uznemiren događajima u Parizu, ona ga teši time da je taj grad daleko, a da je kod njih mirno i dobro. Na to Silven odgovara: „Čuj, Zana, ako je loše u Parizu, ništa bolje neće biti ovde.” Ovaj mali roman karakterističan je posebno po svojoj dijaloškoj formi, punoj skrivenog dramatism i narodske tužne ironije. Evo jednog detalja:

Jeanne: — Qu'est-ce qu'il y a donc de nouveau?

Silvain (d'une voix grave): — On craint un coup d'Etat...

Jeanne (riant): — Quelle bête est-ce que c'est que ça?

Silvain: — Une mechante bête... car elle fait couler le sang.

Jeanne (inquiète): — Qu'est-ce que tu dis là?

Silvain: — Si'l y a un coup d'Etat, c'est la guerre civile à Paris et en France." ¹¹⁾

3

Izvestan broj časopisa i listova komunarskih i prokomunarskih donosio je nešto više beletrističkih priloga nejednake vrednosti; u njima su saradivali stari pisci-šansonijeri iz 1848: Ežen

¹¹⁾ „Zana: — Šta ima novo?

Silven (ozbiljnim glasom): — Postoji bojazan od državnog udara.

Zana (smejući se): — Kakva je to životinjka?

Silven: — Zla zverka, jer zbog nje krv može da poteče...

Zana (uznemireno): — Šta to kažeš?

Silven: — Ako dođe do državnog udara, to znači građanski rat i u Parizu, i u Francuskoj. (Ibid., 21 mars 1871; na prvoj strani ispod uvodnog članka *Partie officielle* počinje se sa objavljivanjem romana Eugène Sue: *Jeanne et Louise*.)

Potje, Žan Rišpen, Rusal de Meri, Pjer Lašambodi, i dr. Nekoliko novinara Komune bili su takođe beletristi. Vezinje je objavljivao romane, Žan Kuzen priče, Žil Vales romane, priče, pesme i drame. Pisac romana *Zak Ventra*, koji je tek danas dobio značajnu ocenu, za vreme Komune je izvanredno dinamično uređivao list *Le Cri du Peuple*. Zahvaljujući njegovom oštrom literarnom peru, „Krik Naroda” je imao pamfletski, ali u isto vreme književno borbeni karakter. To je ton kojim su odzvanjale komunarske „koračnice”, himne, pozivi za odbranu Republike, satire protiv versajske izdaje i podlosti. U listu *Père Duchêne* objavljena je „Marsejeza mira”. Narodski pesnik Vemar dao je „portre Komune, dok je skromni stihotvorac Gistav Matje nagovestio viziju buduće „Internacionale” svojom populističkom pesmom. I drugi listovi Komune, kao *Le Mot d'Ordre*, *Le Salut public*, *Le Reveil du Peuple*, i dr., takođe su objavljivali književne priloge; no, oni su bili manje-više u znaku lozinki Komune, što je sasvim prirodno, jer se govorilo o jurišu ili teškom predahu, jer se pevalo na barikadama; a tada i sluh i reči su tvrdi. Kad je neprijatelj pred vratima, onda se branimo prvim sredstvom koje je pri ruci. Zar slično nije savetovao Sartr. Reči su morale biti „nabijeni kuršumi”; stihovima je valjalo svedočiti o onom što je bilo i onom što se zbiva. I zato je „Krik Naroda” u jednom članku, formulišući „estetiku barikada” i „bosonogih”, zapisao: „Neophodno je da obespravljeni dobiju svoju istoriju, da mrtvi ožive u saznanju i žalosti živih.” Poezija komunara bila je deo tih živih i krvlju plaćenih svedočanstava. Mnoga su nestala iz razloga koje navodi i L. Alevi u svojim sećanjima: „Brižno sam sakupljao listove, slike i karikature; krajem aprila 1871. pisao sam jednoj slavnoj ženi, bivšoj operskoj pevačici, koja je držala malu prodavnicu knjiga na ulici Martir, da ostavi za mene po jedan primerak od svega što se pojavilo u danima Komune. Sopstvenica, pružajući mi veliki zamotuljak već svezan kanapom, govorila je: „Ponesite što pre... Sva versajska policija spustila se u Pariz i počela je da nas uznemiruje. Juče uveče dolazio je jedan čovek da sve kod mene zapleni.”¹²⁾

4

U toku ovih dvadesetak godina sakupljena je imponantna građa stvaralaca Pariske komune; napisan je priličan broj eseja i studija, čak doktorskih disertacija. Šulkind je među prvima načinio doktorsku tezu o poeziji Pariske komune,

¹²⁾ L. Halévy, *Notes et souvenirs*, Paris 1889, str. 65—66

doduše sa jednog dosta simplifikovanog sociološkog stanovišta. Danilin je svakako jedan od najboljih poznavalaca dokumenata Pariske komune, od najskromnijih beležaka do poezije i proze, uključujući tu i tekstove o teatru i muzici. I Varlo, Frevil, P. Abraam, Jan Fiše, M. Suri su značajna imena, čiji se tekstovi takođe ne mogu mimoći u bližem studiranju poezije i umetnosti Pariske komune. Isto tako, dragocene priloge izučavanju Komune dao je časopis *Europe*, svojim tematskim brojevima posvećenim Pariskoj komuni (1951, 1970, 1971). Najiscrpniju građu — u pet tomova — daje nam Žorž Soria pod naslovom *La grande histoire de la Commune*.¹³ Ova bogata knjiga privlači pažnju i time što objavljuje ilustracije i crteže niza umetnika koji su se inspirisali Komunom: Sagala, Pikasoa, Miroa, Pinjona, Sikejrosa, Vasarelija, i dr.

Za istoričare i sociologe u nas od posebne su vrednosti dve knjige o Pariskoj komuni u izdanju „Rad-a.”¹⁴ Još nismo u mogućnosti da se upoznamo sa materijalima simpozijuma instituta „Moris Torez”. Mnoštvo aktualnih tema obećava čitaocu široke platforme za razmišljanja i eventualne konfrontacije.

No, vratimo se našoj osnovnoj temi: da li su poezija i umetnost — nikle pod neposrednim uplivom Pariske komune — samo versificirano potresna svedočanstva, prozni plakat i verbalna agitovka lišena umetničkih kvaliteta? Koliko je Komuna ostala inspirativni faktor i za umetnike koji nisu bili neposredni učesnici u tim „jurišima u nebo”, — za stvaraoce danas?

Već dugo, ni standardne istorije francuske književnosti ne zaobilaze u svojim komentarima komunarske pesme Artira Remboa. Savesni znalci književnosti ističu, s puno prava, da su pesme *Paris se opet naseljava* i *Ruke Žane-Marije*, uprkos patentnom sižeju, istinski umetničke, zbog snage izraza, zbog neobičnih i upečatljivih asocijacija, zbog tona koji je *furioso, con tristezza* i *con fuoco* — da upotrebimo muzičke oznake za istinski muzičko-simboličke Remboove pesme. Ako bismo išli „red po red”, tek onda bi se otkrilo slojevito bogatstvo pesničke palete ovog „razbarušenog genija”. On orkestrira svoje stihove, onako vehementno i neobično kao što svira klavir na crtežu Verlenovom. Rembo je već pokazao, magistralno, da za genija slikanja na „živo”, nemanje „distancije” nije prepreka da ostvari trajno delo. Ako ovaj *enfant précoce*,

¹³) George Soria, *La grande Histoire de la Commune*, Paris 1971;

¹⁴) *Pariska komuna*, Beograd, izd. „Rad”, 1971;

pun vetra u petama i rupa u donovima, nije možda stigao da na pariskim barikadama brani svoju omiljenu devizu: *changer le monde*, on je Komunu obesmratio stihovima koji se velelepno i granitno kristališu u jednom stihu: „Le Poète te dit”; „Splendide est ta Beauté.” „L'orage te sacra suprême poésie”.¹⁵⁾

Da li među komunarima sa barikada i sa stratišta ima pesnika koji su u dimu bitaka stvarili stihove pune istine i lepote — dva principa koje je Kits smatrao sinonimima i osnovnom odlikom svake velike umetnosti?

Danas i akademska i univerzitetska kritika, i svi oni koji su detaljnije istraživali estetičke vrednosti u poeziji komunara, ističu kao trajne stvaraoce Ežena Potjea, pesnika „Internacionale”, Luizu Mišel, *viro maior* — kako ju je Igo nazvao u jednoj pesmi, njoj posvećenoj, Žan Bataista Klemana, poznatog u svetu po pesmi „Vreme trešanja”, Ežena Šatlana, Klovisa Iga, Žila Valesa i dr.

„Tirtej Komune” — kako je Vales nazvao Potjea, imao je tu sposobnost da ideje pretvara u slike, da najjednostavnije stvari kaže nezabornim jezikom, da ih podigne na stepen epskog, da u mnogim stihovima bude vidovnjak otkrivajući tragičnu lepotu predgrađa i neminovni hod istorije. Kod Potjea i lozinka revolucije postaje živo biće.

Čak i kritičari sa suprotne strane barikade na kojoj se borio Potje, morali su priznati pesničku vrednost skromnom „Juvenalu predgrađa”. Tako, na primer, Fransis Sarsej je pisao 1887. povodom Potjeovih *les Chants révolutionnaires*: „Dès les premières chansons je fus saisi. J'avais affaire à un vrai poète, un peu fruste, cela était visible, et dépourvu d'études premières. Mais quelle ardeur de tempérement! Quelle imagination sombre! Quelle sensibilité profonde et amère.”¹⁶⁾ Stapaajući u sebi beranževska i igovska svojstva, on je populizam prvog i vizionarstvo drugog prekalio u živoj vatni doživljaja prve proleterske revolucije. Njegova pesnička forma je samo prividno tradicionalna, jer strast za istinom i pravdom daje tradicionalnim formama takvu jarkost da one postaju izuzetno nove po oštini ritma i po filozofskoj dubini

¹⁵⁾ „Pesnik ti kaže: „Sjajna je tvoja lepota;”
Bura ti je posvetila uzvišenu poeziju;”
(Rimbaud, *Oeuvres complètes*, Gallimard, Paris 1954, str. 83.);

¹⁶⁾ „Već prvim pesmama bio sam ponesen. Suočio sam se sa istinskim pesnikom malo sirovim, to je bilo vidljivo i lišenim osnovnih znanja. Ali kakav žar temperamenta. Kakva mračna imaginacija. Kakva osećajnost duboka i gorka.”

značenja. Naivna pesma u šansonijerskom stilu odjednom postaje univerzalno duboka, a deskriptivna pesma iznenada se ozari pesnikovom ličnošću, te postaje protest koji ima boju Bruhelovih, ali i Gojinih slika. Čak i kad se služi sonetnom formom, ova podrhtava od potmule grmljavine lave užarenih reči. Potje je jedan od prvih pesnika soneta revolucije. Aragon i Kasu će svakako osluškiivati Potjea kad budu pisali sonete sa sličnim porukama.

Luiz Mišel je polifona priroda; pisala je stihove, svirala, bavila se slikarstvom, a kad je trebalo — pošla je i na barikade. Tamo je bila neustrašiva, kao i pred sudom versajaca kada su većali o njenoj „krivici”. Ni u tamnici nije klonula; kad su je deportovali na Novu Kaledoniju, nije se obeshrabrila; naprotiv, bodrila je ostale komunare. Nije prošlo mnogo vremena a Luiz Mišel je uspela da pobuni ostrvski živalj. Da je smire, versajske vlasti predložile su joj slobodu. Odgovor Luize Mišel bio je: kad oslobodite sve moje drugove, tada ću i ja poći s njima.

Posebno je impresivno Mišelino držanje pred sudom. Jedan dokument iz tog vremena kaže: „Ona je u crno obučena. Hod joj je jednostavan i čvrst. Oči su joj izrazito krupne, deluju gotovo hipnotizirajuće. Ona posmatra svoje sudije spokojno, uvereno i u svakom slučaju neustrašivo.

Za vreme čitanja optužnice, ona polako diže svoj crni veo i prebacuje ga na pleća. Posmatra sekretara suda sa izrazom podsmeha. Kada je završeno čitanje optužnice, rekla je: „Ja ne želim da se branim, niti želim da me branite. U potpunosti pripadam socijalnoj revoluciji i primam odgovornost za sve svoje postupke. Prihvatam sve bez pogovora. Vi me optužujete da sam učestvovala u streljanju generala. Odgovaram: da sam se našla u tom trenutku kada su pucali u narod, ne bih se kolebala da pucam u one koji su dali slične naredbe.

... Od vas koji sebe nazivate vojnim sudom, od vas koji sebe nazivate mojim sudijama, zahtevam za sebe ravnicu Satorija, gde su već streljana naša braća. Državni tužilac je rekao da mene treba obavezno isključiti iz društva. On je u pravu. Ako svako srce koje kuca za slobodu, ima pravo na zrno olova, ja takođe zahtevam svoj deo. Ako me ostavite u životu, neću prestati da vičem: — Osveta ubicama iz komisije za pomilovanje!”

Predsjednik suda: — Ne dozvoljavam da produžite u sličnom tonu. Luiza Mišel: — Ja sam završila, ako niste kukavice, ubite me!"

Lirika Luize Mišel je trozvučna: herojska muzika Komune, tamni huk vode na Novoj Kaledoniji pomešan sa tupim udarcima u kamenolomima, zvučna paleta prirode, vode i sunca. Počela je kao duhovni učenik V. Igoa i poklonik prirode. Muzički obdarena, ona je svoje rane stihove prožela tonovima mekih doživljaja pejzaža, bez bogatih metafora i gizdavih pesničkih ukrasa. Reči i ritam postaju jarki i opori u stihovima koji opevaju uspon i pad Komune. Tamničke pesme nisu bez svetlosti nadanja, ali i prkosa. Tema osvete je glavni lajtmotiv njenih postkomunarskih pesama. Pisala je i drame i romane. *Nadine* i *le Coq rouge* nisu bez dramske vrednosti. Romani *Beda* i *Novi svet* čitaju se sa uzbuđenjem. O njenom bogatom opusu još nije kazana dovoljno fundirana reč kritičke ocene. O njenim crtežima i skicama valjalo bi takođe govoriti. Oni nisu samo dokazi viđene strave ili puta do Nove Kaledonije, već i krokiji koji otkrivaju talenat za *sfumato* izražavanje.

Žan Batist Kleman je moderni bard predgrađa, šansonijer gengeta, socijalist po prirodi, spontani revolucionar. U stihovima beđu nije činio ljupkom; njegove pesme, koje je komponovao Renar, delovale su baladično, ali sa protestnim prizvukom: da li se ovako živeti mora, da li se ovako živeti može? Nasuprot Beranžeu (kako je istakao Jan Fišer), koji je opevao „*les gueux, les gueux... les gens heureux*“, Kleman je kroz poeziju postavljao velika pitanja, kao u pesmi *La Chanson du semeur* („Je sème du blé, qui mangera...“). Čak je i njegova čuvena pesma *Le temps des cerises*, posvećena Luizi bolničarki sa barikada, višeznačna sa jednom univerzalnom dimenzijom prolaznosti, i tihog nadanja da će „vreme trešanja“ opet doći. Oni koji su čuli ovu pesmu, nikad neće zaboraviti bar čuveni refren:

„J'aimerai toujours le temps des cerises
C'est de ce temps là que je garde au coeur
Une plaie ouverte
Et dame Fortune en m'étant offerte
Ne pourra jamais guérir ma douleur.“¹⁷⁾

Po tom čudnom bolu, diskretno suznom kao kap smole na brezi, poezija Žana Klemana nagoveštava Apolinera.

¹⁷⁾ „Voleću uvek vreme trešanja
Od tog vremena ja čuvam u srcu
otvorenu ranu;
I Dama Fortuna darovavši je
neće nikada izvidati moj bol.“

Klovis Ig je nastojao da svoj pesnički credo — „il appartient au poète de glorifier le beau, mais il lui appartient aussi de servir le juste qui en est la représentation la plus élevée... La poésie est grande que si elle complète le rêve par l'idée, l'idée par l'action"¹⁸ — doslovno sledi u stihovima. U tome uspeva, katkad uverljivo vrelo kao Potje, katkad samo versificira prava proletarijata i ideje Komune. Obrazovan, sa utancanim znanjem pesničkog zanata, on je više voleo da oslušne ritmove naroda i da govori jezikom koji narod razume. Uneo je u svoju poeziju retoriku i politiku i više puta zbog toga „stajao svojoj poeziji na grlo“, ali kad je pevao punim osećanjem za one „qui montrent au ciel ses poings fermés“, kad nije mislio na lozinku, već na damar reči koje podižu i bune obespravljene da se oslobode „užas gluhih tamnica“, onda je Klovis Ig pesnik koga će čitati sve dok avet gladi i nepravde kruži svetom.

Šatlen je „zadocneli pesnik utopijskog socijalizma“; ali kad je pevao o deci, kad je evocirao pesnički dane Komune, kad je govorio „krikom i šapatom“ o komunarskim izgnanicima Šatlen bi se odvajao od svojih utopijskih šema i postajao uverljivi pesnik. Njegova zbirka *Les Exilés* nije prepočrivena patinom vremena.

Najrazuđeniji komunarski stvaralac je Žil Vales. Napisao je deset hiljada stihova; nezadovoljan, mnoge je spalio. Večni buntovnik — *révolté*, on nije prestao do kraja da se bori, protestuje, piše; on je ostao na poprištu, na barikadama duha do poslednjeg daha. Polemičar volterovskog tipa, bio je već zapažen po eseju *Le dimanche d'un jeune homme*; svojim pamfletom *L'Argent* navukao je gnev bogataša; svojim listom *La Rue* naišao je na simpatije predgrađa, i na otpor buržoazije. Njegovi članci za vreme Komune izazivali su veliko oduševljenje radnih ljudi. Borio se na barikadama, — kad pero nije bilo više efikasno. U izgnanstvu, u Engleskoj, neumorno je dalje pisao. Eseji *Londonska ulica (La Rue de Londres)* otkrivaju ga kao tananog i oštrog analitičara. trilogija *Jacque Vingtras* pokazuje kako se autobiografsko pretvara u univerzalno. Ovim romanima, Vales je kritički prihvatio najbolje tradicije francuskog realizma i obogatio ih svojim temperamentom, kome entuzijazm i srdžba nikad ne zamagljuje vidike. Naprotiv, Vales je pisac „triju realnosti“ — onoga što je bilo, onoga što jeste i onoga što nastaje. Njegove umetničke

¹⁸) Pesniku pripada da slavi lepotu, ali njegova je dužnost takođe da služi pravdi koja je njen najuzvišeniji vid... Poezija je velika ako dopunjava san idejom, ideju akcijom“.

vrednosti sve više postaju evidentne i on postaje klasikom komunarske proze. Valesove spisateljske kvalitete priznaje i naučna kritika. *Zak Ventura* je čitan širom Evrope; preveden je i kod nas. Profesori Žazenski i Pujar su dali nove dokaze o umetničkoj vrednosti dela Žila Valesa. Prvi ističe, pored ostalog, Valesov smisao da uoči bitno i iskaže domijeovski oštro; drugi hvali Valesov „neposredni mobilni stil koji odgovara skokovima njegove strasti”.

Pored Valesa i Luiz Mišel, valja istaći još jednog romansijera koji se neposredno inspirisao Pariskom komunom. Reč je o Leonu Kladelu. Nekadašnji parnasovac počeo je da piše priče 60-tih godina. Zatim je, potresen tragičnom sudbinom Pariske komune, uzeo za temu svog romana *INRI*, junaka Žaka Ratasaa, seljaka koji kroz borbu komunara, postaje opredeljena revolucionarna ličnost. Bez sumnje roman s težom ali psihologija glavnih junaka data je upečatljivo. Tu i tamo ima shematizma, retoričnosti, otvorene tendencioznosti; ali roman u celini deluje umetnički uverljivo. Postoji i određena simbolika u ljubavi glavnih ličnosti radnice i seljaka. No lirski nota ne zvuči jeftinom sentimentalnošću ni konstruisanim efektima. Posebno su zanimljive Kladelove kratke novele — *Les Vanus-pieds*. Tu je dosegao zavidnu razinu veštog fabuliranja, koju je pohvalio sam Turgenjev.

5

Pariska komuna ne prestaje da inspiriše pesnike i prozne pisce, slikare i vajara na raznim meridijanima.

Među slikarima najpre treba istaći Kurbea. Taj „Peintre au genie complexe”, za vreme Komune, kao što smo videli, nije ostao u kuli *noli me tangere*, već je svoju „*l'art vivant*” crpeo iz života naroda, rukovodeći se svojim estetičkim geslom: „slikarstvo je bitna konkretna umetnost i ne postoji ni u čemu drugom do u predstavljanju realnih postojećih stvari”. No, ostavimo sada analizu njegovih realističkih shvatanja, i to koliko je on bio realist uopšte — u smislu šanflerijevskog tumačenja: još manje ćemo prihvatiti invektivu da je Kurbe „poživinčio umetnost”, kako su ga optuživali njegovi neprijatelji. A oni su ga napali pre svega zato što je dao svoj obol Komuni u radu, u idejama i u umetnosti. Neki crteži, kao „Komunarski zatvorenici”, autoportret — miran i stojički čvrst, govore li-nijama i izrazom o Kurbeovoj hrabrosti, o nje-

govoj doslednosti komunarskim idealima. Zbog toga su ga Barbej D'Orvili, Dima sin i drugi, žestoko napali niskim invektivama. Prvi je tražio da se Kurbe zatvori u kavez, i pred vandomskim stubom prikazuje narodu, koji bi plaćao da ga vidi. Dima sin je sarkastično pitao: od kakve je prijave smese napravljena „ova tikva zvučna i dlakava” koja se zove Gistav Kurbe? Od Kurbea je ostalo pedesetak crteža o Komuni; posebno se ističe crtež *Les Fédérés de la Concièrgerie*. Kad je, iznuren zatvorom, jednom prilikom zamolio da mu dozvole da naslika krovove Pariza, odbili su ga. Slikari akademičari, koji su od samog početka mrzeli ovog narodskog genija, samoukog slikara, posle pada Komune tražili su njegovu fizičku i duhovnu smrt. Mediokritetni slikar Mesonije je to i formulisao ovim rečima: „Il faut que désormais il soit mort pour nous.”

Mnogi detalji iz potresne drame Komune žive i danas na krokijima Kurbea, kao što žive i njegove reči i akcija za vreme slavni komunarskih dana. Lucidni stvaralac, on je u naporima najbudnijih komunara video zalogu za buduću istinski stvaralački rad svakog čoveka; zato se danas valja posebno setiti Kurbeovih reči upućenih jednom prilikom ocu: „Me voici par le peuple de Paris introduit dans les affaires politiques jusqu'au cou. Président de la Fédération des Artistes, membre de la Commune; délégué à la mairie, délégué à l'instruction publique... je me lève, je déjeune, je sié debate et je préside douze heures par jour. Je commence à avoir la tête comme une pomme cuite. Malgré tout ce tourment de tête et de compréhension auquel je n'étais pas habitué, je suis dans l'enchantement. Paris est un vrai Paradis... Paris va tout seul comme sur des roulettes.”¹⁹⁾ Takođe njegove reči iz jednog govora stanovništvu Pariza, ostaju kao trajni amanet svim ljudima koji se bore za zemaljski „sfairos”: „ostvarićemo život jednostavan i čovečan, dajući svakom mogućnosti da se razvija prema svojoj sposobnosti i karakteru”.

U jednom proglasu Federacije umetnika, čiji je duhovni inspirator Kurbe, stvaraoci Pariza su se obavezali: „Par la parole, la plume, le crayon, par la reproduction populaire des chefs d'oeuvre, par l'image intelligente et moralisatrice

¹⁹⁾ Evo me do guše u političkim poslovima, u koje me je uveo narod Pariza. Predsednik Federacije umetnika, član Komune, delegat u opštini, odbornik za opšte obrazovanje... ustajem, doručkujem, zasedam i predsedavam 12 časova dnevno. Glava mi postaje kao kuvana jabuka. No uprkos ovoj vrtoglavi i aktivnosti na koju nisam bio navikao ja sam u ushićenju. Pariz je istinski raj... Pariz ide sam kao na točkovima.”

qu'on peut répandre à profusion et afficher aux mairies des plus humbles communes de France, le Comité concourra à notre régénération, à l'inauguration du luxe communal et aux splendeurs de l'avenir et à la République universelle."²⁰

6

Pariska komuna je uticala na stvaralaštvo umetnika, ne samo posle pada Komune već i do današnjeg dana. Pre svega, sami komunari-izgnanici su nastavili da se za istinu o njoj bore novim pesmama i novim proznim delima. Komunar Šarl Keler imao je velikog uticaja u Švajcarskoj i Nemačkoj; prisustvo komunara u Belgiji je takođe imalo odjeka. U Brislu su se pojavile manje zbirke pesama na temu Komune (Debok, Ladmiral, i dr.) U Engleskoj je jedno vreme živeo, pod vrlo teškim uslovima, Žil Vales. Nedavno je pronađena jedna pesma iz tog perioda pod naslovom *Heures d'exil*, potresna po sadržini, jednostavna po formi; u elegičnom ritmu data je ispovest komunara koji se nije odrekao svojih ideala i koji o tome govori pesničkim glasom mladoj Engleskinji:

"Allez! Nous sommes bien
de la même famille
Exilés tous les deux, moi
vieux, vous jeune fille
Vous vivez, vous aussi,
loin du pays natal
Vous vivez dans un
monde insolent et brutal...

.....

Je ne sais point quel
sort me réserve la vie,
Je compte bien revoir
tôt ou tard la patrie,
Y vivre un grand amour
pour mourir fusillé!
Mais je suis sûr (je sais
comment je suis taillé)
Qu'il pleuve des bouquets
ou du sang ou des larmes
Dans le Paris en fête
ou le Paris en armes,
Je suis sûr de garder
le touchant souvenir

²⁰) „Rečju, perom, olovkom, popularnom reprodukcijom remek-dela, moralnom i inteligentnom slikom koja se može rasprostrti najšire i afiširati i u najskromnijim opštinama Francuske, Komitet će doprineti našoj obnovi, inauguraciji komunalnog bogatstva i sjaju budućnosti i univerzalnoj Republici.”

De ce coin d'Angleterre
 où j'aimais à venir
 Où j'ai pensé les vers
 que vous venez de lire
 Tout en vous regardant
 et rêver et sourire,
 Où j'ai passé joyeux
 quelques heures d'exil
 Où j'entrai — sans savoir —
 par un matin d'Avril."²¹

E. Potje se jedno vreme bio sklonio u Ameriku. Tamo je napisao još nekoliko značajnih poema: *La Commune de Paris* (1876), zatim na engleskom *The Workingmen of America to the Workingmen of France* (*Radnici Amerike radnicima Francuske*), *The Workingmen's party* (*Radnička partija*), i dr. Ove su postale vrlo brzo popularne među trudbenicima novog kontinenta i nisu zaboravljene ni danas. Potje zrači i danas u modernim populističkim ostvarenjima; zatim kod Prevera. Komunarski duh plamsa u Aragonovim sonetima, svetluca tu i tamo u socijalnim slikama njegovih romana.

Romen Rolan je, takođe, živo proučavao Parisku komunu i spremao se da napiše jedan pozorišni komad. Na žalost, nije stigao. U „Arhivu Romena Rolana” mogli smo videti tu zanimljivu skicu, zahvaljujući ljubaznosti Marije Rolan. Drama je trebalo da nosi naslov *Les Proscrits*: „revolucionari posle revolucije”, tragedija komunarskih izgnanika. Na žalost, ni ovu, ni još nekoliko započetih drama, Rolan nije mogao završiti; ogromnost njegovog angažovanja na nekoliko planova i, možda, teško prodiranje na scenu, učinili su da mu ponestane snage za završavanje svog zamišljenog teatarskog ciklusa.

Tema Pariske komune ostaje trajno isklesana u modernom romanu *Pariski pokolj* (*Les massacres de Paris*), Žana Kasua. Poznati stilist, pisac sa paskalovskim osećanjem za nijansu, sa smislom za dijalektičko poimanje prošlih događaja — koje ne tretira ni floberovski bezlično ni

²¹) „Dakle. Mi smo zaista iz iste porodice
 Izgnanici oboje, ja star, vi mlada devojka
 Vi živite, vi takođe, daleko od rodnog kraja;
 Vi živite u jednom svetu, užasnom i grubom . . .

Uopšte ne znam kakvu mi sudbinu priprema život
 Računam svakako da vidim ranije ili docnije otadžbinu
 Da tamo doživim veliku ljubav da bi umro streljan;
 Ali sam siguran (ja znam kako sam istesan);
 Neka pljušte buketi ili krv ili suze
 U Parizu prazničnom ili u Parizu pod oružjem
 Siguran sam da ću sačuvati dirljivo sećanje
 Na ovaj kutak Engleske, gde sam voleo da dođem;
 Gde sam smislio stihove koje ste vi pročitali
 Gledajući vas kako sanjariate i smešite se;
 Gde sam proveo radostan nekoliko časaka izgnanstva
 Kuda sam ušao, ne znajući, jednog aprilskog jutra.”

dikensovski sentimentalno, Kasu je znao da nađe svojstven način oživljavanja jedne potresne epopeje i da je gojinski približi našem vremenu.

Izvestan broj primera i dokumenata koje smo naveli svedoče: najdalekovidiji duhovi i učesnici Pariske komune shvatali su duboko da se promena jednog sveta mora vršiti od baze do vrha i da se revolucija koja se ostvaruje oružjem, mora izvesti i oružjem duha. Zato je Pariska komuna i u najtežim danima branila tekovine kulture i umetnosti, čuvala Luvr od požara i proklamovala nužnost da i najmanje selo Francuske upozna sve duhovne vrednosti sveta. Detaljna analiza svakog dokumenta i svih herojskih mera koje su komunari preduzimali, pokazuje još više aktualnost tog ogromnog napora da se iz „carstva nužnosti“ uđe u „carstvo slobode“. Mnoštvo odluka, programa i aktivnosti svih vrsta umetnika u periodu Pariske komune, ne samo što predstavljaju dokaze veličanstvenosti tih pregalaca duha, već su i primer šta su u stanju da učine od pritiska i terora snage oslobođene kada pred sobom imaju plemeniti cilj. Iskustvo Komune na tom planu ima ne samo istorijsku, već izvanredno instruktivnu vrednost. Od Komune još mnogo valja učiti da bismo umetnosti i kulturi dali ono mesto koje one u modernom naprednom društvu zaslužuju.

Što se tiče umetničkih ostvarenja koja je iznedrila Komuna, ona su različita po vrednosti; jedna su versificirana svedočanstva, „vatreni projektili“ na nebu prve proleterske revolucije; druga su trajna po tome što su u njima iskazane vizije umetnički polifono materijalizovane. Za njihove stvaraoce „socijalna porudžbina“ vremena nije bila nasilje nad njihovom pesničkom slobodom, već podstrek da nadahnuto svedoče za sve one koji će doći“. Tamo gde je visoka ideja Komune našla oduševljenog i, u isto vreme, talentovanog tumača, poetski akt nikad nije bio parola, već istinska umetnost koja ne tamni pod patinom vremena.

Savremena dela na temu Komune još jednom potvrđuju da prelomni istorijski događaji ne samo što uvek rađaju nove, već su isto tako bogati snagom da nadahnu nove umetnike na stvaralačke podvige dostojne uspomene Komunara.

FRANSOAZ HAN

PARISKA KOMUNA I PESNICI*

Povodom stogodišnjice Pariske Komune u Francuskoj su objavljene mnogobrojne publikacije; ovo obilje je u suprotnosti sa nemarnim stavom školskih udžbenika koji dugo nisu hteli da znaju za ovaj događaj. Veliki broj spisa i studija koji su još davno rasprodani, ili su sve dosad ostali neobjavljeni, stavljeni su danas publici na raspolaganje; izdaju se antologije, romani koji slikaju Komunu, ploče sa pesmama iz tog doba.

Proleće 1871. izišlo je na taj način iz senke u kojoj je ostalo, ne greškom istoričara već zbog rešenosti vladajuće klase da svesno prečutkuje jedan opasan događaj ili da ga predstavlja na potpuno izopačen način. Ovom iskrivljavanju istorije umnogome su doprineli i pisci tog vremena koji su gotovo listom bili na strani Versajaca¹⁾. Nećemo ih optuživati da su pisali pesme protiv Komune: uopšte ih nisu pisali; nisu imali lirskog nadahnuća da opevaju svoj reakcionarni ideal. Ali su to nadoknadili u prepisci. A što se romanopisaca tiče, bilans je strahovito nepovoljan.

To odsustvo jasnih pogleda iznenađuje utoliko više što su likovni umetnici imali sasvim suprotan stav. Izuzev samo nekoliko njih, slikari, vajari i arhitekti pridružili su se Komuni. Osnovali su Savez Pariskih umetnika i za njenog predsednika izabrali Gustava Kurbea. Uz njega: Koro, Domije, Mane, — da spomenemo samo ova tri imena koja su celom svetu poznata. Savez je izdao jedan manifest za odbranu nezavisnosti i dostojanstva umetnika. U komitetu koji je Savez izabrao bilo je 16 slikara, 6 grafičara, 10 vajara, 5 arhitekata, 10 dekorativnih vajara; stavljao je sebi u zadatak očuvanje umetničkog nasleđa, izlaganje savremenih dela, organizovanje nastave koja bi vodila računa o budućnosti.

Likovni umetnici su se, doduše, već bili sukobili sa dogmatizmom Napoleona III, koji se tobož razumevao u slikarstvo i koji je u zvaničnim

* Prilog pisan specijalno za „Kulturu“

¹⁾ tj. Tjerove vlade koja je bila izbegla u Versaj.

salonima zaveo vladavinu upadljivo lošeg ukusa. Njima su, dakle, stvari bile jasne.

Posle pada Komune, Kurbea su Versajci silno izvređali, proveli ga kroz grad s lisicama na rukama, a karikaturisti i književnici izvrgavali su ga ruglu. Naročito su gnusne bile povike Aleksandra Dime-Sina.

Ali on nije bio jedini na strani reakcije, i prosto ne verujemo sebi kad uz njega nademo i Gustava Flobera, Žorž Sandovu, Emila Zolu, Anatola Fransa. Naši veliki romansijeri pokazali su neobičnu zaslepljenost, istu onu koju i nesimpatične ličnosti braća Gonkur, Maksim di Kan, Pol de Sen-Viktor ili Barbe d'Orevili.

A pesnici? Oni čiji je zadatak da jasno vide i da — prema lepom naslovu jedne Eliarove zbirke — i drugima omoguće da vide?

Stvar je u tome što predstava koju mi danas imamo o pesniku pretpostavlja nepokornost, pobunu, ako ne i revoluciju. Ali 1871? Oni koji su tada smatrani za velike pesnike pripadali su imućnoj klasi. To ne znači da su oni u njoj i rođeni. Većina nadrealista poticala je iz uglednih buržoaskih porodica, ali su se oni pobunili protiv morala svoje klase. Pesnici kao Teodor de Banvil, Lekont de Lil, Žoze-Maria de Heredia pisali su za elitu kojoj je novac omogućavao dokolicu potrebnu za kulturno uzdizanje. Neprosvetena masa nije ih mogla čitati: oni su je prezirali.

Istini za volju, reći ćemo da su neki od njih, kao Lekont de Lil, doživeli 1848. godine trenutak ushićenja i srčanosti. Ubrzo razočarani zbog žalosnog kraja Druge republike, oni su digli ruke od svakog angažovanja i našli utočište u visokim sferama „umetnosti radi umetnosti“.

U isto vreme, uspon „književnog proletarijata“ — mladih pisaca iz siromašnih porodica, počinjao je da ugrožava tradicionalne pisce.

Ovi su bavljenje svojom umetnošću zamišljali samo na visinama, u razređenoj atmosferi. Smatrali su da je nužno da narod radi i ostane neprosvećen, da bude iskorišćavan kao tegleća marva, kako bi jedna manjina koja ima na raspolaganju kulturu i slobodno vreme mogla da otmeno uživa u stvaralaštvu pesnika.

Za njih je narod nešto ružno, nisko, prosto, nešto što neposredno ugrožava umetnost i lepotu. Teofil Gotje će u svojim *Slikama iz vremena opsade* napisati: „Nije li aristokratska otmenost remek-dela upravo ono što najviše zbunjuje za-

vidljivce slabih duhovnih sposobnosti? Naravno, ono što je ružno ne trpi ono što je lepo.”

U ime lepog prihvata se Drugo carstvo, njegov poredak i koristi koje ono omogućuje... Pol Lidski je veoma jasno analizirao taj stav u svojoj knjizi *Pisci protiv Komune*.²⁾ On je pokazao kako su u toku dvadeset godina ti ljudi ugodno živeli, dopuštajući sebi i luksuz da se podsmevaju buržoaziji, tražili počasti i penzije, prikrivali svoje prihvatanje pozlaćenog robovanja izgovorom da se bave čistom umetnošću. Bili su nesposobni da shvate težnje naroda — moglo bi se, čak, reći da su ih se i bojali — i kad je 1871. naišlo ono čudesno i burno proleće, ono ih je ispunilo užasom i mržnjom.

Ova osećanja — ako je to uopšte potrebno reći — nisu im poslužila kao izvor nadahnuća ni za jedno delo od vrednosti. Poezija teško podnosi spajanje s izvesnim stavovima. Uzalud bismo tražili velike ode protiv Komune među delima versajskih pesnika — jedinu pesmu koju bismo mogli navesti napisao je Fransoa Kope. Objavljena je aprila 1871. pod naslovom „Krvi više nema”. Samo u prepisci i novinskim člancima možemo osetiti svu velikodušnost, uzvišenost duha, svu tananost pristalica *umetnosti radi umetnosti*...

Lekont de Lil: „Smrdljivo mazalo Kurbe i bestidan čopor slikara i bakropisaca koji su pošli za njim neće biti ubijeni, što je još žalosnije. On je zaslužio, ne samo da bude streljan(...), već da se unište i njegove prljave slike koje je nekada prodao državi.”

Teofil Gotje: „Divljaci, s prstenom na nosu, tetovirani crvenom bojom, igraju igru skalpovanja na zgarištu društva.”

Aleksandar Dima-Sin: „Nećemo ništa reći o njihovim ženama iz poštovanja prema ženama na koje liče — kad su mrtve.”

Bilo bi dosadno, da ne kažemo odvratno, dalje redati navode koji svi liče jedni na druge. Što se tiče potpisa, tu su, ako se zadržimo samo na pesnicima, sva sjajna imena Parnasa.³⁾

Isti takav ton je i u romanima objavljenim posle ovog događaja; cilj im je da dokažu kako su komunari loši radnici, pijanice i razvratnici, prostitutke (antifeminizam je naročito žestok u ovim delima), propali intelektualci, slavaljubivi i ogor-

¹⁾ Maspero, Pariz, 1970.

²⁾ Pesnička škola koja se poziva na Teodora de Banvila, Teofila Gotjea, Lekonta de Lila, a u kojoj susrećemo i sledeće pesnike: Katila Mendesa, Fransoa Kopea, Sili Pridoma, Zoze-Maria de Heredia.

čeni. Nasuprot njima, versajski vojnici su uzor humanosti, velikodušnosti, discipline, dobri supruzi i dobri očevi. Oni su ono što je dobro; komunari — ono što je zlo. Arsen Use u delu *Izgubljen pas i streljana žena*, Emil Zola u *Slomu*, Anatol Frans u romanu *Želje Žana Servijana*, Elemir Burž u delu *Ptice odleću i cveće gine* brane jednu ideologiju koja služi kao bedem buržoaziji, jednoj buržoaziji koja je drhtala svim svojim bićem i koja sad nastoji da se obezbedi za nekoliko narednih decenija.

Što se tiče lirskih dela s te strane barikade, — i tu ničeg drugog nema.

A šta je s druge strane?

S druge strane je sav književni proletarijat koji je toliko uznemiravao pisce na položajima: Žil Vales, Ežen Vermerš, Ežen Potje, Žan-Batist Kleman, između ostalih. Tu su i dva imena koja su preživela slom onih pesnika koje je buržoazija smatrala pesnicima: Verlen i Viktor Igo, kojima, među romansijerima, treba dodati Viljea de l'Il Adama. I, najzad Rembo.

Komuna je imala nebrojene stihotvorce, od kojih su neki ostali anonimni. Nisu svi bili pesnici. Ovaj događaj je — kao što se to mnogo puta dogodilo u istoriji — podstakao pesničko nadahnuće kod ljudi koji nisu bili književnici, samim tim što je u sebi nosio izvesnu dinamiku koja se izražava i na ovaj način. Postoji, u tom pogledu, značajna razlika između reakcije i Komune, — sud koji je donela sama poezija.

Ovi tekstovi, revolucionarni po sadržaju, nisu revolucionarni po formi. Žan-Pjer Šabrol, u uvodu svoje antologije *Pesnici Komune*⁴⁾, priznaje da bi voleo „kad bi mogao da dokaže da je Komuna stvorila novu poeziju, da su ljudi koji nikad nisu pisali, radnici na primer, postali pesnici, a da su na onoj drugoj strani istinski pesnici postali bedni buržoaski stihoklepci, da je životvoran talas reči, slika i obrta iz narodnog govora zahvatio štampanu reč...” Ništa se od svega toga nije dogodilo i tome se ne treba mnogo ni čuditi. Iako je bila prva vlada „naroda i za narod”, Komuna je ipak patila od stalnog pozivanja na prošlost, posebno na godinu 1793. I svoje ime pozajmila je iz prve francuske revolucije. Odsustvo inovacije u oblasti politike susrećemo i u pesničkom jeziku.

Međutim, ovaj jezik — čak i kad nosi u sebi tradicionalne slike — ima bar snage. A kako zaboraviti da nije u pitanju obično vežbanje na

⁴⁾ Seghers, Pariz, 1970. Komentar uz tekstove dao je Moris Suri.

hartiji, već krik ljudi koji se svim silama bore za ostvarenje jedne svetle nade, i na koje će se sručiti jedna od najkrvavijih odmazda u istoriji Francuske?

„Pariska lađa, sred najveće bure,
Svoju je brazdu zasekla u moru ideala,
Na krmilu je narod, i snažni gorostas
Svoju crvenu zastavu nikada spustiti neće.”

Etjen Karža

(odlomak iz pesme „Versajci”, 3. maj 1871)

„Pariz plamti, kroz noć svirepu i kobnu,
Nebo je puno krvi, to istoriju spaljuju.
I pokazuje u noći prestravljenom svetu
Kako Pariz pada ponosan i gord,
Pod teškim bremenom mučnih događaja.
I sam Luvr plamti i u prah se ruše
Mramorni zidovi i vrata od tuča.”

Ežen Vermerš

(odlomak iz „Buntovnika”, septembar 1871)

Ne nameravamo da im umanjujemo vrednost time što ćemo reći da su ti ljudi vrsniji kao borci za svoje ideje nego kao pesnici. Trebalo bi dodati da su mnoge od tih pesama pevane i da, naslanjajući se na poznate ili tek komponovane melodije, imaju ritam i intonaciju borbenih pesama. Ti tekstovi nisu za pažljivo proučavanje u tišini biblioteka, već za pevanje na ulici. Nije potrebno napominjati da je Ežen Potje autor *Internacionale*.

Kod jednog uglednog pisca, kao što je Žil Vales, lirizam izbija slobodnije u prozi nego u stihovima. To dokazuje i ovaj opis dvadesetšestog marta 1871.:

„Kakav dan!

Ono mlako i jasno sunce koje pozlaćuje čeljusti topova, onaj miris cveća, viorenje zastava!, žubor one Revolucije koja mirno i lepo teče kao plava reka, ono drhtanje od silnog uzbuđenja, ono svetlucanje, ono treštanje truba, oni odsevi bronzne, onaj plamen nade, onaj miris časti, sve je to opijalo ponosom i radošću pobedonosnu vojsku Republikanaca!”

I danas se još može naići na ljude tananog ukusa koji smatraju da u Valesovom stilu nema otmenosti. To je samo način, — otmen, svakako —, na koji se izjašnjavaju da ne vole njegove ideje i njegovu ulogu u komisiji za prosvetu u vreme Komune.

merša, čiji je uticaj očit u poemi *Pobedeni*. A godine 1886. napisao je još i *Baladu u slavu Luiza Mišela*, velike junakinje Komune.

Rembo nije bio u Parizu za vreme Komune, uprkos legendi koju su neki želeli da rašire. (Trebalo je dokazati da su komunari pijanice i razvratnici: pesma *Ukradeno srce* svedočila bi, prema njihovom tumačenju, o bestidnostima kojima je Rembo bio tobož podvrgnut u jednoj kasarni revolucionara.) On je, u stvari, pobegavši iz Šarlvila, bio u Parizu između 28. februara i 10. marta, ali kako nije imao nikakvih sredstava, i kako je spavao pod mostovima, bio je prinuđen da se — osam dana pre početka Komune! — vrati natrag, pešice, svojoj strašnoj majci. U Pariz će ponovo doći tek u septembru, na poziv Pola Verlana. U međuvremenu napisao je *Polu Demeniju* ono čuveno „Pismo vidovnjaka”, koje nosi datum 15. maj 1871. Živi u Šarlvilu, u zagušljivoj provinciji, ogorčen na religiju i na sve konformizme. Svom profesoru Izambaru piše: „S ludačkom upornošću obožavam slobodnu slobodu.”

Kako se onda možemo čuditi što je Komuna ostavila duboke tragove u delu Rembova, čijoj su suštini toliko bliske ideje Komune? U tom smislu se obično navodi *Pariski pir* ili *Pariz se ponovo naseljava*:

„Kad su ti noge s toliko žara igrale usred gneva,
Parizu! — kada si dobio tolike udarce nožem,
I kad si pao, zadržavši u zenicama svetlim
Nešto od dobrote surovog proleća...”

„— Društvo!, opet je sve po starom: — orgije
Žale za svojim negdašnjim ropcem po burdeljima
starim

A svetla u ludom zanosu, sa pocrvenelih bedema,
Jezivo šalju svoj plam put blede-plavog neba.”

i *Ruke Žane-Marije*:

„Pobledele su, prekrasne,
Na jarkom suncu ljubavi punom,
Na mitraljezima od tuča
U pobunjenom Parizu!”

Ove dve pesme su u celosti posvećene Komuni. Ali Komunu susrećemo i u drugim tekstovima, kao što su, na primer, široka platna u spevu „Jedno doba u paklu”:

„...i video sam more plamenova i dima na nebu;
a levo i desno, silno bogatstvo koje je
bukvalo kao bezbroj munja.”

Kraj Komune, odmazda, akcija praštanja koju je povelala uspokojena buržoazija, naslikani su u pesmi *Posle potopa*:

„Čim se ideja o potopu stižala
Jedan zec zastade sred deteline i velebilja i
očita
Molitvu pred dugom na nebu, kroz paukovu
mrežu.

.....
Krv poteče, kod Riđobradog, — na klanicama, —
u cirkusima,
Gde pečat božji beli prozore. Potekoše krv i
mleko.”

Bilo bi glupo objašnjavati Remboa vezujući celo njegovo stvaralaštvo za Komunu. Ali se ono ipak ne može čitati bez svetlosti vatre i krvi koju ona baca na njegovo delo. Bilo je prirodno što on sebe smatra bratom komunara, on koji je hteo da „promeni život” i koji je, u svakom slučaju, izmenio poeziju.

Dve činjenice, — sjajan procvat narodnog pesništva i duboka povezanost između Remboa i Komune, dovoljno dokazuju da poezija nije pogrešila stranu na koju će stati. I još nešto: od toga doba poezija i revolucija su i tesno povezane.

Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ

PARISKA KOMUNA

I POZORIŠTE

Pedantni letopisac burnih zbivanja od 1789. godine nije propustio da zabeleži budilački gest dvojice pozorišnih ljudi — Demulena i Marea — uoči sudbonosnih događaja što će uzdrmati Evropu. Nezaposleni glumac Kamij Demulen je u „Palais Royal“-u vatrenom besedom užegao u okupljenome mnoštvu volju da se s oružjem u ruci suprotstavi nameri Luja XVI da rasturi novoosnovanu Narodnu skupštinu. Svojoj poruci je dao težinu obaveze otkinuvši list s najbližeg drveta. U stoletne, negovane vrtove ranijeg zabavišta kraljevske kuće i plemenitaša magnoveno kao da se sručila olujina: „Očas su sve grane ostale bez lišća!“ Zatim je progovorio dramski pisac Mare: odmah treba zatvoriti sva pariska pozorišta, rasturiti balove, prekinuti sve priredbe! Mnoštvo je ovaj nalog sprovelo u delo još iste večeri. Dve večeri kasnije s lica zemlje je zauvek nestala omražena Bastilja. (v. Lee Baxandall: *Spectacles and Scenarios: A Drama of Radical Activity*, „The Drama Review“, 1969, 44).

Pariska komuna je najavljena na sličan način; već 6. januara 1871. godine na ulicama Pariza osvanula je „Crvena objava“, koja konstatuje nemoć građanskih republikanaca da Pariz oslobode gvođenog obruča opsade, te zahteva osnivanje komune. Tvorci ovog apela su Eduar Vajan, potonji delegat za prosvetu, i dramski pisac Žil Vales. Međutim, za razliku od 1789. godine, prvi dani Pariske komune nisu obeleženi zamiranjem pozorišnoga života. Naprotiv: jedan od prvih akata nove vlasti nalagao je pozorištima Pariza da nastave sa svojim radom. Uprkos osipanju ansambla, kojem je naruku išla koliko početna nedovoljna odlučnost i sinhronost rukovodećih tela komune toliko i svestan liberalan stav nekih vođa komune prema umetnicima uopšte (v. J. Danilin: *Parizska komuna i francuzskij teatr*, 1963), veliki broj pariskih pozorišnih ustanova je postupio kako je bilo naloženo i, uz izuzetke, nije prekidao rad do kraja maja.

Tokom prva dva meseca svog postojanja komuna, međutim, nije stizala da se temeljnije

pozabavi pitanjima pozorišta, premda ono nije bilo mimoilaženo u njenim dekretima koji su se ticali resorske podele nadležnosti među novim upravnim telima: krajem marta scensko-izvođačke umetnosti, pa i pozorište, prelaze iz nadležnosti Centralnog komiteta Narodne garde u nadležnost vojnih vlasti, a potom u nadležnost policije i Komisije za javnu bezbednost, pretposlednjeg dana marta osnovana Komisija za prosvetu preuzima brigu i o pozorištima, a sredinom aprila pozorišta prelaze u nadležnost novoosnovane Delegacije za prosvetu. Proizvoljno bi i netačno bilo u ovakvom, nako uzgrednom odnošenju komune prema pozorištu videti svedočanstvo o nekakvom daltonizmu njenih vođa za društvenu funkciju pozorišta, koja su u ono vreme, ako ništa drugo, bila uz štampu oblikotvorci javnoga mnjenja. Već se i iz letimično izložene hronologije resorskog pomeranja pozorišta dá zaključiti da bi takav zaključak bio ishitren, a u njegovu neodrživost neopozivo uverava istorijska Rasprava o pozorištima od 19. maja, da i ne pominjemo ranije inicijative komune u oblasti obrazovanja i umetnosti uopšte (v. u ovome broju dr Radoslav Josimović: *Pariska komuna i umetnost*).

Sprovođenje dekreta o pozorištima stavljeno je u zadatak „muzičkome Kurbeu”, melomanu, muzičkome kritičaru, kompozitoru, pedagogu i učesniku neuspelih pokušaja osnivanja komune oktobra 1870. i januara 1871. Salvadoru (Francesco Salvador, 1831—1871), koji je, neposredno posle rasprave, u svojstvu Opunomoćenika delegacije za prosvetu, zakazao savetovanje scenskih umetnika Pariza za 23. maj. Salvador se od sredine maja, kada je naimenovan za direktora Konzervatorijuma, nekim merama koje je uveo u nastavu muzike, predstavio kao pristalica prudonovskog koncepta relacije institucionalizma i umetnosti („Ne zna se šta nauci i umetnosti nanosi veću štetu — podrška koju im pruža vlast ili ograničenja koja im ova natura u vidu škola i akademija... Nastava i škole odvele su umetnost u konačnu propast, u poricanje svakog načela i svakog pravila; samo je potpuna sloboda omogućila Kurbeu da shvati istinske zakonitosti umetnosti.” — pisao je Prudon u *Du principe de l'art et de sa destination sociale*). Osim toga, možda je simptomatično da je na spomenuto savetovanje pozvao samo neke kategorije pozorišnih umetnika (pevače, muzičare, članove baleta i reditelje). No, ovo su samo fragmenti koji su, u najboljem slučaju, dovoljni za školsku vežbu iz logičkog zaključivanja, ne i za rekonstrukciju Salvadorovog viđenja režima asocijacije u pozorištu ili toka kojim bi se stvari razvijale u ovoj oblasti (jedan deo javnosti je odmah izrazio negodova-

nje što Salvador namerava da mimoide druge kategorije pozorišnih delatnika): s prodorom Versajaca u Pariz 21. maja gasi se i ovaj vid kulturne politike Pariske komune, a i sâm Salvador gine na barikadama s puškom u ruci, ne održavši savetovanje koje je zakazao. „Ni-smo toliko uplašeni njihovim pretnjama da ne bismo našli vremena da se pozabavimo pitanjima te vrste i da ne bismo sačuvali nezavisnost reči!” — kazao je voditelj rasprave Dominik Režer uoči početka Krvave nedelje (nav. prema Jurij Danilin: *Parižskaja kommuna i francuzskij teatr, 1963*). Pokušaj komunara da iz temelja izmene organizaciju pozorišta ne samo rečima već i delom kasnije će, u odsudnim trenucima revolucionarnih prevrata, služiti kao putokaz (v. u ovome izboru Darko Suvin: *Komuna i organizacija pozorišta*). Štaviše, njegov stožer — poimanje pozorišta kao slobodne asocijacije — stožer je oko kojeg se usredotočavaju i brojne dileme našeg pozorišnog trenutka.

U tesnoj vezi s nastojanjima komune da revolucionariše pozorište kao instituciju svakako su naponi komune usmereni ka drugom jednom aspektu pozorišta: reč je o publici. Pariska pozorišta, pa i takvi „hramovi” kao što su „Comédie française” i „Grand Opera”, prvi put su upravo u danima Komune širom otvorila svoja vrata tzv. „širokoj publici”, pariskome življu bez razlika na socijalnu pripadnost. Preciznih podataka o sastavu publike tih 72 dana nema (zanimljivo je da o ovome ništa ne kazuju ni autoriteti od kojih bi se to moglo s pravom očekivati: Jean Divignaud: *Sociologie du théâtre, 1965*; Emile Copefmann: *Le théâtre populaire pourquoi, 1969*). Ne može se s pouzdanošću govoriti da je komuna u ovome pogledu ispoljila sistematičnost i doslednost — bar nam dokumenti kojima raspoložemo ne daju osnov za takav zaključak. Izvesno je, međutim, da je komuna nekim merama (besplatne ulaznice, grupne posete pozorištima, predstave i recitali van pozorišnih kuća, dobrotvorne priredbe) ipak nastojala da zbliži „običnog” čoveka s umetnošću scene, dajući na taj način suštinski doprinos i premošćivanju jaza što „elitističku” kulturu razdvaja od tzv. „popularne kulture”.

Treća ravan relevantnosti Pariske komune za pozorište tiče se dramske književnosti, odnosno dramaturgije. Već iz repertoara pariskih pozorišta za trajanja komune očito je da komuna nije stvorila dramu koja bi se mogla nazvati dramom Pariske komune (iscrpan pregled repertoara pariskih pozorišta daje J. Danilin: n. d. v. i A. Tissier: *Les spectacles pendant la Commune, „Europe”, 1970, 499—500*; S. Chevalley: *Comédie Française pendant la Commune,*

isto). Otuda se češće o komuni govori kao o nadahnuću za dramske pisce potonjih doba koje ni danas ne kopni (v. R. Temkin: *La Commune au théâtre*, „Europe”, 1970, 499—500; Dr Radoslav Josimović: *Književni pogledi Romena Rolana*, 1966). Međutim, ne treba zanemariti dramsko delo poteklo iz pera komunara u godinama neposredno posle komune, uglavnom u kazamatima Kaledonije i teskobi izgnanstva. Većina od nekoliko desetina dramskih tekstova o kojima je reč još nije objavljena, tek po koji je i izveden (drama *Pariska komuna* — u kojoj noviji istraživači vide pre svega ruku Žila Valesa: v. „Europe”, 1968, jun—jul—avgust, u celini posvećen Valesu — objavljena je tek 1971. g.). Ali, već ima glasova koji nagoveštavaju, uprkos tek parcijalnoj dostupnosti ove građe, i jednostranim pristupima da drama komunara prethodi izvesnim potonjim tokovima dramaturgije, poglavito one obuhvaćene nazivnikom „angažovana drama” (v. J. Danilin, n. d.) Ta dramska orijentacija zacelo opovrgava rašireno mišljenje koje u umetnosti revolucije prepoznaje isključivo ranije umetničke forme (v. Henri Focillon: *L'art et la Révolution*, u knj. *Révolution de 1789 et la pensée moderne*, 1940); koje, drugim rečima, legitimnim smatra jedino one uzlete umetničke imaginacije što imaju garantni pečat zvaničnih (građanskih) interpretatora.*

COMMUNE DE PARIS
PALAIS DES TUILERIES
L'entrée par les portes du jardin.
 Samedi 6 mai 1971, à huit heures du soir
 (en soirée à 7 h. 15.)
GRAND CONCERT
 AU PROFIT DES VEUVES ET ORPHELINS
 DE LA RÉPUBLIQUE
 SECONDE, 1 FR. 50
 Le porteur de ce billet pourra, sans rétribution, visiter tous les salons du Palais des Tuileries, vendredi 5 et samedi 6.

* Tekstove koji slede u ovom delu o pozorištu odabrao je, preveo i priredio za štampu Tihomir Vučković

KOMUNA I ORGANIZACIJA POZORIŠTA

„Ne očekuj od Komune više
no od sebe sama!”

— Breht: *dani Komune* (1949)

Nemam nameru da u ovom radu razmatram Parisku komunu od 1871. godine, pa ni njene kratkotrajne praktične napore da pozorišta reorganizuje u samoupravne asocijacije koje bi igrale za masovnu, široku publiku. Dabome, takva nastojanja se podrazumevaju u sledećoj debati i uzeta sama za sebe značajna su spona u viziji staroj koliko pozorište i čovekovo stvaralaštvo. Ta vizija je doživela obnovu u teorijama Didroa i Rusoa, u praksi Francuske revolucije od 1789. godine, u utopijsko-socijalističkoj misli sve do 1848. godine i Vagnerovim esejima o pozorištu napisanim na taj impuls; posle 1871. godine ona će nadahnuti koncepcije Romena Rolana i Firmena Žemijea o „narodnom pozorištu” (théâtre populaire), Ničeovo preispitivanje grčkog pozorišta i, što je najvažnije, sovjetsko porevolucionarno pozorište. Ovim putevima ona se ulila u maticu polemike o ponovnom rođenju pozorišta što je zahvatila sav svet. Međutim, ovde je moguće objasniti jedino neposredne kontekste nužne da bi se shvatila debata Komune.

RETORIČKA TRADICIJA NA KOJOJ SE TEMELJI DEBATA

Pre svega, reč je samo o *zapisnicima* debate, a svako ko je ikad čitao zapisnik, zapisnik nekog sastanka koji se strogo ne bavi činjenicama i ciframa znaće kako je teško stvaralačku misao predstaviti čak i u najboljem izvodu: Drugo, članovi Saveta (bilo ih je svega 64 — nisam raspolažao podacima o odsutnima) bili su pod snažnim uplivom francuskog srednjestaleškog političkog besedništva i novinarstva. Bili su pretežno sitnograđanskog porekla: „činovnici, lekari, nastavnici, advokati, novinari”, kako primećuje njihov kolega i istoričar Lisagdraj (od učesnika u debati, Vajan i Rastul su bili lekari, Irben — nastavnik, predsedavajući Režer — veterinar, a Kurne, Pia i Vezinije — avaj! — novinari). U Savetu je bilo i dvadeset i pet pripadnika radničke klase — što je udeo nezapamćen u bilo kojoj građanskoj demokratiji do tog vremena i posle njega — ali su i brojno i u pogledu političkog stila bili slabiji. Samo su reči nekoliko njih, na primer Lanževena i, poglavito, Frankela imale neki učinak. Ideološka pripadnost nije bila saglasna sa socijalnim poreklom i delila je Savet u

spektar većine, koju su činila 25 do 30 „radikala”, zainteresovanih prevashodno za političku a ne socijalnu promenu (na primer, Irben i Režer) i na 15 do 20 sledbenika „blankističkog” ili „no-vojakobinskog” terorističkog voluntarizma (među ovima je najveći frazer bio Pia). Istinski pristalica „demokratske i socijalne Republike”, ova većina je bila pod uplivom retorike i formi Prve republike — naročito jakobinske — ne obazirući se nimalo na činjenicu da je njihova situacija veoma različita. Voleli su teatralnost, nastupali kao potomci „naših preteča” iz 1789—1794 (čak ni realistični Vajan nije izbegao ovaj kliše) i često su bili osetljivi kao zvezde ili, što je još gore, kao glumci — alternatori. Mnogi od njih su bili u vlasti gromopucateljne ekstremističke frazeologije preuzete iz žurnalističkih i političkih borbi 1860—ih godina, često padajući na tako protivurečne, boemske stavove kao što je zahtev za političkim terorom kombinovanim s ekonomskim i institucionalnim načelom *laissez-faire*. Manjina — revolucionarni socijalisti svih nijansi, doktrina i stepena, razgovetnosti — dosledno se protivila ekstremističkoj političkoj violentnosti većine i tražila je celovite *socijalne* promene. Iako nikad nisu bili zvanično organizovani, članovi Međunarodne asocijacije radnika su bili nosilac manjine, kao i svih društveno-ekonomskih mera Komune, o čemu u debati svedoče napori Vajana, Frankela (jedinog koji bi se mogao nazvati marksistom) i Lanževana.

S ovih razloga, većina govornika, premda ne svi, upotrebljavala je izvestan politički žargon koji je uvek teško prevoditi jer suđeno mu je da zvuči smešno nesuvislo.

POLITIKA I IDEOLOGIJA SUKOBA U VEZI S POZORIŠTEM

Debatu o pozorištu je zapalio privremeni nacrt dekreta što ga je predložio Eduar Vajan, Delegat za prosvetu („enseignement” — ovaj izraz je bio primenjivan u veoma širokom smislu, verovatno je odgovarao onom što bismo danas zvali kulturnim poslovima, tj. i obrazovanju i umetnostima). Delegat je bio predsednik jedne od deset komisija ili delegacija na koje je Komuna — odbacujući podelu na legislativne i izvršne organe — iz dana u dan prenosila izvršnu vlast; komisiju je činilo pet-šest članova Saveta koji su funkcionisali kao kolegijalno telo — s funkcijama kako parlamentarnog odbora tako i ministarstva. Iako je delegat često mogao biti čovek od velikog ugleda, sve odluke su donošene glasom većine.

Osnovna politika Vajana bila je da se pomogne procesu socijalizacije pozorišta spram ranijih komercijalnih ili dvorskih režima. Njegova Delegacija, kao i Savet u celini, već su pre debate bili

poverili Savezu umetnika Pariza, čiji je predsednik bio eminentni slikar Gistav Kurbe, da organizuje izložbe kao što je godišnji salon i da upravlja galerijama i muzejima. Komuna je na taj način implicitno prihvatila — ne prejudicirajući ulogu nadzora od strane Komune — ciljeve Saveza umetnika, koji je u svojim statutima bio definisan kao „upravljanje svetom umetnosti od strane umetnika” s ciljem „očuvanja blaga prošlosti; prikazivanja i valorizovanja svih elemenata blaga sadašnjice; i regeneracije budućnosti do koje će dovesti kultura”. Pa ipak, neposredan povod za Vajanov nacrt bila je njegova bitka na „drugome frontu”, u samome Savetu, protiv autoritarne državne kontrole od strane Delegacija za javnu bezbednost (ova se pominje i kao Delegacija za socijalnu sigurnost — u praksi od strane vođa policije i obaveštajne službe Komune), predvođenu stravičnim Rigoom i njegovim doglavnikom Kurneom.

Kurne je 8. maja otpustio upravnika pariske Opere zbog sabotiranja Komune i na njegovo mesto je naimenovao ne samo novog upravnika — nekog operskog pevača — već i odbor od 6 članova, od kojih su četvorica bili funkcioneri „bezbednosti”. Kako je u to vreme pozorište bilo omiljeno kod ljudi i delovalo kao oblikotvorac mišljenja, svaka promena u njemu izazivala je osetljive političke reakcije. Kurneov nespretan potez je izazvao nepovoljan efekat na pariske krugove povezane s pozorištem, te je Vajan požurio da „progura” zakon koji će razgraničavati nadležnosti policije i kulture. Međutim, svaki takav zakon morao je da se opredeli za načelo samoupravljanja ili asocijacije u pozorištima, a ovo načelo bi potom vodilo ukidanju prava vlasnika pojedinaca. (Ova prava su 1860-ih godina brzo kopnila: neka privilegovana pozorišta su i dalje bila pod kontrolom dvora, druga su hitro progutali snažni trustovi spolja, kao što je, na primer, bio „Société Nantaise”, privatna svojina je već u znatnoj meri bila odvojena od lične kreativnosti.)

Vajanov predlog je toplo podržao Irben, član Delegacije za prosvetu. Čim mu je upućen otvoren izazov, čak se i Kurne — premda ozlojeđen pominjanjem bezobzirnosti njegove policije (njegove „socijalne sigurnosti” — pedantno je ispravio) — kratko složio da pozorišta treba da budu u nadležnosti Komisije za prosvetu. Vajanov pokušaj da nađe ustrojstvo koje bi bilo spoj samoupravljanja pozorišnih umetnika sa opštom podređenošću pozorišta njegovoj Komisiji na taj način je bilo izloženo napadu koji je načelno dolazio s druge strane. Jer u Savetu, koji je uspostavljao ravnotežu krajnje autoritarnim etatizmom, postojao je i mnogo izraženiji anarhoidni ekstremizam, koji je u ovoj debati dosledno predstavljao Pia. Saglasno s Prudonovom posmrtnom

knjigom o umetnosti (*Du principe de l'art et de sa destination sociale*, 1865), čija je osnovna teza da nijedna vlada nema pravo da se upliće u pitanja umetnosti jer svaki takav dodir bi vodio izopačenju umetnosti, — Pia je uložio dva duga, žučna protesta kako protiv vladinog tako i protiv svakog drugog organizovanog društvenog uplitanja u pitanja umetnosti, u vidu zakona ili subvencija. U ovome duhu je Piaov ideološki saveznik Vezinije uzvratilo na Vajanov predlog sopstvenim predlogom, koji se naposljetku sveo na amandman o ukidanju „svih subvencija i privilegija”. Ovaj je napokon unet u dekret Komune, iako je ukidanje subvencija (kao što je Frankel istakao postavljajući pitanje Vezinije) protivan cilju dekreta — da se izglasaju samoupravne pozorišne asocijacije.

Iako Vajan nije bio razradio mehanizam kojim bi pojedine samoupravne ansamble doveo do jedinstvene politike prema pozorištu kao javnoj službi — to je problem koji se ne može rešiti bez praktičnog okušavanja tokom mnogih godina — njegov osnovni pristup je jasan. „Naša revolucija... treba da radniku obezbedi sredstva rada i proizvodnje” i „pozorišta treba da pripadaju udruženjima umetnika”; on je s tog stanovišta odbacio i „državnu umetnost” i slobodu vlasnika (pozorišnih zgrada u njegovo vreme, a u naše i autorskih prava i investicionog kapitala) da diktiraju kreativnim radnicima. Istakao je da je „u umetnosti... eksploatacija možda groznija no u tvornicama”, i zaključio primedbom da su i pevači i plesači ljudi: ne instrumenti potrošnje, već subjekti ekonomskih potreba i ljudske pravičnosti. Pozorišta „nisu samo grla već i trbusi” — duhovit utuk na onaj Menenija Agripe o državi.

Najjasniji i najdosledniji zagovornik socijalističke „zlatne sredine” između etatizma i anarhije bio je Leo Frankel, revolucionar iz Mađarske. Posle taktičnog uvoda u svoje primedbe — izjavljujući da se slaže i s Vajanom (o samoupravljanju) i s Piaom (protiv državne kontrole), Frankel je u suštini odbacio i Piaov intelektualni anarhizam i neke Vajanove nedoslednosti. Založio se za potpunu samoupravu asocijacija pozorišnih radnika, kao i za njihovo pravo da biraju direktore pozorišta; a istodobno je priznao pravo i obavezu „države kao sveukupnosti pojedinaca” — tj. kao socijalnog totaliteta koji stvarno zastupa narodnu volju a ne kao profesionalnog administrativnog aparata, bio on birokratski ili parlamentaran — da se bavi pitanjima pozorišta i umetnosti uopšte. Ovaj Frankelov stav je najbliži nagoveštaj potonje evropske i revolucionarne prakse, poglavito u Sovjetskom Savezu 1920-ih godina i Jugoslaviji 1950-ih i 1960-ih godina.

VREMENSKI KONTEKST

Jedan pokazatelj tendencija Pariske komune je i to što je po usvajanju Dekreta o pozorištu bar jedan zajednički sastanak operskih umetnika (pevača, muzičara i tehničkog osoblja) bio sazvan radi razmatranja mera neophodnih da se „režim eksploatacije u pozorištu zameni režimom asocijacija”. List budućeg istoričara i člana Komiteta Lisagaraja, *Le Tribun du peuple*, zahtevao je da se i „zainteresovanim građanima” van pozorišta — libretistima, kompozitorima i drugim — omogući da uzmu učešće na tome sastanku. Time je ukazano na mogućnost da se opšti interesi izmire s posebnim samoupravnim pravima. Ali bilo je već prekasno. I sama debata, koja je održana 19. maja, na Irbenovo zalaganje, morala je biti prekinuta zbog razmatranja hitnih vojnih pitanja. Dva dana kasnije, na dan objavljivanja Dekreta o pozorištima, vojska versajske vlade je provalila kroz odbranu Pariza. Završna Rastulova primedba — da žali što su dva časa utrošena na raspravljanje o pozorištu — bila je u tome smislu pragmatično na mestu. Ova tako reći arkadijska diskusija što se vodila u času u kojem su se na pragu oštrili bajoneti, donekle je bila donkihotska. No, u nepragmatičnome smislu Don Kihot ima pravo bar koliko i Sančo Pansa. Ovaj dirljivi idealizam je i mera istorijskog značaja Pariske komune. Najvaljaniji ljudi Pariske komune bili su zanesenjački odlučni da, ne obzirući se na praktične prepreke, u međuljudske odnose uvedu „slobodu sada” — sistem slobodne asocijacije za sve proizvođače.

Istorija pozorišta je, u poslednjih stotinu godina, krenula posve drugačijim putevima. Umesto da budu vreme održavanja opštih skupova pozorišnih radnika, narednih sedam dana (21—28. maja) se preobratiло u ozloglašenu „krvavu sedmicu”, u kojoj je na pariskim ulicama pobijeno 15.000—40.000 komunara (tačan broj je još nepoznat). Ovim je pitanje organizacije pozorišta bilo rešeno za dug niz godina. Ali, ako je govoriti strogo pozorišnim jezikom, morala se platiti izvesna cena. Potkraj stoleća je Emil Fage, tolerantan liberalni kritičar, ne krijući uzdisao: „Svako veče sva pozorišta Pariza izvode isti komad pod različitim imenima. Svi mi u Francuskoj osećamo da trulimo. Ta sveopšta nelagodnost manje ili više jasno oseća se od 1815. godine; ali od 1870. godine prerasla je u teskobu. Na šta će ovo izaći? Na novu renesansu ili na nepovratnu nesreću?”

Pre no što se izloži debata valja skrenuti pažnju na tri činjenice. Prvo, saglasno sa svojim klasnim sastavom, Savet komune je u pogledu starosne strukture bio posve različan od postojećih političkih normi. Najmlađi član versajske vlade imao je 53 godine, njen predsednik — Tjer — 74, a prosek

starosti njenih članova iznosio je 63 godine. Samo pet od 64 člana Saveta komune bili su stariji od 60 godina (uključujući i Píaa); prosečna starost potonja dva njegova najviša tela — Izvornog komiteta i Komiteta za javnu sigurnost — bila je 38 godina. Od učesnika u debati Vajan je imao 31 godinu, Režer — 55 godina, Kurne — 33, Pia — 51, Vezinije — 48, Frankel — 27, Rastul — 36.

Drugo, protagonisti debate — Vajan, Kurne, koji je uglavnom ćutao, Pia i Frankel — bili su članovi ili delegati Izvršnog saveta (tj. reprezentativne ličnosti komune i njenih ideoloških struja). Možda zato debata, uprkos preobilju reči, ima klasičnu jasnoću i dramatičan ritam dostojan Šoa — ili bi trebalo da kažemo — Rasina?

RASPRAVA O POZORIŠTU*

GRAĐANIN VAJAN, delegat za prosvetu

Molim skupštinu da se izjasni o pitanju razgraničenja funkcija.

Pozorišta su do izvesnog stepena u nadležnosti Komisije za bezbednost, koja je dužna da vrši nadzor u gledališnim dvoranama i da obezbeđuje javni red. Ali na pozorišta treba prvenstveno gledati kao na velike, prosvetne ustanove; u republici ona treba da budu samo to. Naši prethodnici su upravo tako na tu stvar gledali, pa je Konvent svojim dekretom od žerminala godine II rešio da o nadzoru nad pozorištima valja da se stara Komisija za narodnu prosvetu. Komisiji za društvenu bezbednost treba poveriti samo nadzor nad redom u pozorištima; ali ne treba gubiti iz vida da, kao što je revolucija 89. godine dala seljacima zemlju, naša revolucija od 18. marta treba da radniku obezbedi sredstva rada i proizvodnje.

* Priređivač zadržava sistem zagrada Danilina (Ju. Danilin: PARIŽSKAJA KOMUNA I FRANCUZSKIJ TEATR, Moskva 1963), koji, opet, ovaj prenosi iz sovjetskog izdanja PROCES-VERBAUX DE LA COMMUNE (Protokoly Parižskoj kommuni): u okruglim zgradama su delovi Zapisnika za koje je bilo rešeno da ne budu objavljeni u „Journal Officiel“; u uglastim zgradama su delovi Zapisnika koje su, prema tvrđenju Danilina, stenografi rasprave u rukopisu precrtali. Raspravu je, prevedenu na engleski jezik, objavio D. Suvin uz svoj opširniji rad *Organizational Mediation: The Paris Commune Theatre Law* („The Drama Review“, 1969, leto), no u donekle prilagođenom obliku. — Prim. priređivača.

Pozorišta treba da pripadaju udruženjima umetnika, pa je zato Delegacija za prosvetu smatrala neophodnim da se u tu svrhu okupe svi umetnici. Molim Skupštinu da svojom odlukom potvrdi (sledeće: to jest) da su pozorišta u nadležnosti Delegacije za prosvetu. Neka Delegacija za bezbednost vodi strog nadzor, poglavito u ratnim okolnostima u kojima se nalazimo. Ali Delegacija za bezbednost tek što je naimenovala direktora Opere, — ta činjenica očigledno spustava politiku Skupštine.

Ja, dakle, molim Skupštinu da blagovremeno donese odluku koja će, nadam se, glasiti kako ja predlažem.

GRAĐANIN IRBEN

Građanin Vajan nam je već dokazao svoju kompetentnost za pitanja prosvete, ali moram dodati da ovlašćenja policije, kad je reč o pozorištima, treba da budu svedena samo na održavanje reda za vreme trajanja predstava, a najbolje što bi se dalo učiniti bilo bi da se pozorišta povere nadležnosti prosvete. Pozorište je najsilnije i najbolje sredstvo za prosvetivanje naroda. Vlade koje su nam prethodile pretvorile su pozorište u sredstvo poučavanja porocima svake vrste; mi ćemo ga pretvoriti u sredstvo za poučavanje svim građanskim vrlinama (ne mogu se dalje u pozorištima trpeti gnusni spektakli), poročne ljude ćemo preobratiti u naciju građana. (Povici odobravanja: „Vrlo dobro!”)

GRAĐANIN PREDSEDAVAJUĆI

Građanin Vajan je na početku našeg zasedanja predložio da donesemo odluku o pitanju pozorišta; on se zalaže za otvorenu raspravu o ovome pitanju.

GRAĐANIN KURNE

Smatram da su pozorišta sredstvo za vaspitavanje naroda te se izjašnjavam da se povere Delegaciji za prosvetu.

GRAĐANIN PREDSEDAVAJUĆI

Priznajem vam da lično ne vidim neku čvrstu vezu prosvete s koreografijom. Ipak, saopštiću vam Vajanov predlog: „U skladu s načelima koje je utvrdila Prva republika, a koja su podrobnije izložena u zakonu od 11. žerminala II godine.

Komuna donosi odluku:

U svim organizacionim i administrativnim pitanjima pozorišta spadaju u nadležnost Delegacije za prosvetu. Ovoj Delegaciji se nalaže da ukine eksploataciju pozorišta od strane jednog direktora ili društva poduzetnika, da je u najkraćem roku zameni sistemom asocijacije.

E. Vajan

GRADANIN FELIKS PIA

Ne shvatam šta predlaže građanin Vajan, kao što ne shvatam ni šta predlaže građanin Kurne. Ne slažem se s mešanjem države ni u području pozorišta, ni u području književnosti. U državi koja je još u povojima, pozorištima je neophodno pokroviteljstvo nekog Rišeljea, nekog mecenata, ali u slobodnoj zemlji, koja proglašava slobodu ličnosti, slobodu misli, pozorišta staviti pod starateljstvo države znači ne postupiti republikanski. Imate pravo da nadgledate način primene misli, ali misli prosecati brazdu, to je tiranija koja je ne samo nepodnošljiva već i pogibeljna za misao.

Veličina francuskog pozorišta je upravo u tome što se ono oslobodilo tutorstva. Kad je Molijer zasnovao svoje pozorište, još je postojalo patentirano pozorište; ali ono nije bilo Molijerovo pozorište. Molijer je svoje pozorište utemeljio upravo nasuprot tome pozorištu, čiji je finansijer i pokrovitelj bila država. U ovome trenutku ne izjašnjavam se protiv pomnog nadzora nad pozorištem, već se zalažem da individualno mišljenje ima apsolutno pravo da se iskazuje u obliku u kojem hoće.

GRADANIN VAJAN

Držim da građanin Pia nije razumeo smisao mog predloga. Prva republika nije slobodu pozorišta shvatala na način na koji je mi danas shvatamo. Ona je pozorištima upravljala nekoliko diktatorski. Tako im je, na primer, propisivala da taj-i-taj komad izvode tri puta sedmično. Ali, ne zaboravite da čovek, kad postupa u skladu s pravičnošću, uvek postupa u ime slobode. A kada je ime države Komuna, ona se mora često mešati, mešati se u ime pravičnosti i slobode.

Mislim da je ovo (— pozorište — prim. T. V.) oblast od velikog interesa za državu i da tu valja razviti široku političku delatnost. Štaviše, nama je u interesu da se policija ne upliče u socijalna pitanja. Mi smo dužni da težimo ka

univerzalnom ustrojavanju socijalističkih ustanova.

Posebnost revolucije XIX stoleća je u tome što će tamo gde postoji proizvod, proizvođač biti u punoj meri nagrađen. (Pretežno obeležje revolucije XIX stoleća je u tome što je to socijalna revolucija.) Proizvod trudbenika — to je aksiom istine koji važi za svakog; treba ga primenjivati na umetnika u istoj meri u kojoj se primenjuje na svakog drugog proizvođača.

U umetnosti je eksploatacija možda groznija no u tvornicama, i čitav pozorišni personal predmet je eksploatacije, odozgo do dole. (Plesačica se mora prodavati da bi živela. Jednom rečju, to je pljačka od početka do kraja.)

U pozorištima je neophodno zavesti režim jednakosti, režim asocijacije (da bi ljudi koji imaju veze s pozorištem bili jedinstveni). Policija je, pak, dužna da se bavi samo obezbeđivanjem (opšteg) morala i merama bezbednosti.

Predlažem da se obrazuje posebna delegacija, u čijoj nadležnosti bi bila umetnička dela; ali očigledno je da policiji ne bi bilo mesto u toj delegaciji, — ova bi postojala u sistemu prosvete.

Zadatak je opšte uprave pozorišta da današnji sopstvenički i privilegovani režim pretvori u sistem asocijacija koje bi bile potpuno u rukama samih glumaca.

GRAĐANIN KURNE

Pozorišta nisu bila u nadležnosti policije već Komisije za javnu bezbednost — to je prvotna greška, koju konstatujem.

Druga greška bi bila načinjena ako bi se smatralo da je Komisija za javnu bezbednost vezala ruke Komuni time što je naimenovala direktora Opere.

GRAĐANIN FELIKS PIA

Neobično se veselim što je građanin Vajan priznao da se pitanje pozorišta svodi na pitanje asocijacije. Asocijacija je valjanija no direkcija, poglavito nego direkcija oličena u jednom čoveku.

Međutim, uzimam slobodu da Vam skrenem pažnju na to da se privatnim preduzećima ne može zabraniti da imaju direkciju. Ne može se oglasiti da nijedan građanin Pariza neće imati pravo da osnuje pozorište.

Vraćam se sad na Vaš stav i velim: hoćete da uspostavite asocijaciju za pozorišta koja finansira država, i imate pravo da to ostvarite — ako imate para. Ali se, pre svega, pitam: — da li je celishodno — da bi država posedovala pozorište, da seljaci Berija (dalekog od svake kulture — prim. T. V.) plaćaju, izdržavaju oper-ske plesače. Mislim da je to besmisleno.

Mi, zagovornici zajedništva i federalizma, mi smo se već izjasnili o tome. Ta, neka, onda, Pariska komuna, ako traći pare na oper-sko pozorište, ne prisiljava seljake Bosa (koji je u kulturi zaostao — prim. T. V.) da u tome sudeluju, neka ne ispoljava tiraniju prisiljavajući te seljake da plaćaju porez da bi na nekom od pariskih bulevara postojalo pozorište.

Ja dižem glas protiv oper-skog pozorišta koje svekolika Francuska plaća da bi ono delovalo u Parizu.

A kasnije, ako nađete da je celishodno izgraditi komunalnu operu (u Parizu), s čime ja nisam saglasan, neka je Komuna i izdržava.

Tada, i tek tada, imaćete pravo da svojim glumcima propisujete oblik njihove organizacije koji vam se dopada.

Što se tiče bilo kakvog starateljstva nad umetnošću ili uticaja na njega, smatram da bi to značilo posezati za slobodom ljudske misli; to bi istodobno bilo i nelogično s naše strane. Ne treba da postoji državna književnost, državna nauka, kao što ne treba da postoji ni državna religija. Medicinske i muzičke akademije, u obliku u kojem danas postoje moraju bez traga iščeznuti — one za umetnost, nauku, književnost, otelotvoruju tiraniju sličnu religijskoj tiraniji.

O tome sudim na osnovu toga što sam video u drugim zemljama i ne bojim se da izjavim da ako francuska nauka zaostaje, ako njen genij ne ide u korak sa genijem drugih nacija, onda je tome prevashodni razlog štetno tutorstvo o kojem je reč.

Šta smo značajno stvorili od vremena od kojeg imamo „francusko pozorište“, otkad je „Francuska komedija“ u nadležnosti Kabineta kraljevske kuće? — Stvorila je tek beznačajne stvari, svojevrstu kopilad umetnosti.

Zar Engleska, koja je rodila Njutna, ima akademije koje finansira država? Taman posla! Njene akademije su uvek mesne i nezavisne, ali tvore savez, — njihovo preimućstvo zasniva se na slobodi.

Svoj glas dižem protiv tutorstva koje nam se predlaže, jer čvrsto sam ubeden da se naša književnost i naša nauka, ako su mrtve od XVIII stoleća, mimo svih želja, mogu obnoviti jedino ako se postave na temelje najpotpunije slobode.

GRAĐANIN LANŽEVEN

Ne mislim što i građanin Pia. Ako je pozorište oruđe prosvjećivanja, onda predlažem da Komuna vrši ozbiljan i strog nadzor nad tim ogrankom prosvete. Smatram da ako je književnost malo uznapredovala, razlog za to ne treba tražiti u prevelikome tutorstvu već pre u tpeljivosti koja se ispoljava prema lošoj književnosti. Saglasno s time, izjašnjavam se za kontrolu Komune nad pozorištem.

GRAĐANIN VEZINIJE

Pročitaću predlog:

„Komuna donosi odluku:

1. — Ukidaju se sve subvencije i privilegije pozorišta.
2. — Pozorišta uživaju punu slobodu.
3. — Prestupi ili prekršaji do kojih dolazi posredstvom pozorišta smatraju se krivičnim prestupima i prekršajima, te se moraju suzbijati i kažnjavati kao takvi.
Vezinije”

U pozorištu, u štampi, u književnosti prestupa i prekršaja ima koliko i na području mišljenja uopšte. Ovde su mogući prestupi izazvani ovim ili onim pozorišnim komadima; ali to su obični krivični prestupi koji podležu primeni običnog zakona.

Mi stičemo slobodu, pravo da činimo ono što nikog ne povređuje, ali nećemo slobodu koju bi regulisali i propisivali posebni zakoni. Zato podnosim upravo pročitani predlog.

GRAĐANIN VAJAN, Delegat za prosvetu

Građani, mi smo dužni da se bavimo više politikom nego metafizikom. Iako ne kanimo da udarimo na slobodu, dužni smo da izvršimo reorganizaciju koja će zahvatiti sva područja. Pozorišta nisu samo grla već i trbusi. U njima ima ljudi koji zarađuju nesrazmerno mnogo, i ljudi koji nedovoljno zarađuju. Otuda Komuna treba da reguliše čitav niz situacija moralne i materijalne prirode. Očito je da ne želimo državnu nauku. Jedino što treba učiniti u ovome trenut-

ku jeste obezbediti društvenu sigurnost i javni moral. Treba stati na kraj svim oblicima eksploatacije. Ko je pozvan da to sprovede? — Delegacija koje se eksploatacija posebno tiče, dok ne obrazujete generalnu delegaciju, koja će ukinuti stari poredak. Otuda se moj predlog svodi na organizacionu meru.

GRAĐANIN VEZINIJE

Povlačim svoj predlog i molim da ne bude objavljen u *Journal Officiel*. Čas u kojem smo meta topova nije čas za razgovore o pozorištu.

GRAĐANIN FELIKS PIA

Shvatam da se u vreme borbe, kao što je bilo u II godini Republike, može imati puno pravo da se odlučuje o svim ispoljavanjima mišljenja, bez obzira na to u kojem su obliku, — bilo da je reč o novinama, pozorištu ili slikarskoj kičici. Ako se ovima služite da biste podstrekavali građanski rat, morate biti uništeni. Ali ja, zarad budućnosti, ostajem pri onom što sam kazao.

(Povici: „Da se glasa!”)

GRAĐANIN PREDSEDAVAJUĆI

Nacrt građanina Vajana (— čita ga naglas).

GRAĐANIN VEZINIJE

Dozvolite mi da podnesem amandman na nacrt dekreta koji potiče od građanina Vajana. Predlažem sledeći tekst: „Ukidaju se pozorišni monopoli i subvencije.”

GRAĐANIN FELIKS PIA

Ali Vašim predlogom se ne dozvoljava otvaranje pozorišta direktoru koji je to kanio, jer on će misliti da pozorište mogu osnivati samo asocijacije.

GRAĐANIN LEO FRANKEL

Slažem se s mišljenjem građanina Vajana i s mišljenjem građanina Feliksa Pia. Da objasnim. U stvari, okolnost da su pozorišta u nadležnosti delegacije meni izgleda krajnje nepovoljnom za stvar socijalizma, koju zagovaramo. Direkcija treba da zavisi od ljudi koji čine asocijaciju:

i prirodno je da članovi asocijacije biraju svoga direktora. Dalje, ne slažem se s građaninom Feliksom Piom kad kaže da država niukom slučaju ne treba da podstiče asocijacije i da se meša u poslove pozorišta.

(Kad se na državu gleda kao na vlast odvojenu od naroda.) Vlast koja um zatvara u staklenu baštu, kao u doba Napoleona III, razume se po sebi, ne treba da se meša ni u koje poslove naroda koji su joj strani. Ali kad se na državu može gledati kao na sveukupnost pojedinaca, onda je njena dužnost da ulazi u pitanja književnosti, kao i u pitanja prosvete. Ovde nam je rečeno da misao treba da bude slobodna, da razum ne sme da bude ni pod čijim tutorstvom. Ja ću, međutim, kao primere navesti dvojicu Francuza: Didroa, koga je pomagala Rusija, i Voltera, koga je pomagao pruski kralj Fridrih.

Da sažmem što sam rekao: smatram da pozorišta treba staviti pod nadzor Delegacije za prosvetu, koja će asocijacijama pružiti sve moguće olakšice.

GRAĐANIN PREDSEDAVAJUĆI

Građanin Vajan je povukao deo svoga nacarta. On i dalje ostaje uz svoj stav o organizaciji, koji bi, smatram, takođe mogao povući. S obzirom na to, smatram da se dekret može staviti na glasanje.

GRAĐANIN VEZINIJE

Podsećam da sam predložio amandman (koji ću pročitati).

GRAĐANIN FRANKEL

Postavljam građaninu Veziniju pitanje da li pod rečju „subvencija”, koju njegov amandman sadrži, podrazumeva kredit koji se daje radi podsticanja asocijacije?

GRAĐANIN VEZINIJE

Da. Asocijacije se mogu podsticati. Ali svaka asocijacija se može slobodno organizovati i ako joj se ne da nikakva subvencija ni privilegija.

(Dekret građanina Vajana se stavlja na glasanje i prihvata se.)

.....

POZORIŠNA KRITIKA U KOMUNI

GRAĐANIN RASTUL

(Žalim što smo dva sata izgubili raspravljajući
o pozorištu.)

DEKRET O POZORIŠTIMA

Pariska Komuna, u skladu s načelima koje je
utvrdila Prva republika a podrobnije izložio
zakon od 10. žerminala godine II, odlučuje:

Pozorišta su u nadležnosti Delegacije za pro-
svetu.

Ukidaju se sve subvencije i privilegije pozori-
rištima.

Delegaciji (za prosvetu — prim. T. V.) se nalaže
da ukine režim eksploatacije, koji u pozorištima
vrše direktori ili društva poduzetnika i da ga
u najkraćem roku zameni režimom asocijacije.

POZORIŠNA KRITIKA
U KOMUNI

Narsis Tel TILJERIJSKI KONCERT

Nepregledno mnoštvo. Golema masa ljudi željna
patriotskog spektakla koji se prvi put nudi
Parižanima među zidovima njihove nacionalne
vlade. Od sedam sati, do deset, ulazna vrata
opseda dugi red.

Niko nije očekivao tako veliku navalu publike.
Probijati se i kroz salone bilo je dozlaboga te-
ško, uprkos svim merama zavođenja reda koji
je sproveo organizator večeri doktor Rusel, glav-
ni inspektor lazareta.

Jedva nam dostaje vremena da kažemo koju
reč o ovom dobrotvornom prazniku. Svi umet-
nici poznjeli su veliki uspeh. Publika se razila-
zila kličući: „Živela Republika! Živela Komuna!”

(Journal Officiel de la R. F., 8. maj 1871)

Anri Belanže SVEČANOST U TILJERIJAMA

Da, dobro ste pročitali, ne trljajte oči, ne traži-
te datum *Le Vengeur-a*. Ne pričam vam staru
priču već istinski događaj.

Sinoć je u Tiljerijama bio praznik.

Bio je to praznik demokratski i komunarski — narodni koncert u korist udovica i siročadi Republike. Narod Pariza je prvi put, na miran i prirodan način, uveden u vlasništvo zaslepljujućih apartmana u kojima su se negda zabavljali imperatorski lakeji.

Za ulaz se plaćalo franak i po i tri franka.

Posredi je bilo dobročinstvo, i zato se okupilo devet hiljada ljudi. Kao da se izvodio nekakav svečani marš, a ipak je tu bio i program: građanka **Agar** trebalo je da deklamuje Barbjeovu *Umilnu liru* i *Zimu Ežezipa Moroa*. Ali, mogu li se slušati ovi stihovi, pa makoliko divni bili, kad na horizontu grokću topovi, kad prezrene ubice, najmljene od Versaja, granatama zasipaju kraljicu-prestonicu, koja je kriva jer želi da sama sebi pripada, te s gnušanjem od sebe odbacuje pretendente svih obličja i svih boja?

Divna duša naroda osetila je to. Iz tog mora ljudi, u kojem su se sučeljavali najraznolikija odela, radnička bluza proletera, sukneni koporan građanske straže — još siv od rovovskog kala, pomodni *dorsays* i najnovije ženske toalete, — iz ove beskrajne povorke, spokojne i dostojanstvene, u kojoj, uprkos neverovatne gungule, ni na trenutak nije bilo nereda, iz svih grla zao-rilo se: „Marseljezu!”

I narodna himna zagrmela je celim dvorcem, dižući se iz deset hiljada grla.
„Aux armes!... Citoyens!...”

Može li se što lepše kazati? Boriti se, pobeđivati, izboriti Republiku ili umreti za nju — zar danas nepregledni grad ne živi i diše tom zavetnom mišlju?

I tako je godilo što je tom konjušnicom, što je **svim tim** prestonim dvoranama, dvoranama maršala, itd., kao reka Alfej prostrujao potok republikanske harmonije! Imperatorsko orgijanje zbivalo se pod tim svodovima — trebalo je provetriti vazduh, otvoriti prozore, užeći miomiris.

Sad je to učinjeno. I kada se drugom prilikom narod Pariza opet pojavi u dvoranama Tiljerija, onda će već to biti zato da slavi pobeđu Pravde nad Silom bezakonja, Istine nad razuzdanom La-ži, Pravosuđa nad Prestupom. Likujućim od sreće, tog dana više nećemo pevati uzvišenu *pesmu barda* kojoj je ime *Marseljeza*; pariski građanin, jučerašnji vojnik, može da otrese prašinu bojâ, da umije barutom opaljeno lice, da oružje odloži u kut kraj ognjišta i, ponovo se prometnuvši

u istančanog ljubitelja — što je bio i što će uvek biti, ustreptao i pun zanosa, nanovo se može pretvoriti u uho, pažljivo slušajući darovite umetnike koji čitaju remek-dela.

Približava se taj čas svetkovanja... Očekujući ga, „Avenir national” se pita: „Šta li će reći u Versaju kad doznaju da narod sebi priređuje svetkovine u Tiljerijama u trenutku u kojem ga vlada bombarduje?” Te su reči na svim usnama. One sadrže pouku tog neobičnog svetkovanja, koje je, nesumnjivo imalo obeležje veličanstvenosti, iako je bilo loše organizovano.

Šta će učiniti Versaj? Iz njega će pokuljati pljuvačka, klevetaće, udarati nogama sve do trenutka dok se ne pretvori naposljetku u gnjili prah, kao otrovna pečurka.

(*Le Venguer*, 8. maj 1871)

Narsis Tel PRIKAZ DELATNOSTI POZORIŠTA

U tužnim okolnostima koje doživljavamo, nekoliko pozorišta pokušavaju da obnove svoje predstave.

Ne ulazeći u složene sporove koji se svaki dan pokreću u vezi s tim jesu li uslovi opsade pogodno ili nepogodno vreme za pozorišne predstave, zadovoljićemo se time da ukažemo da mnogoljudna porodica umetnika stalno zapaža gde ovaj ili onaj njen član zapada u bedu i da komadi koje neka pozorišta ponovo postavljaju, mnogim umetnicima pružaju velike olakšice.

S druge strane, mnoga pozorišta otvorena su jedino iz patriotskih razloga — na koje umetnici uvek hitaju da se odazovu; može li i najsvirepiji čovek da se usudi da osudi taj vid dobročinstva? Najblistavija priredba ove vrste data je prošloga petka u tiljerijskom dvorcu, — o čemu smo juče govorili.

Brojne druge priredbe održane su i pre ove: u pozorištima „Port St. Martin”, „Alcazar” — zahvaljujući naporima Saveza umetnika, osim toga, i u „Grenel”-u, a poslednji put u „Vaudeville”-u, u korist 193. bataljona; građanke Agar, Digere, Morio, građani Dankla, Koklen, Blondele, Piro, de Meri, ljubazno ponudivši da učestvuju, postigli su veliki i zaslužen uspeh u različitim delima, gotovo u svakom pojedinačnom slučaju prilagođenih našim okolnostima.

Jedna trupa glumaca, sjedinjena u društvo, već neko vreme koristi prostorije pozorišta „Goethe” i s pozamašnim ansamblom izvodi *Božju milost*.

Građanin Gravje u ulozi markiza, građanka Gri-vo, bivša učenica „Vaudeville“-a, u ulozi Ma-rije, — daju dokaze o svome istinskom daru.

U nekoliko nedelja „Gymnase“ je izveo niz ko-mada koji njegov repertoar čine najutančanijim i nadasve cenjenim među Parižanima. *Fernanda*, *Dom bez dece*, *Otac debitantkinje*, *Tamo gde se vesele*, *Biserna ogrlica*, i dr. komadi osvanjuju dan za danom na plakatama. Građanke Masen, Anželo, Fromanten, Manje, građani Ravel, Lan-drol, Blezo, vazda verni sebi, daju novi sjaj ovim očaravajućim komadima.

„Comedie Française“ prikazuje, jedne uz druge, stare i savremene komade i koristi se nastalim uslovima i odsustvom mnogih svojih članova da u prvi plan izbaci neke od svojih mladih umet-nika. Inače, svuda se sreće Go, dajući komadi-ma u kojima nastupa neophodnu dubinu.

„Folie Dramatique“ još nije iscrpio u punoj meri uspeh svoje postavke *Patke s tri kljuna* i, kako izgleda, prikazivanje ove predstave još je da-leko od kraja.

„Delaissement comique“ naizmenično prikazuje svoju čarobnu predstavu *Volšebne priče*, gde njegova vrsna trupa iskusno tumači muziku Ervea: građanka Doduar (*Mačka u čizmama*) i građanka Dimulen u svojih pet-šest uloga uvek izmamljuju tople pljeske.

P.S. U „Vaudeville“-u, koji je juče započeo niz priredbi, veče je prošlo slabo; dvorana je bila bezmalo prazna, a gledaoce su ipak loše raspo-redili.

(*Jurnal Officiel de la R.F.*, 9. maj 1871)

Anri Mare PRVI KONCERT U TILJERIJAMA

U času kad samo nekoliko koraka dalje grme topovi i ljudi ginu, grad koji, po rečima g-na Pikara, vrvi jedino zločinima i hapšenicama, nije bez svojih zabava.

Te zabave su staložene, ozbiljne, — što i doli-kuje opsednutom gradu, mirnom, i ponosnom u svojoj moći.

Spektakli priređeni u dvorcu Tiljerije odlikuju se nečim simpatičnim i veličanstvenim.

Mesto je srećno odabrano. Umetnostima predati taj ogromni prostor koji je dosad bio preodređen samo za kraljevski razvrat, — na to ljudi nisu pomišljali 4. septembra. Ta zamisao potiče od

ljudi sa ulice, koji su i izvršili revoluciju 18. marta i koje, očigledno, nije briga što su se usudili da dovedu pesnike i umetnike na mesto koje je bilo rezervisano za maršale i razvratnice svih režima.

Royalisti neće propustiti da se raskriče o oskrnavljenju. Kako i ne bi: to je krajnje čudovišno. Zacelo će govoriti da tu likuje razvrat, da se tu plešu nepristojni plesovi... Svašta treba očekivati... — samo ako im za to budemo pružili priliku.

A evo kakva je istina:

Već od samog ulaska osećaš uzbuđenje. Prolaziš dugim praznim dvoranama u kojima su orlovi ukrašeni crvenom zastavom, velelepni purpurnim pokrovom koji zastire sramotne uspomene. A, gle, gde tuđinski izrodi taj steg nazivaju sramotnim i odvratnim dronjkom, — kao da tkanina obojena jednom bojom samim tim postaje manje vredna od one koju čine tri. Tri boje su označavale tri kaste... pa makar one bile i sjedinjene! Crvena zastava ih ne sjedinjuje već ih sliva u jedno. Trobojka je bila znamenje jednakosti; s crvenom zastavom rađa se bratstvo.

Na golemim stepeništima nema više ni žandarma, ni počasne straže, ni komornika. Ulogu razvodnika imaju mornari, građani s purpurnim karanfilom; ne lakeji. Na sve strane, žene — odevene elegantno a jednostavno — mole od građana, ne više zlato namenjeno za izdržavanje dvorca prolaznika već, naprosto, prilog koji će možda izbaviti nekog ranjenika, koji će možda nahraniti neku udovicu.

Tako se stiže do „Dvorane maršala”, do dvorane čiji je balkon — a s njega su negda kraljevi pozdravljali narod lažnim obećanjima — pretvoren u vrt. Ne mislite li da je ta dvorana puna odvratnih iscrpenih ljudi u tipama, palih devojaka, žena sipljiva glasa što pijano govore? Niukoliko. Svi su lepo odeveni, i svi ti republikanci imaju posve pristojan izgled. Nimalo ne narušavaju tišinu velelepnosti. Žene su lepe i dirljive. Neke zauzimaju mesta, druge se šetkaju; koncert počinje.

Orkestar izvodi rodoljubivu pesmu — čiji zvukovi nadimaju prsa slušalaca, umetnici naših pozorišta pevaju znamenite opere. *Rigoletto*, *Viljem Tel*, *Prorok* dopadaju se narodu; on svojim vladikama ostavlja čari *Velike herolštajnske vojvotkinje*. Nema ni kadrila ni bataklana. Tu caruje — znate li? — savremena umetnost. A kad, radi raznolikosti, velika tragetkinja, kakva

je Agar, kazuje odu ovog ili onog velikog pesnika, — kako to shvata publika, kako kliče! U toj publici nema ni skeptika ni podsmešljivih kritičara, — koji, zato što nikad ne doživljavaju osećanje lepote, u svemu nalaze smešno i od Igoovog stiha prave glupi kalambur.

Neka ti ljudi zauvek ostanu u izgnanstvu, u koje ih je poslalo parisko pravosuđe; obljutavili su, ne zato što su skeptici, već zato što su glupi.

S balkona puca vidik na park koji blješti od iluminacije. Pun je cveća i baklji. Pravi praznik! Među stablima, zasadenim isključivo za igranje malenog, nikome znanog deteta, šeće i smeje se mnoštvo. Ljeskaju visoki vodoskoci; odozgo motre zadivljene zvezde, a proleće usporava svoj lahor da bi videlo blagorodno veselje naroda, koji se namah umeo pokazati potpuno doraslim čistim radostima uma i srca.

S vremena na vreme dopire buka bitaka, i tada sebi kažeš:

„Mitraljez što tamo grmi ne pune naša braća već vojnici. Oh, da su tu, kad bi nas videli, kad bi, najzad, shvatili kakvi su tu Parižani na koje tako revnosno hule, kako bi nam se bacili u zagrljaj! A od čega, pak, zavisi mir, veliki, trajan bratski mir? Nastaće kad bude posve iščezla gomila klovnova!”

I onda se udaljiš rastužen, no ne gubeći nadu.

(*La Comune*, 14. maj 1871)

Šarl Nel DRUGI KONCERT U TILJERIJAMA

Umetničko-dramsko veče održano juče u Tiljerijama u korist ranjenika Narodne garde proteklo je blistavo i u pogledu organizacije i u pogledu izvođenja.

Doktor Rusel, glavni inspektor lazareta i rukovodilac ovog drugog dobrotvornog svetkovanja, preduzeo je odgovarajuće mere da bi se izbegle gužve, kojih je bilo prošle subote, kao i da bi publika bila potpuno zadovoljna.

Prvi i glavni koncert održan je u takozvanoj „Dvorani maršala”. Drugi koncert bio je priređen u ranijoj pozorišnoj dvorani, čiji su zastori bili skinuti u vreme opsade, kad je tamo bio smešten lazaret. Naposletku, vojna muzika izvodila je patriotske simfonije i arije, u parku koji joj je u tu svrhu bio dodeljen.

I unutra i napolju osvetljenje je bilo zaslepljujuće.

Na svem drveću i žbunju bile su čašice od crvenog stakla; na travnjacima i bordurama blistale su sveće. Sve to stvaralo je čaroban utisak.

Publika, koju je ponajviše privuklo predivno vreme, delom je ostala u vrtu dok su izvođene prve tačke koncerta, i nije, kao prošlog puta, preplavila sale na prvom spratu.

I umetnici su, sa svoje strane, u koncertu učestvovali s oduševljenjem koje i obično ispoljavaju u sličnim prilikama.

G-ca Agar je u „Dvorani maršala” raspalila gledalište, čitajući Igoovog *Ranjenog lava* sa sebi svojstvenim darom i s izražajnom istančanošću koja njenu dikciju čini još razgovetnijom.

Publika je vatreno pljeskala g-ci Kajo i g-nu Kajo iz „Théâtre Lyrique”, koji su pevali duet iz *Kapelmajstora* i ariju iz *Pardon de Ploërmel*.

Publika je čula i g-đu Teser, koja je pevala komične pesmice, g-na Dobeja — solistu na violini, g-na Rusela de Merija, koji je čitao svoje narodne stihove. Na kraju je nastupila g-đa Borda i, s naročitim, zaraznim oduševljenjem otpevala dve aktuelne pesme. Zasuli su je oduševljenim pljeskom posle *Gomile*, koju su bučno tražili i zahtevali „na bis”. Stvarno, ta pesma puna je narodne mudrosti, a g-đa Borda doživljava je kao pravi umetnik.

Na kraju je orkestar, svirajući s prekidima, svoj program završio *Marseljezom*, izvodeći je u svekolikoj njenoj muzičkoj silovitosti. Njime je dirigovao g-n Šnajder (koji nema ništa zajedničko s bivšim voditeljem Kapele ranijeg imperatora).

Jedna sitna zgoda je za trenutak razgalila dvoranu. Buket cveća, sa zakašnjenjem poslat jednoj od umetnica, na pozornicu je doneo i predao ga izvođačici službenik iz bifea — s pregačom na sebi i salvetom pod pazuhom. Oh, gospodo vojvode i nadkomornici, s kakvim udvorištvom i zbunjenošću biste se sagli pred vašim avgustovskim majmunom kad bi se sličan skandal zbio s nekim od vaših lakeja čiji biste vi bili gospodar!

Buran pljesak publike u pozorištu izmamili su i orkestar i umetnici čija imena, na žalost, ne znamo.

Program je bio raznovrstan i sadržavao je vojnu muziku, komične pesmice i odlomke pesničkih dela.

Sve u svemu, uprkos organizacionih rashoda, do kojih je došlo s obzirom na očekivanu na-

valu publike, ovaj dan je i porodicama nesrećnih žrtava rata doneo koristi.

(*Journal Officiel de la R.F.*, 12. maj 1871)

Sarl Nel OBNOVA KOMADA „FRU-FRU”

Da čarobne li večeri! Ovaj komad, toliko privlačan, toliko obilat pronicljivošću i umesnim replikama, povratio je sav svoj negdašnji sjaj zahvaljujući umetnicima koji su u njemu igrali glavne uloge.

G-ca Deskle je, kao uvek — zanosna Fru-fru, šašava šumarica; i zbog dvadesetak njenih toaleti, sve lepše od lepše, evo već punu godinu svi Parižani hrle ovamo.

Ova uloga, tako prilježno *razrađena*, toliko veličanstveno završena u svakoj svojoj podrobnosti, posvema ozaruje pozornicu svetlošću. I, kao što je običaj, u poslednjem činu iz damskih džepova na videlo izlaze dve džepne maramice, a uzbuđenje koje obuzima celu dvoranu gotovo da joj uskraćuje moć pljeskanja.

Uz ovu zvezdu nisu manje blistale ni g-ca Masen, dražesna savetnica baronica, a i g-đa Fromanten — sentimentalna Lujza, sestrice, nesvesni uzrok svega zla.

Kad je o Ravelu reč, on je uvek isti... on je — Ravel! Ali, kako je moglo ispasti da je g-n Pižol mogao ostati toliko hladan među tim čarobnim ženama, koje sve oko sebe obasjavaju i raspaljuju?

Zajedno s ovim malim remek-delom, tako veselo razigranim, „Gymnase” je juče prikazao — ovo pozorište mazi svoju publiku — i dve kratke komedije plaha toka: *Svi su oni takvi* i *Muževi su robovi*, u kojima su se g-ca Anželo i g-ca Masen, gospoda Landrol i Nertani pokazali u svem bljesku oštroumnosti i zanosnosti.

Uprkos tužnim okolnostima u kojima se nalazimo, dvorana je bila prepuna. Cela stvar je u tome što je ovo pozorište, koje neguje krajnje prefinjen i uistinu čisto pariski repertoar, umelo da očuva neokrnjenu svoju odabranu trupu, koja je, za razliku od ostalih trupa i od bataljona deztertera, trezveno odlučila da nam ostane verna.

(*Journal Officiel de la R.F.*, 15. maj 1871)

DOBROTVORNE PRIREDBE ODRŽANE POD
RUKOVODSTVOM ČLANOVA KOMUNE

Tiljerije, 18. maja. — Koncerti i dramske priredbe bili su organizovani u različito vreme i na tri različita mesta: u „Dvorani maršala“ (u dva časa), u galeriji Dijana (u četiri časa), u pozorišnoj sali (u šest časova). Svakoj priredbi prisustvovalo je mnogo naroda.

Građanka Agar, uprkos bolešljivosti i neuobičajenom zamoru, pročitala je sebi svojstvenom, uzbudljivom i strasnom stilu, *Zimu Ežezipa Moroa* i *Umilnu liricu* Ogista Barbjea; kao uvek, pobudila je zanos i oduševljenje auditorijuma.

Umetnica valja sebe da smatra osvećenom za nedobronamerne i lažljive napade Versaja, a ovacije njoj namenjene, — ovi burni aplauzi i povici „bravo“, pozivi kojima su je gledaoci zasipali, treba da joj dokažu da i narod ume na svoj način da prigrlji umetnost kad ceni karakter izvođača.

Građanka Kamij Anare postigla je veliki uspeh u Igoovim *Pčelama*, a Fernan Dezolne pobrao je burne aplauze izvođenjem *Neka si proklet, Bonaparto!* i drugih svojih dela.

Publika je s blagonaklonošću primila i građanina Anrija Roza, koji je pročitao *Satoden* i građanina Rusela de Marija, a posle toga i orkestar, kojim je darovito dirigovao g-n Šnajder...

Uveče je u „Théâtre Lyrique“ izvedena prva priredba Saveza umetnika. Ovo svečano veče i njegov književni deo iznova nas vraćaju velikoj tragetkinji Agar, koja „urla“ *Marseljezu*, kako se, s tolikom „gracioznošću“, o tome izražavaju prostačke novine a delimično i *Gaulois*, što — niukoliko — ne može da umanji naše uverenje o izvanrednoj trupi jedinog pozorišta koje je ostalo verno svome mestu, itd. itd.

Budućnost Federacije ostavila je veoma simpatičan utisak.

Budućnost naroda — u izvođenju Noajla, hor vojnika iz *Fausta* — u izvođenju operskog hora, građani Mišo, Vijare, Tiron, Pakra i Arno pobrali su najusrdnije aplauze, kao i građanke Morio i Arno, pa i Amiati, koja je jedina pevala „na bis“... U zabavnom delu programa najviše uspeha imala je tačka *To još nije svršeno!*, ili, drugim rečima — *Pleši, kralju pajaca*.

Orkestar, kojem nema ravna u Versaju, umetnici kakve može da ima samo Pariz čak i kad su prisutna i politička razmimoilaženja, — sve to ukazuje na stepen pomoći pružene porodicama

ranjenika i nesrećnih žrtava dvadeset arondismana.

Za to vreme je građanka Roza Borda, u „Grand Concert Parisien”, sprovela akciju prikupljanja priloga, koja je donela 120 franaka; ovaj iznos, kojem je uprava pozorišta dodala 200 franaka, bio je uručen komitetu lazareta desetoga arondismana u svrhu pružanja pomoći ranjenicima, udovima i siročadi.

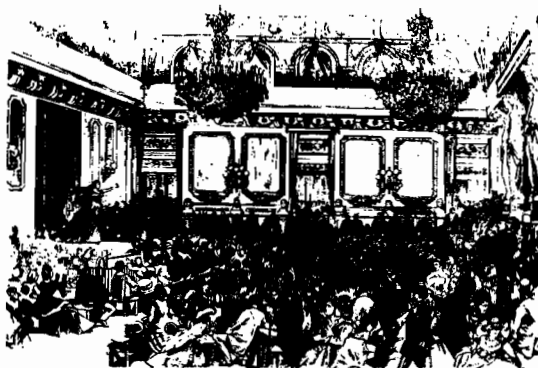
Sad je red na „Operu”. Uzdamo se da će se publika odazvati na poziv koji joj je gostoljubivo upućen i da će podržati nastojanja umetnika, kojih je sve više na svakome mestu gde je nužno učiniti plemenita dela, gde treba ublažiti nevolju.

Ova rodoljubiva priredba organizovana je zahvaljujući naporima Komisije za bezbednost i generalnog sekretara bivše prefektуре, policije, građanina Renara.

Tamo će se moći čuti *Himna slobode*, neizvođena još od 1793. godine.

Umetnici iz „Opere” obećali su da će nadmašiti sebe kako bi toj revolucionarnoj priredbi dali obeležje veličanstvenosti.

(*Journal Officiel de la R.F.*, 20. maj 1871)

DRAMSKO STVARALAŠTVO KOMUNARA

Kako nam je znatan broj dramskih tvorevina komunara nedostupan (drame Valesa i Belanžea, Luiz Mišel, Klovisa Iga, Anrija Boera, Andrea Žila, Maksima Lizbona i dr.),* nismo u stanju da s neophodnom preciznošću osvetlimo pitanje o kojem je reč. Ali već i na osnovu komada s kojima smo se mogli upoznati moguće je zapaziti ono novo i načelno značajno što su svetu donele ove drame: u idejno-umetničkom, tematskom, tipološkom a, mestimično, i u formalnom pogledu (kad je reč o formi, uglavnom je pre-vagu imala tradicija).

Ovom tvrdnjom ne želimo da preuveličamo umetničku vrednost dramskih dela komunara. Tu je po pravilu reč o drugorazrednim piscima. Oni nisu stvorili komade koji bi zasluživali mesto u riznici francuske drame. Komunari — dramski pisci — izuzev Klovisa Iga i Anrija Boera, koji su poznavali zakone scene — bili su novajlije u pozorištu i u njemu su pre svega videli mogućnosti tribine za iskazivanje revolucionarnih ideja koje su ih zaokupljale, za postizanje svojih propagandističko-vaspitnih ciljeva. Neki njihovi komadi su po prosedeu racionalistički i staromodni... Drugi su naprosto slabi. *Crveni Petao* Luiz Mišel je u kompozicijskom smislu mestimično haotičan i ne zadovoljava jer nevešto crta likove; ali, suditi o ovom komadu ipak je veoma teško. Zar je to zaista delo spomenutog dramskog pisca? — Ne, ono je nemilosrdno unakaženo makazama cenzure.

Ali, ako su dramska dela komunara umetnički prosečna ostvarenja (ovde bolja, onde lošija), važno je ipak nešto drugo: važan je smer, tok koji

**Jules Vallès* (1833—1885) — Političar, novinar, romanopisac, dramski pisac. U predvečerje Pariske komune osnovao list „La Cri du Peuple”, koji igra značajnu ulogu u danima komune. Posle sloma komune izbegao u London. Dramu *Pariska komuna* napisao je 1872. godine u egzilu.

Louise Michel (1830—1905) — Revolucionar i spisateljica, više puta hapšena. Od 1881. do 1886. g. ulazi u književnost nizom socijalnih romana. Ostavila je iza sebe i memoare, koji imaju veliki dokumentarni značaj, i zbirku pesama.

Gaston Crémieux (1838—1871), novinar, pesnik, pravnik, učesnik Marseljske komune. Streljan po slomu komune.

Henri Bauer (1852—1915), romanopisac i književni kritičar, učesnik Pariske komune.

Paul Bricon (?—1889), književnik, s *Eugeneom Prototom* (1839—1921) u izgnanstvu u Švajcarskoj pisao komade za lutkarsko pozorište.

Andre Gill (1840—1885), pesnik, novinar, karikaturist. Ostavio iza sebe nekoliko jednočinki.

Clovis Hughes (1851—1907).

— Na žalost, o ostalim dramskim piscima nije bilo moguće otkriti ni najosnovnije podatke.

— *Prim. priređivača.*

su predstavljala i nagovestila u istoriji francuske dramske književnosti, važne su novatorske tendencije koje su sobom donosila.

Novatorski duh tih dela poglavito je uočljiv kad se stavi spram drama Drugoga carstva. Ograničen buržoaski realizam, politički konzervativizam, ili izravna reakcionarnost, uskost tema, obično povezanih s problematikom građanske porodice i građanskog braka, neprodubljenost sukoba, građansko moralizatorstvo, — sve ove osobenosti drama Drugoga carstva imale su obično pandan u formi salonsko-domaćeg komada, naročito komedije. Lačajući se, pokadšto, zamršenih i nepobudnih problema, dramski pisci razdoblja Drugoga carstva nastojali su da im završetak komada bude u znaku zadovoljnog smeška — kao da su želeli da pribave dokaze o bespogovornoj trajnosti i najnepomućenijem zdravlju društva pod Napoleonom III.

Dijametralno suprotne tome svetu samozadovoljnog buržoaskog blagostanja, drame komunara su, na drugoj strani, poricale ove kvazisocijalne, apolitične drame, koje nikud nisu vodile, a koje su pariska pozorišta, žedna bezazalnog poigravanja društvenim pitanjima igrala sa zadovoljstvom. Možda se može dokazati da su takve drame ipak bile korak napred u poređenju sa spektakularnim, zabavnim, umereno pornografskim komadima s početka osamdesetih godina... Stvari, međutim, ne stoje tako. U pozorištu „Nation”, na primer, krajem 1881. godine bila izvođena petočinska drama Ernesta Morela *Kčer moćnika*; tema joj je decembar-ski prevrat, čijom žrtvom pada republikanac, otac junakinje; početkom 1882. godine „Nation” je postavio petočinsku dramu u stihu Marka Amanea *Klod Fer, ili velika bitka*, u kojoj je reč o socijalisti-utopisti koji je žrtva progona u doba Drugoga carstva. Oba ova komada, koji se odlikuju nekim oštrim situacijama, ipak su se svodili na posebne slučajeve patnji naroda u prošlosti, koje kao da su minule zajedno s tom prošlošću. Nešto kasnije, iste, 1882. godine, „Nation” je prikazivao jednočinku Šarla Remona *Glad*; ona pripoveda o siromahu koji nije kadar da ishrani svoju decu, te sebi oduzima život; ova zamisao mogla je imati revolucionarni prizvuk, ali pisac je sentimentalno motivisao svoga junaka — isključivo njegovim nadanjem da će mu decu, kad njega ne bude bilo, zbrinuti dobrotorne ustanove. Svi slični komadi, kao i Kirova melodrama *Radnik iz predgrađa Sv. Antoana* (prikazana u pozorištu „Sato d'O” 1881. g.), mogli su pobuditi samo prezir kod dramskih pisaca komunara, koji su nastojali da na pozornici prikažu savremena revolucionarno-socijalistička stremljenja pobunjenog naroda

Osnovni činilac drama komunara bio je revolucionarni duh, neukrotiva želja da se stari svet

uništi. Ti komadi kao da su sobom donosili silan, prečišćavajući udar vetra. A sve se nije iscrpljivalo njihovom neposrednom temom, niti se svodilo na prikazivanje Komune ili Krakovskog ustanka. Ne! njihov istinski doprinos tvorila je golema struja novih ideja koje su oslobađale gledaoca, ideja koje su s pozornice grmele u nadahnutim rečima patetičnih junaka, koje su se ispoljavale u postupcima junaka revolucionara, ideja koje su pasivne ljude pretvarale u učesnike političke borbe, koje su razarale uobičajena, religijska i druga verovanja staroga društva. Svi ti vidovi drama komunara govore da je u njoj bilo silno izraženo propagandističko obeležje. Revolucionarno-demokratska umetnost odlikovala se uvek političko-prosvetiteljskom nastrojenošću, ali ova je sada dobila izrazito ratoboran ton: drame su prosvetile i organizovale s ciljem podsticanja neodložnog napada na kapitalističko društvo.

Istina, redovi komunara nisu bili monolitni. Saputnici Komune, buržoaski republikanci umeli su da pišu drame samo o temama iz prošle i sadašnje borbe u slavu republikanske ideje, veličali su borbe za tu ideju, čak i pritisnute od strane monarhističke reakcije i razlaganjem u sopstvenim redovima. Takav je bio komad Kremjoa, usredsređen na prikazivanje lične tragedije Robespjera, ali komad koji je gubio iz vida temu revolucionarne delatnosti naroda.

Drugi komunari-dramski pisci, u čijim očima je revolucija pre svega bila stvar masa, posve su drugačije, naravno, pristupali revolucionarnoj tematici. Vales i Belanže su se kolebali da li da svome komadu daju naslov *Pariski narod*, pa se već i prema tome može zaključiti i ko je glavni junak komada o kojem je reč. I nazivi *Nadina* i *Crveni petao* svedoče da su glavna lica komada Luiz Mišel predstavnici ugnjetenih i boračkih masa. U spomenutim njenim komadima (a verovatno i u komadima Valesa i Belanžea) mnogo je prizora naroda, koji delimično prikazuju revolucionarnu delatnost radnika.

Revolucionarni narod, njegove težnje, mnogolikost njegovih predstavnika, masovni prizori, česte promene mesta radnje, koja se zbiva čas na gradskim ulicama, čas na barikadama, čas u rudnicima, čas u kazamatima, čas u selu, i sl. — sve je to bilo dokaz da su novom umetničkom gradivu stari okviri petočinskog komada bili tesni. Da spomenemo da su dramski pisci osećali neophodnost da objasne mnoge zakonomernosti nove antikapitalističke revolucionarne borbe. Otuda nije čudno što je Valesu i Belanžeu bilo potrebno dvanaest slika s prologom, a Luizi Mišel u *Nadini* pet činova i sedam slika, i u *Crvenome petlu* — šest činova i osam

slika. Na taj način je omiljena stara, kamerna dramaturška forma Drugoga carstva — salonsko — domaći komad — bila uzdrmana do raspada; umesto njene sklonosti ka komičnom razrešenju problema, u drami komunara vladalo je duboko uzbudljivo načelo optimističke tragičnosti: narod je poražen, ali spreman je da nastavi borbu.

Novatorstvo u dramama komunara ogledalo se i u tome što su komunari pronalazili i nove puteve i zakone građenja žanra narodno-revolucionarne drame, koju su sami stvarali. Autori *Nadine* — Luiza Mišel i Žan Vente govorili su: „Hoćemo da u pozorište uvedemo osobene pokretače radnje, različne od onih na kojima ona danas počiva. Takav napor zavređuje pažnju mislilaca.” Ti „pokretači radnje” su iz kategorije socijalnih čovekovih strasti: njegove klasne, proleterske težnje, njegov društveni protest protiv vladajućeg zla, njegova želja da se suprotstavi tome zlu, da se pobuni, da stane uz revoluciju kao veliku nadu potlačenih masa. Istina, da bi se prikazale te socijalne strasti neophodan je bio veliki dramaturški dar; nije ga imala Luiz Mišel: ona je težila da na gledaoca deluje isključivo gomilanjem svakojakih grozota i košmarskih zlodela čija žrtva je narod.

Dramski pisci Komune nastojali su, povrh toga, da svojim potrebama prilagode i staru dramaturšku formu, — tradiciju satire XVII veka, kao Luj Pjer, salonsko-domaću komediju, kao Boer —, ispunjavajući ih posve novom, revolucionarnom sadržinom. Upravo ovakvim naporom, oni su udahnuli nov život i ranijoj jednočinki u stihu, uvodeći u nju likove iz naroda i novu, uzbudljivu socijalno-političku problematiku.

Dramski pisci komunari prikazivali su sveprisutnost borbe pobunjenog naroda — ne samo borbu na barikadama Pariske komune ili Krakova, ne samo borbu u gradovima već i u provinciji, u srcu šuma, gde se orila revolucionarna pesma koja narod podiže protiv tlačenja. Narod je kod njih postao najviši sudija socijalnih drama koje se događaju: stari seljak, ovaploćenje narodne čovečnosti i narodnog slobodarstva, pomagao je komunaru u bekstvu i proklinjao sina versajca. Prikazivali su, naposletku, kako u konzervativnu buržoasku porodicu, udaljenu od revolucionarne borbe, prodire i kako je razara stihija te borbe.

Dramski pisci-komunari izvodili su na scenu novog pozitivnog junaka; — lik revolucionara-socijaliste, koji se javlja prvi put, nije više, kao ranije, maštar utopističkog kova, već je neukrotiv borac protiv kapitalizma. Pokazivali su kako tog revolucionara stvaraju okolnosti nepravično-

sti i potlačenosti od strane buržoaskog ustrojstva, i kakvu ulogu u tome imaju raniji pokušaji revolucija..., ili dejstvo savremene socijalne borbe..., ili zarazni primer voljenog čoveka...

Pozitivni lik revolucionara preovladavao je u dramama komunara, a imao je različite varijante. On je, prvo, profesionalni revolucionar-propagandist, organizator i učesnik revolucionarnih dela... Zatim, to je lik revolucionarnog radnika, koji će u pozorišnoj cenzuri Treće republike imati najljućeg neprijatelja. Osim toga, to su likovi seljaka koji su na strani revolucionarne borbe... ili koje u nju uvlači logika zbiivanja... To su, zatim, likovi revolucionarnih intelektualaca... Napokon, takvi su i likovi žena, učesnica revolucionarne borbe.

...Jedan od osnovnih ciljeva dramaturgije komunara bio je stvaranje verodostojnih, uverljivih likova revolucionara... Ali, iako neki dramski pisci-revolucionari nisu umeli da duboko proirnu u unutrašnji svet svojih junaka, stvarali su u svakom slučaju, njihov opšti, plemenit obris — prikazujući ih kao ljude od ideja, kao vitezove revolucionarnog duga, plemenite u čestitosti i odanosti postavljenom cilju.

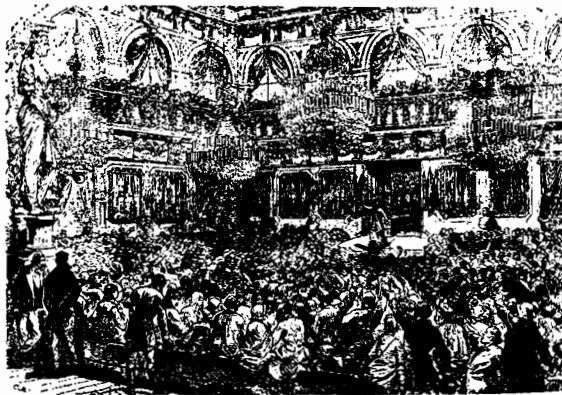
Dramski pisci komunari nastojali su da nađu pravilno rešenje i problema ličnog kod revolucionara. Otuda kod njih uloga ljubavi nije drugorazredna: ona osvaja svojom čistotom, nenatrunjenošću bilo kakvom merkantilnošću; ona, napokon, uranja u opšti vrtlog borbe za sreću ubogih — preobraća se u podršku revolucionarima u njihovoj borbi, nije više smetnja njihovom delanju... U slučajevima kada je dramski pisac prikazivao kako tlačenje i zločini staroga sveta razaraju i slamaju tu svetlu ljubav, čak i njeno gašenje je podstrek za još žešći gnev i za još žešću borbu revolucionara.

Kapitalistički svet, protiv koga su bile uperene drame komunara, predstavljan je u njoj kao anti-humanistički, reakcionaran svet u kojem caruju surovost i zločini. Njegovo krvavo nasilje nad revolucionarnim narodom... prikazano je u drami Valesa i Belanžea i u oba komada Luiz Mišel... Samozadovoljni konzervativizam, svirepost i licemerje buržoaskog miljea, ubedljivo je prikazivao Boer. Tlačenje u vidu religijskog nasilja, koje služi socijalnom podjarmljivanju ugnjetenih, zastrašivanju isticanjem kazni onoga sveta, prikazivali su Klovis Ig i Brisak. Nije moguće ne zažaliti, napokon, što dramsko stvaralaštvo komunara nije imalo svog Ežena Potjea, koji je tako duboko i uverljivo umeo da u svojim pesmama pokaže istorijsku izgubljenost kapitalizma. Ali svi dramski pisci komunari učinili su mnogo šibajući i raskrinkavajući kapitalistički sistem,

i već su videli gde ovaj, rađajući sopstvene negatore, iznutra trune.

Na ovaj način, dramsko stvaralaštvo komunara bilo je u službi gorućeg pitanja savremenosti — revolucionarne borbe proletarijata protiv buržoaskog gospodstva. Govorilo je o nepomirljivom i neugasivom klasnom neprijateljstvu protiv njega, stvorilo je brojne likove revolucionara, strasno je verovalo u predstojeću pobjedu naroda. Bilo je potpuna negacija dramskog stvaralaštva Drugoga carstva. Razvijalo se putevima kritičkog realizma, već sposobnog da gradi pozitivne likove revolucionara, a i putevima revolucionarne romantike, koja je strasno pozivala na uništenje staroga sveta.

Stvorivši žanr narodno-revolucionarne drame, posvećene oslobodilačkoj borbi radnih masa i važnim građansko-vaspitnim ciljevima, dramski pisci — komunari dali su principijelno značajan doprinos istoriji francuske drame XIX veka. Ako nekim revolucionarnim komadima koje su napisali uopšte nije bilo suđeno da budu izvedeni, i ako im, u drugim slučajevima, nije pošlo za rukom da se održe na repertoarima pozorišta Treće republike, oni su, u svakom slučaju, nezaobilazno znamenje svoga vremena. Oni su svedočanstvo o novim umetničkim smerovima dramaturgije, i u ovom ili onom smislu krčili su put nekim potonjim značajnim pojavama francuske drame na prelomu XIX ka XX veku kao na primer, značajnom ciklusu drama o revoluciji XVIII veka koji je napisao Romen Rolan.

UN CONCERTO AL PALAZZO DELLE TULLIE, IN ROMA. PUBBLICITÀ - *The Illustrated London News* -

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

128

LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ

N° 128

COMMUNE DE PARIS

La Commune autorise le citoyen G. COURBET, nommé en assemblée générale Président de la Société des Peintres, à rétablir, dans le plus bref délai, les Musées de la Ville de Paris dans leur état normal, d'ouvrir les galeries au public et d'y favoriser le travail qui s'y fait habituellement.

La Commune autorisera à cet effet les quarante-six délégués qui seront nommés demain *Judi, 13 avril*, en séance publique à l'École de médecine (grand amphithéâtre); à *deux heures précises*.

De plus, elle autorise le citoyen COURBET, ainsi que cette assemblée, à rétablir l'Exposition annuelle aux Champs-Élysées.

Paris, le 12 avril 1871.

La Commission exécutive,

AVRIAL, F. COURNET, Ch. DELESCLUZE, FÉLIX PYAT,
G. TRIDON, A. VERMOREL, E. VAILLANT.

IMPRIMERIE NATIONALE. — AVRIL 1871.

Réouverture des Musées de Paris (12 avril).

Affiche n° 128.

ŽORŽ SORIA

KOMUNA I LIKOVNE UMETNOSTI

Žorž Soria objavljuje, u izdanju Livre-Club Diderot, izvanrednu *Istoriju Komune*. To je obiman rad u pet bogato ilustrovanih knjiga. Treba posebno ukazati na obilje ilustracija i na veoma inteligentan raspored teksta i slika. To ovom delu povodom stogodišnjice Komune daje i veliku pedagošku vrednost. Komuna je prikazana kroz sliku: krupni i sitni događaji predstavljani su nizom fotografija, grafičkih radova, kao i reprodukcijama dokumenata koji su često retki ili neobjavljeni.

Ali ova istorija kroz sliku u isti mah je i istorija koju Žorž Soria izlaže rečju, jasno i s velikim poznavanjem činjenica. Novinar i pisac bili su ovde od pomoći istraživaču. Zahvaljujući tome dobili smo veoma dokumentovano i veoma živo izlaganje, zasnovano na obimnoj bibliografiji (1200 dela) i na arhivskoj građi Ministarstva rata i Policijske prefekture.

Prve dve već objavljene knjige govore o *Prvim počecima* (od agonije Drugog Carstva do osnivanja Komune) i o *Protagonistima* (o narodu Pariza, o Versajcima, o Nacionalnoj gardi i njenom Centralnom komitetu, o Republikanskom centralnom komitetu za dvadeset okruga Pariza i o Veću Komune). Treća knjiga je u štampi (*Jedna francuska revolucija*). U njoj je reč o socijalnoj i kulturnoj politici Komune, o štampi, o objavama i kultovima. Iz ove treće, obimne knjige, koja predstavlja celinu za sebe, objavljujemo, sa dopuštanjem autora i izdavača, poglavlje posvećeno likovnim umetnostima.

Pjer Gamara.

Istaknuti dramski pisci i kompozitori sedme decenije XIX veka nisu dali gotovo nikakav doprinos Komuni, ni na materijalnom planu (u vidu učešća u njenim akcijama), ni na moralnom

(pokazujući bilo kakvim postupkom svoju solidarnost s njom), ali su zato svi značajni slikari, vajari i arhitekti ovoga vremena, izuzimajući samo nekoliko njih, bili u samim redovima Komune ili među njenim pristalicama.

Zbog čega su u ovoj oblasti stvari ovako stajale?

U toku poslednjih deset godina Drugog carstva, upravo zbog nepodnošljive diktature koju su Dvor. carica Evgenija i Napoleon III zaveli u likovnim umetnostima, kojima su hteli da s nekim pravom nameću svoju samovolju (setimo se groznih ostvarenja u arhitekturi, — da pomenemo samo njih, — kojima je kumovao Luj-Napoleon, zajedno s Osmanom, s kojim je neprekidno, čitavih sedamnaest godina svakog jutra vodio razgovore o izgradnji Pariza), mladi slikari i vajari koji će tri četvrti veka proslavljati Francusku u oblasti likovnih umetnosti, našli su se u otvorenom sukobu s carskom vlašću.

Ne samo da im nije bilo dozvoljeno da izlažu na redovnim, zvaničnim izložbama, — činjenica da je u vreme Svetske Izložbe, 1867. godine, u posebnoj sali dato mesto „odbačenima”, čija je dela odbio zvanični žiri, predstavljala je izuzetak i bila odraz pseudo-liberalističkog pretvaranja pred svetom, — nego je još pokazivana i rešenost da im se nametnu školski sadržaji, smešan patos slikara omiljenih i otrcanih tema ili idilično idealizovanje stvarnosti: umetnost radi umetnosti.

Mane, Dega Renoar, Mone, Pisaro, Sezan, Visler, Zonken, — da navedemo samo njih, — odbacivali su s prezirom, a ponekad izazivajući i skandale, ovo tirisanje umetnosti od strane vlasti.

Rešen da se oslobodi živopisnih tema, Mane je izazvao skandal najpre s „Doručkom na travi”, a zatim sa „Pogubljenjem Maksimilijana”.

Dega je napustio svoje srednjovekovne ratnike i posvetio se ljudima i prizorima svog vremena.

Renoar je počeo da grozničavo podražava prirodu. Mone je tumarao po poljima oko Pariza i slikao nezaboravne pejzaže, baš kao i Pisaro koji se upravo bio odrekao egzotizma.

Što se Sezana tiče, on se već okretao analizi svetlosti i sastavnih delova portreta.

Ako je za ove buduće velikane francuskog slikarskog genija Eduar Mane bio prethodnik kome su se divili i poštovali ga, Kurbe, koji je već

bio na vrhuncu svoje slave i svoje umetnosti, bio je za njih svetao primer i putokaz.

Renoar, za koga ne možemo reći da li je dao lepše aktove ili lepše pejzaže, posmatrao je jednog dana platno koje je upravo bio naslikao — u pitanju je bio baš jedan akt — i s gnevom ga odbacio „zato što nije bilo dovoljno kurbeovsko”.

Sezan, iz čijeg je dela proizišlo celokupno slikarstvo dvadesetog veka, genijalni i vrli Sezan s poštovanjem je skidao šešir kada bi neko pred njim izgovorio Kurbeovo ime.

Klod Mone je govorio da je „Kurbe gorostas u prirodi i bog u slikarstvu”.

Mogli bismo navesti bezbroj ovakvih primera.

Istini za volju, Kurbe je bio neobična pojava u istoriji slikarstva. Ponešto je svakako dugovao slikarima koji su mu prethodili, ali odlučno suprotstavljajući postojećem stanju, tj. materijalistički stav, nije od njih nasledio.

Pojava Kurbea, kako to kaže Aragon u svom divnom napisu *Kurbeov primer*, podudarila se sa buđenjem radničke klase, čije su „ideje, filozofija koja još nije bila formulisana ili je tek nastajala, našle u ovom slikaru svoj prvi čudesan odraz”.

Proganjanja i užasna mržnja koju je prema njemu pokazivala vladajuća klasa toga doba nisu bili posledica samo njegovog otvorenog republikanskog stava, već pre svega snažnog afirmisanja socijalnog karaktera umetnosti i nekomformističkog pravca koji će on dati slikarstvu svog vremena u borbi protiv romantičarskog akademizma na izdisaju.

Vodeći bitku protiv „principa autoriteta” u likovnim umetnostima, Kurbe je imao homerovske okršaje sa vrhovnim nadzornikom Likovne akademije. Njeverkerkom, grofom po društvenom položaju, oko prava umetnika da izlaže svoja dela. Ovaj je, kao savršeni tip dvoranina ulizice, više puta zabranio izlaganje Kurbeovih dela na zvaničnim izložbama, licemerno navodeći kao razlog „obzire prema moralnim nazorima Pariza”, dok je Napoleona III nagovorio da za svoje odaje kupi jednu „Ledu” koja se potpuno naga prepušta labudu.

Ali, Kurbeov ugled je ipak bio toliki da se 1870. godine njegovo ime našlo na istoj listi na

kojoj su predložena i imena Manea, Koroa i Domijea prilikom biranja žirija za slikarstvo.

Inače, te iste godine ministar prosvete dodelio mu je krst Legije časti, ne pitajući ga prethodno šta on o tome misli. Kad je Kurbe za to saznao iz novina, rekao je u poverenju jednom svom prisnom prijatelju: „Hvataju ljude kao žabe, na crveni mamac”.

Pošto je pismeno odbio crvenu vrpcu, kazao je Žilu Valesu: „Krst? kad bih samo hteo, mogao bih čitavo raspeće da stavim sebi na zadnjicu...”

Kurbe nije ovako preterivao samo u razgovoru, nego je istovremeno pred režimom otvoreno pokazivao svoj bonapartizam i svoje republikanske ideje:

„Moji nazori građanina ne dopuštaju mi da primim odlikovanje koje je u suštini monarhijsko... Pedeset mi je godina i dosad sam uvek živeo slobodan; pustite me da svoj život završim kao slobodan čovek; kad budem umro, treba da o meni može da se kaže „ovaj nije nikada pripadao nikakvoj školi, nikakvoj crkvi, nikakvoj ustanovi, nikakvoj akademiji, a naročito ne nikakvom režimu, sem režimu slobode”.

I gordo je dodao reči koje se vijore kao zastava na vetru: „Čovek nije ni u tituli, ni u ordenu, on je u postupcima koje čini i u pobudama tih postupaka...”

Kako su njegovi postupci u životu uvek bili u skladu sa njegovim shvatanjima, Kurbe je bio jedan od prvih koji je, posle pada Drugog carstva, preuzeo odgovorne dužnosti.

Kad ga je osam stotina umetnika izabralo za predsednika Komisije za likovne umetnosti, posle proglašenja III Republike, 4. septembra 1870. on se smestio u Luvru, odakle je bio uklonjen licemerni grof od Njeverkerka.

Nije nam namera da ovde izložimo Kurbeov život, ali kako da ne pomenemo s kolikim se žarom ovaj umetnik, na vrhuncu svoje slave, zalagao za spasavanje umetničkih dela kojima je pretila opasnost od bombardovanja glavnog grada?

Kako da ne podsetimo na to da je jednu svoju sliku poklonio za nabavku topa (novcem dobijenim na lutriji, na kojoj je ovo delo predstavljalo glavni zgoditak) i da je taj top, na kome je krupnim slovima bio urezan natpis „Top Kurbe” na vrlo svečan način predat vladi Narodne odbrane?

Kako da ne spomenemo onaj gnevni krik koji izbija iz onog tako često navođenog pisma, koje on 23. februara 1871. upućuje svom ocu i u poverenju mu saopštava posle kapitulacije:

„Vlada nije bila republikanska i nije htela da Republika spase Francusku... Pariz nije hteo da se preda, a oni su ga sami predali tri dana pre no što je o tome iko išta saznao... I za sve vreme dok su se krajevi u unutrašnjosti zemlje borili, nas pet stotina hiljada bili smo ratni zarobljenici u Parizu.”

Neposredno posle revolucije koja je izbila 18. marta, Kurbe je počeo da razmišlja o reorganizaciji Akademije likovnih umetnosti i Instituta i u jednom pismu, koje je objavio u „Službenim novinama” pozvao je umetnike da pomognu pri ponovnom otvaranju muzeja” i „pri organizovanju naredne izložbe.”

Šestog aprila ga je jedan skup slikara izabrao za predsednika tela koje će ubrzo postati Savez pariskih umetnika. Ovaj izbor je ratifikovala i Izvršna komisija Komune.

Slikar *Gospođića na obali Sene, Pogreba* i stotinu drugih čuvenih slika postaće, kako je to rekao Vales, „general armije mazala”

Trinaestog aprila Kurbe, u velikom amfiteatru Medicinskog Fakulteta, poziva četiri stotine umetnika — na ovom skupu ih je bilo četiri stotine, — da pokažu svoju zahvalnost Parizu „koji ih je othranio kao majka i udahnuo im stvaralački duh”.

Kurbe uznosi revoluciju koja je buknuła 18. marta i koja je „utoliko pravednija, kaže on, što je potekla iz redova naroda”. „Njeni apostoli su, dodaje on, radnici, a njihov Hristos bio je Prudon. Već 1800 godina hrabri ljudi umiru s uzdahom... Čovek će sam sobom upravljati, pokazaće razumevanje za Savez, a Pariz će imati najveći udeo u slavi koju je istorija ikada zabeležila”.

Posle ovog skupa održanog 13. aprila prilično neuobičajenog po sastavu, — s obzirom da su na njemu bile zastupljene likovne umetnosti svih rodova, od slikara i vajara do industrijskih crtača, među kojima i Potje, budući autor *Internacionale*, — došlo je do stvaranja Saveza umetnika Pariza.

Savez je odmah izdao Manifest s potpisima čuvenih slikara, među kojima su bili Kurbe, Koro, Domije, Mane, Mile, Pikio, vajara kao Dalu, Moro-Votije, litografa kao Lanson, ar-

hitekata kao Boalo Mladi, Udino, crtača kao Andre Žil.

Savez umetnika Pariza obrazovao je komitet u koji je ušlo 47 članova: 16 slikara, 10 vajara, 5 arhitekata, 6 grafičara i litografa, 10 dekorativnih vajara. Posle toga naimenovan je biro u koji su izabrani Kurbe, Dalu i Boalo Mladi i koji se smestio u ulicu Rivoli, u prostorije „bivšeg ministarstva Likovnih umetnosti”.

Među svim dokumentima koji govore o delatnosti i ciljevima inteligencije za vreme Komune, Manifest Saveza umetnika, nadahnut idejama koje je Kurbe neprekidno zastupao u svojoj borbi protiv Drugog carstva, možda je jedini koji sadrži u sebi izvestan idejni program i predstavlja izvesnu celinu.

Njegovi principi?

- Slobodno širenje umetnosti, oslobođeno vladinog tutorstva i svih privilegija.
- Jednakost među članovima Saveza koji sačinjavaju umetnici, pripadnici Republike, zasnovane na sistemu komuna.
- Nezavisnost i dostojanstvo svakog umetnika stavljaju se pod zaštitu sviju posredstvom komiteta izabranog opštim glasanjem...

Pred ovaj komitet postavljena su tri zadatka:

- 1° Očuvanje dela stvorenih u prošlosti.
- 2° Podsticanje i prikazivanje svega onoga što sačinjava umetnost sadašnjosti.
- 3° Preporod budućnosti kroz nastavu.

Manifest se naročito obarao na privilegije koje su stvarale nezdravu moralnu atmosferu u umetničkom svetu.

Zabranjivao je da se ubuduće „dodeljuju nagrade”, obećavao da će se „među umetnicima, koji budu određeni glasovima sviju”, deliti „redovni radovi koje bude naručivala Komuna”; Postavljao je, najzad, zadatak da se odredi program nastave umetnosti, koju treba predavati „na zanimljiv i logičan način”

Predviđao je osnivanje „Umetničkih službenih novina”, u kojima bi se „rasprave o estetic” vodile „na neutralnom polju, otvorenom za sva mišljenja i za sve sisteme”.

Pozivao je „Građane” da „daju predloge, nacрте, primedbe, mišljenja koji bi imali za cilj moral-

nu ili intelektualnu emancipaciju umetnika ili pak materijalno poboljšanje njihovih životnih uslova”.

Krajnji cilj koji je sebi postavio Savez umetnika bio je prilično ambiciozan, pa čak i uzvišen:

„Rečju, perom, kičicom, reprodukcijom i popularizovanjem remek-dela, shvatljivim i moralizatorskim slikama koje se mogu razaslati na sve strane i izložiti i u najsiromašnijim opštinama Francuske, Komitet će doprineti našem preporodu, zavodenju raskošne lepote po opštinama, kao i sjajnoj budućnosti i sveopštoj republici.

Kao što vidimo, umetnici u ovom Savezu nisu bili zaokupljeni samo društvenom bedom. Imali su široke poglede i velike planove.

Sama činjenica da su pokazivali rešenost da u manje više kraćem roku zavedu „raskošnu lepotu po komunama” dovoljna je bila da zбриše klevete koje je širila versajska propaganda, optužujući Komunare da žele da „raspodele bedu”, da uvedu strogu jednakost koja odbacuje svako poboljšanje čovekovog položaja.

Međutim, shvatanja o potpunoj autonomiji umetnosti i umetnika u odnosu na svaki oblik vlasti — makar bila u pitanju i narodna vlast, socijalističkog karaktera — odmah su se afirmisala kao shvatanja koja su se razlikovala od stavova koje su, prilikom rasprave o pozorištu, 19. maja, zastupali Vajan i Frankel.

Dok su ova dvojica, prvi još odlučnije nego drugi, smatrali da je mešanje države u kulturne delatnosti nužno, Kurbe i njegovi prijatelji iz Komiteta Saveza umetnika Pariza zahtevali su, sa svoje strane, jasno i glasno, potpunu nezavisnost umetnika u odnosu na bilo kakvu vlast.

Tražili su, kao što smo već videli, „umetnost oslobođenu svakog vladinog tutorstva i svih privilegija”.

Pošto je ponovo otvorio Luvr za javnost, Komitet Saveza umetnika je, saglasno sa Delegacijom za prosvetu kojoj je, 20. aprila postavljen na čelo Eduar Vajan, otvorio za posetioce i Tilerije.

Za konzervatore su naimenovani: Udino u Luvru, Andre Žil u Luksemburgu.

Kada su versajske baterije, koje su najpre bombardovale samo zapadne četvrti prestonice, pro-

širile bombardovanje i na centar grada, pristupilo se evakuaciji najvrednijih dela i njihovom smeštaju na sigurno mesto.

Delatnost Komiteta Saveza umetnika nije se ograničila na zaštitu umetničkih dela: pristupilo se proučavanju planova za otvaranje stručnih umetničkih škola koje je u principu trebalo smestiti u kasarne, preuređene u ove svrhe.

Kad je na dopunskim izborima, održanim 16 aprila, izabran za većnika u pariskoj opštini, pošto je pred birače izneo svoj politički program, opširno govoreći o stvarima do kojih je najviše držao, Kurbe je odmah prešao u Gradsku većnicu, gde je zasedao ispočetka veoma revnosno, a zatim prilično neredovno, jer je bio preopterećen novim funkcijama koje je obavljao i kao delegat za likovne umetnosti i kao član Prosvetne komisije.

U jednom pismu svome ocu, Kurbe piše kako teče njegov svakodnevni život:

„Narod Pariza me je, evo, do guše uvukao u političke poslove. Predsednik sam Saveza umetnika, član Komune, delegat u opštini, delegat u Narodnoj prosveti... Ustajem, doručkujem, zasedam i predsedavam po dvanaest sati dnevno. Glava mi postaje teška kao olovo. Ali i pored te glavobolje i pored teškoća koje imam da shvatim stvari na koje nisam navikao, osećam se kao u nekom zanosu. Pariz je pravi raj... Sve u njemu ide kao po loju”.

I dodaje, pokazujući u mnogome onaj preterani optimizam koji je s njim delio veoma veliki broj Parižana:

„Oni (tj. Versajci) bi se deset godina mogli ovako boriti i ne ući ovamo, a kada ih budemo pustili unutra, onda će im to biti grob”.

Ovde treba reći da se Kurbe nije ograničavao na svoje umetničke funkcije.

On je svoju aktivnost izabranog člana Komune shvatio u najširem smislu reči; brinuo se, između ostalog, o stanju bataljona VI okruga, obilazio utvrđenja u južnom delu grada s generalom Klizereom, oštro kritikovao u Komuni (na sednici održanoj 2. maja) nerazuman način korišćenja snaga Nacionalne garde: samo 6 hiljada ljudi na bedemima, a ispred njih još Dombrovski sa 1200 ljudi koji treba da se suprotstave versajskim vojnicima, reorganizovanim i ponovo naoružanim, čiji se broj penje na 140.000.

Neodgovornost u tom pogledu bila je tolika da je Kurbe, iako nije bio nikakav stručnjak za vojne stvari, uzvikivao: „To je žalosno... To je strašno... Uvek se isti bore”.

Nekoliko dana ranije, zahtevao je od „skupštine da, u cilju spasavanja života Komunara koje su zarobili Versajci, povede pregovore, posredstvom Delegacije za spoljne poslove, o statusu „ratujućih” na strani federalnih snaga. Izgledalo je to naivno, ali bi, u slučaju uspeha pregovora, — koje je samo započeo Paskal Gruse — spaslo mnoge ljudske živote, u majskim događajima.

Prudonovac u dubini duše, Kurbe se sasvim prirodno našao rame uz rame sa socijalistima drugih struja koji su glasali za manifest manjine u Komuni protiv diktature Komiteta Javnog spasa.

Ali, kako nije bio vičan političkim borbama u stručnom smislu te reči, i kako su mu teško padala unutrašnja trvenja, napustio je Komunu 11. maja, a 17. je dao ostavku i na svoje funkcije u opštini VI okruga, ali pri svem tom i dalje je veličao zasluge naroda Pariza:

„Ovaj narod je, — reći će on tada, — najvelikodušniji narod koji je ikada postojao na ovom svetu, i čak kad bi za njega pre vremena trebalo i umreti, to bi bila najlepša smrt koju bi čovek mogao poželeti.

Šesnaestog maja stub na trgu Vandom biće srušen po odluci Komune. Odgovornost za ovaj epizodni događaj, koji ne možemo da odvojimo od građanskog rata u koji se on u mnogom pogledu uklapa, biće pripisana Kurbeu, ma da je on u tom trenutku već bio napustio Komunu.

Kurbe nije potpisao dekret o rušenju stuba. (Name, on je za člana Komune izabran tek 16. aprila, prilikom dopunskih izbora, a dekret je donesen 12. aprila). Inicijativu je dao Feliks Pia. Jedina stvar koju je on, izgleda, zahtevao, a i to je bilo u oktobru 1870, bila je da se sruši statua, a da se sačuva plitki reljef na njenom postolju, jer je smatrao da je posvećen revoluciji iz 1789, dok on u stvari veliča bitke iz 1805.

Kad ga 7. juna budu uhapsili, Versajci će s njim postupati kao s divljom zveri.

Vodiće ga kroz Versaj s lisicama na rukama.

Zandarmi će iz njegovog rodnog grada ukloniti čuvenu skulpturu „Šavotski ribar” koju je on bio poklonio opštini u Ornanu.

Karikaturisti će ga uzeti na nišan, nazivajući ga: glupavi Kurbe, blesavi Kurbe, izlapeli Kurbe, huškač i palikuća, itd...

Umešaće se i pisci.

Barbe d'Orevili, ta plemenita duša koju pohodi božanska milost, pišaće o njemu: „Trebalo bi celoj Francuskoj pokazati građanina Kurbea u gvozdenu zabravljenu kavezu ispod postolja Vandomskog stuba. Bio bi prikazivan za novac“. Aleksandar Dima sin otići će još dalje u ovakvom načinu izražavanja: „Pod kakvim zvonom, uz pomoć kakvog đubriva, iz kakve je smeše vina, piva, nagrizajuće sluzi i smrdljivih gasova izrasla ova čupava i prazna tikva, ovaj krasni trubuh, otelovljenje maloumnog i nemoćnog Ja“.

Mesonije, slikar bojeva, jedini je među umetnicima koji ga je proganjao svojom mržnjom, ili bolje reći svojom surevnjivošću: „Ubuduće on treba da za nas bude mrtav!“

Kao da su hteli da preduhitre smrt.

Kurbe će, — osuđen na šest meseci zatvora, pa opet proganjan, suđen i kažnjen da o svom trošku ponovo sazida stub na Vandomskom trgu, što je u novcu onog doba iznosilo 323091 franaka, — unekoliko odahnuti tek u izgnanstvu, u Švajcarskoj. Umreće u pedesetosmoj godini, skrhan tugom posle tragedije koja se dogodila u proleće 1871. i koju je on tako potresno doživio.

Ostalo nam je nekoliko njegovih skica koje prikazuju događaje u vezi sa Komunom, među kojima je i čuveni crtež „Vojnici Komune u zatvoru Konsjeržeri“, na kome su predstavljena deca u ovoj srednjovekovnoj tamnici.

Dok je bio zatvoren u Sent-Pelaži, Kurbe je hteo da naslika krovove Pariza, čiju je vanrednu geometriju nazirao iz svoje ćelije, „njegove zasvođene poklopce koji stvaraju utisak burnih okeanskih valova“, i zatražio je dozvolu da svoje slikarske nogare postavi na krov zatvorske zgrade.

Ova tako nevinna stvar bila mu je uskraćena. Na ovaj način nije nanosena teška uvreda komunarima, već slikaru koji je smelo i javno tvrdio da umetnost mora da odražava stvarnost oplemenjenu vizijom umetnika inače će utonuti u bezvrednu alegoriju ili površnost.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

MIŠEL BONEN

ŠTAMPA* U DOBA KOMUNE

U mnoštvu knjiga koje su objavljene ili preštampane u vezi sa Komunom nema studije koja govori o tome kakva je bila štampa u doba Komune i šta je ona značila,¹⁾ — mislim na onu štampu koja je sve vreme podržavala Komunu. Građa za ovakvu studiju, međutim, postoji; rasturena je u izvesnom broju publikacija, naročito u svedočanstvima komunara. Mnogobrojni listovi iz doba Komune preštampani su potpuno verno, pre svega Valesov *Le Cri du peuple* (Poklič naroda), čiji su svi brojevi ponovo izdati u toku 1968. godine. Jednom reči, spisa iz ovog doba, koji se danas često objavljuju, ili pak još leže po bibliotekama, ima dosta. Ali nijedno delo koje bi svima bilo pristupačno nije sabralo ove rasturene elemente da bi u krupnim potezima dočaralo sav značaj jednog lista u doba Komune. Ni sam Lasagare, koji je bio jedan od novinara Komune, nije smatrao za potrebno da u svojoj *Istoriji Komune* posveti štampi posebno poglavlje. Govoreći o raspoloženju, o ushićenju Pariza koje poredi s velikim plamenom, on kaže:

„Ko njime nije goreo, neće ga moći opisati. Listovi Komune, i pored njihovog romantizma, bili su beživotni i bleđi u poređenju s njima.”

Međutim, i pored upečatljivog i, u isti mah, mučnog karaktera gotovo svih svedočanstava o Komuni, kroz štampu se možda ipak stiče tačnija predstava o atmosferi u doba Komune.

PRE KOMUNE

O štampi Komune ne može se govoriti ako je odvojimo od štampe koja joj je prethodila. Naime, kad pratimo evoluciju napredne republikanske štampe, — počev od ponovnog buđenja radničkog pokreta u doba Carstva, koje je u februa-

* *La Rue*, No 10, 1er trimestre 1971.

¹⁾ Cf. Bibliografija koju je dao Maspero.

ru 1864. godine obeležio *Manifest šezdesetorice* i koje će Carstvo stišavati liberalizmom (Olivjeova vlada u maju 1868), — zapazićemo pojavu svih onih obeležja koja će biti svojstvena štampi Komune. Ustanak koji je podignut 18. marta neće za štampu predstavljati neki suštinski prekid u razvoju (kao, uostalom, ni za ostale kulturne delatnosti: pozorište, Akademiju nauka, itd.), čak ako ovaj događaj i stvori drukčiju situaciju, naročito u pogledu slobode štampe.

Možda bi među pretečama listova Komune trebalo pomenuti već *Le Peuple* (Narod), zatim Prudonov *La Voix du Peuple* (Glas naroda). Vales nam u svom romanu *Maturant* priča da je svakog jutra kupovao taj list i da je to na kraju meseca iznosilo jedan i po franak, — od četrdeset, koliko je imao na raspolaganju. Mala suma, ali koja se povećava kad joj dodamo tri franka za čitaonicu (koja je za novac davala knjige na zajam) i jedan i po franak za neophodnu sveću, kako bi uveče čitao pozajmljena dela — i kad se zna da ponekog dana Vales nije imao bogzna šta da pojede, a da nizašta na svetu ne bi pristao da taj svoj budžet za čitanje iole okrnji. Ako nas ovi podaci i ne obaveštavaju tačno o tome koliki su mogli biti izdaci u ove svrhe u jednoj radničkoj porodici u kojoj je neko znao da čita, oni nas ipak navode na misao da je dnevni list imao tada mnogo veću sentimentalnu vrednost nego danas. Industrijalizacija obaveštajnih sredstava svela je danas pariske dnevne listove na četiri do pet naslova, koji, s malim razlikama, donose svi isti sadržaj. Kupovanje sadašnjih novina postalo je stvar navike; o tome se više ne razmišlja i to više čovekovu ličnost mnogo ne obavezuje. Naravno, još se može birati između *France-Soir* i *Le Monde*, između *Paris-Jour* ili *L'Aurore* i *L'Humanité*. Ali svi već unapred znaju da velika većina radnika uzima *France-Soir* i *Paris-Jour*, a da će intelektualac levičarskih ideja čitati *Le Monde* i *L'Humanité*. Kupiti Prudonov *Le Peuple* ili — uoči Komune — izabrati između *Le Cri du Peuple*, *Le Mot d'Ordre*, *Le Père Duchêne* ili *Le Vengeur*, listove koji su, — bezbroj puta zabranjivani i uznemiravani od strane policije, — morali menjati ime da bi mogli ponovo da izlaze, a koji su, uprkos svemu, svi objavljivani u po dvesta hiljada primeraka, to je ipak značilo nešto drugo.

Najneposrednije preteče listova Komune bili su svakako listovi koji su negde oko 1867. godine izlazili u Latinskom kvartu. Državni udar izvršen 2. decembra zauzdao je slobodnu štampu i primorao „napredne” republikance (kako su oni sami sebe nazivali) da se skrivaju ili da zaćute. Ali, malo-pomalo, u atmosferi koju opi-

suje Vales, mladi ljudi, uglavnom iz redova buržoazije, ali puni revolucionarnog oduševljenja i koji nisu zaboravili poraz pretrpljen 2. decembra, počće da izdaju listove (*La Pensée libre, La Rive Gauche*) koji će se stalno hvatati u koštac sa carskom policijom. Imena ovih mladih pripadnika građanske klase ili su već bila poznata, kao ime Flurana — koji se borio za nezavisnost Krita, ili će postati poznata posle ovih događaja, kao što je slučaj sa Edom, Longeom, Rožarom, uz koje možemo pomenuti i Vermorela, u to vreme mladog pisca koji je izdavao *Le Courier français*, — socijalistički list, jedini u ovo doba, koji su čitali radnici i napredni republikanci i koji će izazvati protiv sebe i Carstvo i stare republikance iz Četrdesetosme, čija je nebudnost i dovela do Drugog decembra.

Liberalno Carstvo će, uz naplaćivanje kaucije i uz pretnju velikim novčanim kaznama, dopustiti izdavanje novina. Bezbrojne publikacije trudiće se da zadovolje želju za znanjem intelektualne i radničke omladine. Takve su čuvena Rošforova *Lanterne, Le Rappel* — koji je Igo nadahnjivao iz izgnanstva na Džersiju, *Le Réveil* jakobinca Delekliza; takvi su, svakako, i oni nebrojeni listovi Latinskog kvarta i, svuda po untrašnjosti, novi dnevni ci i časopisi; tu je i mnoštvo brošura koje će oživljavati istoriju francuske revolucije, i čitavu omladinu napajati parolama i idejama stariim gotovo čitav vek. Ove brošure će povratiti narodu samopouzdanje, oživeti ideje o revoluciji i u tom smislu one će pripremiti Komunu. Ali one su pothranjivale i neka naivna shvatanja u narodu: podsećale su ga da je on zauzeo Bastilju i pogubio kralja. Narod je ste kao utisak da će mu biti dovoljno da pokaže svoju volju, pa da buržoazija prikloni glavu. Koliko puta su ga proglasi Komune podsetili da je on „onaj veliki narod iz 89. godine, koji ruši *Bastilje* i obara *prestole*” (množinu podvlačim ja)! On je tako uobrazio izvesne stvari: ponovo će nastati Osamdesetdeveta, svi će listom ustati i sve će postati moguće. To poverenje u budućnost, pomešano s naivnošću, umnogome će doprineti onom onako nesvesnom držanju naroda u odsudnim trenucima u kojima se odlučivalo o životu ili smrti Komune.

Do Komune slobodna štampa i Carstvo stalno će jedno drugom zadavati udarce, a najtragičniji događaj biće ubistvo koje je Pjer Bonaparta izvršio nad Viktorom Nuarom, novinarom u Rošforovoj *Marseljezi*. U junu je Vales osnovao *La Rue*. Kad je ovaj list zabranjen, zamenio ga je, 4. februara 1869. *Le Peuple*, zatim, 22. februara 1871, *Le Cri du*

Peuple. U to doba, a naročito za vreme opsade, može se smatrati da štampa Komune već postoji i da već ima sva ona glavna obeležja koja se više neće menjati.

KAKVI SU BILI DNEVNI LISTOVI KOMUNE

Još primitivno obaveštavanje — Pre svega treba još jednom podvući značaj dnevnog lista u doba Komune: način na koji su se davala saopštenja i na koji se dolazilo do novih vesti nije bio isti kao danas. Čisto usmeno obaveštavanje, od usta do usta, još je imalo prvorazrednu ulogu, a to je, između ostalog, dovelo do širenja mnogih lažnih glasova i lažnih vesti i izazivalo reagovanje grupa i gomila, koje, iako je bilo spontano, nije uvek jasno sagledavalo slabosti Komune, niti stvari na koje je trebalo usmeriti napore.

Da bi se obaveštavao i održavao veze sa svetom, narod je, kao glavna sredstva, imao na raspolaganju: ulične razgovore, klub, dnevni list i objave. Uporedimo to sa današnjim glavnim sredstvima za obaveštavanje — radiom, telefonom, televizijom, velikim novinskim preduzećima — pa ćemo dobiti, unekoliko, predstavu o značaju koji su, u nedostatku ovih današnjih industrijskih obaveštajnih sredstava, imali ovi još primitivni listovi komunara. Dnevni list je i u to doba bio jedna od retkih razonoda u radničkim porodicama. Najzad, pisanu reč nisu još svi razumeli ovako lako kao danas: novine su predstavljale izvor znanja koje je u očima naroda, kao i 1789. godine, još bilo pomalo mitski elemenat oslobođenja; još se nije shvatalo da prosvetavanje odgovara i potrebama buržoazije, radi unapređenja kapitalizma, i da ono u njenim rukama dobija ugnjetački vid. Ovim objašnjenjima treba dodati i Valesove napomene u vezi s kupovanjem Prudonovog lista *Le Peuple*, pa ćemo dobiti jasnu sliku o svojstvima tadašnjeg dnevnog lista, — koja su uslovljena istorijskim trenutkom i koja će ostati takva čak i posle Komune, sve do snažnog industrijskog razvoja današnjih masovnih sredstava za obaveštavanje (radio, film, reklama, itd.), koja se koriste kao sredstva za ukalupljivanje duhova i koja uskraćuju mogućnost izbora i, prema tome, i slobodu izražavanja, — a ova ne može postojati bez slobode obaveštavanja. Svojstva koja su imali listovi Komune tada će nestati. Naslediće ih samo nekoliko revolucionarnih listova, ali industrijalizacija štampe osudiće ih na slab tiraž i oni će tavoriti, prignječeni pod masom visokotiražne štampe. Više nije potrebno zabranjivati neki list. Dovoljno je postepeno ga gušiti.

Dnevni list, zametak organizacije. — Pored ovih ostalih napomena koje važe i za sve ostale, listovi Komune imaju i posebnih svojstava koja omogućuju da im bolje odredimo mesto kao listovima određenog doba. Danas, kad su u pitanju listovi političkog karaktera, organizacija stoji iznad lista. Dnevni list, nedeljni ili mesečni, samo su glasila, organi organizacije. A to je i prava reč: dnevni listovi i nisu nešto mnogo više od organa, od sredstava koja služe širenju propagande, dok je opisivanje događaja, pa i samo obaveštavanje, od sporednog značaja i podvrgnuto propagandi. Stvar stoji sasvim drukčije kad su u pitanju listovi Komune. Prvo se, na inicijativu nekoliko pojedinaca pokreće list. Onda se oko lista stvara izvesna struja mišljenja i tako nastaje zametak organizacije. U svakom slučaju, na čelu pokreta ostaje list i on predstavlja središte u pravom smislu te reči; organizacija, kad uopšte postoji, ostaje u senci. I ovo na izvestan način dokazuje koliki je značaj pridavan listu. Treba li u tome videti i dokaz da su kaznene mere teže pogađale udruženja, dok su novinari, i pored plaćanja kaucija i pored zabrana, time što bi promenili naziv lista, ipak obezbeđivali njegovo postojanje? Tako je zaista i bilo; ali treba istaći i to da je politička organizacija, sa modernim obeležjima koje danas ima, rezultat razvoja partija i sindikata s početka ovog veka. Organizacije su u ono vreme davale bar isto onoliko značaja — ako ne i više — afirmisanju svog postojanja, svoje opravdanosti, svojoj ulozi predstavnika narodnih interesa, — koliko i širenju sopstvenih ideja. Moglo bi se čak reći da su najveću ulogu u odnosu na spoljni svet igrale parole. Za vreme Komune, dnevni list je, kao što to pokazuje i naslov jednog od njih, imao zadatak da stvara i objavljuje parole. Šestog aprila 1870. godine, posle jednog štrajka, osuđeni su radnici u Krezou. Tačno je da je Internacionala prva digla glas i tražila da im se pomogne, ali su prikupljanje priloga organizovali napredni listovi. Lisagare je u više mahova zapisao da su redakcije dnevnih listova umnogome podsećale na veoma prometne prolaze i mesta za sastanke:

„Prostorije (lista *La Marseillaise*) kroz koje je prolazilo mnoštvo ljudi od jutra do mraka, bile su neka vrsta vojnog logora. Redakcija je bila spremna na svakakve okršaje.”

„U uredništvu lista *Le Rappel* sastali su se ljudi od akcije koji su pobjegli iz Sent-Pelaži.”

Za vreme Komune dnevni listovi su imali čak i neposredniju političku ulogu: *Le Cri du Peuple* (Poklič naroda) je 10. aprila objavio nacrt zakona pod naslovom „Pariz, slobodan grad” —

koji će Komuna usvojiti u gotovo neizmenjenom obliku. Najzad, veliki broj novinara bili su članovi Komune. Navedimo samo Valesa, Feliksa Pia, Vermorela, Tridona...

Romantizam listova Komune. — Reč romantizam je već izgovorena u uvodu ovog članka. Devetnaesti vek je vek romantizma, koji nije samo stil pisanja i književna struja, već i — a možda i pre svega — ideologija i način života. Ne treba gubiti iz vida ovo; romantizam sačinjava podlogu događaja u XIX veku. To važi i za oblast štampe i za štampu Komune. Sam Blanki, uprkos svojim poodmaklim godinama, uprkos svojoj prošlosti ispunjenoj borbom, sačuvao je za vreme opsade romantičnost i bodrio Parizane na otpor do poslednje kapi krvi. „Nikada se narod Pariza nije pokazao veći, velikodušniji, nego u ovoj strašnoj krizi” — pisao je on. „Borba do smrti, spasavanje Pariza i Francuske po cenu poslednje kapi krvi, — to je misao koja ga ne napušta. On gori od želje da se žrtvuje.” — Jasno nam je da su ove reči, koje on ispisuje u početku jednog svog članka, upravo one koje čitalac očekuje. Ali, naravno, Blanki je jedan od retkih koji nam daje detaljne i ozbiljne analize, te ostali deo članka (*Otadžbina u opasnosti*, od 9. septembra 1870) raspravlja vojne probleme na način koji ostavlja malo mesta za romantizam.

O romantizmu štampe Komune ne može se, naravno, govoriti, a da se ne pomene Vales! Iskreno govoreći, Vales je malo pisao u *Le Cri du Peuple* za vreme samog trajanja Komune; njegovo bavljenje novinarstvom imalo je daleko veći značaj u pripremnom periodu. Ali, možemo ipak zabeležiti neke rečenice iz uvodnika lista *Le Cri du Peuple*, koji je Vales u broju od 29. marta 1871. posvetio izborima:

„Čin suverenosti naroda obavljen je u gradu prepunom ljudi pod oružjem, svom blistavom od bajoneta i pokrivenom modricama od topovskih kara.”

„Usred ratnog meteža, on je glasao, vedar i opasan, — spuštajući đulad u glasačke kutije. Ali, između dvojnih redova stražara, u ovom logoru koji se digao oko crvene zastave, slaboda nije povređena ni jedan jedini put!

Valesov stil svakako veoma mnogo duguje Igoovom. U listu *La Patrie en danger*, u broju koji je izašao 9. septembra 1870. godine, Igo je objavio članak koji možemo uporediti sa okolnim člancima i videti u čemu on nosi obeležje jednog doba. Ali Vales je neposredniji, kod njega ima manje deklamatorstva; on je upravo onaj koji je tada mogao da utiče na narodne mase,

da oseća na isti način kao i one, da im kaže ono što će one razumeti. Valesu je stavljeno u zadatak da stanovništvo i Nacionalnu gardu ubedi da ne pucaju pri ulasku Prusa u Pariz. Možemo smatrati da je on bio jedan od retkih koji je u tome mogao da uspe. Vales je zaista pisac, novinar, pa čak i čovek svoga doba. Valesova rečenica ima zvuk bojne trube pred juriš ili zvona koje zove na uzbunu.

SLOBODA ŠTAMPE POD VLADAVINOM KOMUNE

Pre no što završimo ovaj članak treba da kažemo koju reč i o slobodi štampe pod vladavinom Komune. Ukratko smo izložili obeležja revolucionarnih listova. Mogli bi se na sličan način razmotriti i dnevni listovi Versajaca, naročito oni koji su preci današnje buržoaske štampe, kao što su *Le Siècle* i *Le Figaro*. Lisagare nam je ostavio izvanredno sočan opis lista *Figaro*:

„Pohotljiv, konzervativan, religiozan, *Figaro* je je bio organ i izrabljivač one lupeške družine dostojanstvenika, berzanskih špekulanata i žena sumnjivog morala koje su tako otmeno dizale zlatnike i nogu (...) Godine 70. ova glupava štampa, bogata i veoma čitana, davala je hleb gomili književnih podvodača koji bi sopstvenu majku svukli na javnom mestu samo da bi objavili svoje plagijate.”

Ništa se, kao što vidimo, nije bitno promenilo u buržoaskoj štampi. Od samog početka Komune, buržoaska štampa, koja je, uostalom, bila isto toliko monarhistička i bonapartistička koliko i republikanska, stalno je izvrtala činjenice i objavljivala klevetničke tvrdnje, tako da je 19. marta 1871. razjarena gomila zaposela redakcije listova *Le Gaulois* i *Le Figaro*. Centralni komitet Nacionalne garde je, posle ovog incidenta, objavio u listu *L'Officiel* saopštenje u kome je podvlačio slobodu štampe, „u nadi da će dnevni listovi smatrati za svoju dužnost da poštuju Republiku, istinu i pravdu”. Poznato je šta biva sa takvom nadom kad je u pitanju reakcionarna štampa. Klevete listova koji su podržavali vladu u Versaju mahnale su Komunu da zabrani nekoliko njih, između ostalih *Le Bien public*. Međutim, te zabrane ostale su mrtvo slovo na hartiji. „Listovi koji bi ujutru bili zabranjeni — priča Lisagare — uveče su javno prodavani”. — a malo dalje: „Tridesetak listova Versajaca ukinula je Uprava policije; oni nisu prestali da izlaze: nudi nam ih jedan prodavac novina koji se mnogo i ne krije.” Treba li žaliti što je Komuna donosila ove zabrane i smatrati da štampa treba da bude potpuno slobodna? Napomenimo da su versaj-

ski listovi zahtevali masovna streljanja čim Pariz bude zauzet. Gnevno reagovanje Komune bilo je, dakle, shvatljivo. S druge strane, treba li žaliti što su zabrane ostale mrtvo slovo na hartiji? U stvari, novine koje su podržavale vladu u Versaju bile su čitane u najboljem slučaju samo iz radoznalosti (bar kad je u pitanju većina ljudi) i, naslagane u gomilama, one su ostajale praktično netaknute. Mogli bismo smatrati da u jednom revolucionarnom pokretu kao što je Komuna — kad je narod jednom srušio vlast buržoazije — i nema potrebe za zabranama u oblasti štampe, ukoliko je ova zaista slobodna, tj. ako je ona, pre svega, ekonomski slobodna: omogućiti svim listovima da žive važnije je nego zabraniti ovaj ili onaj list. U svakom slučaju, versajski listovi, kao i versajske uhode nisu praktično imali nikakvog uticaja na istoriju Pariske komune unutar samog grada, i uprkos zabranama koje su ostale mrtvo slovo na hartiji, štampa je u doba Komune živela u atmosferi slobode kakva svakako danas nigde ne postoji i za koju se još vodi borba.

Poslednji listovi Komune izišli su usred bombardovanja, u sredu 24. maja. To su bili *L'Officiel*, u kome je bilo vesti samo o događajima za poslednja dvadeset i četiri sata, *Le Salut public* i Lisagarejev *Le Tribun du peuple*, koji je doneo novosti prikupljene do srede u devet časova. Uprkos ozbiljnosti događaja, ton je još nepokolebljiv, odlučan, čak i pun poleta. Štampa Komune još nije bila potpuno izdah-nula: dvadeset šestog, Ranvje je otšampao poslednji plakat Komune — poslednji poziv na oružje.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

Les journaux de la Commune
Dessin de Molsch.

POGIBIJA PARISKE KOMUNE*

Novine su već raznele glas o grdnoj pogibiji Komune. Branioци njeni u poslednjem, očajnom trenutku zapalili su Pariz, pa u tom ognju i u tim razvalinama ili su izginuli zajedno sa ženama i decom (kao što novine kazuju, versaljski vitezovi i branioци „slobode i civilizacije” ubijali su i žene i decu, sve od reda) ili su iznurenjeni neravnom borbom i glađu, dopali u ropstvo i sad će u „interesu čovekovog napretka” biti streljani ili kao zatočnici poslani u daleku Kajenu**) ili kuda na drugu stranu, kuda francuzi šilju svoje prestupnike, gde će im poznata žuta groznica i svakojake patnje doneti izvesnu smrt. Komuna je saranjena „za navek” pod razvalinama Pariza — tako vele zaštitnici poretka. A sada se na nju podiže hajka sa sviđu strana kao i obično na svaku pobeđenu partiju. U jedared zapevaše svi u jedan glas: engleski bogataši, briselski ministri i deputirci (predstavnicu kapitalista), svi evropski vladari i svi njihovi maršali, đenerali i ostala gospoda, bečki čivuti i beogradski novinari — jednom reči sav „civilizovani svet” (razume se da pod „civilizovanim svetom” oni razumu samo sebe i nikog drugog), kao što je kazao jedan ovd. list, „žigosao je paljevinu Pariza kao najgroznije varvarsko delo, koje se ikada desilo u istoriji, a pristalice komune kao najveće zločince, koji su ikada živeli na zemlji”.

Ova zajednička vika protivu komune nije za nas ni malo neobična niti iznenadna. Naprotiv, to je veoma stara i poznata stvar. Do juče nije bilo ni jednog nazadnjačkog novinara, koji nije grdio Robespijera, Marata (čitaoćima su našim sigurno poznata ova imena iz naših nazadnjačkih novina) i drugove kao najveće zločince u istoriji, kao prave krvoloke; a u stvari jedna jedina krimska vojna ili još bolje, jedna jedina bitka kod Austerlica ili kod Gravelota pogubila

*) Celokupna dela Svetozara Markovića, sveska četvrta, izdanje knjižare Lj. Joksimovića u Beogradu, 1891.

**) Naseobina francuska u Južnoj Americi

je više ljudi no sve žrtve, koje su pogubljene gilotinom u prvoj francuskoj revoluciji. Ali tamo su zapovedali carevi po „božjoj milosti” sa njihovim maršalima i đeneralima i sa uzvišenom namerom: da utvrde svoju carsku silu i vlast na zemlji; a ovamo se podigla sirotinja raja, da skine s vrata spahije, kraljeve, prinčeve i princese. Prirodna je stvar da zastupnici carske sile i vlasti nazivlju zločincima sve one, koji hoće da sruše taj „prirodni” poredak u društvu.

Napoleon I popalio je, razrušio i opljačkao svu Italiju, Nemačku, Rusiju i Španiju; stotinama sela i varoši popaljeno je i razoreno; milioni žrtava, koje u bitkama, koje od gladi, boleština i drugih nevolja poskapali su u njegovim ratovima i to ni za što drugo, već da on postane veliki čovek, „strašilo sveta”, „bič božiji”. Za to su mu francuzi podigli znameniti spomenik „Vandomski”. Kad je komuna srušila ovaj spomenik varvarstva, sav „obrazovani” svet nazvao je to delo „varvarstvom”. Napoleon III popalio je i opljačkao Alđir i Mehiko; njegova je vojska i policija progutala zaradu francuskog radenika i kad su ovi u očajanju ostavljali radionice i otkazivali rad, koji im nije donosio ni leba, Napoleon ih je kuršumima i bajonetima terao u fabrike. Pa opet „obrazovani” novinarski filistri i šarlatani ne nazivahu to nikad *prostim zločinstvom*. Jer to beše „zakonita vlada”. A kad prvi ustaši na Montmartru streljaše dva đenerala, što htedoše da oduzmu oružje narodnoj vojsci, „civilizovani” svet, počevši od „Tajmsa” pa do novina u Srbiji, proglasi to za najcrnje delo u istoriji.

Svaki je rat jedan niz nasilja, ubijanja i paljevina. Mi ne možemo zamisliti, da se može ratovati na drugi način. Imali smo malo pre pruski rat. Prusi su spaljivali selo, samo ako im je ubijen jedan vojnik ili opljačkan jedan voz; oni su bombardovali varoši, u kojima je bilo puno mirnih građana, žena i dece — samo kad su to zahtevale njihove vojničke operacije; oni su rušili najslavnije istorijske spomenike, samo kad su im došli slučajno pod udarac, kao što su srušili znameniti toranj štrasburški; oni su opljačkali sva mesta, gde god su prošli, pa su još posle rata utvrdili svoje pravo na pljačku time, što su naturili francuskoj nečuvenu u istoriji ratnu naknadu od 5 milijardi; naposletku, oni su bombardovali Pariz čim su samo dovukli velike topove, koji su im bili potrebni za bombardovanje. Što ga nisu topovi srušili i popalili pre no što se javila komuna, nije rad njihove velikodušnosti i čovečnosti, već što se Pariz izdajom svojih zapovednika predao ranije. Niko od ove nežne, čovečne gospode, koja sad grdi komunu, nije ta dela nazivao *prostim zločinstvom*. Pa i

sami Versaljci bombardovali su Pariz nekoliko dana, pa šta više kad su ušli u samu varoš, stupajući iz jedne ulice u drugu, bombardovali su sve ulice i sve kuće, koje su im se protivile; rušili su topovima sve, što im je bilo na putu (pa i sada još nije pokazano i odvojeno što su srušili i popalili versaljski topovi a šta je zapaljeno petroleumom), ali i to niko ne naziva *prostim zločinom*. Ona stara Napoleonova vojska sa njenim sramnim đeneralima, koji se onako kukavički, kao stado stoke, predavaše u ruke Prusima, sad je najedared postala branilac slobode i civilizacije.

Ta vojska, koju je Napoleon samo za to i spremio da tuče građane i drži njegovu tiraniju, ubijala je i same zarobljenike, pa je i mrtva tela sakatila i grozno zlostavljala — pa i to niko ne nazva *prostim zločinstvom*. Ona većina, što samo čeka da čovek od zakona Tjer i njegovi pomoćnici Žil- Favr i drugi vojni republikanci ubiju i poslednjeg ustaša, pa da nataknu krunu kakvom Orleanscu, Burboncu ili Napoleonu — ko im više plati — ta je većina postala spasitelj poretka i slobode! Ona već u ime te slobode brani papsku nepogrešivost, koju danas osuđuju najgluplji katolici — Bavarci; ona već napada na Pikara, ministra unutrašnjih dela, što je bio *blag spram ustaša* (!); ona već objavljuje, da su nevini Bazen, Konrober i svi Napoleonovi maršali i đenerali, koji prodadoše i upropastiše Francusku, a svu krivicu one sramne propasti svaljuju na jadni nemi narod u Francuskoj. Tiranija, koju je jedva srušila sedanska poraza, još groznija podiže se u Francuskoj; poslednji junački branioci slobode, muževi i žene, dave se u svojoj krvi sa usklikom: *Živela komuna*, a obrazovani novinari ne mogu da nađu reči, kojima će da nagrade ove junačke borce. Oni sami pričaju kako se ubijaju hiljadama ljudi, kako ponosito i junački umiru žene i devojke od kundaka soldačkih, pa opet ne nazivlju ta ubistva zločinstvom. A i šta je to ubiti prostaka — sirotinju — radnika! Zločinstvo je samo zapaliti palate i srušiti „spomenike“ civilizacije. Takvi su čovečni pojmovi i kod naših „civilizovanih“ novinara. Oni imaju dve mere kojima mere svetske događaje. Jednom mere vladarska dela, njihove bitke, pljačke, nasilja itd. a drugom merom mere narodne ustanke i one krvave posledice, koje svaki ustanak kao i svaki rat sobom donosi.

Kao što rekosmo, nama je davno poznata ova stara pesma. Znamo od kuda je postala i znamo na šta smeru. Bizmarkov list „Opšte Severo Nemačke novine“ jasno su protumačile tu opštu nazadnjačku pesmu. One smelo izrekoše jednu

rečenicu, koju privatije i rastrubiše svi sićušni novinari jevropski od Temze do Dunava i Save, „liberalizam je zapalio Francusku, pa nije čudo što u tome plamenu izgoreše Tiljerije“. Eto tu je čvor. To je stara taktika sviju nazadnjaka: oni sad ne napadaju samo na komunu i socijaliste, već hoće da ocrne napredna politička načela, pa im podmeću sve najgroznije posljedice, ubistva, paljevine i sva najgora zločinstva. Ali se oni ne poduhvaćaju da kritikuju sama ta načela, pa da dokažu, kako baš ta načela zahtevaju da se ubija, pljačka, pali itd. Oni to ne smedu da čine, jer bi izašlo ovako umovanje: koji neće da plaća imperatoru i njegovom dvoru godišnje 200 miliona groša, taj hoće da krade; koji neće da izdržava po miliona činovnika i toliko soldata, razume se po sebi taj hoće da ubija; ko neće da radi za drugog badavadžiju, koji se samo voza na karucama, pije šampanjere itd. taj očigledno hoće da pali tuđe kuće; koji hoće da živi kao čovek, da u znoju svog lica jede svoj hleb, a da je za to svoj gosa i da samo u slobodnom dogovoru sa sebi ravnim privrednicima uređuje sve svoje građanske odnošaje — taj je prost razbojnik, kome ništa na svetu nije sveto; taj je neprijatelj čovečanstva, izdajnik slobode i civilizacije itd. Taku bi novu logiku morali pronaći naši „civilizovani“, kad bi hteli da napadnu na ona načela, što ih iznese komuna na svojoj zastavi i za koja se staraše do svoje strašne pogibije. Ali oni su mudri pa ne iznose ta načela na javnost, niti ih obaraju. Oni samo iznose na vidik krvave slike rata, pa viču: „evo ovih slobodnjaka! gledaj kako pale, ubijaju, otimaju!“ Kao da se mogu ljudi tući i ubijati jedan drugog, a da se ne mrze i da se ne svete jedan drugome svima mogućim sredstvima. Pravilo rata: „upotrebi sve što škodi tvom neprijatelju“ važi za sve borce u svetu, samo ne za braniocce komune. Pa što je još gadnije, ista gospoda ne kazuju, ko je započeo borbu? Je li komuna napala koga ili je ona napadnuta? Je li ona izazvala krvavi, varvarski pokolj, ili su ga izazvali oni koji na nju napadoše?

Mislimo da je poznato čitaocima kako je započeo ovaj krvavi građanski rat. On je neposredno izazvat time, što je versaljska vlada htela da oduzme oružje od građana. Razume se da su građani a osobito fabrički radenici znali šta ih očekuje od nazadnjačke glupe većine skupštinske, pa zato ne dadoše oružje, već proglasiše svoju opštinsku samoupravu. No kao što se vidi, to je bio samo neposredni povod rata. Ali pravi uzrok građanske vojne leži mnogo dublje u samoj društvenoj pocepanosti francuskog naroda. No versajska gospoda ne htedoše to da uvide. Oni još u prvom trenutku proglasiše ustanak u Parizu za prostu bunu protiv zakonitog poretka.

dakle proglašiš ustaše kao proste zločince i pozvaše ih da polože oružje na milost „zakonite” vlade. Vlada je do duše obećala, da će kazniti kolovođe kao zločince, ali, razume se, vlada je ostavila sebi na volju da smatra koga hoće kao kolovođu i da ga kazni kako nađe za dobro. Uzalud posredovaše razne družine i nekoliko najvećih i najobrazovanijih opština francuskih, da se prekрати građanski rat — vlada ne htela *ni da pregovara sa buntovnicima*. Sa zarobljenicima ona je postupala kao s prostim zločincima. Sve zarobljene starešine ubijala je odmah bez ikakva suda a ostale bacala u tamnicu. Eto šta je izazvalo onu strašnu mržnju komune na versaljsku vladu i šta je spremilo ovaj užasan pokolj i paljevinu Pariza. Neka se stavi svaki u položaj jednoga radenika i člana pariske komune. Kako je živio on u tome „zakonitom poretku”, koji mu oružanom silom nametaše vlada? Onaj, koji je radio najfiniju svilu i kadihu, nije imao ni čestite košulje; onaj, što je zidaio najlepše palate, čudesa od umetnosti zidarske, nije imao kud ni glavu da skloni; onaj, što je radeći u mnogobrojnim fabrikama stvarao sva blaga obrazovanog sveta, nije imao da se čestito najede hleba. Eto, taj poredak posle tolike borbe trebalo je da se opet povrati. Od radnika se zahtevalo da položi oružje; da očekuje od milosti svojih gospodara hoće li ga streljati, poslati u zatočenje na stranu, ili ostaviti u Parizu da robuje, kao što je robovao; da gleda kako sjajna gospoda daje gospodske balove, kako se točila po parketima sjajnih palata ili strmoglavice leti po širokim bulevarima; da radi po 16 sati na dan, a čim, iznuren od rada i patnje, padne u bolest, da gleda svoju kćer ili sestru, kako se prodaje na bulevaru za parče hleba, i prodaje se kao stvar za uživanje onoj istoj sjajnoj gospodi, što živi u onim sjajnim palatama, što uživa gledajući „Venere iz Milese” i druge proizvode umetnosti... Eto, to se zahteva od radenika. Ali je radnik voleo pre da spali te sjajne palate i da izgori zajedno s njima, no da položi oružje i da se vrati u stari „poredak”.

Ima ljudi, koji znaju sve to pa opet vele, da je komuna učinila zločinstvo, što je uništila spomenike; što je spalila naučne zbirke i biblioteke i druge proizvode civilizacije. Ali ta gospoda neće da se zapitaju: šta je donela ta civilizacija radniku? Radnik se nije koristio ni naučnim zbirkama, ni bibliotekama; on se nije naslađivao proizvodima živopisa i arhitekture i dr.; on nije mogao znati šta vrede ta blaga „civilizacije”. Radnik je *usled civilizacije ostao sirov i neobrazovan*; on je samo *morao da radi* za sve one, koji su se koristili ovim predmetima, — on je to spalio iz osвете. Njegova je os-

veta posledica njegove surovosti. Ali u koliko još suroviji i grozniji moraju biti oni ljudi, koji su uživali sva ta blaga, pa opet u ime „poretka” i „civilizacije” prinudiše radnike na takav očajnički otpor! Nu, vele oni, to je „prirodni zakon” (nesrećni prirodni zakon — ko ga još neće potrzati) da mora biti bogataša i sirotinje; ljudi, koji rade i koji ne rade; koji uživaju i koji pate. To je istina, ali to je samo *jedna polovina* prirodnog zakona, a drugu ista gospoda prećutkuju. Druga polovina glasi: tako je isto *prirodni zakon*, da onaj koji je siroma, koji radi i muči se, mrzi na onog, koji je bogat, koji uživa a ništa ne radi a na te mržnje po *prirodnom zakonu* dolazi da se ljudi neprestano taru, biju, otimaju jedan od drugog, a kad se već podele na partije, oni u masama ustaju jedan protiv drugoga — kolju se i ubijaju. Eto, to je sve prirodni zakon. Na osnovu ovakvog prirodnog zakona ista gospoda morala bi opravdati baš sve, što se dogodilo u Parizu — do najmanje sjetnice. Na osnovu istog prirodnog zakona može se prećeti, šta će dalje biti u Parizu. Jedno od dvoga: ili će g. g. Tjer, Žil-Favro, Pikar, MakMahon i ostali sami nositi malter i ciglje i zidati porušen Pariz, sami ući u sve fabrike, ložiti furune i proizvoditi sve što treba jednom civilizovanom društvu i tada je komuna postigla svoju celj — nema više podele na radnike i kapitaliste; ili će sve te poslove raditi opet radnici kao i pre i tada će opet ostati među radnikom i gospodarom stara mržnja, iz koje će opet ponići stare revolucije i stari pokolji. Posle 10, posle 20 godina — kad bilo, tek će doći za celo i to mnogo strašniji i veći no što je ovaj poslednji. 1848 g. bio je u Parizu radnički ustanak iz istih uzroka i sa istom celji kao i današnji. Posle trodnevne borbe on je bio ugušen. Narodna garda u kojoj su bili većinom „svoje gazde” bila je tada protiv radnika. Današnji, ustanak trajao je 72 dana i narodna garda bila je glavna snaga ustanka. Takav napredak učinio je socijalizam od 1848 g., a njegovi kratkovidni protivnici mislili su, da je on još tada saranjen na junskim barikadama.

A zar nema puta da se reši mirnim načinom ova protivnost, što postoji u društvu? Zar su ljudi osuđeni da se većito biju i kolju? Razume se da ima puta i načina, ali treba najpre priznati, da odista postoji ova protivnost kod visokoobrazovanih naroda; da ima milionima ljudi u tom društvu, i to ne skitnica i badavadžija, već radenika, koji svojim radom ne mogu da žive kao ljudi; da je položaj njihov nepravedan — da postoji dakle *radničko pitanje*, koje treba rešiti. Treba jednom priznati, da nisu to fantazije porođene u glavama nekoliko ljudi, koji

bune miran svet, već obratno, da je ravnoteža u društvu narušena, i ako ima nečega fantastičkog u predlozima ovoga ili onoga pojedinog čoveka, da je to porođeno usled onih društvenih zala, koja već postoje. Ovoliko smo kazali o pogibiji pariske komune, da bi osvetlili pravo stanje stvari onima, kojima je stalo do istine.

COMITÉ DE SALUT PUBLIC

Au Peuple de Paris.

CITOYENS,

La porte de Saint-Cloud, assiégée de quatre côtés à la fois par les feux du Mont-Valérien, de la butte Mortemart, des Moulinaux et du fort d'Icy, que la trahison a livré; la porte de Saint-Cloud a été forcée par les Versaillais, qui se sont répandus sur une partie du territoire parisien.

Ce revers, loin de nous abatte, doit être un stimulant énergique. Le Peuple qui détrône les rois, qui détruit les Bastilles; le Peuple de 89 et de 93, le Peuple de la Révolution, ne peut perdre en un jour le fruit de l'émancipation du 18 Mars.

Parisiens, la lutte engagée ne saurait être désertée par personne; car c'est la lutte de l'avenir contre le passé, de la Liberté contre le despotisme, de l'Égalité contre le monopole, de la Fraternité contre la servitude, de la Solidarité des peuples contre l'égoïsme des oppresseurs.

AUX ARMES!

Donc, AUX ARMES! Que Paris se herisse de barricades, et que, derrière ces remparts improvisés, il jette encore à ses ennemis son cri de guerre, cri d'orgueil, cri de défi, mais aussi cri de victoire; car Paris, avec ses barricades, est inexpugnable.

Que les rues soient toutes dépayées: d'abord, parce que les projectiles ennemis, tombant sur la terre, sont moins dangereux; ensuite, parce que ces pavés, nouveaux moyens de défense, devront être accumulés, de distance en distance, sur les balcons, des étages supérieurs des maisons.

Que le Paris révolutionnaire, le Paris des grands jours, fasse son devoir: la Commune et le Comité de Salut public feront le leur.

Hôtel-de-Ville, 2 prairial an 78.

Le Comité de Salut public.

Av. ARNAUD, E. ELDES, F. GAMBOY, G. RAVIER.

MANIFESTO DEL COMITATO DI SALUTE PUBBLICA, DEL 22 MAGGIO 1871.
CON TUTTI I PARIGINI, DINNANZI AL PERICOLO IMMENSO RAPPRESENTATO
DALL'INGRESSO DELLE TRUPPE DI VERSAILLES IN CITTÀ, VENGONO
CHIAMATI ALLE ARMI. (MUSEO CARNSWALLI)

KOSTA MILUTINOVIĆ

PARISKA KOMUNA I SRBI*

PRVA SOCIJALNA REVOLUCIJA U EVROPI

Prva socijalna revolucija u Evropi bila je Majska revolucija u Parizu 1848. godine. Ona zauzima istaknuto mesto u istoriji međunarodnog radničkog pokreta. Glavna revolucionarna uporišta bila su narodne radionice u Parizu. Osnovane umesto radničkih radionica, koje su bile predviđene — prema koncepciji Luja Blana — sa radionicama iste struke, narodne radionice organizovane su za sve radnike, bez obzira na struku. Velik broj nezaposlenih radnika iskoristio je sve radionice u političke svrhe i pretvorio ih je, u toku Majske revolucije u snažna politička uporišta radničkog pokreta protiv reakcionarnih snaga.

U Ustavotvornoj skupštini, koja se sastala 4. maja 1848. godine sa zadatkom da donese ustav Drugoj francuskoj republici, došlo je do oštih sukoba između desnice i levice. Na vest da će skupštinska veća ukinuti narodne radionice, ogromne mase ogorčenog pariskog radništva pokušale su da rasteraju Skupštinu. Između narodne garde, koja je čuvala Skupštinu i pariskog radništva došlo je do okršaja ali je garda upotrebila vatreno oružje i rasterala demonstrante. Skupštinska većina je na to odlučila da zabrani narodne radionice. Ogorčene radničke mase podigle su barikade u predgrađima i radničkim kvartovima Pariza i njima su se pridružili svi nezadovoljnici sa postojećim društvenim poretom. Pošto narodna garda nije mogla da uguši ustanak, to je skupštinska većina izglasala neograničena, diktatorska ovlaštenja generalu Kavenjaku, koji je sa redovnom vojskom u krvi ugušio revoluciju za tri dana.

Ustaniци su se borili sa vanrednom hrabrošću i retkim požrtvovanjem, ali su na kraju ipak podlegli nadmoćnom protivniku. General Kavenjak

*) Tekst prenosimo iz mjesečnika srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, Zagreb, 1971, 604/605 i 606/607.

je svirepo kaznio vođu pobunjenih radnika, a u okršajima su stradali starci, žene i deca. U jednom svom pismu datiranom 29. decembra 1870. godine Svetozar Marković, tvorac socijalističkog pokreta kod Srba, izričito kaže da je ugušenjem Majske revolucije u Parizu „ugušen jedan od najsilnijih pokušaja da se izmeni sadašnje ekonomsko stanje u Evropi”. Godinu dana docnije, povlačeći paralelu između Majske revolucije i Pariske komune, Svetozar Marković, je oštro umno uočio: „Godine 1848. bio je u Parizu radnički ustanak iz istih razloga i sa istim ciljem kao i današnji. Posle trodnevne borbe on je bio ugušen. Narodna garda, u kojoj su bili većinom „svoje gazde”, bila je tada protiv radnika. Današnji ustanak trajao je 72 dana i narodna garda bila je glavna snaga ustanka. Takav napredak učinio je socijalizam od 1848, a njegovi kratkovidni protivnici mislili su da je on još tada sarađen na majskim barikadama”.

U svojim *Putovanjima unakrst oko cijele zemlje* (1874), govoreći o Parizu kao vekovnom žarištu francuskih revolucionara, prvi bosanski socijalist Vasa Pelagić takođe sa simpatijama piše o Majskoj revoluciji. Kao glavni cilj ove revolucije Pelagić je istakao socijalnu ravnopravnost i ekonomsku jednakost. „Ova je najviše trebovala da se pravo radničkog svijeta prizna u državi i društvu kao najjače pravo u društvu ljudskom; a to pravo, ta ideja radničkog pitanja ide da se u ime vječne sreće naroda uništi bogatstvo i siromaštvo, te da svi ljudi u svemu jednaki budu...”

Od inicijatora i organizatora pokreta Pelagić izričito spominje Furijsa, Prudona, Kabea, Blankija, Babefa i Luja Blana. Iako ne daje karakteristiku njihove revolucionarne delatnosti, Pelagić je obavešten o njihovoj ulozi i ceni njihove napore na povezivanju radničkih snaga. Premda ne spominje izričito narodne radionice kao glavna revolucionarna uporišta radničke klase, Pelagić smatra da je Majska revolucija prvi početak organizovane akcije socijalističkog pokreta u njegovoj revolucionarnoj borbi za bolji život širokih radnih masa.

SVETOZAR MARKOVIĆ
ZA MARKSOVU INTERNACIONALU
I PARISKU KOMUNU

Osnivanje Internacionale (1864) predstavljalo je događaj od svetsko-istorijskog značaja. Pošto je Karl Marks bio glavni inicijator, organizator i rukovodilac celokupnog tadašnjeg međunarodnog radničkog pokreta, to je ova moćna radnička organizacija ubrzo dobila obeležje Marksove Internacionale. U kojoj je meri ova organizacija

stvarno uspela da okupi široke radničke mase probuđenih evropskih naroda, rečito pokazuje činjenica da je Internacionala već 1866. brojala 70.000 organizovanih članova i da je već 1868. bilo milion članova. Kada se uzme u obzir da je radnička klasa u tadašnjoj kapitalističkoj Evropi bila obespravljena i progonjena, ovo je u datim uslovima predstavljalo ogroman uspeh. Iz godine u godinu priređivani su kongresi Internacionale, o kojima je mesecima pisala sva evropska štampa: socijalistička s oduševljenjem, demokratska sa građanske levice sa simpatijama, neutralna sa rezervom, konzervativna s neprikriivenim omalovažavanjem, reakcionarna s otvorenom mržnjom. Prvi kongresi održani su u Ženevi, Lozani, Brislu, Bazelu. Uoči Bazelskog kongresa (1869) pokrenut je u Lajpcigu veliki politički list *Volksstaat*, koji je ubrzo postao stvarni organ Internacionale. U ovom listu saradivali su Marks i Engels. Ovaj odlično uređivani list davao je ton celokupnoj socijalističkoj štampi, određivao pravac daljem razvitku socijalističke ideologije i znatno doprinosa širenju radničkog pokreta. Iz ovog lista prevodili su tekstove i vadili ideje, podatke i teme, kao iz kakvog neiscrpnog rudnika, svi socijalistički listovi širom sveta. Po sebi se razume, i prvi srpski socijalistički listovi i časopisi bili su puni prevoda i prerada iz ovog lista. Svetozar Marković postao je prvi dopisni član ruske sekcije Marksove Internacionale za južnoslovenske zemlje.

Poraz Napoleona III u francusko-pruskom ratu, Sedanska katastrofa, opsada Pariza, borba između versaljske vlade i pariskih revolucionara („komunaca“, kako su ih beogradske režimske novine krstile), najzad krvavo ugušenje pariskog ustanka — sve su to bili događaji koji su u prvoj polovini znamenite 1871. godine podelili celu svetsku javnost u dva ljuto zavađena tabora: u protivnike i branioce Pariske komune. U jednom taboru bili su: monarhisti, legitimisti i konzervativci; a u drugom taboru: socijalisti, republikanci i levi građanski demokrati. Karl Marks je pisao: „Pariz radnika iz 1871, Pariz Komune biće proslavljen kao preteča novog društva. Uspomene na njihove mučenike živeće kao svetišta u velikom srcu radničke klase. Istrebljenje Komune istorija je već prikovala za sramni stub, a sve molitve njihovih sveštenika neće uspeti da ih iskupe od grehova“.

Na Slovenskom Jugu niko nije sa većim oduševljenjem i dubljim razumevanjem pisao o Pariskoj komuni od Svetozara Markovića. Već u prvom broju *Radnika* (17. aprila 1871), u članku *Pariska komuna*, Marković je objasnio da se pariski revolucionari bore za ekonomsko blago-

stanje i kulturno podizanje širokih radnih masa, za federaciju slobodnih opština i za demokratsku republiku. Povodom krvavog ugušenja revolucionarnog pokreta, Marković je u toplo napisanom članku *Pogibija Pariske komune*, u *Radniku* od 1. juna 1871. iskreno ožalio pale žrtve i ukazao na licemerstvo jednoga znatnoga dela velike evropske javnosti:

„To je stara taktika sviju nazadnjaka: oni sad ne napadaju samo na Komunu i socijaliste, već hoće da ocrne napredna politička načela, pa im podmeću... sva najgora zločinstva. Ali se oni ne poduhvaćaju da kritikuju samo ta načela, pa da dokažu kako baš ta načela zahtevaju da se ubija, pljačka, pali itd. Oni to ne smeju da čine, jer bi izašlo ovako umovanje: koji neće da plaća godišnje 200 miliona groša, taj hoće da krade; koji neće da izdržava po milion činovnika i isto toliko soldata, taj hoće da ubija; ko neće da radi za drugog badavadžiju... taj očigledno hoće da pali tuđe kuće; koji hoće da živi kao čovek... taj je prost razbojnik, neprijatelj čovečanstva, izdajnik slobode i civilizacije i.t.d. Takvu bi novu logiku morali pronaći naši „civilizovani“, kad bi hteli da napadnu na ona načela, što ih iznese Komuna na svojoj zastavi i za koja se staraše do svoje strašne pogibije. Ali, oni su mudri pa ne iznose ta načela na javnost, niti ih obaraju. Oni samo iznose na vidik krvave slike rata, pa viču: „Evo onih slobodnjaka! Gledaj kako pale, ubijaju, otimaju!“... Pa što je još gadnije, ista gospoda ne kazuju ko je započeo borbu? Je li Komuna napala koga, ili je ona napadnuta? Je li ona izazvala krvavi, varvarski pokolj, ili su ga izazvali oni koji na nju napadoše?“.

U oštromnom polemičkom članku *Pariska komuna i Internacionala* (u *Radniku* 8. jula 1871) Svetozar Marković je, prvi od Srba, sa sebi svojstvenom otvorenosću i smelošću, uzeo u odbranu Internacionalu od teških optužbi međunarodne reakcije uopšte, a od tadašnje francuske vlade posebice i naročito. Pošto je ukratko izneo sve te optužbe, Marković ustaje u odbranu pariskih revolucionara i francuske sekcije Marksove Internationale:

„Francuska vlada trpila je to društvo (Internationalu) od 1864. sve do 1867, a od toga doba počela je da ga goni. Te godine pokušavao je Napoleonov ministar Rue da zadobije družinu za carsku vladu, ali je bio odsutno odbijen... Godine 1868. policija pariska najedared pohapsi noću sve članove pariskog glavnog odbora Internationale, uzapti njihove artije i tuži ih sudu kao članove „tajnog društva“, koje hoće revoluciju i nered u celom svetu, pljačku tuđe imo-

vine... od prilike sve ono, što g. Žil Favr nabraja sada u svojoj okružnici. Posle dvomesečne istrage ova je tužba sudom odbačena... Godine 1870. Napoleon htjede da usreći Francuze „Ustavom” i pozva narod da ponovo glasa za njegovu dinastiju. Internacionala je tada bila glavna opozicija Napoleonu... Napoleonova vlada izmisli tada neku zaveru i povuče po drugi put Internationalu kao tajnu družinu... Eto kako su poštteni sadanji republikanski ministri! Oni misle da je ceo narod francuski usrećen, čim su oni zadobili gospodstvo. Ono, što napoleonska policija i napoleonski sud nisu mogli da nametnu Internationalnoj družini radnika, to joj nameće republikanski ministar!”

Kad je, posle kratkoga vremena, Karl Marks demaskirao Žila Favra i otkrio njegove kriminalne afere pred velikom evropskom javnošću, Svetozar Marković je pobeđnički kliktao: „Ovo je jedan istorijski dokumenat! Vredno je da se zna da je prost zločinac sedeo na ministarskoj stolici Francuskoj...”. Teška reč, krupna optužba, ali opravdana i osnovana. Posle Marksovih otkrića. Žil Favr je zaista bio politički i moralno mrtav.

O Adolfu Tjeru, prvom predsedniku Treće francuske republike imao je Svetozar Marković takođe loše mišljenje. Između francuske carevine Napoleona III i Francuske republike Adolfa Tjera — prema Markovićevoj oceni — nije bilo bitne razlike. Po najdubljem Markovićevom ubeđenju, Adolf Tjer i Žil Favr kao vrhovni funkcioneri versaljskog režima odgovorni su pred istorijom svoga sopstvenog naroda — što su — „dok još Prajzi (Prusi) nisu ostavili Francusku” — „hteli narod da obezoružaju i da ga vrgnu pod komandu soldata i žandara, koji do juče služahu Napoleonu”. Dok je srpska građanska štampa veličala i uzdizala Tjera kao pronicljivog političara, iskusnog diplomatu i velikog državnika, dotle je Marković ubedljivo dokazivao da je Tjer bio samo okretan karijerista i elastičan vlastoljubac, koji se umeo brzo snaći u svakoj političkoj situaciji i vešto prilagoditi svakom režimu: „On je bio ministar kod Orleansaca; kad su ovi proterani, postao je član opozicije koji se zakleo na vernost Napoleonu; kad je dinastiju ovoga revolucijom zbacila sirotinja pariska, on je postao član vlade...; danas je glava izvršne vlasti u republici, a sutra će primiti monarhiju burbonsku, orleansku, pa i Napoleonovu...”

U svojoj poslednjoj većoj studiji, *Socijalizam ili društveno pitanje*, objavljenoj u *Radu*, prvom srpskom socijalističkom časopisu (u svesci za 1. septembar 1874), Marković još jednom ustaje

u odbranu Pariske komune i francuskih revolucionara, braneći ih sa novim argumentima od teških optužbi Vladimira Jovanovića, glavnog teoretičara liberalizma u Srbiji. Iako je Markovićeve studija neinteligentno iskasapljena od preterano revnosnog cenzora, koji je odveć striktno shvatio poverljive raspise ministra unutrašnjih poslova Aćima Čumića i opšte smernice tadašnje konzervativne vlade Jovana Marinovića, ipak ni najbezobzirnije cenzorske makaze nisu uspele da ubiju lucidnu misao, oštroumni duh i finu ironiju Svetozara Markovića.

„S. Jovanović, kao i mnoge njegove kolege, prebacuje socijalistima njihove nasilničke težnje za prevratom, njihove uzvike „krv za krv” i.t.d. Zaista, ako ima ičega gadnog i podlog u ljudskim postupcima, to je ta gadna i podla dreka na „tiraniju” onih koji su udavljeni i iznureni patnjom i sirotinjom, streljani, gonjeni i apšeni — sve u ime „poretka” i društvene „slobode”. Komunci pariski ustaju protiv... vlade versaljske... — „demokratija” naziva komunce varvarima, lopovima i razbojnicima; versaljska vlada strelja svakog zarobljenog komunca kao buntovnika; Komuna preti da će i ona streljati one pristalice versaljske vlade koje ima u rukama, ako se njeni zarobljenici budu ubijali... — Varvarstvo, veli g. Jovanović, oni treba da se daju streljati!... Versaljci sipaju na komunce kuršume, karteč, bombe sa petrolejom, a „demokratija” traži od komunaca da budu „čovečni”... Valjda da pune puške ružama i mirisom od mošusa? Njih osuđuju na smrt, robiju, deportaciju po 20—30.000... Oni ne smeju ni u ovom očajnom trenutku, ni u ovoj osveti da uzviknu: „Krv za krv”! „...Je li to sva tvoja mudrost, demokratijo, što je savetuješ ubijenima i ugnjetenima?”.

Niko kod Srba nije pisao hrabrije o prvoj ostvarenoj socijalističkoj državnoj zajednici u svetu od Svetozara Markovića. Njegovi tekstovi, objavljeni većinom bez potpisa, jer je njegovo ime u kneževini Srbiji bilo na indeksu, jasno svedoče kako je on od svih svojih savremenika najdublje osetio značenje Pariske komune.

VASA PELAGIĆ O PARISKOJ KOMUNI

Od prvih srpskih socijalista koji su se grejali na plamenu Francuske revolucionarne misli, posle Svetozara Markovića posebno se ističu prvi bosanski socijalist Vasa Pelagić, prvi vojvođanski socijalist Đoka Mijatović i jedan od prvih srbijanskih socijalista Dragiša Stanojević. U to doba Pelagić se nalazio na Cetinju, kao jedan od najaktivnijih članova ilegalne Družine za

oslobođenje i ujedinjenje srpsko, koja se nalazila na krajnjem levom krilu Ujedinjene omladine srpske. Iako su uslovi za širenje naprednih ideja u Crnoj Gori u doba vladavine knjaza Nikole I. Petrovića bili vrlo nepovoljni, strujanje francuskih revolucionarnih ideja osetilo se i na Cetinju. Doznajući za pad poslednjih barikada u pariskim predgradima, Vasa Pelagić je pisao:

„I revolucija Pariske komune 1871. godine išla je na to da stvori u društvu jednaka prava, jednake dužnosti, bratstvo i mir, ali potlačeno pravo bednih radnika, pravo čovekovo, nije se moglo nikako iz okova kao što treba odrešiti, nego svi ti prevrati i sve vođe ostavljaju podmlatku 38 miliona Francuza, podmlatku 300 miliona naroda jevropskog i podmlatku 1400 miliona sveta što na ovoj našoj zemlji živi: da dovrše ono što utvrđeni i satrvani pretci čedoše a ne mogoše”.

Utopista u prvoj fazi svoga ideološko-teoretskog izgrađivanja, Pelagić odlazi u Cirihi, jedno od glavnih žarišta revolucionarnog socijalističkog pokreta u tadašnjoj Evropi, i odatle piše (1. avgusta 1873) svome drugu i prijatelju Kostu Ugriću: „Ja sam došao ovamo prvo stoga da se sa socijalističkim naukama bolje upoznam i što više razvijem, da bi sam docnije ovaj sveti posao najnovije partije bolje, veštije i stvarnije vršio rečju i pismom”. Svojom zapaženom knjigom *Socijalizam ili osnovni preporodaj društva* (1894) Pelagić je dokazao da je ubeđeni socijalist, koji misli i oseća socijalistički. Stojeći na tim pozicijama, Pelagić je dao ovu karakteristiku Pariske komune:

„Socijalizam komunistički pokazao se najjasniji u proglasu Pariske komune, godine 1871, koja je proklamovala jednaka prava i jednake dužnosti za cio privredni narod. Ona je užasno šinula svu državnu, novčanu i crkvenu gospoštinu, koji su okovali trud i pravo svemu radnom narodu čovječanstva. Sve što živi grabljivim, varaličkim, gotovanskim i tuđim trudom graknulo je protiv novog djela i diglo veliku silu oružanu protiv neoružanog proletera pariskog i poubijalo oko 35.000 naroda, a 20.000 poslalo u zatočenje na pusta morska ostrva... Poslije prolivene krvi u Pariskoj komuni duh revolucionarni oduševljavao je ne samo radni narod nego i svu napredniju i bolju inteligenciju”.

Od prvoboraca Pariske komune Pelagić izričito spominje Delakliza, Ferija, Blankija, Tridona, Vermolera, Djuvala, Vajana i Lea Frankla. Pelagić sa dubokim pijetetom ističe da su muče-

nici Komune „ponosno i junački na barikadama umirali”, boreći se do poslednjeg daha i umirući sa rečima: „Živjela komuna, koja se bori za djelo ugnjetenog radnog naroda!” Govoreći o posledicama krvavog ugušenja Pariske komune Pelagić sa neprikrivenom radošću ističe da se revolucionarni pokret posle toga rasplamsao novom snagom. Uporedo s jačanjem i širenjem pokreta išlo je i dalje izgrađivanje i usavršavanje naučnog socijalizma. Duboko ubeđen u pravilnost i progresivnost Marksovog učenja, Pelagić — kome su Stojan Protić i drugi protivnici socijalizma pokušavali da ospore čistotu i vrednost njegovih socijalističkih ideja — ova-ko objašnjava dalekosežni značaj i veliku budućnost naučnog socijalizma za čitavo čovečanstvo:

„Naučni socijalizam osniva se na cjelokupnom znanju ljudskom i na naučnom materijalizmu, koji saznaje sve prirodne i društvene pojave sa gledišta materijalnih uslova, podesnih za sve ljude. Naučni socijalizam revolucionariše sve i svakoga da ostvari svoja načela... Najjači predstavnik naučnog socijalizma jeste Karl Marks, koji je postavio socijalizam na naučno zemljište i utvrdio ga kao nauku, kao silu oko koje se sve druge nauke okreću i služe joj svuda i u svemu. Naučni ili radnički socijalizam tako naglo napreduje po svim kulturnim zemljama da se može pouzdano reći da nije daleko ono svetlo vrijeme kada će ljudi i narodi po njegovoj nau- ci uređivati se, raditi, živjeti i usavršavati!”

Bez obzira na sve kritike „pelagićevog socijalizma” — u većini slučajeva preteranih i manje ili više neosnovanih — ostaje činjenica da je Pelagić sve do kraja života ostao veran idealima Pariske komune i napredne revolucionarne misli, i da je svoja socijalistička uverenja zapečatio mučeničkom smrću, za vreme reakcionarne vladavine poslednjih Obrenovića, u požarevačkim kazamatima 25. januara 1899.

Jedan od najoduševljenijih branilaca Pariske komune i francuske revolucionarne demokratije bio je, nema sumnje, prvi vojvođanski socijalist Đoka Mijatović. Kao student Pravnog fakulteta na Sorboni, Mijatović je uzimao živoga učešća u radu srpske studentske omladine u Parizu i bio je najaktivniji član „Zavere”, jedne od najnaprednijih družina krajnjeg levog krila Ujedinjene omladine srpske. Srpski studenti imali su svoje družine u skoro svima velikim evropskim kulturnim centrima, na čijim su univerzitetima studirali. Družina „Zavera” osnovana je i otpočela rad u Minhenu, ali je posle svršetka prusko-austrijskog rata (1866), usled pojačane reakcije koja je preovladala u

Bavarskoj, zajedno sa grupom srpskih studenata prešla u Pariz. Iako je u Francuskoj u to doba još uvek vladao despotski režim cara Napoleona III, ipak su u Parizu postojali znatno povoljniji uslovi za uspešan rad i slobodniji ideološko-politički razvitak članova „Zavere”, nego u tadašnjem Minhenu, prestonici katoličke i nazadne kraljevine Bavarske. Usprkos teroru Napoleonomog režima, socijalistički pokret u Francuskoj uzimao je sve više maha. Napredni srpski studenti živo su učestvovali u radničkim demonstracijama u Parizu, zajedno sa francuskom omladinom. U svojim dopisima Miletićevoj *Zastavi* Đoka Mijatović je obaveštavao našu široku javnost o krupnim događajima iz francuskog političkog života. Tako, u svom dopisu *Zastavi* (21. novembra 1869) Mijatović ovako referiše o rezultatima novembarskih poslaničkih izbora u Francuskoj.

„Radikalci govoriše narodu: „Gospodarenju jednoga sada je kraj, na razvalinama carstva diže se republika; narode, znaš šta ti je zadatak!” I narod pojmi svoi zadatak i izabere ljude, najljucije protivnike tirana. Na prvom mestu je Rošfor, taj revolucionarni socijalistički kandidat... Ne beše imena, kojim ga ne počastiše... Čas Rošfor beše majmun, čas luda... No narod baš tim izborom pokaza da pred njegovim očima nije onaj luda, koga vlada i njegovi privrženici tako nazivaju, nego naprotiv onoga još više nego za ludu drži, koga oni u svezde kuju... Ovim izborima vidi se kakvo javno mnjenje u Parizu vlada. Republika održava moralnu slobodu nad carstvom...”

Krajem decembra 1869. čitava francuska javnost bila je revoltirana zbog ubijstva naprednog pariskog novinara Viktora Noara. O tome je danima pisala ne samo francuska nego i sva ostala evropska štampa. Već sama činjenica da je jednog od najpopularnijih francuskih novinara lično ubio sestrić samoga cara Napoleona izazvala je strahovito ogorčenje u čitavoj zemlji i još više podstakla opšte revolucionarno vrenje u narodu. Članovi „Zavere”, pod rukovodstvom Đoke Mijatovića, takođe su kolektivno prisustvovali veličanstvenoj sahrani ubijenog pariskog novinara i uzeli aktivnog učešća u radničkim demonstracijama protiv Napoleonovog režima. U prvom dopisu *Zastavi* (9. januara 1870) Mijatović piše: „Svaki list novije francuske istorije krvlju je napisan... i juče opet beše narod napadnut, i juče beše na osvetu izazvan. Opet se proli nevina krv, opet pade jedna žrtva više za slobodu”. U drugom dopisu u *Zastavi* (16. januara 1870) opisujući sahranu Viktora Noara. Mijatović iznosi ove karakteristične pojedinosti:

„Kiša pada, ali opet zato njih 300.000 dođoše na sastanak... 300.000 s osvetom u srcu a smrću u očima... Narod je hteo mrtvaca u Pariz da prenese, a to će reći revoluciju... Narod se jedva utiša... Govornika beše dosta, no najveći utisak učini Fonvijelj — koji mal ne poginu kao i Noar — kad u najvećem uzbuđenju poviknu: „Priatelju i brate moj slatki, evo na grobu tvome zaklinjem ti se, da ću te osvetiti. Osvetiću te!” Narod kao iz jednog grla poviče: „Osvetićemo te!”

Mijatović je dirljivo opisao povorku do Elisejskih polja, i susret sa carskom vojskom naoružanom do zuba, i dramatični razgovor socijalističkog narodnog poslanika Rošfora, sa komandantom carske vojske, i masovne radničke demonstracije, i uzbudljivo pevanje Marseljeze — „revolucionarne pesme, koja takav strah tiranima zadaje”. Svi ovi Mijatovićevi dopisi prožeti su dubokom i nepokolebljivom verom u konačnu pobedu slobode, socijalizma i opšteg društvenog preobražaja. Naročito su značajne i karakteristične Mijatovićeve reči: „Između naroda i dinastije odnošaj je ugnjetenih i ugnjetača, robova i gospodara... Ukaže li se prilika, ropstvo, tiranija, laž, nejednakost propada, a na njihovo mesto stupa sloboda, istina, bratstvo i jednakost”.

DOKA MIJATOVIĆ U PARIZU POSLE UGUŠENE KOMUNE

Početakom 1870. radnički štrajkovi i studentske demonstracije u Parizu uzeli su tako široke razmere da su strani studenti bili prinuđeni da napuste studije na Sorboni i da pređu na druge francuske univerzitete ili da odu u druge zemlje. Mijatović je oputovao u Ameriku i tamo studirao na univerzitetu u Itaci. Za vreme trajanja Pariske komune on je bio u Americi, gde je ostao punih šest semestara. Vraćajući se iz Amerike, Mijatović se zadržao u Parizu. Poslednje borbe između komunara i vladinih trupa, u rejonu ulice Rompono, odigrale su se 28. maja 1871, a Mijatović je prispeo u Pariz 12. jula. Tu je ostao do 22. jula. Velika je šteta što nije sačuvano ni jedno njegovo pismo iz Pariza, sa prvim utiscima. Ali je sačuvano, jedno pismo, datirano u Londonu 23. jula. Tu on dodiruje pariske događaje. Mijatović je u Americi imao prilike da prati samo buržoasku štampu, koja je predstavljala komunare kao „rušitelje francuske prestonice” i, čak, „kao neprijatelje kulture i civilizacije”. Međutim, čim je stigao u Pariz, Mijatović se lično uverio da je buržoaska štampa svesno iznosila neistinu. U

svom pismu od 23. jula, upućenom drugu i prijatelju Nikoli Jovanoviću, Mijatović izričito priznaje: „Sudeći po novinama, ja sam držao da ću Pariz u samim razvalinama zateći, a ono u stvari samo nekoliko kuća izgorelo; cela je razlika, što nije onako živ, kao što je pre bio, i što brata citoyen-ouvrier-a (građanina-radnika) ne možeš često na sokaku da vidiš”.

Teror reakcionarnog Tjerovog režima protiv pariskih komunara ostavio je na Mijatovića težak utisak i ispunio ga je pesimističkim raspoloženjem. U istom pismu Mijatović piše Jovanoviću, pored ostaloga: „... Pomisli kako mi je bilo kad vidim one jadne mučenike, koji se boriše za ideju celog čovečanstva, gde ih ono slepo oružje — soldaština — pored moga stana na sud u Versalij tera; a šta ih tamo čeka — smrt, galije ili robovanje u Novoj Kaledoniji? Da divna izgleda za društveni preobraćaj sveta!”

Međutim, ova pesimistička raspoloženja bila su samo privremena i prolazna. Već posle kratke depresije Mijatović ponovo počinje verovati u neminovnost opšteg društvenog preobražaja. On se vraća u Novi Sad i postaje saradnik i dopisnik beogradskog *Radnika*, u kome objavljuje nekoliko zapaženih članaka, od kojih posebno pažnju zaslužuje značajan članak *Sud ugarskih socijalista u Pešti* (*Radnik*, br. 48 i 49. 1872), u kome oštro kritikuje predsednika mađarske kraljevske vlade grofa Menjherta Lonjaja i ministra policije Vilmoša Tota, što su nezakonito lišili slobode i mesecima držali u zatvoru prvake Socijaldemokratske partije Ugarske, samo zato što su povodom ugušenja Pariske komune u znak solidarnosti — „kao jedan ogranak velike i svete radničke zajednice” — priredili protestni miting u Budimpešti 11. juna 1871. U svome članku Mijatović piše:

„Skoro 11 meseci ležali su oni u najgorim tamnicama, pomešani s najvećim lopovima i ubicama, premeštajući ih svaki čas iz jedne tamnice u drugu. Da su ih glađu morili, ne treba ni spomenuti. Od tog varvarskog postupanja jedan je radnik umro, a više se njih opasno razbolelo, kao što se iz samog iskazivanja pri sudu vidi”.

U ono doba romantičarskog nacionalizma, idealističkog glorifikovanja srednjevekovne prošlosti i velikosrpskih fraza o obnovi „Dušanovog carstva”, na jednoj strani, i mađarskog šovinističkog deklamovanja o stvaranju „Velike Hungarije od Karpata do Adrije”, u stilu odavno preživelih srednjevekovnih sentišvanskih tradicija, s druge strane, Mijatović ovim argumen-

tima propagira socijalističke koncepcije Marksove Internacionale i Pariske komune.

„Posmatrajući optuženike po narodnosti nailazimo tu na Slovence, Nemce, Mađare i Jevreje, koje je vrlo važna pojava u sadašnjim okolnostima. Po socijalističkim načelima pitanje narodnosti iščekava, jer se rešava izravnavanjem sviju ljudi između sebe. Dok, međutim, sada borba za narodnost najveću mržnju kod pojedinih narodnosti raspaljuje, i na taj način rešavanje tog pitanja otežuje — dotle prvi pokušaji socijalizma u Ugarskoj pokazuju na koji način i to pitanje da se reši tj. potpunom slobodom i jednakosti sviju i svačemu, jer na taj jedini način sva sadašnja sporna pitanja se rešavaju. Pribeležujemo dakle kao prijatnu pojavu da su svi glavni borci za socijalističke ideje u Ugarskoj predstavnici raznih narodnosti, te su time pokazali put, kud i njihovi sugrađani treba da slede”.

Suprotstavljajući progresivne koncepcije Marksove Internacionale i Pariske komune agresivnim propagandama velikomađarskih, velikohrvatskih, velikosrpskih i velikobugarskih šovinista, koji su sistematski trovali međusobne odnose podunavskih i balkanskih naroda i veštački izazivali jednu naelektrisanu psihozu netrpeljivosti i animoznosti, Đoka Mijatović je bio ne samo prvi vojvođanski socijalist, nego istovremeno i prvi u Vojvodini, etničkom mozaiku raznih narodnosti, međusobno izmešanih i isprepletenih, koji je duboko sagledao svu složenost i osetljivost ove problematike i shvatio da samo društveni preobražaj, zasnovan na temeljima Marksovog internacionalnog socijalizma, može pravilno rešiti i goruće nacionalno pitanje u poliglotnoj i heterogenoj Ugarskoj. Veličajući socijalističke prvoborce, koji su mesecima čamili po mađarskim tamnicama, samo zato što su javno izrazili solidarnost sa herojskim žrtvama Pariske komune, Mijatović je jasno posvedočio da čvrsto stoji na pozicijama Internacionale u ono vreme kada je Vojvodina bila poprište ogorčenih nacionalističkih borbi između mađarske vladajuće klase, s jedne strane, i nacionalno ugnjetavanih i ekonomski eksploatisanih nemađarskih naroda, s druge strane.

DRAGIŠA STANOJEVIĆ
ZA SOCIJALNU REPUBLIKU

Jedna od najinteresantnijih ličnosti srpskog socijalističkog pokreta nesumnjivo je Dragiša Stanojević, doktor Borskog univerziteta, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, koji je sa svojim studentima, posle pogibije kneza Mihaila

(1868), pokušao da proglasi republiku u Srbiji, ali u tome nije uspeo, pa se zbog toga kao politički izgnanik godinama potucao po svetu. Iako nije pripadao socijalističkoj grupi Svetozara Markovića, s kojim se u mnogim pitanjima nije slagao. Stanojević je bio socijalist posebne vrste, imao svoj sopstveni stav prema događajima i ljudima, ali je verovao u socijalizam i deklarirao se javno kao pripadnik Internacionale. Kada je Svetozar Miletić, vođa Srpske narodne slobodoumne stranke u Vojvodini, u članku *Srpska slobodnjačka stranka* (u *Zastavi*, broj 92, 1870) obeležio Dragišu Stanojevića kao građanskog republikanca, ovaj mu je odgovorio:

„Moram primetiti da poštovani pisac gornjeg članka ili neke moje spise nije ni čitao, ili ih nije pažljivo čitao. Iz ovoga što je on rekao izlazi kao da ja pripadam onim advokatsko-buržoaskim „republikancima“, koji su iz zle volje ili iz neznanja protivnici socijalizma... Što se mene tiče, ja molim da me niko ne trpa u partiju kojoj ja, što se načela tiče, ne pripadam, iako pojedine njene članove mogu iskreno poštovati. U 1848. godini šest hiljada radnika palo je mrtvih na pariskim barikadama sa gromovitim uzvikom: „Živela republika demokratska i socijalna!“ Uzvik taj nije uzalud odjeknuo po Evropi: on je izazvao novi, preporodeni i prečišćeni socijalizam. Ja toj partiji pripadam”.

Oštrouman polemičar, Dragiša Stanojević je ukrstio svoj mač sa Vladimirom Jovanovićem, Stojanom Boškovićem, Alimpijom Vasiljevićem i ostalim ideolozima liberalizma i teoretičarima ustavne parlamentarne monarhije u Srbiji. U polemičkoj brošuri *Dinastijašima* (1870) Stanojević je dokazivao da je jedina državna forma podesna za narod u Srbiji — socijalna republika!

Dragiša Stanojević je budno pratio diskusije, rezolucije i zaključke, donesene na pojedinim kongresima, i propratio ih svojim komentarima. Na kongresu u Lozani (1867) bila je usvojena rezolucija o nacionaliziranju rudnika i saobraćaja, a kongres u Brislu (1868) bavio se prvenstveno problematikom zemljišne svojine. U studiji *Le communisme individualiste* (Genève, 1870), tek 1957. prevedenoj na srpskohrvatski i objavljenoj u njegovim izabranim spisima (u prevodu i redakciji dr Miloša Jovanovića), u kojoj ima unutrašnjih protivrečnosti, ali koja je vrlo zanimljiva, Stojanović u vezi sa stavom Internacionale prema zemljišnom posedu piše:

„Društvo koje hoće red, a ne sukob u građanskom ratu, ne može dakle dopustiti da jedan deo njegovih članova ima privilegiju da zahteva

zemljište na štetu drugih. U njegovom je dakle interesu da se ostvari društveno prisvajanje čitavog zemljišta, podrazumevajući tu i šume, rudnike, izvore nafte, drumove, željeznice, kanale, telegrafe, kao što je rečeno na Briselskom kongresu”.

U značajnom članku *Čemu se sprema Srbija, a šta se pripravlja na Zapadu*, objavljenom u *Pančevu* (21. septembra 1869) Stanojević u svojim refleksijama povodom kongresa Internacionale u Bazelu (1869) kroz viziju budućnosti nagoveštava pobjedu socijalizma.

COMMUNE DE PARIS

LE PEUPLE DE PARIS

AUX SOLDATS DE VERSAILLES

FRÈRES!

L'heure du grand combat des Peuples contre leurs oppresseurs est arrivée!

N'abandonnez pas la cause des Travailleurs!

Faites comme vos frères du 18 mars!

Unissez-vous au Peuple, dont vous faites partie!

Laissez les aristocrates, les privilégiés, les bourreaux de l'humanité se défendre eux-mêmes, et le règne de la Justice sera facile à établir.

Quittez vos rangs!

Entrez dans nos demeures.

Venez à nous, au milieu de nos familles. Vous serez accueillis fraternellement et avec joie.

Le Peuple de Paris a confiance en votre patriotisme.

VIVE LA RÉPUBLIQUE!

VIVE LA COMMUNE!

2 prairial an 70

LA COMMUNE DE PARIS.

II DEO

TEME

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ

COMMUNE DE PARIS

MANIFESTE

DU

COMITE CENTRAL DE L'UNION DES FEMMES

POUR LA DÉFENSE DE PARIS ET LES SOINS AUX BLESSÉS

Au nom de la Révolution sociale que nous réclamons, au nom de la revendication des droits du travail, de l'égalité et de la justice, l'Union des Femmes pour la défense de Paris et les soins aux blessés proteste de toutes ses forces contre l'indigne proclamation aux citoyens, parus et affichés avant-hier, et émanant d'un groupe anonyme de réactionnaires.

Ladite proclamation porte que les femmes de Paris en appellent à la générosité de Versailles et demandent la paix à tout prix...

La générosité du héros assassiné !

L'accord entre la liberté et le despotisme, entre le Peuple et ses bourreaux !

Non, ce n'est pas la paix, mais bien la guerre à outrance que les travailleurs de Paris viennent réclamer !

Aujourd'hui, une conciliation serait une trahison... Ce serait renier toutes les aspirations sociales, acclamant la rénovation sociale absolue, l'annihilation de tous les rapports juridiques et sociaux existant actuellement, la suppression de tous les privilèges, de toutes les exploitations, la substitution du règne du travail à celui du capital, en un mot, l'affranchissement du travailleur par lui-même !...

Six mois de souffrances et de trahison pendant le siège, six semaines de lutte gigantesque contre les exploités coalisés, les flots de sang versés pour la cause de la liberté sont nos titres de gloire et de vengeance !...

La lutte actuelle ne peut avoir pour issue que le triomphe de la cause populaire... Paris ne reculera pas, car il porte le drapeau de l'avenir. L'heure suprême à sonné... place aux travailleurs, arrière à leurs bourreaux !...

Des actes, de l'énergie !...

L'arbre de la liberté croît arrosé par le sang de ses ennemis !...

Toutes nues et résolues, grandies et délassées par les souffrances que les crises sociales entraînent toujours à leur suite, profondément convaincues que la Commune, représentante des principes internationaux et révolutionnaires des peuples, porte en elle les germes de la révolution sociale, les femmes de Paris prouveront à la France et au monde qu'elles sont au moment du danger suprême, — aux barricades, sur les remparts de Paris, si la réaction ferait les portes, — denses comme leurs frères leur sang et leur vie pour la défense et le triomphe de la Commune, c'est à dire du Peuple !

Ah, victorieux, à même de s'aider et de s'entendre sur leurs intérêts communs, travailleurs et travailleuses, tous solidaires, par un dernier effort anéantiront à jamais tout vestige d'exploitation et d'exploiteurs !...

VIVE LA RÉPUBLIQUE SOCIALE ET UNIVERSELLE !...
VIVE LE TRAVAIL !...
VIVE LA COMMUNE !...

La Commission exécutive du Comité central.

J. MEL,
JACQUIN,
LEZENHE,
LEJEUNE,
J. WITTOULT.

Paris, le 6 mai 1871.

l'IMPRIMERIE NATIONALE — N. 1171

IVAN ILIĆ

ALTERNATIVA ŠKOLOVANJU*

Generacijama smo pokušavali da učinimo svet boljim mestom obezbeđujući sve više i više školovanja, ali do sada naša nastojanja nisu uspeła. Umesto toga došli smo do saznanja da, sileći svu decu da se penju beskrajnim lestvicama obrazovanja, ne možemo povećati jednakost, već moramo favorizovati pojedinca koji otpočinje ranije, koji je zdraviji ili bolje pripremljen. Nametnuta nastava u većini ljudi ubija želju za nezavisnim učenjem, a znanje tretirano kao roba, isporučivano u paketima, jednom kada se stekne (shvaćeno) kao privatno vlasništvo, uvek mora biti oskudno.

Ljudi su iznenada postali svesni da je nastojanje na javnom obrazovanju kroz obavezno školovanje izgubilo svoju društvenu, pedagošku i ekonomsku legitimnost. Kao odgovor kritičari obrazovnog sistema sada predlažu energični i neortodoksni lek koji ide od slobodnog opredeljenja koje bi omogućilo svakoj osobi da po svom izboru i na slobodnom tržištu kupuje obrazovanje, do pomeranja odgovornosti za obrazovanje sa škole na sredstva masovnih komunikacija i učenje na radu.

Izvesni pojedinci predviđaju da će škola morati da bude deetablirana isto kao što je i crkva širom sveta tokom poslednja dva veka bila deetablirana. Drugi reformatori predlažu zamenjivanje univerzalne škole različitim novim sistemima, koji bi, kako tvrde, svakog bolje pripremali za život u modernom društvu. Ovi predlozi za stvaranje novih obrazovnih institucija svrstavaju se u tri široke kategorije: 1) reforma funkcije učionice u školskom sistemu, 2) širenje učionica po čitavom društvu i, treće, 3) transformacija celog društva u jednu golemu učionicu. Ali ova tri pristupa — reformisana uči-

*) Tekst predavanja koje je Ivan Ilić, saradnik Centra za Interkulturnu dokumentaciju u Cuernavaca, Mexico, nedavno održao na Narodnom univerzitetu „Braća Stamenković“ u Beogradu.

onica, slobodna učionica i svetska učionica — predstavljaju tri stupnja predložene eskalacije obrazovanja u kome svaki korak nagoveštava istančaniju i širu kontrolu od onog kojeg je zamenio.

Verujem da je deetabliranje škole kao institucije postalo neizbežno i da kraj jedne iluzije treba da nas ispuni nadom. Ali isto tako verujem da bi kraj „ere školovanja“ mogao najaviti epohu opšte škole koja bi se jedino imenom razlikovala od opšte ludnice ili opšteg zatvora u kome bi obrazovanje, prevaspitavanje i prilagođavanje postali sinonimi. Zbog toga verujem da nas slom škole primorava da gledamo dalje od njenog neizbežnog nestanka i da se suočimo sa fundamentalnim alternativama u obrazovanju. Ili možemo da radimo na zastrašujućim i novim obrazovnim inovacijama koje uče o svetu koji za čoveka progresivno postaje sve više neproziran i zastrašujući, ili možemo stvoriti uslove za novu eru u kojoj bi tehnologija bila korišćena da učini društvo jednostavnijim i transparentnijim, kako bi svi ljudi ponovo saznali činjenice i koristili se sredstvima koja oblikuju njihove živote. Ukratko, mi možemo deetablirati školu ili osloboditi kulturu od škole.

Skriveni nastavni program škola

Kako bismo jasno sagledali alternative sa kojima smo suočeni, moramo razlikovati učenje od školovanja, što znači odvojiti humanistički cilj učitelja od uticaja nepromenjive strukture škole. Ova skrivena struktura sačinjava tok instrukcije koji zauvek stoji izvan kontrole učitelja ili školskog odbora. Ona neizbrisivo nosi poruku da se pojedinac jedino kroz školovanje može pripremiti za život odraslih u društvu, da je sve što u školi nije naučeno — od male vrednosti, kao i da ono što se uči izvan škole, nije vredno znanja. Ja to nazivam skrivenim nastavnim programom školovanja zbog toga što je sastavni deo neizmenjivog okvira sistema, u kome se sve promene u programu donose.

Skriveni nastavni program je uvek isti bez obzira na školu ili mesto. On podrazumeva okupljanje dece određenog uzrasta u grupe oko trideset, pod nadzorom diplomiranog učitelja koji održava nekih petstotina ili hiljadu ili više časova godišnje. Nema nikakvog značaja da li je programom predviđeno podučavanje principa fašizma, liberalizma, katolicizma, so-

cijalizma ili oslobođenja, sve dok institucija zahteva da vlast definiše koje su aktivnosti legitimno „obrazovanje”. Nema značaja da li je zadatak škole stvaranje građana Sovjetskog Saveza ili Sjedinjenih Država, mehaničara ili doktora, jer vi ne možete postati zakoniti građanin ili doktor ako niste diplomirali. Nije važno da li se svi ti skupovi održavaju na istom mestu sve dok se shvataju kao pohađanje: seča trske je posao onih koji je seku, prevaspitavanje je za zatvorenike, a deo nastavnog programa je posao za učenike.

Ono što je značajno u skrivenom nastavnom programu je da učenici uče da je obrazovanje vredno kada se stiče u školi kroz postupan proces potrošnje. Stepem uspeha koji će pojedinac postići zavisi od toga koliko će učenjem steći znanja, a ovo učenje o svetu je mnogo vrednije nego učenje od sveta. Primena ovakvog skrivenog nastavnog programa u okviru obrazovnog programa razlikuje školovanje od ostalih oblika planskog obrazovanja. Svi sistemi školovanja u svetu imaju zajedničke karakteristike koje se odnose na njihov institucionalni proizvod, i one su rezultat zajedničkog skrivenog programa svih škola.

Mora se razumeti da primenom skrivenog nastavnog programa škola pretvara učenje od aktivnosti u robu za koju ona ima monopol na tržištu. Naziv koji mi sada dajemo ovoj robi je „obrazovanje”, a to je merljiv i kumulativan proizvod profesionalno oblikovane institucije nazvane škola, čija vrednost može biti merena trajanjem i skupocenošću primenjivanja procesa (skriveni nastavni program) na učenika. Diplomirani učenik lokalnog koledža i onaj iz grupe najistaknutijih koledža (Ivy League) mogu da steknu 135 priznatih poena za 4 godine, ali su oni potpuno svesni različitih vrednosti njihovih znanja.

U svim zemljama sa „razvijenim školstvom” znanje se smatra neophodnim za održanje života, ali isto tako i novčanicom mnogo likvidnijom od rublje ili dolara. Navikavamo se, preko dela Karla Marksa, da u klasnom društvu govorimo o alijenaciji radnika od svog rada. Mi takođe, moramo priznati da se čovek otuđuje od svog učenja kada ono postaje proizvod jedne uslužne profesije, a on postane potrošač.

Što više pojedinac troši obrazovanja, to je i veća „zaliha znanja” koju stiče i više se penje u hijerarhiji kapitalista znanja. Tako obrazovanje određuje novu klasnu strukturu društva u čijim okvirima veliki potrošači znanja — oni koji poseduju velike količine znanja

nja — mogu zahtevati da za društvo budu od veće vrednosti. Oni predstavljaju prvoklasne vrednosne papire u društvenoj riznici ljudskog kapitala i smatraju da su za njih rezervisana najmoćnija ili najređa sredstva proizvodnje. Tako skriveni nastavni program definiše i odmerava šta je obrazovanje i za koji nivo produktivnosti on ovlašćuje svog potrošača. On služi kao opravdanje za rastuću korelaciju između zaposlenja i odgovarajuće privilegije koja se u nekim društvima može pretvoriti u lični dohodak i direktan zahtev za: službu (koja traži manji utrošak vremena, daje obrazovanje i prestiž. (Ovo zapažanje je posebno značajno u svetlu odsustva korespondencije između školovanja i profesionalne kompetentnosti ustanovljene u studijama kao što je Ivar Bergova „Obrazovanje, zapošljavanje i velika pljačka putem obučavanja”.*)

Nastojanje da svi ljudi prođu kroz sukcesivne stupnjeve prosvetavanja ima duboke korene u alhemiji, velikoj umetnosti Srednjeg veka u opadanju. Jovan Amos Komenski, moravski biskup, samozvani pansofist i pedagog, s pravom se smatra jednim od osnivača modernih škola. On je bio među prvim ljudima koji su predložili sedam ili dvanaest stepeni obaveznog školovanja. U svojoj „*Magna Didactica*” opisao je škole kao sredstva da se „svako svemu nauči” i izložio je plan tekuće trake za proizvodnju znanja, koja bi prema njegovom metodi učinila obrazovanje jeftinijim i boljim i usmerila njegov rast tako da postane dostupno svima. No, Komenski nije bio samo rani ekspert za efikasnost. On je bio alhemičar koji je usvojio tehnički jezik svog zanata da bi opisao veštinu odgajanja dece. Alhemičar je nastojao da pročisti osnovne elemente vodeći njihove pročišćene duhove kroz dvanaest stupnjeva sukcesivnog prosvetavanja, da bi se oni zbog vlastite dobrobiti i dobrobiti čitavog sveta pretvorili u zlato. Naravno alhemičari nisu uspešni mada su to često pokušavali, ali svaki put njihova „nauka” je pružala nove razloge za njihov promašaj, i oni su pokušavali ponovo.

Pedagogija je otvorila novo poglavlje u istoriji Ars Magna. Obrazovanje je postalo traganje za novim alhemijskim procesom koji bi dao snagu novom tipu čoveka, koji bi se uklopio u sredinu stvorenu naučnom magijom. Nema značaja koliko je svaka generacija potrošila na svoje školovanje, uvek je ispadalo da većina sveta nije bila podobna za ovakav proces prosvetavanja i trebalo je da bude odbačena kao ne-

*) Ivar Berg: *Education and Jobs: The Great Training Robbery*

pripremljena za život u svetu koji je čovek stvorio.

Reformatori obrazovanja koji prihvataju ideju da škole nisu uspele, mogu se podeliti u tri grupe. Najznačajniji su svakako, oni majstori alhemije koji obećavaju bolje škole. Najzavodljiviji su popularni mađioničari koji obećavaju da će svaku kuhinju pretvoriti u alhemijsku laboratoriju. Najgori su novi masoni Univerzuma koji žele da transformišu ceo svet u jedan ogroman hram učenja.

Među današnjim majstorima alhemije značajni su rukovodioci istraživanja zaposleni u velikim fondacijama ili pod njihovim rukovodstvom, koji veruju da škole, ukoliko nekako mogu biti poboljšane, ekonomski takođe mogu biti prihvatljivije od onih koje su sada u neprilicama, a istovremeno mogu prodavati veći paket usluga. Oni koji se prvenstveno bave nastavnim programom tvrde da je on zastareo ili irelevantan. Tako se nastavni plan dopunjuje novim paketom kurseva o afričkoj kulturi, severno-američkom imperijalizmu, udruženju za emancipaciju žena, zagađenju sredine ili o potrošačkom društvu. Pasivno učenje je pogrešno — ono je to zaista — zato milostivo dopuštamo učenicima da odlučuju o čemu i kako žele da budu podučavani! Škole su zatvorske zgrade. Zbog toga su direktori škola ovlašćeni da prihvate izlaženje van školske zgrade seleći školske klupe na konopcem ograđene delove ulica Harlema. Razvijanje osetljivosti (Sensitivity training) postaje moderno. Škola koja je trebalo svakog da uči svemu, sada postaje skup različitih stvari za različitu decu.

Drugi kritičari naglašavaju da korišćenje modernom naukom čini škole neefikasnim. Neki bi se koristili drogom da bi olakšali instruktoru da izmeni ponašanje dece. Drugi bi pretvorili školu u stadion za obrazovne igre. Neki bi naelektrisali učionicu. Ukoliko uprošćeno slede Makluana, oni zamenjuju table i udžbenike multimedijom hepeningom. Ukoliko su sledbenici Skinera (Skinner), oni tvrde da su u stanju da efikasnije menjaju ponašanje dece od nastavnika u staromodnim učionicama.

Naravno da većina ovih izmena ima izvesnih dobrih efekata. Iz eksperimentalnih škola manje đaka izostaje. Roditelji imaju veći osećaj učestvovanja u decentralizovanoj oblasti. Đaci, koje učitelj odredi da idu na praktičan rad često postanu mnogo sposobniji od onih koji ostaju u učionici. Neka deca poboljšavaju svoje znanje španskog jezika u jezičkoj laboratoriji zbog toga što više vole da se igraju dirkama

magnetofona nego da konverziraju sa svojim portorikanskim vršnjacima. Ipak se sva ova poboljšanja odvijaju u uskim okvirima, zato što ostavljaju netaknutim skriveni nastavni program.

Neki reformatori bi želeli da se oslobode nevidljivog nastavnog programa državnih škola, ali retko uspevaju. Slobodne škole koje vode daljim slobodnim školama stvaraju fatamorganu, iako su lanci pohađanja često prekidani dugim izostajanjima. Pohađanje predavanja namamljivanjem izgrađuje potrebu obrazovanja mnogo ubedljivije nego pohađanje preko volje koje nameću nadležni. Popustljivi učitelji u smekšanoj sredini učionice lako mogu dovesti učenika do toga da teško može da preživi kada se bude našao u normalnoj sredini.

Učenje u ovim školama često nije ništa drugo do sticanje društveno vrednovanih veština definisanih, u ovom slučaju, sporazumom komune, a ne dekretom školskog odbora.

Slobodne škole, da bi bile stvarno slobodne, moraju ispuniti dva uslova. Moraju biti vođene na način koji će sprečiti ponovno uvođenje skrivenog nastavnog programa stepenaste nastave i postojanje diplomiranih studenata koji su studirali pod nadzorom diplomiranih učitelja. I, što je mnogo značajnije, škole moraju obezbediti okvir u kome će se svi učesnici, osoblje i učenici, osloboditi skrivenih osnova školovanog društva. Prvi uslov je često izražen u ciljevima slobodne škole. Drugi uslov se retko priznaje i teško ga je iskazati kao cilj slobodne škole.

Skrivene pretpostavke

obrazovanja

Korisno je praviti razliku između skrivenog nastavnog programa koji sam opisao, i okultnih temelja školovanja. Skriveni nastavni program je ritual koji se može smatrati zvaničnim uvođenjem u moderno društvo, uvođenjem koje je institucionalno ustanovljeno kroz školovanje. Svrha ovog rituala je da od učesnika sakrije kontradikcije između mita o egalitarnom društvu i klasno-svesne realnosti koju on potvrđuje. Kada se jednom shvate kao takvi, rituali gube svoju moć, a to je ono što sada počinje da se događa školovanju. No postoje izvesne određene fundamentalne pretpostavke o sazrevanju (okultni temelji) koje sada nalaze svoj

izraz u ceremoniji školovanja i koje ponovo lako mogu biti osnažene onim što slobodne škole čine.

Na prvi pogled svako uopštavanje o slobodnim školama može izgledati prenagljeno. Posebno u Sjedinjenim Državama, Kanadi i Nemačkoj 1971., one predstavljaju bezbroj cvetova novog proleća. Ali, ipak se mogu praviti uopštavanja o onim eksperimentalnim preduzećima koja pretenduju da budu *obrazovne institucije*. No, prvo moramo steći bolji uvid u uzajamni odnos između školovanja i obrazovanja.

Često zaboravljamo da je reč *obrazovanje* kovanica skorašnjeg datuma. Pre reformacije je bila nepoznata. Obrazovanje dece je prvi put pomenuto u francuskom jeziku u jednom dokumentu od 1498. godine. To je bila godina kada se Erazmo nastanio u Oksfordu, kada je Savonarola spaljen na lomači u Firenci i kada je Diderer načinio svoj bakrorez „Apokalipsu” koji nam snažno govori o duhu sudbine koja je nadkriľjavala kraj Srednjeg veka. U engleskom jeziku se reč *obrazovanje* prvi put pojavila 1530. godine. To je bila godina kada se Henri VIII razveo od Katarine Aragonske i kada se na Augsburškom saboru Luteranska crkva odvojila od Rima. U španskim zemljama je prošao još jedan vek dok su reč i ideja *obrazovanja* postali poznati. Lope de Vega 1632. godine još uvek o *obrazovanju* govori kao o novotariji. Te je godine, setičete se, Univerzitet San Marcos u Limi proslavio svoju šestdesetgodisnjicu. Centri učenja su postojali pre nego što je termin obrazovanje ušao u uobičajenu upotrebu. Čovek je „čitao” klasike ili pravo, a nije bio obrazovan za život.

Tokom XVI veka univerzalna potreba za „opravdanjem” bila je u srži teoloških raspr. Ona je racionalizovala politiku i služila kao pretekst za pokolje širokih razmera. Crkva se rascepila, postalo je moguće postojanje divergentnih mišljenja o stepenu do koga su svi ljudi bili rođeni grešni, pokvareni i unapred određene sudbine. Ali u ranom XVII veku počeo je da se javlja novi konsenzus: ideja da je čovek rođen nedorastao društvu sve dok se ne snabde „obrazovanjem”. Obrazovanje je dobilo značenje suprotno vitalnoj osposobljenosti. Ono je počelo da znači više proces nego prosto poznavanje činjenica i veština u korišćenju sredstvima koja uobličavaju konkretan čovekov život. Obrazovanje je postalo neopipljiva roba koja treba da bude proizvođena za dobrobit svih i njima pružana na način na koji je vidljiva Crkva nekad pružala nevidljivu milost. Opravdanje pred

licem društva postala je prva potreba čoveka rođenog u prvobitnoj gluposti analogno prvobitnom grehu.

Odnos školovanja i „obrazovanja” jednog prema drugom sličan je odnosu crkve i religije, ili, u opštijim terminima, odnosu rituala i mita. Ritual je stvorio i održava mit, a mit rada nastavnog program kojim se ritual perpetuira. „Obrazovanje” kao oznaka za sveobuhvatnu kategoriju društvenog opravdanja je ideja za koju (izvan hrišćanske teologije) ne možemo naći analogiju u drugim kulturama. A proizvodnja „obrazovanja” kroz proces školovanja odvaja škole od drugih institucija za učenje koje su postojale u drugim epohama. Ovu stvar možemo shvatiti ukoliko želimo da razjasnimo nedostatke *najslobodnijih*, najnestrukturisanijih i najnezavisnijih škola.

Da bi išla dalje od jednostavne reforme učionice, slobodna škola mora da izbegne skriveni nastavni program školovanja koji sam napred opisao. Ideal slobodne škole pokušava da obezbedi obrazovanje, ali istovremeno pokušava i da spreči da se obrazovanje koristi za stvaranje ili opravdanje klasne strukture, opravdanje merenja učenika prema nekoj apstraktnoj skali, opravdanje represije, kontrole i ograničenja učenika. Ali sve dok slobodna škola nastoji da pruži „opšte obrazovanje” ona ne može izbécí skrivene pretpostavke škole.

Medu ovim pretpostavkama je ono što Peter Schrag naziva „imigracionim sindromom”, koji nam nameće da tretiramo sve ljude kao da su došljaci koji treba da prođu kroz proces naturalizacije. Samo osvedočeni potrošači znanja dobijaju državljanstvo. Ljudi nisu rođeni jednaki, ali postaju jednaki uz pomoć Alma Mater.

Druga je pretpostavka da je čovek nezreo i da mora da „sazri” pre nego što bi mogao da se uključi u civilizovano društvo. Ta pretpostavka je, naravno, suprotna verovanju da je čovek sisar za čije je pretke-primata evolucija odabrala karakteristiku dugotrajne nezrelosti, koja pretstavlja njegovo posebno preimućstvo. U skladu sa ovom ideološkom fiksacijom na zrelost, čovek mora biti izdvojen iz svoje prirodne sredine i proći kroz društvenu utrobu u kojoj se uspešno priprema za uključivanje u svakodnevni život. Slobodne škole često mogu bolje vršiti ovu funkciju od škola manje zavodljive vrste.

Slobodni obrazovni establišmenti dele sa manje slobodnim establišmentima još jednu karakteri-

stiku. Oni depersonalizuju odgovornost za „obrazovanje”. Oni postavljaju instituciju *in loco parentis*. Oni perpetuiraju ideju da „podučavanje”, ukoliko se obavlja izvan porodice, treba da bude posao agencije, a da je učitelj samo njen agent. U školovanom društvu je i porodica svedena na agenciju za „kulturizaciju”. Obrazovne agencije koje upošljavaju učitelje da sprovode korporativnu nameru njihovog upravnog odbora, samo su instrumenti depersonalizacije intimnih odnosa.

Naravno, mnoge slobodne škole funkcionišu bez opunomoćenih učitelja. Delajući tako one predstavljaju ozbiljnu pretnju postojećim udruženjima učitelja. No one ne predstavljaju pretnju profesionalnoj strukturi društva. Škola u kojoj upravni odbor po svom sopstvenom izboru bira i imenuje ljude da sprovode njena nastojanja za obrazovanjem čak iako ne poseduju stručne kvalifikacije, dozvole ili članske karte udruženja učitelja, ne predstavlja veći izazov legitimnosti učiteljske profesije nego što jedna madam, koja radi u zemlji u kojoj se za *legalnu* prostituciju zahteva policijska dozvola za rad, predstavlja izazov društvenoj legitimnosti najstarije profesije time što prostituciju organizuje u privatnoj kući.

Većina učitelja koji predaju u slobodnim školama nema mogućnosti da predaje u svoje sopstveno ime. Oni izvršavaju korporativni zadatak podučavanja u ime školskog odbora, manje vidljivu funkciju podučavanja u ime njihovih učenika ili mističniju funkciju podučavanja u ime „društva” kao celine. Najbolji dokaz za to je da većina učitelja u slobodnim školama troši čak i više vremena u radu odbora za planiranje načina na koji škola treba da obrazuje, nego njihove profesionalne kolege. Dužina sastanaka raznih odbora goni mnoge plemenite učitelje iz državnih u slobodne škole, ali oni posle godinu dana, razočarani, napuštaju i njih.

Retorika svih obrazovnih establišmenta tvrdi da priprema ljude za nešto, za budućnost, ali im ne dopušta da obavljaju taj zadatak pre nego što razviju visok stepen tolerancije za način života njihovih starijih: to je obrazovanje za život a ne obrazovanje u svakodnevnom životu. Ima malo slobodnih škola koje mogu da izbegnu da čine baš to. Pa ipak, one spadaju među najvažnije centre iz kojih se širi novi stil života, ali ne zbog delovanja njihovih svršenih učenika, već zbog toga što odrasli, koji odlučuju da im decu vaspitavaju učitelji koji nisu zvanično za to kvalifikovani, često pripadaju radikalnoj manjini, kao i zbog

toga što ti roditelji preokupirani odgajanjem dece podržavaju u deci novi stil.

Nevidljiva ruka na obrazovnom tržištu

Najopasnija kategorija reformatora obrazovanja je ona koja tvrdi da znanje može biti efikasnije proizvedeno i prodavano na otvorenom tržištu koje škola kontroliše. Ovi ljudi tvrde da se veštine lako mogu steći polazeći od modela veština, ukoliko je onaj koji uči zaista zainteresovan za njihovo sticanje, da individualna ovlašćenja mogu obrazovanju obezbediti mnogo ujednačeniju kupovnu moć. Oni zahtevaju brižljivo odvajanje procesa u kome će obrazovanje biti mereno i verifikovano. Ovo mi izgledaju opravdane tvrdnje. Ali, bilo bi pogrešno verovati da će ustanovljavanje slobodnog tržišta za znanje predstavljati radikalnu alternativu u obrazovanju.

Ustanovljavanje slobodnog tržišta bi zaista ukinulo ono što sam prethodno nazvao skrivenim nastavnim programom postojećeg školovanja (stupnjeviti nastavni program specifikovan prema uzrastu učenika). Isto tako slobodno tržište bi u početku moglo pružiti privid suzbijanja onoga što sam ranije nazvao okultnim temeljima školovanog društva: „imigracioni sindrom“, institucionalni monopol podučavanja i ritual linearnog uvođenja. Ali u isto vreme slobodno tržište u obrazovanju moglo bi omogućiti alhemičaru sa bezbrojnim skrivenim rukama da postavi svakog čoveka u mnogostruke, uske, male niše koje jedna kompleksnija tehnokratija može da stvori.

Mnoge dekade oslanjanja na školovanje pretvorile su znanje u robu, tržišni proizvod specijalne vrste. Znanje se sada posmatra istovremeno kao glavna potreba a takođe i kao najdragocenija moneta. (Transformacija znanja u robu odrazila se u odgovarajućoj transformaciji jezika. Reči koje su ranije funkcionisale kao glagoli sada postaju imenice koje određuju vlasništvo. Dok su doskoro reči stanovanje, učenje i lečenje označavale aktivnosti, one se sada shvataju kao robe ili usluge koje treba da se pružaju. Mi govorimo o proizvodnji stanova ili pružanju medicinske nege. Više se ne smatra da su ljudi sposobni da sami sebe leče ili sami sebi prave kuće. U ovakvom društvu ljudi su došli do uverenja da su profesionalne usluge mnogo vrednije od lične brige. Umesto da uče kako da neguju baku, tinej-

džeri uče da demonstriraju pred bolnicom (koja je ne prihvata). Ovakav stav lako može da nadživi deetabliranje škole, isto kao što je i pripadanje nekoj crkvi ostalo uslov za službu dugo posle usvajanja Prvog amandmana. Još je očiglednije da bi baterije testova koji mere kompleksne pakete znanja mogle lako nadživeti deetabliranje škola, a sa tim bi išao pritisak da svako obavezno nabavi minimalni paket na berzi znanja. Naučno merenje vrednosti svakog čoveka i san alhemičara da je „moguće obrazovati svakog čoveka do potpune humanosti” konačno bi se mogli podudarati. Pod prividom „slobodnog” tržišta globalno selo bi se pretvorilo u matericu čiju bi PUPČANU vrpču kroz koju se ljudi hrane kontrolisali pedagozi terapeuti.

Danas škole ograničavaju učiteljevu kompetenciju na učionicu. One ga sprečavaju da ceo čovekov život smatra svojim domenom. Smrt škole će otkloniti ovu restrikciju i pružiti privid opravdanosti pedagoške invazije na privatnost svakog pojedinca tokom celog njegovog života. Ono će otvoriti put jagmi za „znanjem” na slobodnom tržištu što bi nas moglo odvesti u paradoks vulgarne, mada prividno egalitarne meritokratije.

Škole nikako nisu jedine ili najefikasnije institucije koje pretenduju da pretvore informacije, razumevanje i mudrost u biheviorističke karakteristike čije je merenje ključ za prestiž i moć. Škole nisu ni prve institucije korišćene za pretvaranje obrazovanja u ovlašćenje. Na primer, kineski mandarinski sistem je vekovima bio stabilan i efikasan podstrek obrazovanju u službi relativno otvorene klase čije su privilegije zavisile od sticanja znanja koje se moglo meriti.

Oko 2200-te godine pre nove ere kineski car je svake treće godine ispitivao svoje činovnike. Posle tri ispita ili bi ih unapredio ili bi ih zauvek otpuštao iz službe. Hiljadu godina kasnije, 1115., prvi car iz dinastije Čan je ustanovio opšte formalne testove za prijem u službu: muzika, streljaštvo, jahanje, pisanje i aritmetika. Kandidati su dolazili na takmičenje sa sebi ravnima svake treće godine, a nisu se podvrgavali nekom merenju apstraktnim standardima koje bi razvili naučnici. Jedan od stotinu je uspeo da bude unapređen kroz sva tri stepena: „genija u pupoljku”, „unapređenog školca” i na nivo „spremnog za službu”. Selektivni omer ispita prema tri sukcesivna nivoa bio je tako mali da testovi sami po sebi nisu morali da budu vrlo precizni da bi bili korisni. Ali najveća pažnja poklanjana je postizanju objektivnosti. Na drugom nivou, gde je kompozicija bila važna, tak-

mičarev test je prepisivao sekretar i podnosio ga žiriju kako bi se sprečilo prepoznavanje autorovog rukopisa što bi moglo navesti sudije da delaju sa predrasudama.

U Kini unapređenje u naučni rang nije obezbeđivalo pretenziju ni za jedno od traženih mesta, ali je obezbeđivalo srećku javne lutrije na kojoj su se osvedočenim mandarinima sva mesta kockom delila. Škole, a još manje univerziteti, nisu se razvili u Kini sve dok ona nije počela da vodi ratove sa evropskim silama. Testiranje nezavisno stečenog merljivog znanja omogućilo je kineskoj imperiji tokom 3000 godina, jedinoj među nacionalnim državama koja nije imala ni pravu crkvu ni školski sistem, da bira svoju vladajuću elitu bez stvaranja velike nasledne aristokratije. Pristup toj eliti bio je otvoren carskoj porodici i onima koji su položili testove.

Volter i njegovi savremenici hvalili su kineski sistem unapređivanja kroz dokazano učenje. Testovi za javne službe uvedeni su u Francuskoj 1791. godine, a već ih je Napoleon ukinuo. Bilo bi fascinirajuće spekulirati da li je mandarinski sistem, umesto školskog sistema koji neizbežno podržava nacionalizam i vojnu disciplinu, bio izabran da propagira ideale Francuske revolucije. Napoleon je jačao politehničku školu internatskog tipa. Jezuitski model rituala, sledbeno unapređenje u manastirskom pedigreu, prevagnuo je nad mandarinskim sistemom kao povoljniji metod kojim su zapadna društva svojoj eliti davala status.

Upravitelji škola su postali igumani u širom sveta raširenom lancu manastira u kome je svako zaokupljen prikupljanjem zastarelog znanja potrebnog za ulazak u raj na zemlji. Kao što su kalvinisti deetabrirali manastire samo da bi celu Ženevu pretvorili u manastir, tako se i mi moramo bojati da bi deetabliranje škole moglo dovesti do stvaranja svetske fabrike znanja. Ako se koncept učenja ili znanja ne transformiše, deetabliranje škole će voditi spajanju mandarinskog sistema, koji odvaja učenje od davanja diploma, i društva, namernog da obezbedi terapiju za svakog čoveka sve dok on ne postane zreo za esnafsko doba.

Ni alhemija, ni magija, ni masoni, ne mogu rešiti problem krize „u obrazovanju“. Uklanjanje škola iz našeg pogleda na svet zahteva da priznamo da sam posao obrazovanja ima nelegitimni i religiozni karakter. Njegova suština leži u pokušaju da kao rezultat tretmana u fabrikovanom procesu učini čoveka društvenim bićem. Prema onima koji prihvataju tehnolo-

kratski etos, sve što je tehnički moguće treba da bude dostupno barem nekolicini bilo da oni to žele ili ne. Ne uzima se u obzir ni oskudica ni frustracija većine. Ako je moguće lečenje kobaltom, onda gradu Tegusigalpi treba obezbediti po jedan aparat za dve bolnice koje ima, bez obzira na to što su sredstva za to potrebna tolika da bi sa njima značajan deo stanovništva Hondurasa mogao da se oslobodi parazita. Ukoliko su moguće supersonične brzine, onda se nekim ljudima mora ubrzati putovanje. Ukoliko se može ostvariti let na Mars, onda se mora naći način da se on prikaže kao neophodnost. U tehnokratskom etosu siromaštvo je modernizovano: ne samo da su stare alternative isključene novim monopolima, već je nedostatak neophodnih stvari sjedinjen sa širenjem jaza između onih službi koje su tehnološki moguće i onih koje su stvarno dostupne većini.

Učitelj postaje „vaspitač” kad usvoji ovaj tehnokratski etos. On tada postupa kao da je obrazovanje tehnološki poduhvat koji čoveka treba da osposobi za uklapanje u bilo kakvu sredinu koju stvara „progres” nauke. On je slep pred dokazom da se stalno zastarevanje svih roba skupo plaća: sve su veći troškovi obuke onih koji o njima treba da znaju. Izgleda da on zaboravlja da se sve veći troškovi oruđa plaćaju visokom cenom obrazovanja: oni smanjuju intenzitet rada u privredi, čine učenje na poslu nemogućim, ili, u najboljem slučaju, privilegijom manjine. Svuda u svetu cena obrazovanja ljudi za društvo raste brže od produktivnosti celokupne privrede, a sve manje ljudi ima smisla za inteligentno učestvovanje u opštem dobru.

Protivrečnost škole kao oruđa tehnokratskog progressa

Obrazovanje za potrošačko društvo predstavlja isto što i obučavanje potrošača. Reforma učionice, ukidanje učionice i difuzija učionice — to su različiti načini oblikovanja potrošača zastarelih dobara. Preživljavanje društva u kome tehnokratija može konstantno da redefiniše ljudsku sreću kao potrošnju svog najnovijeg proizvoda zavisi od obrazovnih institucija (od školskih do reklamnih) koje pretvaraju obrazovanje u društvenu kontrolu.

U bogatim zemljama kao što su SAD, Kanada ili SSSR ogromne investicije u školovanje čine

vrlo evidentnim institucionalne protivrečnosti tehokratskog progressa. U ovim zemljama ideološka odbrana neograničenog progressa zasni-va se na tvrdnji da ujednačavajući efekti bes-krajnog obrazovanja mogu da kompenziraju razjednačavajuću snagu stalnog zastarevanja. Legitimnost samog industrijskog društva zavisi od uverljivosti škola bez obzira na to da li je vladajuća partija republikanska ili komunistička. Pod takvim okolnostima javnost guta knjige kao što je izveštaj Čarlsa Silbermana podnet Karnegijevoj komisiji, a objavljen kao „Križa učionice”. Takvo istraživanje in-spiriše poverenje zbog svoje dobro dokumen-tovane optužbe protiv sadašnje škole, u čijem svetlu beznačajni pokušaji da se sistem spase lečenjem njegovih najočiglednijih slabosti mogu stvoriti novi talas praznih očekivanja.

Dalje investicije u školu svuda dovode do ogromne neplodnosti škole. Paradoksalno, siromašni su prve žrtve. Rajtova (Wrihtova) komi-sija u Ontariju morala je da podnese izveštaj vladi da više obrazovanje neizbežno i bez odgova-rajuce kompenzacije nesrazmerno mnogo opore-zuje siromašne, i to za obrazovanje koje uglav-nom uživaju bogati.

Iskustvo potvrđuje ove opomene. Tokom neko-liko decenija sistem kvota u SSSR favorizovao je upis na univerzitete radničkih sinova na uštrb onih čiji su roditelji diplomirali na univerzitetu. Pa ipak, sinovi ovih poslednjih su na ruskim univerzitetima još neproporcionalnije nego u SAD zastupljeni među diplomcima.

Predsednik Vrhovnog suda V. Burger (Warren E. Burger) je 8. marta 1971. objavio jednoglasnu presudu u sporu Griggs et. al. protiv Kompanije Djuk Pauer (Duke Power). Tumačeći nameru Kongresa u odeljku posvećenom jednakim šan-sama u Zakonu o građanskim pravima iz 1964., Burger-ov sud je presudio da školski stupanj ili test kome su podvrgnuti kandidati za zapos-lenje smeju „vrednovati čoveka za posao”, a ne „čoveka apstraktno uzev”. Na poslodavcu ostaje teret dokazivanja da su obrazovni zah-tevi „razumno merilo za obavljanje tog posla.” U donošenju ove odluke sud je presudio isklju-čivo o testovima i diplomama kao sredstvima rasne diskriminacije, ali logika argumenata Vr-hovnog Sudije može se primeniti na svako ko-rišćenje obrazovnog pedigreea kao preduslova za zapošljavanje. „Velika pljačka putem obučava-nja”, efikasno raskrinkana od strane Ivara Ber-ga, sada se mora suočiti sa izazovom zavere svih zajedno, i učenika, i poslodavaca, i poreskih obveznika.

U siromašnim zemljama škole racionalizuju ekonomsko zaostajanje cele nacije; većini građana nisu pristupačna oskudna moderna sredstva proizvodnje i potrošnje, ali ona teži da uđe u privredu kroz školska vrata. Legitimacija hijerarhijske raspodele privilegija i vlasti pomena je sa porekla, nasleđa, milosti kralja ili pape, nemilosrdnosti na tržištu ili na bojnom polju, na mnogo suptilniji oblik kapitalizma: hijerarhijsku ali liberalnu instituciju obaveznog školovanja koja dozvoljava onome ko je dobro školovan da nametne osećanje krivice onome koji je zaostao u potrošnji znanja zato što ima niže kvalifikacije. Ipak, ova racionalizacija nejednakosti nikad ne može da se složi sa činjenicama, pa je populističkim režimima sve teže da prikrivaju konflikt između retorike i realnosti.

Tokom deset godina Kastrova Kuba je uložila veliku energiju u brz rast narodnog obrazovanja, oslanjajući se na dostupnu radnu snagu i ne obazirući se na profesionalna svedočanstva. Početni spektakularni uspeh ove kampanje posebno u iskorenjivanju nepismenosti, navođen je kao potvrda za tvrdnju da je uzrok sporom rastu drugih latinskoameričkih školskih sistema korupcija, militarizam i kapitalistička tržišna ekonomija. No, sada je logika hijerarhijskog školovanja zahvatila Fidela Kastru i njegov pokušaj da škola stvori *novog čoveka*. Čak i kada učenici provedu po pola godine na poljima trske i potpuno se potčine egalitarnim idealima *druga* Kastru, škola svake godine obučava samosvesne potrošače znanja spremne da pređu na nove nivoe potrošnje. Dr Kastro će takođe morati da se suoči sa činjenicom da školski sistem nikad neće stvoriti dovoljno diplomiranih tehničkih kadrova. Oni koji su stekli diplome i dobili nov posao, svojim konzervativizmom uništavaju postignute rezultate nekvalifikovanih kadrova, koji su svoje položaje stekli kroz obuku na poslu. Učitelji ne mogu jednostavno biti okrivljeni za propuste revolucionarne vlade koja insistira na institucionalnoj kapitalizaciji radne snage putem skrivenog nastavnog programa koji obezbeđuje proizvodnju univerzalne buržoazije.

Ponovno uspostavljanje odgovornosti za podučavanje i učenje

Pobuna protiv onih oblika privilegija i vlasti koji su zasnovani na zahtevima za profesionalnim znanjem mora otpočeti transformacijom

svesti o prirodi učenja. Ovo, pre svega, znači pomeranje odgovornosti za podučavanje i učenje. Znanje može biti definisano kao roba samo dok se posmatra kao rezultat institucionalnog poduhvata ili kao ispunjenje institucionalnih ciljeva. Samo kada čovek obnovi osećanje lične odgovornosti za ono što uči i podučava, ova opčinjenost će biti savladana i otuđenje učenja od života prevaziđeno.

Ponovno uspostavljanje moći učenja ili podučavanja znači da učitelj (koji preuzima rizik mešanja u tuđe privatne stvari) takođe preuzima odgovornost i za rezultate. Slično, učenik koji se izlaže uticaju učitelja mora preuzeti odgovornost za svoje sopstveno obrazovanje. Za takve svrhe obrazovne institucije — ukoliko su uopšte potrebne — idealno uzev dobijaju oblik opremljenih centara u kojima svako može dobiti ono što mu je potrebno, pristup klaviru ili sušari, pločama, knjigama ili slajdovima. Škole, TV stanice, pozorišta i slično prvenstveno su namenjeni korišćenju od strane profesionalaca. Ukiđanje škole kao institucije pre svega podrazumeva poricanje profesionalnog statusa drugog najstarijoj profesiji, profesiji podučavanja. Profesionalno podučavanje sada predstavlja nedopuštenu restrikciju prava na slobodan govor; korporativna struktura i profesionalne novinarske pretenzije predstavljaju restrikciju prava na slobodnu štampu. Pravilo o obaveznom prisustvovanju nastavi, u suprotnosti je sa slobodom okupljanja. Odricanje društva od škole zapravo je kulturna promena koja ljudima ponovo omogućuje da stvarno uživaju ustavne slobode: da na učenje i podučavanje imaju pravo jer znaju da su rođeni slobodni i da im se sloboda ne daje. Većina ljudi u većini slučajeva kada rade nešto što im se dopada. Većina ljudi je radoznala i želi da sa smisao svemu sa čim dolazi u dodir. Većina ljudi je sposobna za lične intimne kontakte sa drugima, osim ako nisu zaglupljeni nehumanim radom ili odvraceni školovanjem.

Činjenica da ljudi u bogatim zemljama ne uče mnogo sami, ne predstavlja dokaz za suprotno. Ona je pre posledica života u sredini iz koje, paradoksalno, ne može mnogo da se nauči, baš zbog toga što je život u njoj i suviše programiran. Oni su stalno frustrirani strukturom savremenog društva u kome činjenice na kojima odluke mogu da se zasnivaju postaju sve više neuhvatljive. Oni žive u sredini u kojoj su oruđa koja se mogu koristiti u stvaralačke svrhe postala luksuz, u sredini u kojoj kanali komuniciranja služe malom broju ljudi da govore mnoštvu.

Nova tehnologija rađe nego obrazovanje

Moderan mit bi nas mogao navesti da verujemo da je smisao nemoći sa kojom danas živi većina ljudi posledica tehnologije koja nije u stanju ništa drugo do da stvara glomazne sisteme. Ali nije tehnologija ta koja čini sisteme glomaznim, oruđa strašno moćnim, kanale komunikacija jednosmernim. Sasvim suprotno: pravilno kontrolisana, tehnologija bi svakom mogla stvoriti mogućnost da bolje razume svoju okolinu, da je moćno uobličava svojim sopstvenim rukama i da komunicira sa drugim ljudima do stepena koji ranije nije bio mogućan. Takvo alternativno korišćenje tehnologije predstavlja centralnu alternativu u obrazovanju.

Ako čovek treba da odraste, njemu je, pre svega, potreban pristup stvarima, mestima, procesima, događajima. Njemu je potrebno da vidi, da dodiruje i da popravlja što god postoji u smislenoj sredini. Ovaj mu se pristup sada naširoko negira. Kada je znanje postalo roba, ono je kao privatno vlasništvo dobilo zaštitu i tako je jedan princip namenjen očuvanju privatnosti postao opravdanje za proglašavanje izvesnih činjenica nepristupačnim za ljude bez odgovarajućih ovlašćenja. U školama učitelji čuvaju znanje za sebe osim ako se ono ne uklapa u dnevni program. Sredstva informisanja obaveštavaju, ali isključuju one stvari koje ne smatraju pogodnim za objavljivanje. Informacije su zatvorene u specijalne jezike i specijalizovani učitelji žive od njihovog ponovnog prevodenja. Korporacije štite patente, birokratija čuva tajne, a profesije, institucije i nacije ljubomorno čuvaju moć odstranjivanja drugih iz njihovih privatnosti, bilo da se radi o pilotskim kabinama, pravničkim kancelarijama ili klinikama. Ali ni politička ni profesionalna struktura naših društava, i na Istoku i na Zapadu, ne može se odupreti eliminaciji moći koja čitave klase ljudi drži dalje od činjenica koje bi im mogle služiti. Pristup činjenicama za koji se zalažem ide mnogo dalje od istine u označavanju. Pristup mora biti ugrađen u realnost, dok je sve ono što tražimo od reklama samo garantija da nas ne zavode. Pristup realnosti predstavlja fundamentalnu alternativu u obrazovanju, u jednom sistemu koji samo želi da podučava o njoj.

Ukidanje prava korporativne tajnosti — čak iako postoji profesionalno mišljenje da ova tajnost služi opštem dobru — mnogo je radikal-

niji politički cilj od tradicionalnog zahteva za javnim vlasništvom ili kontrolom nad sredstvima za proizvodnju. Podruštvljavanje oruđa bez efikasnog podruštvljavanja „know-how” u njihovom korišćenju ima tendenciju da kapitalistu znanja stavi u položaj koji je ranije imao finansijer. Jedina osnova tehnokratske moći je zaliha koju poseduje u nekoj klasi retkog i tajnog znanja, a najbolji način da se zaštiti njena vrednost je velika i kapitalno jaka organizacija koja pristup „know-how” čini zastrašujućim i zabranjuje ga.

Onom ko je zainteresovan za učenje nije potrebno mnogo vremena da stekne skoro svaku veštinu kojom želi da se koristi. Skloni smo da to zaboravimo u jednom društvu u kome profesionalni učitelji monopolizuju pristup svim oblastima i tako proglašavaju podučavanje nediplomiranih učitelja šarlatanstvom. Malo je mehaničkih veština korišćenih u industriji ili istraživanjima koje bi bile toliko kompleksne i opasne kao što je to voženje auta, a to je veština koju većina ljudi brzo stiče od svojih drugova. Nisu svi ljudi sposobni za višu logiku, a oni koji to jesu, brže napreduju ukoliko su u ranim godinama navedeni da igraju matematičke igre. Jedno od dvadesetoro dece u Kuernavaki može me pobediti u igri formalne logike posle nekoliko nedelja vežbanja. Za četiri meseca samo mali procenat motivisanih odraslih ljudi u našem CIDOC centru nije bio u stanju da dovoljno dobro nauči španski da bi na novom jeziku mogao da obavlja akademski posao.

Prvi korak ka otvaranju pristupa veštinama bio bi obezbeđivanje podsticaja kvalifikovanim pojedincima da sa drugima podele znanje. Ovo bi neizbežno bilo protivno interesima gildi, profesija i saveza. Ipak mnogostruko učenje na radu je privlačno. Ono svakom pruža mogućnost da nešto nauči o gotovo svakoj stvari. Nema razloga zbog koga čovek ne bi kombinovao sposobnost da vozi kola, opravlja telefone i toalete, radi kao babica i kao arhitektonski crtač. Specijalne interesne grupe i njihovi disciplinovani potrošači, naravno, tvrdili bi da je javnosti potrebna profesionalna garantija. Ali udruženja za zaštitu potrošača stalno dovode u pitanje ovaj argumenat. Mnogo ozbiljnije moramo shvatiti primedbu koju radikalnom podruštvljavanju veština stavljaju ekonomisti: da će „progres” biti ugrožen ukoliko znanje — patent, veštine i sve ostalo — bude demokratizovano. Njihovi argumenti se mogu pobiti jedino ukoliko im ukažemo na rastuću neekonomičnost svih postojećih obrazovnih sistema.

Ljudi koji su spremni da dele svoje veštine sa drugima sami po sebi nisu garantija za učenje. Pristup njima je ograničen ne samo monopolom obrazovnih programa nad podučavanjem i profesionalnih udruženja nad licencama, već i tehnologijom oskudice. Veštine koje se danas cene su „know-how“ u korišćenju oruđa predviđenih da budu retka. Ova oruđa proizvode dobra ili pružaju usluge koje bi svako želeo, ali samo malo njih može da uživa i samo ograničeni broj ljudi zna da se koristi njima. Samo mali broj privilegovanih pojedinaca od ukupnog broja ljudi koji boluju od određene bolesti može da se koristi rezultatima prefinjene medicinske tehnologije, a još je manje lekara koji se obučavaju da takvu tehnologiju koriste.

Rezultati medicinskih istraživanja korišćeni su i za pravljenje osnovnog instrumentarija koji omogućuje lekarima kopnene vojske i mornarice da uz nekoliko meseci obuke u uslovima bojnog polja postignu rezultate koji bi bili iznad svih očekivanja potpuno obučanih lekara u Drugom svetskom ratu. Na mnogo jednostavnijem nivou, svaka devojka sa sela mogla bi da nauči kako da postavi dijagnozu i da leči većinu infekcija ukoliko bi medicinski stručnjaci pripremili doze i specijalne instrukcije za određeno geografsko područje.

Svi ovi primeri ilustruju činjenicu da su sami obrazovni razlozi dovoljni da se traži radikalno smanjenje profesionalne strukture koja sada sprečava uzajamne odnose između naučnika i većine ljudi koji žele pristup nauci. Ukoliko se na ovaj zahtev obrati pažnja, svi ljudi bi mogli naučiti da koristeći se sredstvima od juče, koja je moderna nauka učinila efikasnijim i trajnijim, stvaraju svet za sutra.

Nažalost, danas prevladuje potpuno suprotna tendencija. Znam priobalnu oblast Južne Amerike u kojoj se većina stanovništva izdržava ribolovom sa malih barki. Vanbrodski motor je, svakako, naprava koja je najdramatičnije izmenila život ovih ribara. U ovoj oblasti polovina svih vanbrodskih motora koji su kupljeni između 1945. i 1950. godine zahvaljujući stalnim opravkama je još uvek u upotrebi, dok polovina motora kupljenih 1965. nije više u upotrebi zbog toga što oni nisu napravljeni da bi bili popravljani. Tehnološki napredak snabdeva većinu ljudi spravama koje sebi ne mogu da priušte, a lišava ih jednostavnih oruđa koja su im potrebna. Metali, plastika i armirani beton koji se koriste u građevinarstvu mnogo su napredovali od 1940.-ih godina, i trebalo bi da većini ljudi pruže mogućnost da stvaraju svoje

sopstvene domove. Ali, dok su 1948. godine u Sjedinjenim Državama više od 30% svih kuća za jednu porodicu izgradili vlasnici, do kraja 1960-ih taj procenat je pao na manje od 20%. Snižavanje nivoa umenja kroz tzv. ekonomski razvoj postaje još vidljivije u Latinskoj Americi. Ovdje većina ljudi još uvek sama zida svoje kuće od temelja do krova. Oni često koriste blato u obliku sušene opeke i nastrešnice od slame najkorisnije u vlažnoj, toploj i vetrovitoj klimi. Na drugim mestima oni prave svoje stanove od kartona, buradi za ulje i drugih industrijskih otpadaka. Umesto da se ljudima obezbede jednostavne alatke i visoko standardizovani, trajni i lako zemenljivi sastavni delovi, sve vlade se zalažu za masovnu proizvodnju jeftinih zgrada. Jasno je da ni jedna jedina zemlja ne može sebi da priušti izgradnju zadovoljavajućih modernih stambenih jedinica za većinu svog stanovništva. Ova politika svuda progresivno otežava većini da stekne znanje i veštinu koja im je potrebna da bi izgradili bolje kuće za sebe.

Svojevoljno izabrano „siromaštvo,„

Obrazovni razlozi dopuštaju nam da formulišemo drugu osnovnu karakteristiku koju svako postindustrijsko društvo treba da poseduje: elementarna zbirka alatki koje po svojoj prirodi deluju protiv tehnokratske kontrole. Iz obrazovnih razloga moramo raditi na stvaranju društva u kome je naučno saznanje ugrađeno u alatke i delove koji svima mogu biti dostupni. Jedino takva sredstva mogu podruštvljavati pristup umenju. Samo takva sredstva favorizuju privremeno udruživanje onih koji žele da ih u specijalnim prilikama koriste. Samo takve alatke dozvoljavaju pojavljivanje specijalnih ciljeva u procesu njihovog korišćenja, kao što to svaki krpar zna. Samo kombinacija garantovanog pristupa činjenicama i izvesne moći nad većinom oruđa omogućava da se predvidi subzistentna privreda sposobna da iskorporira plodove moderne nauke.

Razvitak ovakve naučne subzistentne privrede bez sumnje će koristiti preovlađujućoj većini stanovništva u siromašnim zemljama. On je i jedina alternativa progresivnom zagađivanju sredine, eksploataciji i bezperspektivnosti u bogatim zemljama. Ali, kako smo videli, detroniziranje bruto nacionalnog proizvoda ne može biti ostvareno bez istovremenog potkopavanja bruto nacionalnog obrazovanja (obično posmat-

ranog kao kapitalizacija radne snage). Egalitarna privreda ne može postojati u društvu u kome se pravo proizvodnje dodeljuje putem škole.

Praktičnost moderne subzistente privrede ne zavisi od novih naučnih izuma. Ona prvenstveno zavisi od sposobnosti društva da se složi o osnovnim samoizabranim antibiokratskim i anti-tehnokratskim ograničenjima.

Ova samoizabrana ograničenja mogu uzeti različite oblike, ali ona neće funkcionisati sve dok ne dopru do bazičnih dimenzija života. (Odluka Kongresa SAD protiv stvaranja supersoničnog transportnog aviona je jedan od najohrabrujućih koraka u pravom smeru). Sadržinu ovih dobrovoljnih socijalnih ograničenja činile bi veoma jednostavne stvari koje svaki razuman čovek može potpuno da shvati i oceni. Sva ovakva ograničenja treba da budu odabrana tako da unaprede trajno i ravnopravno korišćenje naučnog „know-how”. Francuzi kažu da su potrebne hiljade godina da bi se seljak naučio da postupi sa kravom. Ne bi bilo potrebno više od dve generacije da se pomogne svim narodima u Latinskoj Americi i Africi da koriste i popravljaju vanbrodske motore, jednostavna kola, pumpe, medicinski instrumentarij i mašine za proizvodnju cementa, pod uslovom da se njihovi modeli ne menjaju svakih nekoliko godina. A pošto je radostan život — život u stalnom smislenom opštenju sa drugima u smislenoj sredini, to se podjednako uživanje prevodi u podjednako obrazovanje.

Trenutno je teško zamisliti konsenzus o štednji. Uzrok (koji se obično navodi) nesposobnosti većine formuliše se terminom političke ili ekonomske klase. Ono što se obično ne razume je da uloženi interesi još moćnije kontrolišu novu klasnu strukturu školovanog društva. Nema sumnje da imperijalistička i kapitalistička organizacija društva stvara društvenu strukturu u kojoj manjina ima neproporcionalan uticaj na stvarno mišljenje većine. Ali u tehnokratskom društvu vlast manjine kapitalista znanja može kroz kontrolu naučnog „know-how” i sredstava komunikacija sprečiti stvaranje istinskog javnog mnjenja. Ustavne garancije slobode govora, štampe i okupljanja zamišljene su kao garancije za vladavinu naroda. Moderna elektronika, foto-ofset štampa, kompjuteri i telefoni u principu bi mogli dati potpuno novo značenje ovim slobodama. Nažalost, ove stvari se u modernim sredstvima komunikacije koriste da povećavaju moć bankara znanja da međunarodnim vezama na više naroda prenesu svoje pakete znanja, umesto da budu korišćene u cilju

povećanja istinske mreže koja će jednakim mogućnostima snabdevati sve pripadnike većine u društvu.

Oslobađanje kulture i socijalne strukture od škole zahteva korišćenje tehnologije da bi se omogućila participativna politika. Samo se na bazi koalicije većine mogu bez diktature postaviti granice tajnosti i sve većoj moći. Potrebna nam je nova sredina u kojoj bi odrastanje bilo besklasno; u protivnom stvorićemo Novi vrli svet u kome će nas Veliki brat vaspitavati.

(Prevela ROZITA LEVI)

La guillotine brûlée place Voltaire (9 avril 1871).
Derrière la mairie du XIe arrondissement, qui fut un des derniers bastions de la Commune.

MILOŠ NEMANJIĆ

KULTURNE POTREBE I KULTURNE VREDNOSTI

Pojava kulture je, u sociološkom smislu, potpuno identična sa konačnom diferencijacijom društva na klase. Ako se pre toga primitivna zajednica izjednačavala sa kulturom, sa ovom diferencijacijom kultura postaje nešto drugo — pojava u okviru društva, ali sa posebnim karakteristikama. Ona je, u stvari, najdoslednija posledica društvene podele rada. „Podjela rada postaje stvarna podjela tek od trenutka kad nastupi podjela materijalnog i duhovnog rada”.¹⁾ Od tog trenutka na jednoj strani su se, kako kaže Marks, našli materijalna delatnost, rad, proizvodnja, a na drugoj strani duhovna delatnost, uživanje i potrošnja.

Ovo istorijski trajno i duboko podvajanje duhovne i materijalne proizvodnje, uskraćivalo je u dosadašnjoj istoriji svaku mogućnost ponovnog uspostavljanja kulturne potrebe na širokoj osnovi koja bi odgovarala svekolikom bogatstvu dosadašnje duhovne proizvodnje.

Kulturna potreba je, slobodno se to može reći, u najširim razmerama ostala otuđena potreba. U svojoj antropološkoj osnovi prisutna kod svih ljudi, ona je ostala nerazvijena, a čak i onda kada se delimično razvila, nije mogla da se izrazi, niti postajala svesna težnja. To, drugim rečima, znači da nije dolazilo do punije korespondencije između svega onoga u čemu su se opredmetili ljudska energija i ljudski duh i odgovarajućih dispozicija, pretvorenih u različite sposobnosti kod živih, konkretnih ljudi. Po-

¹⁾ Karl Marx — Friedrich Engels, Rani radovi. — Zagreb, Naprijed, 1967, str. 376—377.

smatrajući taj odnos između duhovnih proizvoda, koji uvek imaju svoju simboličku formu, i određenih sposobnosti ljudi, možemo reći da jedan duhovni proizvod, jedan kulturni proizvod, nema svoju egzistenciju za čoveka ukoliko se ne potvrđuje i njegova odgovarajuća subjektivna sposobnost, a ta subjektivna sposobnost se upravo izgrađuje u korespondenciji sa datim duhovnim proizvodima. Nema muzikalnog smisla bez muzike, kao što nema ni književnog senzibiliteta bez književnih tvorevina niti likovnog osećanja bez likovnog predmeta. Stvaranje *ljudskih* čula, *celog* ljudskog senzorijskog aparata, bilo je posao celokupne dosadašnje istorije. Ona je taj posao, međutim, obavila krajnje diskriminator-ski. Na jednoj strani je stvorila osetljiva, istančana čula sposobna za svu širinu korespondencije sa kulturnim proizvodima, a na drugoj strani, najveći broj čula ostvarila u grubosti i neizdiferenciranosti. Čula obuzeta grubom praktičnom potrebom, kako kaže Marks, uvek su imala ograničen smisao, a takvih je čula, na žalost, bilo uvek više nego čula koja su mogla da se predaju prefinjenoj potrebi. „Zabrinut i siromašan čovek nema smisla za najlepšu predstavu, trgovac mineralima vidi samo trgovačku vrijednost, ali ne vidi ljepotu ni osobenu prirodu minerala, on nema mineraloškog smisla”.^{*)} Dakle, bilo je neophodno čovekovo opredmećivanje u duhovnoj, odnosno kulturnoj oblasti, kao i u drugim oblastima, da bi se stvorilo pravo *ljudsko* čulo; ali to nije bilo dovoljno za konstituisanje celovite i univerzalno raširene kulturne potrebe, jer je proces opredmećivanja bio uvek praćen procesom otuđivanja. U tom smislu se onda može reći da ni bezbrižan i bogat čovek ne mora uvek imati smisla za lepotu neke predstave, neke slike ili bilo kog drugog umetničkog dela. Takav čovek prema lepoti ovih duhovnih proizvoda može ostati puno ravnodušan, jer oni za njega ne postoje kao predmeti duhovnog opredmećivanja. Oni za njega postoje kao određeni predmeti samo ako su korisni ili ako pridonose njegovom ugledu, njegovom isticanju i prestižu.

Tako se, u stvari, kulturna potreba u svim dosadašnjim društvima javljala i javlja pod vrlo raznorodnim društvenim uslovima, a pre svega u prilično uskim društvenim okvirima. Nije stoga nimalo ni slučajno ni čudno što se o kulturnim potrebama tek u poslednje vreme, istina još uvek nedovoljno određeno, počinje govoriti. Postalo je ipak dovoljno jasno da kulturna potreba ne postoji kao nešto empirijski dato, kao nešto samo po sebi i što treba samo otkriti i aktivirati. Kulturna potreba, uvidelo se, znači

^{*)} Ibidem, str. 397—398.

pre svega uspostavljanje aktivnog odnosa između neke ljudske dispozicije i nekog predmeta duhovne odnosno kulturne proizvodnje, koji ima svoj specifičan način postojanja i fenomen je svoje vrste. Tek kada se ovaj odnos uspostavi, kulturna potreba prerasta u određen interes, ona traži svoje zadovoljenje i postaje autonomna snaga. U smislu dinamičke snage, kulturna potreba se onda izjednačava sa snažnim motivom izraženim u težnji prema određenoj kulturnoj vrednosti. Analogno potrebama druge vrste, otkrivena je takođe još jedna značajna karakteristika kulturne potrebe: samo poznavanje određenih stvari, u ovom slučaju proizvoda kulture, izaziva želju za njima, budi i aktivira interes, mobilise na aktivnost koja dovodi do zadovoljenja konkretne kulturne potrebe. To znači da ljudi mogu i da imaju latentnu kulturnu potrebu, u smislu mogućeg uspostavljanja određenog odnosa između neke dispozicije i konkretnog predmeta duhovne proizvodnje, ali da toga nisu dovoljno svesni, pa se onda ni ta kulturna potreba ne izražava kao svesna težnja, kao zahtev. Ovaj prelaz kulturne potrebe iz stanja opštosti u konkretan vid ispoljavanja nikada se ne dešava iznenada i skokovito. Kulturna potreba, pod određenim pogodnim uslovima, nastaje postupno kao sve aktivniji odnos neke dispozicije prema određenom kulturnom proizvodu. Ona prerasta iz neodređenog stanja, iz jedne mogućnosti, u taj aktivan odnos koji je formira i daje joj određenu fizionomiju, određen intenzitet i trajanje. Kulturna potreba na taj način postaje trajno konstituisan kulturni interes koji samo privremeno može da se izgubi. Postavši jakim interesom, kulturna potreba sve više razvija i sposobnost koja joj je u osnovi. Između sposobnosti i interesa, kaže jedan istaknuti socijalni psiholog, uvek postoji pozitivna korelacija. Ljudi sa jakim estetskim interesom, na primer, mnogo brže reaguju na reči koje su u vezi sa tim interesom nego na neke druge reči. „Kako neki interes raste on tako postaje trajan tenzionalni uslov koji vodi saobraznom ponašanju, a takođe dela kao neki agens u odabiranju i upućivanju bilo čega što je u vezi sa tim interesom”.³⁾ Prema tome, kao jedna od važnih karakteristika kulturne potrebe, konkretizovane u kulturni interes, može da se smatra ovaj relativno trajan tenzionalni uslov i odgovarajuće ponašanje koje dovodi do zadovoljenja. Trajan tenzionalni uslov treba shvatiti tako da nije dovoljno da potreba bude samo jednom zadovoljena. Dejstvo jednom stvorenog interesa produžava se kroz ceo onaj životni period u kome jedinka ostaje u svim domenima aktivna. Čak i kada, zbog izuzetno nepovoljnih uslova, interes

³⁾ Gordon Olport Sklop i razvoj ličnosti. — Beograd, „Kultura”, 1969, str. 307—308.

ne može da se zadovolji, on će ostati pritajen i javiti se čim se obnove uslovi za njegovo zadovoljenje. To isto tako znači da će, uvek kada postoje uslovi da se neki interes zadovolji, postojati i odgovarajuće ponašanje koje će to zadovoljenje učiniti mogućim. Ukoliko je intenzitet interesa veći, utoliko će jedinka više nastojati da stvori uslove u kojima će njegovo zadovoljenje biti moguće, odnosno utoliko će više biti spremna da savlada prepreke koje stoje na putu ka tom zadovoljenju. Ukoliko je interes minimalan, to jest, na onoj varljivoj granici između opšte potrebe i jasne svesti o njoj, onda će izostati i ponašanje koje koristi već postojeće mogućnosti.

Postalo je, dakle, očigledno da su kulturne potrebe svojstvene čoveku bilo u smislu dispozicije koju treba razviti bilo u vidu već razvijene dispozicije ali koja nema prilike da se potvrdi i uspostavi aktivan odnos sa odgovarajućim predmetom kulturne proizvodnje. Postalo je isto tako izvesno da kulturne potrebe treba posmatrati u odnosu na druge potrebe, bez obzira kako ćemo te druge potrebe nazvati — primarnim potrebama ili nekako drugačije. Međutim, stvarna hijerarhija nije data jednom zauvek, ona nije nepromenljiva. Ova hijerarhija je određena društvenim uslovima i postojećim sistemom vrednosti. Kulturne potrebe, kada su zadovoljene sve druge potrebe, postaju dominantne potrebe samo pod određenim društvenim uslovima. Naime, kulturne potrebe moraju postati i društvene kulturne vrednosti, jer im ova vrednosna osnova obezbeđuje status poželjnosti i privlačnosti. Ono što važi za vrednosti uopšte, važi sa posebnom snagom za kulturne vrednosti. Hijerarhija potreba koje postoje počiva na izvedenom sistemu vrednosti. Priznanje vrednosti znači, u stvari, priznanje da predmeti, stanja ili ljudi za kojima imamo potrebu nisu neutralni, lišeni određenog značaja i smisla za nas. Potrebe i vrednosti su u tom smislu neodvojivi jedno od drugog. Kad kažemo potreba, onda obično mislimo i na neku vrednost, jer mi imamo potrebu za izvesnim predmetima, stanjima ili osobama a nemamo potrebu za drugima. Prema tome, kad u zadovoljavanju svojih potreba i u svojim težnjama kao subjektivnom izrazu potreba ne bismo bili orijentisani vrednostima, nama bi bilo sasvim svejedno koje ćemo svoje potrebe i na koji način zadovoljavati. Dovoljno bi bilo da nisu ugrožene naše fiziološke potrebe da bismo bili zadovoljni, a znamo da to nije slučaj. Pojavljivanje novih potreba, kada su primarne potrebe zadovoljene, hijerarhija koja se uspostavlja među potrebama, naša težnja da zadovoljimo jedne potrebe i zanemarivanje drugih potreba, govore o nečem što nije svoj-

stveno samim predmetima, stanjima ili ljudima po sebi. To nas navodi na zaključak da je odnos između potreba i vrednosti jedna bitno uzajamno relaciona kategorija i to relaciona kategorija koja ima svoju društvenu osnovu, jer je postojanje zajedničkih vrednosti upravo karakteristično za ispoljavanje pojedinih potreba i težnji. Određene ustaljene i prihvaćene vrednosti orijentišu naše potrebe, određujući naime šta će u datim okvirima i društvenim uslovima biti naše potrebe. Međutim, određene potrebe, kad imaju veliki intenzitet, kada su postale ustaljene i kada su stekle široku društvenu osnovu, postaju vrednosti koje će dalje izazivati slične potrebe i težnje da one budu zadovoljene. Neka mogućna potreba ili cela skala potreba postaju vrednost, izrastaju u potrebu u punom smislu reči, u nešto bez čega se ne može, nešto što se svakako, želi, nešto čemu se snažno teži kada ta potreba ili čitava vrsta potreba steknu određeno značenje, određeni smisao za održavanje i razvitak bilo pojedinca bilo čitavih društvenih grupa.

U svakom slučaju, kulturne potrebe se jasno očitavaju na horizontu naše civilizacije, ali one mogu i ne postati dominantne kulturne vrednosti ukoliko im društveni uslovi to ne omoguću. Tako je, između ostalog, postalo jasno da stalno treba stvarati uslove da se kulturne potrebe jave i ispolje. Visok životni standard i izrazite kulturne potrebe ne javljaju se uvek istovremeno. Ljudi, istina, postaju sve više svesni i svojih potreba na kulturnom planu, ali da bi se te potrebe realizovale, nužna je — kako smatraju mnogi eksperti — određena kulturna akcija. Ta akcija je naročito nužna u civilizacijama kojima dominira tehnologija. Ona je, u stvari, nužna u svakom društvu u kome postoje neki drugi sistemi vrednosti koji teže da se osamostale i postanu dominantni, afirmišući druge kategorije potreba. U tom smislu i osnovni cilj adekvatne kulturne politike mora biti u tome da se „zadovolje izvesne kulturne potrebe preko optimalnog korišćenja svih fizičkih i ljudskih potencijala kojima u određenom trenutku raspolaže data zajednica”.⁴⁾ U tom istom dokumentu se veoma naglašava neformalno umetničko obrazovanje: ono, po mišljenju stručnjaka, doprinosi tome da se odneguje kulturna potreba i stvori široka publika koja je sposobna da prihvati umetnička dela. Međutim, sistematska i trajna akcija potrebna za ostvarivanje ovog cilja, mora da seže još dublje.

Pjer Burdije, jedan od najistaknutijih francuskih sociologa kulture, smatra da se kulturna potre-

⁴⁾ UNESCO: Okrugli sto o kulturnoj politici, 1967. Posebna sveska Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka: „Kulturna politika”, Beograd 1969, str. 5.

ba stvara i neguje u porodici i školi. Kultura kao određen simbolički sistem zahteva da se poznaju njeni osnovni elementi. Neodrživa je, smatra Burdije, teza takozvane harizmatičke ideologije, po kojoj je za autentičan doživljaj nekog umetničkog dela dovoljna samo intuicija, jedno neposredno poimanje, uživanje. Takvom tezom se samo zanemaruju i prikrivaju stvarni društveni i kulturni uslovi koji omogućavaju doživljaj, jer se sposobnost koja je dugim i prisnim kontaktima sa delima kulture dovedena do savršenstva proglašava isključivo prirodnom darom. Nasuprot tome, u savremenoj sociologiji kulture preovlađuje teza da je za adekvatno poimanje, za stvarno razumevanje dela kulture nužno ovladavanje odgovarajućim ključem pomoću koga se vrši dešifrovanje datog sistema značenja. U objektivnom smislu, naglašava Burdije, kultura je upravo izvestan sistem značenja a određeni ključ je samo uslov inteligibilnosti tog sistema. U subjektivnom smislu, kultura je usvojen sistem značenja, koji je postao stalna i opšta dispozicija za pronicanje u suštinu kulturnih objekata.

Čovek, naime, mora imati određen ključ razumevanja, da bi mogao da prodre u taj poseban svet koji obično nazivamo kulturom. Stoga nije dovoljno samo ponuditi kulturne proizvode. Ukoliko nisu dati i stvarni uslovi za njihovo korišćenje, za istinsko učešće u njima, što uključuje i poznavanje njihove prirode i strukture, ne možemo računati na stvarno konstituisanje kulturne potrebe, odnosno njeno pretvaranje u aktivan interes. Kad se to ima u vidu, postaje jasno kakve se sve razlike na toj osnovi otkrivaju kod pripadnika nekog društva. Najbolje društvene privilegije se ispoljavaju na ovom kulturnom planu, jer barijere stvorene u oblasti kulture ne mogu da se sruše jednostavnim prelazanjem iz jedne klase u drugu, iz jednog društvenog sloja u drugi. Privilegija jednih se sastoji u dubokoj prisnosti, srođenosti sa delima jedne kulture, sa umetničkim delima jednog vremena, prisnosti koja se ne stiče samo kroz školu, već neprekidnim i redovnim upoznavanjem sa njima od ranog detinjstva. Neprivilegovanost drugih je u njihovoj nemogućnosti da stvore tu prisnost, da prodru u unutrašnji smisao dela, da shvate sva njihova značenja, da prisno učestvuju u njima. Ta prisnost se, dakle, ne postiže tako lako, ona nije nešto spoljašnje, nešto što se jednostavno uči kao što se uče činjenice, upoznaju neki podaci. Ta prisnost podrazumeva jedan odnos prema kulturi i jedan odnos sa kulturom. U takvom odnosu sa kulturom nalaze se oni društveni slojevi kod kojih postoji kumulativna moć kulturne potrebe, što znači da se ona stvarala kroz nekoliko gene-

racija, društvenim nasleđem, postavlja sastavni deo ličnosti pripadnika datog društvenog sloja. U tom smislu onda dešifrovanje pojedinih kulturnih poruka, razumevanje onog unutrašnjeg smisla koji je specifičan za dela određene kulture, postaje jednostavno, jer je ključ za to razumevanje usvojen, u sebi ga nosi svaki pojedinac koji pripada datom društvenom sloju.

Prema tome, kada govorimo o uslovima za nastanak, održavanje i razvijanje kulturnih potreba, moramo imati u vidu njihovu slojevitost. Kulturna potreba se ne može svesti samo na jednu dimenziju, samo na jednu karakteristiku, ma koliko ona bila značajna. Pre svega, ne možemo očekivati pojavljivanje kulturne potrebe ukoliko ne postoji ono što je izaziva, ono što je podržava i daje joj smisao postojanja. Nema kulturne potrebe bez odgovarajuće duhovne proizvodnje, da upotrebimo taj klasičan izraz. Naime, kulturna potreba se, na jednoj antropološkoj osnovi koja je njena pretpostavka, ostvaruje tek u spoju sa određenim kulturnim sadržajem i određenom kulturnom formom. Razumevanje umetnosti samo je delimično urođeno. Estetičko iskustvo je uvek dvostruko uslovljeno: spontanom i specijalizovanom percepcijom, a ova druga percepcija se uvek ostvaruje kroz dodir sa konkretnim umetničkim formama.

S druge strane, kulturna potreba podrazumeva onaj unutrašnji uslov, u stvari motivaciju koja će se izraziti kao određeni interes prema nekom vidu duhovne proizvodnje, prema jednom delu kulturnog univerzuma. Ova motivacija se takođe izgrađuje, ona se stvara kroz jasno usmereno kulturno iskustvo. Ukoliko je od početka formiranja ličnosti postojalo stalno i intenzivno ulaženje u svet kulture, utoliko će i motivacija biti jača i stabilnija, jer motivisanost znači i afirmaciju sopstvenih sposobnosti u tom prepoznavanju smisla i značaja kulturnih sadržaja i formi.

U čisto kulturološkom smislu, kulturna potreba podrazumeva relativno razvijenu sposobnost za simboličku transkripciju, za razumevanje onoga što kulturni sadržaj kao simbolički oblik znači. Bez te sposobnosti, odnos sa delima duhovne proizvodnje ostaje samo spoljašnji. A ukoliko izostane ova sposobnost, često biva blokirana i motivaciona komponenta kulturne potrebe. Psihološki je razumljivo da ljudi izbegavaju nepoznate i nerazumljive stvari.

U sociološkom smislu, možemo otkriti bar dve osnovne komponente za stvarnu afirmaciju kulturne potrebe, pod pretpostavkom da su ostvareni prethodno navedeni uslovi. Prvo, ljudi mo-

raju imati dovoljno stvarnog slobodnog vremena, da bi mogli jedan deo tog vremena da posvete komunikaciji sa kulturnim sadržajima. Drugo, ukoliko su ostvareni svi ti uslovi, komunikacija sa određenim kulturnim dobrima najčešće zahteva i novčani izdatak. U tom smislu, kulturna potreba uključuje i neophodni minimum ekonomske mogućnosti za svoju realizaciju. Kažemo neophodni minimum, jer ukoliko je jača motivisanost i ukoliko je veće poznavanje kulturnih sadržaja i oblika, utoliko se smanjuje i negativno dejstvo ovog faktora. Međutim, postoji jedna granica ispod koje se ne može očekivati opredeljenje za zadovoljavanje kulturnih potreba, ukoliko njima bivaju ugrožene druge egzistencijalne potrebe.

Kulturna potreba znači ne nastaje u nekom ne-definisanim sociološkom prostoru niti u nekom neodređenom psihološkom domenu. Ona se uvek realizuje u određenom kontekstu. Kulturna potreba nije ni samo želja, ni samo čista sposobnost, ni jednostavna ekonomska mogućnost, niti bezbrižno slobodno vreme u kome nije izvršen određen izbor. Ona se realizuje u jednom socijalno-psihološkom okviru, u jednom socijalno-demografskom i ekološkom okviru, i najzad, u jednom kulturno institucionalnom okviru.

Koje su to međutim kulturne potrebe, jer o jednoj jedinstvenoj kulturnoj potrebi ne možemo ipak govoriti?

Neophodna je čvršće zasnovana klasifikacija kulturnih potreba. One moraju da se izdvoje po svojim specifičnostima, manje ili više trajnim, jer odgovaraju nekim unutrašnjim uslovima kulture. U tom smislu možemo smatrati da kulturne potrebe imaju dvostruki karakter: one potiču iz specifičnih aktivnosti ljudske svesti koja je u svojoj celovitosti afektivno-intelektualno-voljna, ali su one u isto vreme u nužnom odnosu i sa odgovarajućim simbolizovanim sadržajima. Prema tome, kada govorimo o kulturi i kulturnim potrebama, uvek treba imati u vidu da je kultura i sistem afektivnih i intelektualnih stavova, ali da se u svom naindividualnom aspektu, kao područje opredmećenosti ljudskog duha, javlja i kao određen sistem simbola i predstava. Tako se kulturna pojava, koja je složena celina, konstituše kroz stalnu interakciju ova dva plana. Intelektualni stavovi ljudi i njihove afektivne reakcije se uobličavaju kroz ukupnu društvenu praksu, uključujući i jezičku praksu i praksu simboličke transformacije uopšte, ali ova simbolička osnova, jednom stvorena, utiče sa svoje strane i na intelektualno-afektivnu komponentu ljudske svesti.

U tom smislu bi onda mogle da se formulišu tri fundamentalne kulturne potrebe: potreba za jezičkim izražavanjem, saznajna potreba i estetička potreba.

Jezik ostaje, kako kaže Ernst Kasirer, sveobuhvatni medijum svih oblika kulture. On nije samo pasivni instrument, samo sredstvo sporazumevanja. Moć služenja jezikom je isto toliko značajna kao i ostale čovekove moći. Kroz proizvodnu praksu čovek savlađuje prirodu, ali je on, na svojevrstan način, savlađuje i kroz jezičku praksu, jer se tek kroz jezičke kategorije predmetni svet jasno uobličava. „Jezik je najneuhvatljiviji i najvredniji dio kulturnog nasleđa, ne samo kao sintaksa nego i zato što daje jedan sistem mentalnih stavova koji se mogu prenositi i koji su saglasni sa vrijednostima što dominiraju u svakom iskustvu”.⁹⁾ Međutim, ograničen prostorno i profesionalno, dakle društveno, čovek je ograničen i u svojoj jezičkoj praksi, i na taj način bitno osiromašen u svom potpunom ispoljavanju.

Pojam saznanja i saznajna potreba izražavaju nešto više nego pojmovi znanja i potrebe za određenim znanjem. Saznanje nije svodljivo ni na poznavanje činjenica, samo na znanje, kao što nije svodljivo ni samo na čistu nauku. Ono je stvaralački, razvojni aspekt znanja, kako kaže jedañ naš sociolog. Saznanje je stalno približavanje istini i o prirodi i o društvu. Ono uključuje i težnju ka što većoj potpunosti, što većoj sveobuhvatnosti. Ono je do sada bilo ograničeno i parcijalizovano u onoj meri u kojoj je i čovekov odnos prema prirodi u društvu bio ograničen i parcijalizovan. Prema tome, i saznajna potreba izražava težnju za oslobođenjem saznanja od društveno-istorijskih ograničenja, težnju ka što većoj potpunosti i istinitosti. Povoljni društveni uslovi za razvoj saznajne potrebe podrazumevaju, s jedne strane, vrednosti koje podstiču stvaralački odnos prema društvenoj i prirodnoj stvarnosti, a s druge strane, društvenu delatnost koja više neće biti otuđena, koja se neće pretvarati samo u sredstvo za održavanje gole egzistencije.

Estetičku potrebu treba shvatiti kao potrebu za posebnim estetičkim doživljajem koji nastaje samo pri susretu sa umetničkim delom, samo aktiviranjem jednog emocionalnog i intelektualnog kompleksa u dodiru sa estetičkim predmetom koji u sebi sjedinjuje jedno izvorno emocionalno i intelektualno stanje svoga tvorca, sa određenim načinom saopštavanja, određenim

⁹⁾ Pjer Burdije, Škola kao zaštitnik nejednakosti, „Gledišta”, br. 2/1967, str. 274.

stilom i jezikom. U čistom vidu, ona se možda i najređe nalazi. Tako shvaćena, estetička potreba podrazumeva oslobođenje od nekih van-estetičkih funkcija umetnosti, kao što su ritualna funkcija ili funkcija prestiža. Ona je ostala na nivou neostvarene mogućnosti kod pripadnika celih društvenih klasa koje su manje ili više bile isključene iz estetičke komunikacije jednog vremena ili jednog društva. Publika, koja uvek predstavlja manju ili veću skupinu ljudi koja učestvuje u estetičkoj komunikaciji, bila je do sada prilično ograničena. Osnovno je da estetička komunikacija postane univerzalna u tom smislu da svi imaju jednaku šansu za uključivanje u tu komunikaciju, a ta jednaka šansa podrazumeva i prethodno stečenu i formiranu sposobnost razumevanja i tumačenja umetničkih dela, kao i društvenu mogućnost da se dođe u dodir sa umetničkim delima.

Ostaje na kraju još pitanje u kakvom odnosu ovako shvaćene kulturne potrebe stoje sa ostalim ljudskim potrebama i kakve su stvarne šanse za njihovo ispoljavanje i afirmisanje u društvu koje još uvek počiva na određenoj društvenoj podeli rada, pre svega na podeli na umni i fizički rad?

Kulturne potrebe, pre svega, moraju da budu komplementarne s ostalim ljudskim potrebama, one treba da rezultiraju iz bogatstva čovekovih potreba uopšte, iz totaliteta čovekovog ispoljavanja života, naime iz afirmacije svih njegovih sposobnosti. Prave kulturne potrebe, u svim svojim dimenzijama, mogu potpuno da se razviju samo u okviru jednog humanističkog životnog okvira, okvira koji uspostavlja i priznaje ravnopravnost svih ljudskih potreba. Kulturne potrebe su bitan, sastavni deo tog okvira, ali one mogu da se razvijaju samo u ravnoteži sa drugim potrebama. Humanistička civilizacija ne sme da zanemari zadovoljavanje široke skale ljudskih potreba, a među njima istaknuto mesto treba da pripada i kulturnim potrebama. Odsustvo jednih ili drugih potreba osiromašuje taj ljudski životni okvir.

Kakva je, međutim, mogućnost za uspostavljanje takvog okvira u društvu koje poznaje mnoge diferencijacije, pre svega diferencijacije u pogledu potpunosti tog životnog okvira? Uravnoteženje svih potreba u okviru jednog humanističkog okvira zahteva drugačiji odnos čoveka prema svetu od dosadašnjeg, zahteva radikalnu promenu u samoj njegovoj životnoj delatnosti. Za ovu promenu nije dovoljno da rad izgubi svoju fizičku težinu. Problem je u tome kako da čovek svoju životnu delatnost organizuje tako da ona bude u skladu sa ljudskom prirodom,

sa potencijalnim sposobnostima čoveka. Rešenje je, očigledno, u izmenjenom obliku učestvovanja u svim oblastima ljudskog ispoljavanja: kako u radu tako i u slobodnom vremenu, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, kako u društvenom tako i u ličnom životu. U svim tim oblastima, pod uslovima otuđenosti, čovek je bio potisnut kao subjekt. On je mnogo više bio objekt društvenih procesa nego što je bio subjekt koji je razvijao i koristio svoje sposobnosti. Pravi problem je, prema tome, kako čoveku vratiti ono što mu pripada, naime, njegovo dostojanstvo subjekta koji koristi sve svoje ljudske sposobnosti, koji se potvrđuje u tim svojim sposobnostima i koji učestvuje u ljudskom svetu na aktivan način. To učestvovanje mora obuhvatiti sve oblasti ljudskog života, a pre svega oblast rada. To je ono, uostalom, što je kompatibilno sa našom idejom samoupravljanja. Ukoliko postaje sve više samosvesno biće, ukoliko sve više zaista postaje subjekt koji je svestan svojih moći i svojih sposobnosti u oblasti rada, čovek mora da postane samosvestan i u sferi slobodnog vremena, u ličnom životu, u izboru okvira svoje egzistencije. On na taj način nužno postaje svestan svog bogatstva ljudskih potreba, među njima i kulturnih potreba, nastojeći da ih zadovolji. Prema umetničkim proizvodima čovek počinje da se odnosi kao prema predmetima ljudskog stvaralaštva. Ovi predmeti zahtevaju poseban tip učestvovanja, aktiviranje emocionalnih kapaciteta i intelektualnih sposobnosti, ali se ne nalazi iznad čoveka kao nešto nedostupno, tuđe i neshvatljivo. U stvari, učestvovanje u kulturi se afirmiše kao aktivna jezička, sazajna i estetička komunikacija, koja pretpostavlja obnavljanje jedinstva između društva i kulture.

DERNIERE RÉSISTANCE DES INSURGÉS, RUE DU FOUR-SAINT-GERMAIN.

III DEO

ELEMENTI DRUŠTVENE MORFOLOGIJE BEOGRADA

Uvodne napomene

1. Istraživanje koje se odnosi na proučavanje jednog relativno samostalnog dela društvene delatnosti, — iako vodi računa o karakteristikama strukture i otkrivanju određenog reda u toj delatnosti, ipak ne sme da zapostavi poučavanje konkretne globalne zajednice u kojoj se ta delatnost odvija. Upravo zbog toga, svako sociološko proučavanje kulture koje nastoji da objasni usled čega se u određenim uslovima javlja neka kulturna tvorevina ili celovita kultura sa određenim sadržajem, institucijama i stilom¹⁾, mora da u središte svojih interesovanja stavi i elemente morfološko-ekološke strukture stanovništva grada u kojoj ta kultura nastaje. Pristup u ovom radu se zasniva na društvenoj morfologiji koja proučava materijalnu strukturu skupina, gustinu i rasprostranjenost stanovništva i njegov značaj za fizionomiju grada²⁾.

2. U fizionomiji grada istovremeno se prelamaju osobene karakteristike jedne urbane sredine, sa tradicijom koja je sastavni deo njenog nastajanja, s jedne strane, i sve karakteristike globalne društvene zajednice, s druge strane. Privredni rast globalne zajednice najvećim delom nastaje u gradu. Jačanje gradskih centara u ekonomskom smislu izaziva veliki priliv stanovništva iz drugih područja, naročito sa sela. Seosko stanovništvo napuštanjem zemlje ne napušta automatski svoje navike, tradicionalni način života, ono, dakle, što je steklo u ruralnoj sredini. To, naravno, ima velikog uticaja na fizionomiju grada,

¹⁾ V. Milić, *Sociološki metod*, Nolit, Beograd, 1965, str. 250.

²⁾ A. Kivilije, *Uvod u sociologiju*, V. Masleša, Sarajevo 1959, str. 58—59.

čije stanovništvo ima relativno izgrađen „kulturni imperativ“ ponašanja. Ovaj nagli priliv stanovništva, pored toga što rađa brojne socijalne probleme, dovodi do pojave „poseljačenja gradova“³⁾, koja se najviše ogleda u nastajanju već sasvim vidljivog stila kulturnog života.

3. Kulturni život ličnosti, izgrađen obrazac kulturnog ponašanja, u najvećoj meri zavisi od razvijenosti kulturnih potreba u motivacionom i vrednosnom sistemu same strukture ličnosti. Društveno-kulturni okvir — preko porodice obrazovnih institucija i šireg kulturnog miljea — deluje na stvaranje kulturnih potreba. Otuda, mesto rane socijalizacije, školovanje i način života imaju dominantnu funkciju u ranom periodu života i izgrađivanja vrednosnih sistema same ličnosti. Sigurno je da kasnije, u daljem razvitku ličnosti, značajnu funkciju razvijanja kulturnih potreba imaju radne i profesionalne grupe kojima ona pripada.⁴⁾

Veliki broj novih stanovnika Beograda pripada kategoriji polupismenih, nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika. Ova pojava ima uzroke u nedovoljno razvijenoj mreži svih obrazovnih institucija i u nepostojanju osnovnih elemenata demokratizacije obrazovanja u nekim područjima zemlje.

4. Društveno-ekonomski razvoj i celokupna situacija u zemlji uslovlili su značajnu društvenu raslojenost, kako ekonomsku tako i kulturnu, sa vidljivom pojavom siromašnih slojeva.⁵⁾ Ne treba zaboraviti da se u tom slučaju javlja, kao vrlo značajan, ekonomski faktor, koji određuje latentne okvire i stvaranja i realizovanja kulturnih potreba ličnosti. Ekonomska moć porodice javlja se i kao činilac i sudeonik u vaspitno-obrazovnom procesu, jer se autentične kulturne potrebe u prvom redu stvaraju upavo u porodici. Ekonomska moć ima uticaja i na stvaranje specifične hijerarhije vrednosti u samom ponašanju ličnosti u kojoj vrednosti aktivnog kulturnog života bivaju potisnute.

5. Ekonomsko jačanje grada dovodi i do nastajanja njegovih novih funkcija, da bi se zadovoljile stalno rastuće potrebe koje donosi povećan priliv stanovništva.

Kulturna funkcija ogleda se u rastu i povećanom broju institucija koje se bave ovom delatnošću. Međutim, povećan broj institucija i fizički rast grada nije praćen i ravnomernim razmeš-

³⁾ C. Kostić, *Sociologija sela*, Naučna knjiga, Beograd, 1969.

⁴⁾ Z. Pešić-Golubović, *Problemi savremene teorije ličnosti*, Kultura, Beograd 1966, str. 311—327.

⁵⁾ V. Jakovljević, *Socijalni problemi i društvena zajednica*, Sociologija, 1968, br. 3, str. 14.

tajem institucija za kulturu, te se one uglavnom nalaze u centru uže gradske zone. Fizičko širenje grada zahteva i relativno odgovarajuću teritorijalnu raspoređenost institucija za kulturu. U slučaju da to ne može da se postigne, čine se veći naponi na organizovanju gradskog saobraćaja, tako da bi kretanje u samom gradu i na čitavom gradskom području bilo lakše.⁶⁾ Podaci govore da je saobraćaj u Beogradu najbolji u okviru prve gradske zone, gradskog jezgra, da je slabiji u drugoj gradskoj zoni, a jedva zadovoljavajući na periferiji gradske zone i prigradskim područjima. Ove činjenice svakako ne govore da bi institucije za kulturu trebalo po svaku cenu teritorijalno drugačije rasporediti, već ukazuju na elementarnu dostupnost, odnosno nedostupnost tih institucija pojedinim naseljima. Neki podaci iz analize pokazuju da su institucije za kulturu i teritorijalno najudaljenije od radničkih i novih stambenih naselja.

6. Proklamovano načelo o pravu na autentičnu kulturu, koje je osnova „socijalnog bića” našeg globalnog društva, teško da može da se ostvari i u okviru jedne lokalne zajednice kao što je Beograd.⁷⁾

Društveni problemi koji se javljaju u sudaru normativnog načela i teškoće za njegovu praktičnu realizaciju ne treba da budu prepreka za traženje stalnih, optimalnih mogućnosti da se oni reše.

Društvene teškoće koje su najizrazitije u ovoj oblasti, podelili smo u dve grupe *diskriminacionih faktora koji utiču na kulturni život svih članova zajednice*:

- u prvu grupu spadaju društveno-ekološki prostor grada i veza sa institucijama za kulturu;
- u drugu, neki elementi morfološke strukture stanovništva (obrazovne karakteristike i osobine materijalnog položaja i raslojenosti stanovništva u Beogradu).

Društveno-ekološki okvir Beograda

TERITORIJA I STANOVNIŠTVO

Beograd, glavni grad, privredni i kulturni centar, dolazi u grupu najbrže rastućih gradova, i po teritoriji koju zauzima i po broju stanovnika. Po tempu svoga rasta Beograd zauzima jedno od prvih mesta u Evropi. U čitavoj našoj zemlji,

⁶⁾ J. Quinn, *Urban Sociology*, American Book Company, New York, 1955.

⁷⁾ S. Majstorović, *Pravo na kulturu*, Kultura, 1969, 5—6, str. 76—78.

za poslednjih 40 godina ukupno gradsko stanovništvo se udvostručilo, a Beograd se povećao za više od pet puta, tj. jednu petinu ukupnog povećanja gradskog stanovništva Jugoslavije odlazilo je na Beograd.⁸⁾

Po svojoj veličini i funkcijama Beograd se već sada približava metropolisu. Prostire se na 2.500 km² i u njemu je 1968. godine bilo 123 samostalna naselja. Administrativno područje grada, koje je sastavljeno od 9 opština gradskog tipa i 4 opštine seoskog, pokazuje karakteristike razvijene i razučene aglomeracije. U gradu se mogu jasno uočiti razlike u zonama. Prva zona obuhvata užu teritoriju grada, sa kulturnim, administrativnim i trgovačkim centrom. U ovom krugu nalazi se i bolnički rejon. Druga zona, koja se ne razvija koncentrično oko samog gradskog centra, obuhvata stambena naselja i industrijsko-proizvodne kapacitete. Ni ova druga zona nije sasvim čista. U nju su, u pojedinim delovima, uključena ranija seoska naselja koja i sad egzistiraju manje-više samostalno (Mirijevo, Mali Mokri-lug). Samostalna seoska naselja ujedno predstavljaju organsku vezu sa trećom zonom grada, prigradskim, uglavnom seoskim opštinama: Grocka, Obrenovac, Barajevo i Sopot. Druga i treća zona, pored zajedničkih karakteristika (veza sa gradom, udaljenost od centra), u zavisnosti od strane gde se nalaze i funkcije koje imaju pokazuju neke specifičnosti.

Severna, vojvođanska strana ima znatno manje naselja (22) od južno-šumadijske strane, koja ima 102 naselja. Ova su po kriterijima izdiferencirana. U 7 naselja gradskog tipa na južnoj strani živelo je 1961. godine 47.878 stanovnika; u 16 mešovitih naselja iste godine 44.882 stanovnika; a u ostalim naseljima seoskog tipa 109.147 stanovnika.

⁸⁾ Izvori podataka se nalaze u studijama:

1. — *Tendencije u dosadašnjem demografskom razvitku Beograda i perspektive za buduću period.* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu, Beograd, IDN, april 1969.

2. — *Sociološke vrednosti urbanističkih arhitektonskih i građevinskih rešenja novih stambenih naselja u Beogradu.* Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja (korišćeno u rukopisu).

3. — *Bespravna stambena izgradnja*, izdao Urbanistički zavod grada Beograda.

4. — *Radna verzija globalne projekcije razvojnih mogućnosti Beograda u periodu 1971—1975.* Gradski zavod za društveno planiranje, mart 1970.

(U daljem tekstu će se navoditi samo redni broj studije koja je data u napomeni 8 i strana studije.)

Tabela 1

Gustina naseljenosti po opštinama u periodu 1948—1966.

	Broj stanovnika na 1 km ²			
	1948.	1953.	1961.	1966.
Barajevo	82	85	85	77
Čukarica	231	246	423	532
Grocka	100	106	114	115
Novi Beograd	224	277	813	1.593
Obrenovac	100	108	118	119
Palilula	105	132	119	262
Savski venac	4.158	5.028	5.690	6.054
Sopot	84	86	85	81
Stari grad	9.668	11.619	13.788	13.900
Voždovac	349	411	573	715
Vračar	20.719	25.049	29.474	31.000
Zemun	132	153	219	297
Zvezdara	180	215	287	343

Izvor: studija 1, str. 41.

Tabela 1 pokazuje da uži gradski centar (gradsko jezgro) ima najveću gustinu naseljenosti. Pored već nabrojanih funkcija gradskog jezgra, tabela o gustini naseljenosti pokazuje još jednu njenu, izrazito stambenu funkciju. Razuđenost, ne samo funkcionalna nego i stambena, zahteva veće napore za stalnim održavanjem komunikacija te i očuvanjem integriteta grada u celini.

Jačanje industrije i razvijanje svih funkcija grada imalo je uticaja na povećan priliv stanovništva iz čitave zemlje. Na osnovu popisa iz 1961. godine utvrđeno je da je samo 33,5% ukupnog stanovništva autohtono (zavičajno). Unutar aktivnog stanovništva zavičajno je samo 20,4%, a 75% stanovništva zaposlenog u Beogradu došlo je iz uže Srbije, Vojvodine i drugih republika. Iako je od 1945. godine Beograd stalno imao veću stopu mehaničkog nego prirodnog priraštaja, ipak se i u mehaničkom rastu mogu zapaziti ključne godine opadanja: nakon 1950, 1957 i 1964. godine. Prosečni godišnji porast u periodu 1961—1964. godine iznosio je 25.000 stanovnika godišnje. U periodu posle 1948. godine zapaža se nagli porast nekih seoskih mešovitih naselja na administrativnom području grada: Mali Mokri-lug, Krnjača, Žarkovo, Jajinci, Kumodraž i Zeleznik.

Tabela 2

Ukupan broj stanovnika u Beogradu od
1948—1966.

Godina	Grad. područje	Prigrad. naselja	Ostala naselja	Administra- tivno područje
1948.	310.106	20.908	168.156	559.170
1953.	443.991	25.914	183.193	653.098
1961.	598.346	45.675	209.494	853.519
1966.	735.984	68.205	221.411	1,025.600

Izvor: Studija 1, strana 31.

Tabela 2 pokazuje da je zabeležen porast stanovništva u svim tipovima naselja. Ipak najintenzivniji rast je imao sam grad, gradsko jezgro. U ukupnom porastu stanovništva na administrativnom području od 1948. do 1966. godine gradsko područje je učestvovalo sa 78,4%; prigradska naselja sa 10,2%; a ostala naselja sa 11,4%.

TIPOVI NASELJA

Iako grad predstavlja funkcionalnu celinu, u njemu se mogu zapaziti nekoliko tipova naselja i unutar samog gradskog centra na čitavom administrativnom području grada. Dominiraju dva osnovna tipa naselja: gradski urbanizovani prostor i tradicionalno seosko naselje. Jasno je da se oni i prostorno mogu identifikovati. Ipak, i u jednom i u drugom tipu naselja postoje različiti uslovi stanovanja, što dovodi do pojave različitih prelaznih tipova naselja. Mi smo ih klasifikovali u nekoliko kategorija:*)

1. Gradski urbanizovani tip stanovanja

a) samostalno uređena nova naselja,

b) periferija uže gradske zone u kojoj se pojavljuje stara periferija i nova, „divlja” periferija ili bespravno podignuta naselja.

*) Ova podela je uslovno data. Na prvi pogled ona protivreči ideji posmatranja grada kao celine. U stvari, ona ima samo analitičko-opisni karakter i upravo naglašava funkcionalnu celinu grada.

2. Tradicionalni seoski tip stanovanja.

Do najvećih promena u samom užem gradskom području dolazi izgradnjom novih urbanističkih, relativno celovitih naselja. Najveće takvo naselje je Novi Beograd, koji je izrastao u gotovo samostalni grad. Uži gradski centar okružuju nova naselja na periferiji gradskih opština: Čukarica (Kijevo, Kanarevo brdo, Banovo brdo, Julino brdo), Palilula (Nova Karaburma), Zvezdara i Voždovac (Konjarnik, Sumice, Braća Jerković), Zemun (Marija Bursać).

Ako se uporede podaci o teritorijalnom rasporedu stambenih površina sa osnovnim strukturalnim karakteristikama stanovnika tih naselja i njihovim životnim standardom, otkrivaju se elementi socijalne stratifikacije i naselja i stanovnika čitavog grada. Pojedini socijalni stratumi, u najvećem broju slučajeva — bar što se graničnih naselja tiče — pokazuju se kao relativno homogena polja u strukturi grada, koja imaju specifično ponašanje u društvenom životu uopšte, a u kulturnom životu posebno. Takvi homogeni stratumi otkrivaju se u naseljima novog tipa, u divljim naseljima, i nehygijskim naseljima u samom gradu ili u tradicionalnim prigradskim naseljima seoskog tipa.¹⁰⁾

a) Osnovne karakteristike naselja novog tipa

Favorizovani materijalni kvalitet ovih naselja pokazuje neke osobene socijalne karakteristike. Za pet novih naselja u Beogradu (Marija Bursać, Sumice, Braća Jerković, Nova Karaburma i Kijevo) Savezni zavod za urbanizam vršio je istraživanja. Mi ćemo se uglavnom koristiti njihovim podacima.¹¹⁾

Od ukupnog broja ovih naselja 87% stanovnika su došljaci, a 13% je autohtono stanovništvo. Profesionalne karakteristike pokazuju da je prilikom dodele stanova jasno izražen element socijalne segregacije. Samo 39% stanovnika ovih naselja su radnici, iako su oni u ukupnoj masi zaposlenih najveća grupacija (62%). Prilikom dodele stanova u novim naseljima favorizuju se stručnjaci, uglavnom službenici. U pojedinim naseljima — Sumice i Marija Bursać — ta osnovna karakteristika je još izraženija činjenicom da je 5% novih stanovnika pre doseljavanja imalo svoj poseban stan.

U ovim naseljima je među dobitnicima stanova srazmerno manje građana sa nižim prihodima, do 1000 N. din. — 43%, dok građana sa pre-

¹⁰⁾ V. Milić, *Sociološki metod*, str. 174.

¹¹⁾ Studija 2.

ko 1000 N. din. ima 54%. Po pojedinim naseljima, ovi pokazatelji pokazuju da je izrazitije grupisanje stanovnika sa višim ličnim prihodima u naselju Marija Bursać (preko 1000 — 74%) i Šumice (preko 1000 — 63%).

Starosna struktura stanovnika ovih naselja pokazuje da je upadljivo favorizovana srednja generacija od 35—50 godina. U naseljima ih ima 55%, iako ih u ukupnoj masi u gradu ima 33%.

Ovo istraživanje istovremeno pokazuje da su stanovnici ovih „službeničkih naselja” preseljavanjem postali manje pokretljivi. Njihov način života se, prelaskom u novi stan, promenio baš u domenu slobodnog vremena. Nakon prelaska u novi stan, stanovnici se mnogo teže odlučuju da češće posećuju grad.¹²⁾

b) Stara i nova periferija

Sasvim drugačije društveno-ekološke karakteristike imaju naselja koja se nalaze na granici gradske zone. Ova naselja, bilo da je reč o staroj periferiji — nastaloj pre 20—40 godina, ili o novoj — u kojoj dominiraju tzv. „divlja naselja”, imaju po svom socijalnom karakteru dosta zajedničkog. Njihova zajednička karakteristika je jasno izražena socijalna distanca u odnosu na stanovnike naselja novog tipa i užeg gradskog centra.¹³⁾

Stara periferija, zbog uslova gradnje i dotrajalosti, postaje, — ukoliko nema sistematskog održavanja —, nehigijensko naselje. Kako su stanarine male, ova nehigijenska naselja, zajedno sa bespravnom gradnjom, pokazuju elemente stvaranja „sirotinjskih geta” unutar gradske aglomeracije.

Čak i ovi nepotpuni podaci ¹⁴⁾ govore o grupaciji naselja na periferijskim opštinama Paliluli, Čukarici, Zvezdari i Zemunu. Ovim podacima treba dodati još i brojne privatne kuće koje imaju dvorišnu kolektivnu kanalizaciju i koje egzisti-

¹²⁾ Do ovih zapažanja o promenama u načinu života došla je grupa autora iz Saveznog zavoda za urbanizam prilikom istraživanja socioloških karakteristika novih stambenih naselja u Sarajevu. Može se pretpostaviti da ova pravilnost važi i za stanovnike novih naselja i u Beogradu.

¹³⁾ Sam pojam socijalne distance upotrebljen je ovde u nešto proširenom značenju. Ona izražava razliku u životnom standardu i celokupnom načinu života.

¹⁴⁾ Podaci su nepotpuni jer je definicija nehigijenskih naselja u radu *Nehigijenska naselja u Beogradu* jako uska. Pod nehigijenskim stanom podrazumeva se, praktično, stan u kome dalji opstanak predstavlja opasnost po život, jer je građevinski materijal dotrao. Ova definicija u skupini nehigijenskih naselja ne ubraja sva naselja koja imaju patološke uslove stanovanja.

Tabela 3

Nehigijenska naselja na užoj teritoriji grada

Opština	Broj stanova	Broj stanovnika
Stari grad	93	310
Palilula	28	1.031
Zvezdara	116	591
Vračar	109	357
Voždovac	65	244
Savski venac	110	452
Čukarica	32	887
Novi Beograd	7	87
Zemun	21	731
Ukupno	581	4.600

Izvor: *Nehigijenska naselja u Beogradu.*

raju na granici krajnjih urbanističkih mogućnosti na istim opštinama (Zvezdara: oko Đerma, Topličke, Dimitrija Tucovića, Baje Sekulića, Rifata Burdževića; Stara Karaburma, Dorćol, Rakovica, Marinkova Bara, i mnoge druge).

Sporo uklanjanje nehigijenskih naselja i rast bespravne gradnje imaju isti uzrok. To je skupa stambena izgradnja koja i u dodeli favorizuje društvene skupine sa višim materijalnim standardom. Otuda bismo mogli reći da je pojava „sirotinjskih naselja” — u užem smislu reči prirodna.

Tabela 4

Dinamika izgradnje stanova i kretanje stanovništva Beograda

Godina	Priraštaj	Potrebno stanova	Izgrađeno	
1945—54.	201.000	50.250	14.490	—35.760
1955—64.	219.000	54.948	50.046	— 4.092
1965—67.	54.000	13.500	24.378	+10.000
Ukupno: 1945—67.	474.784	118.698	88.914	—29.784

Izvor: Studija 3, str. 6.

Novonaseljeno stanovništvo Beograda, u nemogućnosti da dođe do stana, najčešće se opredeljuje za individualnu bespravnu stambenu izgrad-

nju. Od 67% doseljenika 52,2% je došlo iz naselja seoskog tipa; iz gradova 38,8%, a iz mešovitih naselja 6,7%. U najvećem broju slučajeva, stanovništvo koje se doseljava u Beograd je bez stručnih kvalifikacija. Postoje mogućnosti da dobije posao u velikom gradu, ali nema istovremeno i mogućnosti za stan za ovu kategoriju stanovnika. Kako je cena stana visoka, rešenje se nalazi u samostalnoj bespravnoj gradnji. Cena stana pokazuje da bi zaposleni 1967. godine sa prosečnim ličnim dohotkom (a ova kategorija uglavnom ima primanja ispod proseka) mogao da kupi stan prosečne veličine po prosečnoj ceni koštanja pod uslovom da ima 8,1 godišnji neto prihod. U kuću koja se bespravno zida ulaže se znatno manje.¹⁵⁾

U samom gradu ima 78 celovitih bespravno podignutih naselja (Voždovac 18, Palilula 16, Zemun 14, Novi Beograd 13, Čukarica 9, Zvezdara 8).

Podaci o socijalnom statusu pokazuju da su 78,5% stanovnika ovih naselja radnici zaposleni u industriji i građevinarstvu; 70,4% vodi poreklo od oca poljoprivrednika, 21,1% od oca radnika. Mesečna lična primanja ovih stanovnika malo više specificuju njihov položaj: 1968. god. 44,1% domaćinstava ostvaruje mesečni prihod, po članu, između 200 i 400 N. dinara, a 36,5% od 100—200 N. Din.

Uslovi stanovanja govore da i ovako bespravno podignuta kuća ne predstavlja trajno rešenje za porodicu: 50,6% porodica stanuje u „kritičnoj prenaseljenosti”, tj. ima 8 m² po jednom članu domaćinstva, a 42,8% podignutih objekata je bez komunalnih i sanitarnih uređaja u kući.

Ova dva krajnja pola društveno-ekološke sredine ne znače potpunu podelu. Sigurno je da su mnogobrojniji međuoblici. Zato ova podela i nema sve osobine potpune klasifikacije. Ipak, ona je analitički i diskriminaciono sposobna da identifikuje društveno-homogena polja koja se javljaju kao diskriminacioni element u demokratizaciji kulturnog života stanovnika lokalne zajednice.

Ovaj navedeni diskriminacioni element pokazuje da se raslojavanje stanovništva javlja i u ekološko-urbanističkoj sferi. Ova vrsta spacijalnog raslojavanja ima, međutim, za posledicu i kulturno raslojavanje. Pojedina homogena polja imaju manje ili više jasno izražen obrazac kulturnog ponašanja, o kome svaka kulturna akcija mora da vodi računa.

¹⁵⁾ Studija 3, str. 6—20.

ELEMENTI MORFOLOŠKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA BEOGRADA

Obrazovne karakteristike stanovništva

Sociološka istraživanja o kulturnom životu stanovništva i o njihovom slobodnom vremenu pokazuju da se obrazovanje i bogatiji kulturni život nalaze u specifičnom determinističkom odnosu. Niži stupanj obrazovanja zato se i javlja kao jedan od diskriminacionih faktora u potpunijem kulturnom životu ličnosti. Pokušaćemo, stoga, da u ovom delu identifikujemo osnovne obrazovne skupine i skupine zanimanja, da bismo pokazali šta svaka potpunija kulturna akcija može da očekuje.

Osnovni pokazatelji obrazovnog nivoa populacije su pismenost i školska sprema.

Prema rezultatima popisa iz 1961. godine Beograd je imao, iznad 10 godina starosti 23.380 ili 4,5% nepismenih (odnosi se samo na gradske opštine). U Jugoslaviji manji udeo potpuno nepismenih lica imaju Zagreb, Ljubljana, Novi Sad i Rijeka.

Tabela 5

Stanovništvo Beograda po školskoj spremi 1953. i 1961.

Gradsko područje	1953.		1961.	
	Prigradsko područje	Gradsko područje	Prigradsko područje	Gradsko područje
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez školske spreme	12,6	17,2	10,5	26,9
4 razreda osnovne škole	39,2	41,7	37,3	50,3
Osnovna škola	14,0	11,5	14,1	7,5
Škola za KV i VKV	13,0	12,4	15,2	11,5
Srednja stručna	7,0	5,8	7,5	2,0
Gimnazije	8,5	5,1	6,9	1,0
Fakulteti i visoke škole	5,4	6,1	8,3	0,7
Nepoznato	0,3	0,2	0,2	0,1

Izvor: Studija 1, strana 104.

Nepismenost na prigradskom području je veća i iznosi 16%. Znači, svaki šesnaesti stanovnik prigradskog područja, stariji od 10 godina, ne zna da čita i piše. U okviru ove kategorije najbrojnija je skupina žena, i na čitavom administrativnom području grada njih ima 54.501. Ipak, u nekim naseljima prigradskog područja zabeležena je kritična tačka. Procenat nepismenih iznosi 30%.

Ipak, podaci iz 1961. godine pokazuju znatne razlike između gradskog i prigradskog stanovništva po školskoj spremi. Na gradskom području, bez ikakve školske spremi i sa nepotpunom osnovnom školom ima 47,7% stanovništva iznad 10 godina starosti, a na prigradskom 77,2% stanovništva iznad 10 godina starosti.

Ovaj pokazatelj govori da je za aktivniji stvaralački odnos prema kulturi, mogli bismo reći, nepismeno gotovo polovina gradskog stanovništva i dve trećine stanovništva sa prigradskog područja.

Drugu veliku obrazovnu skupinu čine stanovnici sa završenom osnovnom školom, školom za KV i VKV radnike i srednjim stručnim školama. U procentima, ova skupina se na gradskom području približava prvoj sa 36,8% stanovnika iznad 10 godina starosti.

Treća skupina je najaktivnija u kulturnom životu. To je ona kategorija stanovništva koja ima relativno vidljiv obrazac kulturnog života koji je nivoom obrazovanja potpomognut. U relativnim brojevima to iznosi 15,2% od ukupnog broja stanovnika Beograda iznad 10 godina starosti.

U apsolutnim brojevima, prva skupina — bez osnovne škole i sa nezavršenom osnovnom školom je najbrojnija — 359.610 stanovnika. Druga skupina ima 274.080 stanovnika, a treća 114.450.

Pokušaćemo da napravimo jednu grubu procenu. Kada ne bi bilo drugih faktora koji deluju na kulturni život nego samo čisto školska sprema, onda bi se broj posetilaca kulturnih manifestacija mogao da kreće u sledećim relacijama:

Pretpostavimo da prva skupina nema izgrađenu potrebu za aktivnim sudelovanjem u kulturnom životu. Druga i treća skupina je imaju.

Ako bi stanovništvo druge skupine išlo samo dva puta godišnje u pozorište — bilo bi 548.160 posetilaca pozorišta; jedanput godišnje na koncerte ozbiljne muzike — bilo bi 274.080 posetilaca; jedanput u muzeje i galerije — 274.080 posetilaca ovih institucija.

Ako bi stanovnici iz treće skupine (u koju ulaze oni koji su završili gimnaziju, višu školu ili fakultet) išli četiri puta godišnje u pozorište — bilo bi 458.000 posetilaca pozorišta; dva puta godišnje na koncerte ozbiljne muzike — 228.900 posetilaca; dva puta godišnje na izložbe i muzeje — 228.900 posetilaca.

Gledano po institucijama, u toku jedne godine to bi iznosilo za pozorišta 1,006.160 posetilaca; za koncerte 502.980 posetilaca; za muzeje i galerije 502.980 posetilaca.

No, ova gruba poređenja govore o učešću jednog od najvažnijih faktora u kulturnom životu, ali u ovom slučaju ne i jedinom.

Druga grupa pokazatelja koja utiče na društveni položaj je zanimanje i delatnost u kojoj se to zanimanje odvija.

Već navedene karakteristike stanovnika po školskoj spremi govore o relativno velikom udelu nekvalifikovane i polukvalifikovane radne snage nižih pomoćnih službenika u ukupnom broju zaposlenih. Oni su ovde i najbrojnija skupina. Ima ih 182.097. Kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika zaposlenih u privrednim i neprivrednim delatnostima ima 98.663; a sa srednjom stručnom spremom, višom i visokom stručnom spremom ima u privrednim i neprivrednim delatnostima 106.490.

No i pored ovih brojki, treba reći da Beograd još uvek ima veliki procentualni udeo izdržavanih lica, što svakako ima uticaja na trošenje dela porodičnog budžeta na kulturu u najširem smislu. Popis iz 1961. godine je pokazao da Beograd na 100 zaposlenih ima 88 izdržavanih lica, a da se od tog broja nalazi samo 11% na školovanju; dok ostali deo čine žene-domaćice. Veći broj aktivnog stanovništva ima Ljubljana, a manji od Beograda Sarajevo. Manju stopu u Evropi od velikih gradova ima Brisel, Atina i Rim, a daleko veću Oslo.

Namera nam je bila da ovom tabelom (6) pokažemo koliko delatnost i radno vreme određenog zanimanja favorizuju pojedine obrazovne skupine u količini slobodnog vremena, koje predstavlja početni uslov za bilo kakav kulturni život. Zaposleni u privredi i veliki broj u neprivrednim delatnostima rade u dve smene, tako da je samo jedna polovina u mogućnosti da slobodno raspolaže vremenom kada su institucije za kulturu otvorene za rad sa publikom.

Tabela 6

Struktura zaposlenih po delatnostima (stanje 31. IX 1968)

Delatnosti	Ukupno	Od toga žene
Industrija	89.872	32.069
Poljoprivreda	9.957	2.502
Šumarstvo	424	133
Građevinarstvo	42.314	4.870
Saobraćaj	33.350	5.899
Trgovina i ugostiteljstvo	50.496	22.714
Zanatstvo	25.106	4.551
Komunalna delatnost	8.404	1.639
Kultura i soc. delatnost	50.719	29.851
Društvene službe i državni organi	22.789	11.719

Izvor: Statistički godišnjak Beograda.

Izuzev organa uprave društvenih i državnih službi, svi zaposleni su, u pogledu slobodnog vremena u podređenom položaju. To, naravno, najviše pogađa skupine zaposlene u trgovini, građevinarstvu, uslužnim delatnostima i industriji, koje su u Beogradu najbrojnije.

LIČNI PRIHODI I OSNOVNE EKONOMSKE SKUPINE STANOVNIŠTVA

Već smo napomenuli da ekonomska moć porodice ima značajnu funkciju u nastajanju i razvijanju kulturnih potreba ličnosti. Pokušaćemo, na osnovu male analize kretanja visine ličnog dohotka zaposlenih i indeksa troškova života, da ukažemo kakav se uticaj ovog trećeg diskriminacionog faktora može očekivati na selektivnost stanovništva u kulturnom životu.

Broj domaćinstava se u skladu sa porastom broja stanovnika Beograda povećao u poslednjih 25 godina. No i pored apsolutnog povećanja, prosečna veličina domaćinstava pokazuje već stabilizovanu strukturu. Od 1948. godine prosečan broj članova domaćinstava za gradsko područje ostaje na istom nivou: 1948. — 2,6; 1953. — 2,8; 1961. — 2,7. Na prigradskom području grada domaćinstva su brojnija: 1953. — 3,9; 1961. — 3,8.

I pored ovih pokazatelja, popis strukture domaćinstava po broju članova otkriva neke pokazatelje koji imaju značajnu ulogu u društvenom životu i fizionomiji grada. Popis pokazuje da u gradu ima najviše samačkih domaćinstava

— 24,8%, dok su porodice sa dva (19,9%), tri (23,2%) i četiri (18,7%) člana skoro podjednako zastupljene. Veoma su retke porodice u gradu sa 8 i više članova. Ima ih 1.442 od ukupno 219.245.

Tabela 7

Domaćinstva prema izvorima prihoda

	Poljoprivredna	Mešovita	Nepoljoprivredna
Administrativno područje grada	9,7	6,8	83,5
Gradsko područje	0,6	8,0	97,4
Prigradsko područje	13,4	15,1	71,5
Ostala naselja	45,3	24,0	30,7

Izvor: Studija 1, str. 134.

Najveći broj domaćinstava na gradskom i prigradskom području ima izvore prihoda iz nepoljoprivrednih delatnosti. To u stvari znači da su upućena najvećim delom, — mogli bismo čak reći i isključivo —, na lični dohodak ostvaren iz radnih odnosa u gradu.

Statistički podaci prosečnih mesečnih prihoda porodica u Beogradu pokazuju da postoji značajna razlika u prihodima između manuelnih (radničkih) i nemanuelnih (službeničkih) porodica.

Struktura rashoda porodičnih budžeta pokazuje, međutim, razlike rasta neto ličnih dohodaka i stopa udela izdataka za kulturni život u porodičnom budžetu. Posmatranje indeksa kretanja ukupnog prihoda i rashoda za kulturni život pokazuje sledeće: prosečni mesečni prihod tročlane porodice radnika u kojoj je jedan član zaposlen, 1968. godine u odnosu na 1965. povećao se za 85%, porodice službenika za 84%. Za isti period izdaci (ovog tipa porodice) za kulturni život za radničku porodicu su porasli za 59%, a za službeničku za 10%.

Struktura rashoda pokazuje da službeničke porodice mnogo više troše za odeću, obuću i ishranu nego radničke porodice.

DANICA MOJSIN-TRAILOVIĆ

Tabela 8

Kretanje prosečnih ličnih prihoda radničkih i službeničkih porodica (kad je zaposlen jedan i dva člana) od 1965. do 1968. godine

	Prihodi tročlane porodice				Prihodi četvoročlane porodice	
	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička
1965.	795	1.038	973	1.255	886	1.071
1966.	1.173	1.519	1.371	1.617	1.204	1.392
1967.	1.188	1.760	1.613	2.004	1.316	1.578
1968.	1.476	1.920	1.694	2.257	1.242	1.731

Najviše sredstava za kulturni život iz ličnog budžeta odvajaju samci. Videli smo da su oni u tipu domaćinstava najbrojniji baš na užem gradskom području. Dok radničke i službeničke porodice sa jednim ili dvoje zaposlenih, za kulturni život izdvajaju prosečno mesečno od 1,9% do 5,5% od svojih ličnih mesečnih prihoda, samci (i radnici i službenici) izdvajaju od 9,5% do 18,9% od svoje mesečne plate. Interesantno je zapaziti da, iako u ukupnoj sumi sredstava manje troše na kulturni život, radničke porodice procentualno više daju od svoje plate za kulturu nego službenici.

Tabela 9

	Tročlana porodica				Četvoročlana porodica	
	porodica sa 1. zaposlenim		porodica sa 2 zaposlenim		porodica sa 1. zaposlenim	
	radnička	službenička	radnička	službenička	radnička	službenička
1965.	32(4,0%)	48(4,6%)	32(3,2%)	32(2,5%)	21(5,5%)	28(2,6%)
1966.	49(4,1%)	32(2,1%)	37(2,5%)	36(2,2%)	67(3,1%)	42(3,0%)
1967.	52(4,3%)	52(2,9%)	43(2,6%)	52(2,5%)	42(3,1%)	41(2,6%)
1968.	51(3,4%)	53(2,7%)	53(3,1%)	44(1,9%)	39(3,1%)	58(3,3%)

Izdvajanje za kulturni život iz prosečnih mesečnih primanja

Prosečni rashodi, njihova visina i struktura trošenja pokazuju relativno stabilan odnos učešća izdataka za kulturu u porodičnom budžetu za sve istraživane tipove porodica.

Iako je u prosečnom ličnom dohotku zabeležen porast u poslednjih pet godina (gotovo za pet puta), ipak treba reći da je on mnogo sporije rastao za pojedine kvalifikacione i obrazovne grupacije. Najmanji porast zabeležen je u pojedinim granama industrije, komunalnim delatnostima, zanatstvu i građevinarstvu. U ovim delatnostima, prosečan lični dohodak po zaposlenom u 1968. godini kretao se od 706 dinara do 970 dinara. Najviše lične dohotke u istoj godini imali su zaposleni u kulturnoj i socijalnoj delatnosti (prosečni dohodak je iznosio 1.175 dinara) i društvenim i državnim organima (prosečni lični dohodak je iznosio 1.326 dinara).

Podaci iz 1969. godine¹⁶⁾ pokazuju da postoji veliki raspon u ličnim dohocima, što je značajan indikator društvene raslojenosti stanovništva i ukazuje na veliku pojavu siromašnih slojeva, koji na osnovu primanja iz radnog odnosa ne mogu da obezbede minimum sredstava neophodnih za normalnu reprodukciju radne snage, a o sredstvima za kulturni život da i ne govorimo. Godine 1969. u gradu je 9.621 radnik primao minimalni lični dohodak od 450 din. mesečno; 34.628 radnika primalo je mesečno od 401 do 600 dinara; 63.780 radnika od 601 do 800 dinara. Radnici do 800 din. čine 32% od ukupnog broja zaposlenih. Ni lični dohoci od 801 do 1.000 dinara — a njih prima 63.188 — radnika — ne mogu pokriti svakodnevne potrebe ni najmanje porodice (od 3 člana). Mogli bismo da zaključimo da 51,35% radnika koji primaju platu do 1.000 dinara mesečno teško da mogu u svom ponašanju ispoljiti neke potrebe višeg reda, sem potreba za održanjem životne egzistencije. Kad tome dodamo činjenicu da su oni uglavnom nastanjeni u radničkim četvrtima, divljim i nehigijenskim naseljima, onda se konture značajne socijalne raslojenosti jasno ocrtavaju kao jedan od najvažnijih faktora, koji ima izrazito negativno dejstvo na optimalni zahtev o demokratizaciji kulturnog života i prava svih građana Beograda na autentično kulturno stvaralaštvo.

¹⁶⁾ Studija 4, str. 31—33.

IV DEO

PRIKAZI

NIKOLAJ TIMČENKO

SEREN KJERKEGOR: POJAM STREPNIJE

Seren Kjerkegor, mislilac „koji je stvarnost svo- ga doba doživljavao kao napušteni tragični usam- ljenik” (Miladin Životić), posvetio je nekoliko svojih dela problemu strepnje. Taj problem je, prema ovom misliocu, jedan od centralnih prob- lema svakog filosofiranja u čijem je osnovu egzistencija. Kjerkegoru, nema sumnje, najbo- lje pristaje, kao i Ničeju, naziv filozofa-pesnika, i to ne samo po njegovom stilu, koji je više emocionalan i metaforičan nego racionalan i logicistički, već i po — pre svega— stavu da je osnovni problem filosofije odnos čoveka prema samome sebi, — čime je ovaj danski mislilac izjednačio filosofiju i literaturu. Ono što bitno odlikuje odnos čoveka prema samom sebi, po Kjerkegoru, jeste strepnja; slobodno se, dakle, može reći da je strepnja jedan od osnovnih određujućih pojmova Kjerkegorove filosofije. Čovek je biće čija su najbitnija svojstva: stal- na pomisao na smrt, briga za vlastitu egzisten- ciju, strah od svih — i veoma raznovrsnih, od- nosa u koje čovek stupa sa drugim ljudima i svetom oko sebe. Jedno od najvažnijih dela Serena Kjerkegora zove se *Ili-ili*: osnovna ideja dela je u tome da čovek neprekidno živi u si- tuacijama koje se karakterišu protivrečnostima, dilemama, paradoksima i „ili-ili” motivima u ko- jima se čovek uvek mora radikalno odlučivati. Glavni imperativ koji se postavlja pred čove- ka, u toku sveukupne njegove egzistencije, jeste neophodnost da se opredeljuje između „ili-ili” mogućnosti, i to njegovu prirodu definiše ne samo kao paradoksalnu i kontradiktornu nego, često, i kao konformističku. Naime, u delu koje je pred nama — *Pojam strepnje* (SKZ, Beograd 1970) — Kjerkegor primećuje: „Čovek bi rado da pobjegne od neumitne jasnoće, doslednosti koja bije pravo u oči. Hteo bi da se privikne na grešnost, da joj se preda, itd. itd. Ne bi hteo da stvori sebi neprilike...”

Polazeći sa stanovišta individuuma, Kjerkegor najoštrije kritikuje Hegela zbog zanemarivanja egzistencije, naime zbog toga što je rešenje i ishodište problema našao u božanskom apsolutu. Hegelijansko rešenje problema preko božanskog apsoluta za Kjerkegora je neprihvatljivo jer mu izgleda kao uskraćivanje bitnih prerogativa individuuma, koji mora biti apsolutno slobodan u svom izboru mogućnosti. Apsolut u Hegelovom smislu nepodoban je za individuum koji je upućen na traženja ličnog boga i lične sreće. Ono čemu čovek teži, i što predstavlja demistifikovanu i ljudskosti primerenu težnju — jeste, prema Kjerkegoru, lični apsolut. Uslov za ličnu sreću jeste apsolutna lična sloboda individuuma i, u isto vreme, vera. U krajnjem zaključku svoje filosofije, Kjerkegor ipak dozvoljava da lucidnost, u stvarima kada um ne pomaže, ustupi mesto dogmatici, odnosno veri. Spasenje je u obnovljenom, regenerisanom hrišćanstvu, društvu slobodnih i humanistički usmerenih individuuma koji, ipak, rešenje svojih graničnih situacija nalaze u — veri.

U Knjizi *Pojam strepnje* (preveo Gligorije Ernjaković) nalazimo mnoge stavove koji potvrđuju ovu opštu sliku o osnovnim tendencijama i zaključcima Kjerkegorove filosofije. Tako, naučiti da se plaši jeste, po Kjerkegoru, „avantura kroz koju mora da prođe svaki čovek” jer — kako kaže ovaj danski mislilac i tragični usamljenik koji je izgubio egzistencijalnu bitku sa svojom sredinom — „svako mora naučiti da se plaši — ako neće da propadne... zato što će se izgubiti u strepnji; ko je naučio da strepi na pravom mestu i u pravo vreme, taj je ovladao najvišim znanjem”. Čovek nije ni životinja ni anđeo, — on je sinteza onoga što podrazumevamo pod životinjom i anđelom. Strepnja koja je rezultat te sinteze dolazi iz samog čoveka, kao posledica njegove ljudske, u osnovi grešne prirode, a ne nečeg što je izvan njega. Strepnja je čovekova kob i sreća, njegovo opterećenje ali i bitno svojstvo; u tom smislu Kjerkegor i kaže: „Strepnja je mogućnost slobode, samo takva strepnja uz pomoć vere oblikuje čoveka rastajući sve konačnosti, otkrivajući sve obmane njihove. Nema velikog inkvizitora koji bi raspolažao tako užasnim sredstvima za mučenje kao strepnja, niti uhode koji bi umeo sa toliko lukavosti napasti osumnjičenoga upravo u trenutku kad je on najslabiji ili mu tako vešto namestiti zamku u koju treba da upadne, kao što to ume strepnja; ni najpronicljiviji sudija ne ume optuženog tako ispitivati kao što to čini strepnja, koja ga nikad ne ispušta: ni u rasejanosti, ni u buci, ni pri radu — bilo danju ili noću.”

U ovom „opisu” pojma strepnje ipak je akcentat na kategoriji *moгуćnosti*, koja je takođe bitna u sistemu Kjerkegorove misli. Sam Kjerkegor, naime, označuje mogućnost kao „najtežu od svih kategorija”, duhovito dodajući: „Istina, često se čuje i suprotno: da je mogućnost tako laka, a stvarnost tako teška. Ali ko tako govori? Neki bednici koji nikad nisu znali šta je mogućnost, a kad im je stvarnost pokazala da nizašta nisu, niti će ikad biti, oni su se uhvatili za prvu mogućnost koja im je bila pod rukom, lažno je okitili da bi je učinili lepom i zavodljivom...” Po Kjerkegoru, *moгуćnost* kao egzistencijalna, odnosno kao filozofska kategorija, što je isto — nije ništa drugo do put svake individue do ličnog apsoluta preko sopstvenog i ne-sputanog izbora. U tom smislu treba razumeti i sledeće Kjerkegorove reči iz istog konteksta o mogućnosti i stvarnosti: „Ne, u mogućnosti je sve jednako moguće, a onaj ko se odista na mogućnosti vaspitavao, u stanju je da shvati ono što je užasno, kao i no što obećava prijatnosti” Samim tim, Kjerkegorovu kategoriju mogućnosti treba shvatiti i kao široku, humanističku platformu sa koje se uspostavlja distancijalni, kritički odnos prema stvarnosti kao postojećem, kao nečem što konzervira odnose i sputava stvaralačke i preobražavalačke inicijative. Slediti mogućnost predstavlja izvestan rizik, i to je dovoljan razlog za stvaranje strepnje — čiji su uzroci najmanje dvostruki: oni koje je i sam Kjerkegor nazvao spoljašnjim, i koje je označio kao zamke koje postavljaju inkvizicija, razne sudije i uhode, i oni koje je Kjerkegor nazvao — mogućnošću i postavio pitanje da li će tu mogućnost sama individua iskoristiti.

Na kraju valja istaći i ovo: pored Marksa i Ničea, Kjerkegor je mislilac XIX veka koji je itekako prisutan u misaonim i preobražavalačkim preokupacijama našeg veka. To je živ i podsticajan mislilac koji je u svom delu postavio mnoge bitne i nezaobilazne probleme čovekove egzistencije i esencije. Zato je prevod njegovog dela, za koje je predgovor — „Dijalektika traženja apsolutnog”, napisao Abdulah Šarčević, dragocen doprinos našoj kulturi u celini, a značajan datum u našem dubljem poznavanju misli i dela mislioca kome dugujemo neke od najzbudljivijih stranica o situaciji modernog čoveka.

ŽIVIMO LI U VREME NEVREMENA?

Čudna je sudbina knjiga. Jedne dosežu izuzetnu popularnost a da je ne zavređuju, dok druge bivaju obavijene velom, rekao bih namerne ćutnje, iako same mnogo govore. U ovu drugu grupu može se slobodno uvrstiti zbirka eseja Milana Mirića *Rezervati**. Kao da je takvu sudbinu svom delu predviđao, Mirić je u uvodnom eseju „Uzaludna istina umjesto govora” izrekao povodom pojave prevoda Orvelove 1984 misao koja se može primeniti i na njegovu knjigu: „Sto se... pojavila... nije znak nikakve naše socijalno-institucionalne spremnosti da prihvatimo danas istinu jednoga ovakvog iskaza kao svoju brigu nad putom na kojem se ljudska zajednica polako i uporno pretvara u svijet gdje čoveku više mjesta neće biti, nego je mnogo više znak onog već u samozadovoljstvu otupjelog uvjerenja da istine tragičnog ljudskog iskustva nas više ne mogu pogađati.” — (str. 8)

Mirić analitički bdi nad sudbinom intelektualca. On živi tu sudbinu, njen sjaj i bedu. Vraća nas vlastitim korenima sudbini leve inteligencije između dva rata, s kojom se građanstvo prezrivo obračunava kao s bolesnim skandalom, a levi pokret je dočekuje s pripremljenim sistemom pitanja i unapred datih nepromjenjivih odgovora. Ta sudbina vodi „preko parlamentarnih igara periodičnog smjenjivanja uvijek istoga, da bi stigao do koncentracionih logora i čistke, do usavršene organizacije u kojoj disciplinirano izvršavanje odredaba vodstva predstavlja kriterij ispravnog mišljenja i djelovanja, do kodificiranog pjevanja o ljubavi i mržnji, do izričite zabrane bilo kakva govora, afirmativnog ili uništavajućeg, o stvarima o kojima organizacija šuti” (str. 44—45). Mirić do kra-

*) Mirić Milan, *Rezervati*, Razlog, Biblioteka 42, Zagreb 1970.

ja razume da govoriti o sudbini leve inteligencije između dva rata znači govoriti zbog nas i o nama. Tu — u nemogućnosti izbora, jer pravih alternativa nema — on traži uzroke razočaranju jednog dela inteligencije u sve leve pokrete i okretanju ka jedinom, premda iluzornom vidu njene akcije — rečima. Da smatra da stav organizacije prema inteligenciji ima sasvim određene konsekvencije u našem savremenom životu, govori sledeći stav: „Dosadašnje iskustvo pokazuje koliko pragmatički organizacijski pogled na svijet uzima samoupravnu misao samo kao modificirani oblik institucionalno uređenih odnosa među ljudima, ali isto tako upozorava na jedini preostali izgled da se pojedinac opre sverazornoj jednoznačnosti organizacijskog uma pozivanjem na samu ideju samoupravnosti kao na put neposredovanoj ljudskoj zbilji.” — (str. 34). I premda je, bar na našem tlu, leva inteligencija između dva rata doživela tragičnu ličnu sudbinu, istorija bi bila saviše surova kada bi njen put zatrla, jer bi ostavila mesto jedino za očaj. Međutim, upravo je leva inteligencija pokazala organizaciji „u kakvu duhovnu pustaru zalazi cijeli pokret, krene li po karti iscertanoj u zemlji koja je u pustari već prebivala” (str. 46). Time je, do izvesne mere, očuvala duhovnu sposobnost zajednice za otpor fašizmu i kretanje prema budućim socijalnim promenama.

Svoje kritičko raspoloženje spram naše savremene duhovne i društvene situacije Mirić izražava Sartrovim stavom: „A ko bi mogao da nam zameri i kad bismo ceo život utrošili na kritiku?” Na pitanje gde smo, Mirić odgovara — u rezervatima, rezervatima za reč i akciju. Tri su osnovna tipa rezervata. U prvom inteligencija prebiva. „Inteligencija, ukoliko se nije prihvatila položaja nijemog promatrača, dakle ukoliko se nije odrekla svog osnovnog obilježja i socijalnog opravdanja kao inteligencije, živi u čvrsto zatvorenom rezervatu. Rezervat su časopisi oko kojih se okuplja, rezervat su njezine knjige, radni i manifestativni skupovi, zavodi i ustanove u kojima djeluje, dakle rezervat je sve ono što bi po svojoj pravoj prirodi trebalo da je neprestano upravljeno na rušenje svake ograde i pobunjeno pred najmanjom mogućnošću konformiranja iznutra ili pak zatvaranja koje dolazi kao rezultat institucionalnog pritiska izvana.” — (str. 51). Iz tog rezervata ona se obraća birokratiji, a razmrvljenost radništva uzima kao dovršen istorijski čin. U tome je osnovna greška njenog delovanja.

U drugom rezervatu, sasvim odvojenom od prvog, nalazi se radništvo. Ono je u sličnoj situ-

aciji kao i inteligencija. Radništvo je proizvođač robe, a „radničko samoupravljanje, kakvo danas poznajemo kao postojeću akcionu strukturanost radništva, nije ništa drugo nego rezervat u kojem radništvo kao nekadašnja klasa prebiva u iluziji da, upravljajući sobom kao dijelom, upravlja sudbinom društva kao cjelinom. Današnje samoupravljanje nije *upravljanje cijelim društvom* od strane radničke klase već samoupravljanje radništva unutar radništva samog.” — (str. 54). Današnji tip samoupravljanja je sveo interes radnika na tvornicu, tako da nije u mogućnosti da svoj istinski klasni interes dovoljno sagleda, a da se ne govori o pokušaju da ga ostvari. U stvari, jedini, mada najprizemnji oblik borbe u kome radništvo kao takvo (kao klasa) pokušava da se pronađe jesu štrajkovi. A svaki pokušaj da se probudi interes radnika kao klase, birokratija proglašava centralističkom namerom, a sebe predstavlja zaštitnikom samoupravnih prava radnika.

Treći rezervat, zapravo prostor između radništva i inteligencije, zauzela je birokratija, kao ona društvena sila koja je, po Miriću, „zatvorila” radništvo i inteligenciju u rezervate. Ona je prvo izmislila teoriju o bezkonfliktnoj državi, a posle toga zajednicu radnih ljudi u kojoj je svaki čovek jednako radan i jednako upravljač. Naravno, po toj teoriji država gubi represivni karakter. Time birokratija uspeva da sakrije svoje pravo lice od kritički raspoloženog oka. „Birokratija ostaje sama na poprištu akcije” (str. 53), razvijajući mehanizme vlastitog samoodržanja. „Birokratija je od samoupravljanja kao klasnog interesa radnika da upravljaju cijelim društvom, određivši mu strogo granice... napravila okljaštrenu konvencionalnost koja je... postala zamorna igra bez aktivnog socijalnog značenja.” — (str. 54—55). „Zakonitost unutar socijalnih odnosa ne postoji, jer zakonitost određuje i ukida ona (birokratija, — B. J.) sama...” — (str. 53).

Nema nikakve sumnje da ovakvo Mirićevo stajalište može da izazove znatan interes i kritički protivstav. Pre svega, čini se da pojam birokratije u Mirića nije dovoljno precizno određen. To nije ni čudo, jer se sama „birokratija” potrudila da sve i svja označi tim imenom (kao što to Mirić pokazuje na primeru tvorničke administracije), tako da se zapravo nedovoljno precizno zna na koju društvenu grupu se misli kada se taj pojam upotrebi. Svi delovi onih slojeva koje podrazumevamo pod tim dosta neodređenim pojmom ne raspolažu jednakom količinom društvene moći, a očevidno je da se upravo radi o posednicima društvene moći, pre

svega materijalne i političke. No problem nije samo u određenju pojma; te neka za ovu priliku bude zadržan izraz „birokratija”. Čini se da ipak „birokratija” nema takvu moć nad društvenim kretanjima, kao što na prvi pogled izgleda. Nije ona samo svemoćna, nego je i nemoćna. Postoji jedna tvrdoglava zakonitost društvenog kretanja koja prisiljava „birokratiju” da joj se stalno iznova prilagođava i odriče svojih jučerašnjih, pa čak i današnjih, svečano proklamovanih ciljeva, u korist nekih nužnih zahvata koje nameće borba za samoodržanje. I tako, ono što na prvi pogled izgleda kao svemoć „birokratije” u menjanju zakona je, u stvari, njena nemoć da društvena zbivanja potčini svom interesu i jedna tegobna borba da se održi na valovima svakodnevnice. Samo tako se može objasniti da „birokratija” donosi „istorijske odluke” koje traju po tri meseca. Opštije, primedba upućena Miriću može se formulirati na sledeći način: Mirić suviše ističe svemoć „birokratije” u tiraniji svakodnevnog života, da bi u dovoljnoj meri sagledao njenu istinsku nemoć pred ključnim problemima ovog društva, koje je moguće videti jedino u široj istorijskoj perspektivi. Tako, na primer, „birokratija” mnoge stvari ne radi zato što je svemoćna, nego su pojedine njene odluke motivirane strahom, a u nekim situacijama čak i panikom. A upravo u tim situacijama ona želi i demonstrira svoju moć. Antinomija njene pozicije i sastoji se u tome da nikada nije nemoćnija nego onda kad demonstrira svoju svemoć pretnjama da će preduzimati represivne mere kao što su zabrane i hapšenja, ili kada to stvarno čini.

S druge strane, Mirić izvrsno zapaža da „birokratija” čini sve da kritičnost inteligencije, kao faktor samoosvešćivanja masa, što je moguće više usmeri na sasvim sporedne koloseke ili u celini ukine. Njena aktivnost u tom pravcu je dvostruka, a zajednički imenitelj su stalne i svakodnevno opetovane optužbe upućivane inteligenciji. „Birokratija” optužuje inteligenciju da iza svojih humanističkih fraza skriva zapravo birokratske namere i teži, u krajnjoj liniji, osvajanju vlasti u društvu. Druga optužba je da kritika „birokratije” koju vrši inteligencija ima zapravo političke namere. Pošto se iz svog rezervata u kome je gradila sistem slobodnog izražavanja pomoću simbola u svojim istupima skoro redovno obraćala „birokratiji”, inteligencija je morala da se brani od ove dve vrste optužbi. Naravno, sasvim bezuspešno. Braneci se od optužbi da hoće vlast i da ima političke namere, inteligencija nije dovoljno shvatila da u političkom društvu svaki govor i svaki čin ima i političku dimenziju, te je tako, pravdajući se,

ostajala u svom rezervatu. Sloboda je ostajala rezervatskom slobodom i ni jednog trenutka nije postajala slobodom za akciju. Tako su rezervatski socijalni odnosi ojačali moć „birokratije“ i doveli u pitanje socijalizam, ne kao državnu instituciju, već kao doista ljudsku zajednicu.

Po Miriću, „rezervat se javlja kao najbezbednije čovjekovo stanje. Horizont je u rezervatu uvijek granica rezervata; prostor između čovjeka i granice samo siva svakidašnjica trajanja ispisana pravilima i običajima rezervatskog načina života.“ — (str. 65). Ta izjednačenost horizonta s ogradom rezervata rađa u onima koji su unutra strah da će ograda popustiti pred nalletom novih nedaća „i izložiti ono malo prostora što kao da je još garantirano. Sam je dakle čovjek najglasniji zagovornik i čuvar svoga zatvorenog položaja.“ — (str. 65).

Tako je — gle paradoksa! — rezervat ipak sloboda; „garantirana“, „mala“, ali — sloboda. I kao da tu leži osnovna kontradikcija Mirićeve ideje: ako je birokratija svemoćna, rezervat je fikcija jer je nemoguć (može da postoji samo ono što „birokratija“ hoće, ništa nije „garantirano“), a ako rezervati zaista postoje (što podrazumeva da se „birokratija“ ne meša baš u svaki događaj u životu rezervata), onda „birokratija“ nije svemoćna. Možda je ovaj prigovor nešto grubo i ne baš najspretnije formulisan, ali radi se o tome da se „birokratija“ snažno infiltrirala u sve pore duhovnog i privrednog života, tako da je nemoguće videti onu sferu koja bi bila oslobođena njenog posredovanja. Mirić kao da je svestan mogućnosti ovakvog prigovora; on piše: „Nije se lako mirne duše prikloniti tvrdnji kako inteligencija i radništvo žive u dva odvojena rezervata, kako radničko samoupravljanje u takvoj situaciji niti jeste niti može postati upravljanje društvom, da intelektualne slobode sapete ogradama ne mogu biti nikakve slobode već poštivanje nametnutih pravila igre, koja prihvati li, inteligencija prestaje biti inteligencijom, kao što i radništvo prestaje biti revolucionarnom klasom kad mu, njegovom voljom ili pristankom na tuđu volju, bitnom u samoupravljanju postane raspodjela a potpuno zaboravi na ono što smo već nazvali globalnim upravljanjem društvom. Birokracija kao socijalna grupacija, kao pogled na svijet, kao društveni odnos i kao mehanički stroj javnog života učvršćuje postojeća ogradijanja pogodujući rezervatskoj psihologiji ako je riječ o pojedincu — a produbljujući ih svojim programatskim projekcijama uzima li u obzir cijelo društvo. Razmišljanje koje bi zabo-

ravilo bilo koji od ta tri oblika rezervatskog života ne bi bilo u stanju saznati mnogo ni o druga dva. U sadašnjoj suprotstavljenosti oni se samo uvjetuju." — (str. 66—67).

Rezervati se, ipak, kao pokušaj zasnivanja teorijskog modela ne mogu održati, mada nisu nezanimljivi kao literarna figura. Pored toga, ideja o rezervatima nije neka čista Mirićeva zabluda. Ona veoma rečito potvrđuje jedno na iluziji zasnovano raspoloženje mnogih naših intelektualaca da postoje oblici intelektualnog i uopšte javnog života koji ostaju van domašaja neposrednih uticaja, mada pod generalnom kontrolom, centara društvene moći. Kao po pravilu, zaboravlja se sledeće: ako se takvi oblici ponegde i povremeno uspostavljaju, oni se pojavljuju protiv volje i akcija „birokratije“, a ne s njenim blagoslovom — u rezervatu. Staviše, „birokratija“, kao što je to Mirić sam pokazao kada je pisao o studentskom pokretu, čini sve da ih u korenu uništi. Stara je istina da čovek ima samo onoliko slobode koliko je izbori i osvoji, kao što je sasvim jasno da slobodu niko nikome ne može da pokloni. A rezervatska sloboda je upravo zbog toga fikcija. Sloboda u rezervatu je sloboda osuđenog na smrt. To sudbina — neka ovde bude povučena jedna skoro sigurno neumjesna paralela — američkih plemena koja su bila zatvorena u rezervate najbolje pokazuje.

I ma koliko da osnovna teza o rezervatima izgleda teorijski neubedljiva, nema nikakve sumnje da Mirićeva analiza društvenog položaja inteligencije i radništva, a naročito napora „birokratije“ da podigne ogradu između intelektualaca i radnika kako bi njihove delatnosti koristila i u potpunosti potčinila svom interesu, predstavlja iskren i pošten pokušaj koji zaslužuje pažnju. Zato je na *Rezervate* moguće gledati kao na intelektualni napor koji razbija granice ograničenog ljudskog delovanja. Da je to tako, svedoče izvrsne Mirićeve opaske o nacionalizmu u našem društvu. Tako, Mirić postavlja pitanje „o nacionalnim teškoćama i spremnosti općeg postroja javnog života da ih danas tek započne uzimati u obzir“ (str. 77).

On ukazuje na stvaranje novih centara moći, nacionalno određenih republičkih institucija koje svoju centralizacijsku moć grade na jednom dosta širokom i za većinu ljudi prihvatljivom osećanju nacionalnosti. U tom procesu klasni kriterij biva zamenjen nacionalnim. Dolazi do snažnog izražavanja nacionalnih ideja kao programa, a samo nacionalno osećanje služi rastu novih centara moći koji se „u svojim pozivima produžavaju obraćati radništvu koje iz zatoč-

nika proizvodnje i raspodjele postaje i zatočnikom nacionalne slobode. Izvučeno tako, naizgled, iz tvornica, razmrvljeno bi radništvo trebalo da se iznova skupi ne kao radnička klasa uopće, jer iz novih se centara moći sve glasnije čuje kako radnička klasa kao klasa ne postoji, nego tek kao nacionalno radništvo." — (str. 86). Mirić zato s pravom upozorava na nekoliko bitnih momenata. Prvo, krajnja konsekvenca ovakvog tumačenja nacionalne ideje (koje ne vidi opšti interes radničke klase kao klase) je takva „državna organizacija koja je u nacionalno ime izjednačila interese radnika, vlasnika i upravne birokratske i političke mašinerije" (str. 85). On upućuje na poznatu činjenicu da je u nekim totalitarnim režimima radništvo bilo nacionalno slobodno, ali ga je ta na nacionalnom nivou prisilna ujedinjenost sa upravljačima i vlasnicima sprečavala da realizira svoje klasne interese. Drugo, nacionalna ideja će doživeti sudbinu sličnu sudbini klasne ideje, postaće nešto što s idejom nacionalnosti koja bi participirala na čovekovoj slobodi nema ništa zajedničko. Tu Mirić povlači interesantnu paralelu sa samoupravljanjem: „Samoupravljanje danas nije u stanju da bude drugo nego što jest — oblik proizvodnje, nikako način mišljenja i odnošenja među ljudima. Ne upravlja li mišljenje koje je skamenilo samoupravljanje i idejom nacionalnosti i zar upravljajući tom idejom na svoj način ne stvara od nje totalni način upravljanja ljudskim sudbinada." — (str. 87). Napokon, treće, Mirić ukazuje na očevidnu istinu: „Samo nacionalno slobodan čovjek slobodan je tek nacionalistički, što ne znači ništa drugo nego u neizbrojivim preostalim oblicima ljudskog života — neslobodan čovek." — (str. 88). Tom nacionalistički slobodnom čoveku, Mirić suprotstavlja čoveka koji svoju slobodu neće ograničiti niti na klasnu niti na nacionalnu, nego će se boriti za punu slobodu koja u sebe uključuje i klasno i nacionalno, ali se temelji na slobodi čoveka pojedinca. Jedino se slobodom čoveka kao ličnosti ukida nesloboda jedne nacije prouzrokovana bitnom neslobodom u drugoj. Osnovu ovakvog Mirićevog razmišljanja čini klasični Marksov stav: „U mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jednog individuuma od strane drugog, ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge."

Razmišljajući, dalje, o tome da li tonemo u živi pesak građanskog sveta, kuda idemo, i šta činiti, Mirić izlaz vidi u socijalnoj akciji radništva kome treba da se okrene inteligencija, tako što će našu društvenu situaciju podvrgnuti kritičkoj analizi i na taj način ostvarivati program duhovne pripreme društva za istinske društvene promene. Radništvo je jedina snaga koja može da promeni realnu sliku društva i da

radikalnije izmeni odnose društvenih sila. Parafrazirajući Munijea, Mirić ističe da ekonomska revolucija mora u isti mah biti i duhovna ili je neće biti.

Mirić je shvatio Orvela: „Biti u manjini, makar i sam, ne znači biti lud.” I zaista, *Rezervati* su retka pojava u našoj duhovnoj klimi. Oni ne poštuju „dobar ukus” i odbacuju „pravila igre”. Zato su u manjini. Ali *Rezervati* nisu luda knjiga. Oni su bacili nešto više svetla na našu socijalnu, a naročito duhovnu, situaciju, što je značajno za svakog čoveka koji teži samoosvešćenju. A za početak, i to je dovoljno.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
N° 112 LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ N° 112

COMMUNE DE PARIS

LA COMMUNE DE PARIS.

Ayant adopté les vœux et les enfants de tous les citoyens morts pour la défense des droits du peuple :

DÉCRÈTE :

ART. 1er. Une pension de 600 francs sera accordée à la femme du garde national tué pour la défense des droits du peuple, après enquête qui établira ses droits et ses besoins.

ART. 2. Chacun des enfants, reconnus ou non, recevra, jusqu'à l'âge de dix-huit ans, une pension annuelle de 365 francs, payable par douzièmes.

ART. 3. Dans le cas où les enfants seraient déjà privés de leur mère, ils seront élevés aux frais de la Commune, qui leur fera donner l'éducation intégrale nécessaire pour être à même de se suffire dans la société.

ART. 4. Les ascendants, père, mère, frères et sœurs de tout citoyen mort pour la défense des droits de Paris, et qui prouveront que le défunt était pour eux un soutien nécessaire, pourront être admis à recevoir une pension proportionnelle à leurs besoins, dans les limites de 100 à 800 francs par personne.

ART. 5. Toute enquête nécessitée par l'application des articles ci-dessus, sera faite par une commission spéciale, composée de six membres délégués à cet effet dans chaque arrondissement et présidée par un membre de la Commune appartenant à l'arrondissement.

ART. 6. Un comité, composé de trois membres de la Commune, centralisera les résultats produits par l'enquête et statuera en dernier ressort.

Paris, le 10 avril 1871.

LA COMMUNE DE PARIS.

— IMPRIMERIE NATIONALE, — 1871

MIRKO ĐORĐEVIĆ

KULTURA ČOVEKOVA SUDBINA

Po meri kako izrasta u sveobuhvatni kompleks, u čovekov stvarni životni okvir i sudbinu, kultura, u opštem i najširem značenju, traži za sebe posebnu nauku, reklo bi se čak, novu disciplinu, kadru da je objašnjava, prati upravo danas, u njenom svakako i najznačajnijem i najsudbunosnijem momentu. U zamahu neviđene do sada tehnološke revolucije, kultura nas je pomalo zbunila.

U tradicionalnom sistemu nauka kulturologija je svakako novina; i više od toga — ona nastoji da opravda onaj svoj *logos* kao sufiks pun značajnog i dubokog smisla. Otuda se kulturologija, moglo bi se reći, sasvim nedavno objavila, pomalo reklamerski boreći se za mesto koje je imala sociologija, ili istorija u XIX veku. Staviše, kulturologija i nastoji da između psihologije i sociologije kao metoda i sistema, u značajnim momentima njihove moći i nemoći, nađe sebi mesta i osvoji životni prostor.

Da li je pojava Lesli Vajta i njegovog dela znak da antropologija kao nauka o čoveku luta, ne nalazi svoj stvaralački momenat, ne opravdava sebe rezultatima — to je pitanje postavio sam Lesli Vajt zaoštrivši ga do paradoksa: kulturologija ili antropologija?

Bilo kako bilo, valja poželjivije čitati Lesli Vajta čija smelost dodiruje granice istinske avanture duha.¹⁾

Brojni kritičari u svetu — tako čini i pisac instruktivnog predgovora za naše izdanje — osporavaju već odavno jednu za drugom tezu Lesli

¹⁾ Prikaz je pisan povodom nedavno objavljene knjige *Nauka o kulturi*, Lesli Vajta: izd. „Kultura“, Beograd, 1970.

Vajta, ističući da je njegova kulturologija zapravo antropologija bez čoveka, jedan uzaludan napor čija se nenaučnost može porediti samo sa sopstvenom smelošću. Primeniti na kulturu iste metode koji važe za prirodne nauke, za fiziku na primer, posmatrati je izdvojeno od čoveka, jednostavno je nemoguće jer time poričemo upravo humani sadržaj kulture, u biti ukidamo nadu koju kultura, kao ljudsko delo, nudi. Malo je pisaca koji su tako uporno sebe nametali, a bili tako široko i sistematski osporavani, kao što je to slučaj sa Lesli Vajtom. Pa ipak, mi ne pristupamo njegovoj *Nauci o kulturi* isključivo sa namerom da dokazujemo netačnost njegovih premisa i zaključaka. Ostaje činjenica da ova knjiga doživljava izdanje za izdanjem, prevod za prevodom. A upravo time, veoma često, knjiga opravdava sebe. Ako nije uspeo da zasnuje novu nauku — i uglavnom je jasno da nije — Vajt je posvedočio činjenicu, važnu svakako, da pitanje trajanja, smisla i duha kulture u eri industrijske civilizacije ne prestaje da trajno opседа umove istraživača. Ako njegova kulturološka šema nije izdržala kritiku — takođe se pokazalo da nije — Vajt je o problemima kulture kao čovekove sudbine progovorio na nov i veoma lucidan način.

I upravo to trajanje kulture i traženje njene humane poruke za kojim se otisnuo Lesli Vajt, ostaje pitanje iznad svega značajno.

Ljudska istorija zna za kataklizme — prirodne i socijalne, koje su uništavale strukture, sisteme vrednosti i materijalnu kulturu, pa ipak je humani smisao kulture kao bitne ljudske vrednosti ostajao neprekinut, nastavljao se u svom napredovanju i rastu. Nekom niti su se vezivala vremena i epohe u upornosti da humanu poruku prenesu dalje, u nasleđe. *Homo sapiens* je stvarao kulturu — namerno ćemo podvući da Lesli Vajt ne poriče da je čovek tvorac kulture — i danas je to kompleks toliko velik i značajan da se može govoriti kako kultura čoveka stvara, određuje ga i uslovljava. Tako je nastalo shvatanje da je kultura entitet *sui generis*, nešto izvan čoveka, ono što se zatiče rođenjem, okvir, svet i sudbina u čijim se okvirima događamo kao ljudi.

U strukturi sveta Vajt je našao tri sloja. Prvo, biološki — koji karakteriše ćelija; fizički — koji karakteriše atom i, poslednji, kulturni sloj, označen i izrečen *symbolima* — koji su stvarni činioци ljudske kulturne komunikacije. Simbol nije, po autoru, jednostavno jezik, konvencionalni znak, već jedinstvena sposobnost čovekova da tvori kulturu i njene vrednosti u ljudskom smislu, ona sposobnost koja ga odvaja, u

stvarnom smislu, od ostale prirode, od životinja. Upravo svojstvom upotrebe simbola, čovek neprekidno izlazi iz kruga čulnog poimanja sveta; to svojstvo, i njegov izraz, je onaj nađeni jezik kulture, u jednom višem smislu. Tek iz simbola stvaraju se reč, jezik i tradicija, jednom reči, novi niz pojava — kultura. Samo čovek upotrebljava simbole, i to ga podiže na nivo kulturnog i civilizovanog bića.

Vajt nije dovoljno argumentovano zasnovao tu svoju tezu, već samim tim što između simbola i jezika kao ljudskog fenomena ne precizira razliku, bar ne u smislu kako sam namerava. Čovek se, istina, načinom upotrebljavanja simbola izdvojio na nov i neponovljiv način iz sveta drugih bića, ali, sami simboli nisu mogli biti na neki način zauvek dati. Dar je, čini nam se, loša reč za ono što je čovek u toku svoje evolucije osvojio od sveta, posvojio i pretvorio u stvarnu ljudsku vrednost. Pri tom, Vajtu ne treba sasvim odreći umešnost za nalaženje termina koji je tako važan za čoveka, iako nije neko, u stvarnom smislu, bitno svojstvo čoveka kao kulturnog bića. Ovakav stav je zanimljiv i kao pokušaj da se reši na nov način pitanje o tome šta čoveka bitno izdvaja od ostalog sveta i uvodi ga u sferu stvaranja kulture. (Darvin je smatrao da je u pitanju samo razlika u vrsti, čime nije ni izbliza sve rečeno, ma kako se činilo!)

Jednom nastala — Vajt mnogo ne objašnjava poreklo kulture — kultura je postala čovekov svet, njegova neminovnost i sudbonosni milje, polje čovekovog trajanja i življenja u znaku neizbežnog *f a t u m a*. Više nije u pitanju ponašanje ljudi, trajna ljudska interakcija, već interakcija kulturnih obeležja, oblika i pojava. Time se autor približava Tajloru: izvodeći zaključke da kulturu treba objašnjavati iz sebe same kao pojavu, na način kao da čoveka nema. Nije li time Lesli Vajt našao drugu reč za otuđivanje u procesu razvoja svega pa i kulturnih obeležja? Nauka o kulturi — *k u l t u r o l o g i j a*, dakle — više će se baviti samom kulturom nego čovekom i društvom, jer je, navodno, drugačije nemoguće objasniti kulturu kao pojavu.

Čime Lesli Vajt objašnjava i dokazuje ove svoje teze?

Kulturna obeležja postoje pre čoveka kao jedinke, pre svakog organizovanog društva, čak. Kulturne pojave ne mogu se svesti na psihološke i sociološke pojave, ne mogu se izjednačiti sa njima, i objašnjavati na sličan način. Više od životinje, čovek ima sposobnost artikulisanog govora, on jezikom imenuje i tumači sebe i svet, i svojim radom stvara kulturu koja ga, izgleda tako, tragično nadržava. Čovek ne bira kul-

turu u kojoj će živeti, — često ističe autor. U periodu prvobitnog animizma čovek je oduhovio svet oko sebe i verovao u mogućnost njegovog osvajanja magijom. I danas verujemo u moć nauke na nekakav magijski način — njena svemoć je, ima se utisak, skoro nesumnjiva. Racionalni naponi nisu dali objašnjenja, nisu to učinile ni sociologija ni psihologija, pa je nastao — po autoru — prazan prostor koji treba da ispuni kulturologija kao nova nauka.

Očevidno je da se Vajt u zasnivanju kulturologije oslanja na Ostvalda i njegove stavove o mogućnosti kulturologije kao posebne nauke; jer, kultura je — i po jednom i po drugom autoru — vantelesna klasa koja određuje društveni proces. Određena nemoć sociologije, da čoveka uvek i pojednostavljeno poveže sa društvenim procesom, da ga posmatra kao bukvalni deo tog procesa, ogledala se i u zanemarivanju činjenice da mnoge kulturne radnje čovek vrši kao pojedinac. Stavovi Lesli Vajta apsolutizuju, nema sumnje, neke poznate simplifikacije sociološkog tumačenja kulture. Tačnije rečeno, oni su nastali kao njihova suprotnost, kao druga krajnost. Istina je da kultura ima svoj sopstveni put razvoja; pa ipak je velika smelost kada Vajt kulturni proces upoređuje sa lingvističkim procesom — u kome se fonetski modeli ne moraju uvek objašnjavati kao direktno, neposredno uslovljeni.

Svojim tvrđenjem da je kultura, kao i filologija, nebiološka, nadtelesna pojava, zasnovana na sebi i iz sebe, Vajt zanemaruje evoluciju i svojevršno traganje za prirodnim stanjem čoveka, upravo traganje za ljudskom prirodom — koje po Vajtu i nema, ili skoro nema. (Vajt je uporan u isticanju da se čovek rađa i zatiče i jezik i kulturu, da umetnik, recimo, ne daje sliku čoveka već sliku čoveka jedne kulture, sliku kulture više nego sliku čoveka, da ljudska priroda ne postoji, a ukoliko postoji ona je deo telesnog sloja koji nam je zajednički sa životinjama.)

Vajt je ljudsko ponašanje odredio dvojako: prvo — biološko (nervno-mišićno-čulno-žlezdano), drugo — kulturno, što će reći nadtelesno. Samo po sebi, ovo određenje nije naročito novo — opominje na kulturološki koncept Bronislava Malinovskog. Međutim, apsolutno razdvajati ova svojstva, koja su u biti ljudska i nerazdeljiva kao faktor u stvaranju kulture, znači zanemariti sve ono što su ljudi, a ne samo i jedino Čovek, stvarali vekovima i vekovima.

Ko je stvorio kulturu — ko je junak, veliki čovek, genije toga procesa kultivacije sveta i čoveka?

Lesli Vajt odgovara, razume se, kulturološki: ličnost postoji prvo biološki — telesni sistem može biti različit — ali se ona nadovezuje na drugi, bitni, kulturni sloj. Genije je ljudski organizam u kome je izvršena značajna sinteza kulturnih elemenata; on je funkcija kulture. Međutim, celi ovaj krug problema veoma se različito tumači — naročito u najnovije vreme — svuda pa i u nas.

Veoma su poznate krajnosti i simplifikacije kojima obiluju istorijsko-materijalistička tumačenja. Nije za to kriv Plehanov, toliko koliko mnogobrojni interpretatori, dogmatski tumači njegovih stavova. Da je Napoleon umro još u detinjstvu, da li bi se našao drugi, isti takav Napoleon?! U smislu takvih tumačenja, čoveka stvara sredina, društveni uslovi bukvalno, pa se to događa i sa kulturom. Ovo ne bi zvučalo tako čudno da se još ne misli kako se mogu planirati veliki ljudi, talenti čak, pa i čitava kultura. Međutim, ako je sovjetski sistem uspeo da planira i ostvari socrealističke velikane, svakako nije planirao jednog Borisa Pasternaka. Ovakvi se stavovi mogu naći u mnogih autora, — to nam ovde biva od značaja zbog poređenja sa Lesli Vajtom.²⁾

Čovek je zatekao kulturu, rodio se u izvesnoj kulturi i ne može da je kontroliše. Upravo je to jedna od najspornijih Vajtovih teza, koja, tako izrečena, otvara zanimljiv, nov i značajan krug razmišljanja.

Mi se zaista rađamo u okvirima jedne kulture; ne možemo je izbeći ma koliko nam se to činilo mogućim: mi kulturu sveta doživljavamo kao fatum. Kultura je, savremena posebno, toliko razvijen sistem pojava koji se nameće zakonima sopstvenoga razvoja, da veoma često podležemo utisku da ne oblikujemo mi nju nego ona nas. Veruje se, ipak, nasuprot kulturologiji, da čovek može da ostvari bolji svet preuzimajući na sebe rizik sopstvenog spasa nja. Tu se začinje večno pitanje o čovekovoju moći.

Ideja o Spasu, o čoveku koji će zakoračiti u budućnost oslobođen, došla je iz mitskih, religijskih i utopijskih sistema i počela da se oblikuje u društvenim relacijama, sišla je iz transcendencije u čovekov prostor. (Lesli Vajt ne veruje u čovekovu moć i svemoć; on ruši taj „mit“ antropocentrizma, poredeći svoje delo sa Kopernikovim rušenjem geocentrizma u nauci.) Ipak, mislimo, valja razlikovati veru u čovekovu svemoć od grube sile koja se nameće u

²⁾ Uporediti stavove poznatog sovjetskog kulturologa Borisa Rjurikova u knjizi *Kommunizam, Kuljtura, Iskusstvo*. M. 1965.

ime te moći i nastoji da podredi svet i čoveka svojim racionalističkim šemama.

Dilema je zagonetna, možda tragična!

Napusti li čovek sasvim i zauvek veru u sopstvenu svemoć, negiraće sebe i konačno će zaboraviti da je upravo taj **prometejski kompleks** — nazovimo ga tako — vodio čoveka, kultivisao ga i načinio od njega osvajača.

S druge, pak, strane, nepomućena vera u sve-moć razuma i racionalnog uređenja sveta, vera da svi fenomeni kulture — sve njene oblasti, ustanove, verovanja, običaji, ideologije i umetnosti — mogu biti kontrolisani i dirigovani, može odvesti u Veliku Utopiju. Kada totalitarni sistemi glorifikuju Čoveka oni upravo zaboravljaju — u ime nauke na svoj način korišćene, da je čovek nauku stvorio iz večne sumnje da ona, nauka, bude ključ njegove tajnovite individualnosti. Iz tajanstvene riznice ljudskog individualiteta večno dotiče u svet, i nauku, ferment humanoga utopizma, žar sumnje koja u određenim momentima dobija snagu revolucionarne, dijalektičke destrukcije.

Odavno je ukazano na činjenicu da Lesli Vajt fatalistički tumači kulturu. On sam, međutim, stvorio je čitav sistem odbrane svog kulturnog determinizma: čovek nije činilac bez značaja u kulturi, on je preduslov, bez njega nema kulture; ali, kultura ga je tako nadrasla da je on u njoj i ona ga apsolutno određuje.

Čovek veruje, ipak — i ta ga vera održava — da će naći zajednički jezik sa svojim delom — delom mnogih generacija i nebrojenih i znanih i nezvanih genija. Istina, famozni proizvodi civilizacije, kao što su sredstva razaranja, opominju i da se može suprotno dogoditi!

Kultura je izrasla u **fatum**, ali čovek neće da se miri sa stravičnom stranom toga fenomena na isti način kao što se miri sa masom i kretanjem zvezda, meteorološkim neminovnostima. **Tehnologija** je drugo ime sveukupnosti ljudskog rada i čovek će tom sufiksu umeti, veruje se, da nađe **logos**.

Kulturologija Lesli Vajta, kraj sve svoje uprošćenosti i šematizma, ne samo da ostavlja takvu mogućnost nego na nju lucidno ukazuje vrlo često. Ona nije uspela da objasni kulturu zakonima prirodnih nauka, ali je — mora se priznati — ostala doprinos antropologiji, kada već nije uspela da zauzme mesto antropologije na listi nauka. Pa ipak, njene metode, generalno

neprimenljive, uvek će biti od koristi na određenim „mestima“ za tumačenje i shvatanje mnogobrojnih i raznovrsnih fenomena kulturnoga procesa.

Kulturologija je jedna krajnost na granici naučnog, ali i protivteža vulgarnom sociologizmu sovjetskog tipa. Bez obzira, dakle, na njenu nedijalektičnost, ona ostaje opomena da se mnoge pojave kulture ne mogu objašnjavati i objasniti metodama klasične sociologije. I na samu pojavu Lesli Vajta treba pogledati upravo kulturološki: i on i njegovo delo kao da nisu mogli biti drugačiji. Nastali su u okvirima jedne kulture, na tlu savremene američke civilizacije i nose pečat dinamike koja svoj rast ne potvrđuje uvek istinskim i humanim vrednostima — čak, veoma često, osporava baš te vrednosti. Lesli Vajt je isključio čoveka, suštinski, iz procesa kulture, pomalo na način sovjetskih sociologa, koji to čine u ime Partije i Države.

Konsekvence Lesli Vajta kao da nameću i ovaj zaključak: totalitarni sistem podudarni su u dehumanizaciji, najpre.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
Liberté. Égalité. Fraternité
Association Internationale
DES TRAVAILLEURS
CONSEIL FÉDÉRAL DES SECTIONS PARISIENNES
Chambre Fédérale des Sociétés ouvrières

TRAVAILLEURS,
Une longue suite de revers, une catastrophe qui semble devoir entraîner la ruine complète de notre pays, tel est le bilan de la situation créée en France par les gouvernements qui l'ont dominée.
Avons-nous perdu les qualités nécessaires pour nous relever de cet abaissement? Sommes-nous déprimés au point de subir avec résignation le despotisme hypocrite de ceux qui nous ont livrés à l'étranger, et de ne retrouver d'énergie que pour rendre notre ruine irréversible par la guerre civile?
Les derniers événements ont démontré la force du peuple de Paris, nous sommes convaincus qu'une entente fraternelle démontrera bientôt sa sagesse.
Le principe d'autorité est désormais impuissant pour rétablir l'ordre dans la rue, pour faire renaitre le travail dans l'atelier, et cette impuissance est sa négation.
L'insécurité des intérêts a créé la ruine générale, engendré la guerre sociale: c'est à la liberté, à l'égalité, à la solidarité qu'il faut demander d'assurer l'ordre sur de nouvelles bases, de réorganiser le travail qui est un condition première.

TRAVAILLEURS,
Le problème national, d'une importance si grave pour nous, ne peut être résolu que par une action dévouée. L'indifférence de la jeunesse, et le poids d'un passé dans lequel beaucoup d'entre nous ont subi l'oppression et l'humiliation, sont des obstacles à surmonter.

TRAVAILLEURS,
Nous sommes convaincus que la République ne peut être sauvée que par une action dévouée. L'indifférence de la jeunesse, et le poids d'un passé dans lequel beaucoup d'entre nous ont subi l'oppression et l'humiliation, sont des obstacles à surmonter.

- AUBRY LEO FRANKEL CAM LINAT LAZARE LEVY
BOUDET H. GOULLE DESCAMPS PINDY
CHAUDESAGUES LAUREAU EVETTE EUGENE POTTIER
COIFE LIMOUSIN GALAND ROUYEYROLLES
V. DEMAY MARTIN LÉON HAMET SPOETLER
A. DUCHENE NOSTAG JANCE A. THEISZ
DUPUIS CH. ROCHAT J. ALLIEMAND VERY

STANOJE IVANOVIĆ

KA NOVOM VIDENJU SVETA

„Svaka kultura i svako doba imaju svoj omiljen model opažanja i saznanja, i skloni su da ga pripisu svakom i svemu. Beleg našeg vremena je odvratnost prema nametnutim obrascima. Izenada nam je veoma stalo da stvari i ljudi dokraja ispolje svoje biće.”

Makluan

Proučavanje mnogobrojnih društvenih promena i njihovih izazivača u dugoj istoriji misli, nije teklo pravolinijski. Svaki pokušaj sa pretenzijom da proširi saznanje okvire, predstavlja zaokret u odnosu na raniju praksu i njegovom veličinom meri se radikalnost teorijskih inovacija, koja izaziva ambivalentne i protivrečne interpretacije. Ovih odlika nije lišena ni Makluanova knjiga: *Poznavanje opština — čovekovih produžetaka* (Prosveta, Beograd, 1971).

Njegov misaoni opus koji mu je pribavio vrlo kontraverzne ocene, uglavnom počiva na objašnjavanju sredstava masovnog opštenja — pod kojima podrazumeva heterogenu strukturu mehaničkih tekovina savremenog sveta, i njihove uloge u društvenom životu. Svaka tehnologija stvara novu sredinu, koja prerasta u aktivni proces promena u kojima najvažnija uloga pripada dejstvu opština. Polazeći od toga da deo svojih moći čovek prenosi na prerađenu prirodu oko sebe, autor svojoj knjizi namenjuje cilj da istražuje obrise ljudskog bića koje je produženo u spoljašnjim tehnologijama, i da u svakoj od njih traži načelo shvatljivosti i smisla koji one imaju za čovekov opstanak.

Opština obuhvataju ne samo skup sredstava kroz koje se odvijaju osnovni oblici društvene komunikacije, nego sve vidove tehnološkog opredmećenja čoveka koji određuju strukturu društva i njegov istorijski razvoj. Po svojim

svojstvima, karakteru promena koje izazivaju, po stepenu učešća na koje podstiču čoveka i po vrsti društvenih procesa u kojima učestvuju, ona se dele na „vruća” i „hladna”. I jedna i druga ostavljaju posledice: one zavise od veličine moći na kojoj se zasniva njihov uticaj, a njihova najvažnija zajednička odlika jeste da opštita predstavljaju poruku. Njihove sadržine mogu biti različite, čak i nedelotvorne; neka od njih i nemaju sadržinu u konkretnom značenju, ali njihov smisao leži u tome da svako od njih nosi poruku preko koje „uobličuje i određuje razmeru i oblik ljudskog udruživanja i delanja” (str. 42), i preko kojih se produžuju psihofizičke snage čoveka. „Vruća” su ona opštita koja produžuju čovekova čula u stanju „visoke određenosti” koje je zasićeno podacima i činjenicama, za čije prihvatanje nije potrebno čovekovo aktivno sudelovanje, već naprotiv, ona isključuju učešće publike dajući joj ograničenu i fragmentarnu ulogu. Za razliku od njih, „hladna” opštita pružaju malo podataka i informacija, ali teže da što više podignu nivo čovekovog učešća u procesu opštenja, čiju poruku ona sadrže. Za prve je karakteristična eksplozija parcijalnih tehnologija, na njima se zasniva dosadašnji razvitak društva. Razvijena društva posebno počivaju na „vrućim” opštilima, tako da ona ne obiluju prilikama za sudelovanje, i stroga su po zahtevima za specijalističkom fragmentacijom koji se postavljaju u društvenim odnosima.

Za njihovo prihvatanje dovoljno je samo jedno čulo, najčešće čulo vida, što ima za posledicu rasparčavanje i izolaciju čovekovih potencija, delimične i jednostrane oblike njegovih ispoljavanja, pa i ograničenu komunikaciju u okviru društvene zajednice. „Hladna” opštita, nasuprot tome, pružaju poruke nižeg stepena određenosti, podstiču „dubinsko učestvovanje” jer pružaju malo prerađenih i potpunih podataka, a dosta se traži od publike da u procesu prihvatanja sama oblikuje i upotpunjuje njihov sadržaj. Pošto imaju sveobuhvatan uticaj na društvena zbivanja i njihov karakter, ona vode organskom povezivanju društva sjedinjujućim procesom implozije, koji smanjuje sile izolacije i svetu sve više daje oblik celine; a posebno mesto u tom procesu zgušnjavanja pripada retribalizaciji kulture u kojoj čovek postaje svuda prisutan i svuda deluje.

Nakon dosadašnjeg toka stvaranja produžetaka, koji su zbog svog izolovanog dejstva ostavljali čoveka ravnodušnim, moderna automatska i elektronska tehnologija predstavlja integralan produžetak centralnog nervnog sistema, a ne samo čula, i dovodi do organskog preplitanja svih funkcija u jednom kompleksu ispoljavanja

i teži za celovitošću i dubinom svesti. Povećavanje brzine od mehaničkih do trenutnih električnih formi, proces eksplozije preokreće u imploziju, a u njoj se implozivne i sažimne energije sudaraju sa starim tradicionalnim i ekspanzionističkim obrascima organizacije sveta. Pri normalnom korišćenju tehnologija stalno preinačuje čoveka, ali on iznalazi nove načine preinačavanja tehnologije. Jedan od njih je ukrštanje ili hibridizacija opštita. Ukrštanje oslobađa ogromnu snagu i rađa novu formu koja utiče „da opštita kao produžeci naših čula ustanovljuju nove odnose, ne samo među našim privatnim čulima, već i među samim sobom, kada deluju jedno na drugo” (str. 92). Hibrid pismene i usmene kulture je spoj koji oslobađa najviše energije i koji otkriva da pismenom, fragmentovanim čoveku Zapada predstoji brzo preobražavanje u složenu i dubinski strukturiranu ličnost, emocionalno svesnu da se nalazi u totalnoj uzajamnoj zavisnosti sa ostalim delom ljudskog društva.

Uzrok preloma koji ruše jedinstvo jednog sistema, leži u ukrštanju sa nekim drugim sistemom, a svako opštito ima, ili svaka struktura u sebi poseduje granicu pomoću koje se iznenadno preobražava u neki drugi sistem od koga zavisi prihvatanje vlastitih produžetaka. „Posmatrati, upotrebljavati ili opažati neki naš produžetak u tehnološkoj formi nužno znači prihvatiti ga” (str. 84), ali to dovodi i do otupelosti prema njima. Ljude zasenjuje svaki njihov produžetak u svakom materijalu koji nije deo njih samih; ono se ogleda u „samoamputaciji” kojoj se pribegava kad osetna moć nije u stanju da izbegne uzrok nadražaja. Pod teretom superstimulacije, centralni nervni sistem primenjuje strategiju amputiranja da bi se zaštitio od njenog dejstva. Otupelost postoji i kod električne energije, ali je ona doba svesnosti o nesvesnosti, ona je dala sredstvo za ostvarivanje trenutne svesnosti, tako da čovek prvi put postaje svestan tehnologije kao svojih produžetaka.

Tehnologije su načini za pretvaranje jedne vrste znanja u drugu, a u uslovima njenih električnih formi celokupni čovekov posao postaje učenje i saznanje u kome opštita doprinose tehnološkom produžetku svesti. „I sva opštita u svojstvu naših produžetaka služe za to da nam pruže novu preobražavajuću viziju i svest”. — (str. 101). Električnim opštilima, koja su potpuna i obuhvatna, uspostavlja se dinamika čijim se posredstvom sve ranije tehnologije pretvaraju u sisteme obaveštavanja. Prenos naše svesti u svet elektronskih mozgova samo je jedna faza neprekidnog hoda do takvih sazajnih oblika u kojima će se plodonosnim spajanjem, međudej-

stvom više čula i njihovim istovremenim posredstvom, odvijati procesi shvatanja i poimanja pojava. „Neka spoljašnja jednodušnost ili savest danas je podjednako nužna koliko i privatna svest” (str. 97), bez nje se ne mogu razumeti i prihvatiti preobražaji društvenih činilaca. Zbog toga se nameće pitanje „ne izgleda li da se sadašnjim pretvaranjem celokupnog vlastitog života u duhovni oblik obaveštenja celi Zemljin šar, i ljudska porodica, preobraća u jednu jedinu svest?” — (str. 102).

Ovo je krajnja konsekvencá doslednog zasnivanja teorije o dominantnom uticaju sredstava masovnog opštenja na karakter društvenih promena. Po njoj se čovekova sredina kao prerađena priroda menja prema uticaju koji vrše nove tehnologije i novi produžeci, te oblikuju ne samo nju nego i strukturu svesti. Ona utiču, svakako, na različita društvena kretanja, ruše temelje tradicionalnih društvenih odnosa, masovno proširuju mogućnosti opštenja, donose velike promene u kulturi i načinu života, imaju vrlo izdiferenciranu informativnu, obrazovnu i rekreativnu funkciju, pružaju prikladne oblike društvene komunikacije kao zamenu za nedostatak neposrednih kontakata i svojim sveobuhvatnim prisustvom doprinose nastanku novog masovnog društva koje ima ne samo svoje oblike proizvodnje i razmene, već i potrošnje, ponašanja i međuljudskih odnosa. Zbog nejednakih uslova, veličina njihovog uticaja je različita, a to izaziva nesporazume, jednostrana i ekstremna stanovišta njihove valorizacije, tako da je i na primeru Makluanovih razmatranja teško izbeći ovu zamku. Svestan da polazna postavka o prirodi produžetaka ima dodirnu osnovu sa marksističkim shvatanjem o „humanizovanoj prirodi”, Makluan decidirano iznosi u kom pravcu je usmerena radikalnost njegovih pogleda. „Svoju analizu Marks je u veoma nezgodno vreme zasnovao na mašini, upravo u trenutku kad su televizija i druge implozivne forme stale da preokreću mehaničku dinamiku.” — (str. 76). Privučeni mogućnošću zamene ljudskog rada mašinom, marksisti su pravili proračune ne poznajući obeležja novih opština, ostajući privrženi industrijskoj tehnologiji XIX veka kao osnovi klasnog oslobođenja; ali „ništa ne bi moglo biti pogubnije po marksističku dijalektiku doli pomisao da jezička opština uobličuju društveni razvoj, u istoj meri u kojoj to čine sredstva za proizvodnju.” — (str. 88). Inherentna svojstva koja se pripisuju opštilima (koja su u stanju ne samo da radikalno menjaju svet i odnose u njemu, već i čovekovu prirodu i da je oblikuju prema svojoj meri, nezavisno od drugih činilaca) *mutatis mutandis* pribavljaju ovoj teoriji mesto inverzije marksizma u otkrivanju ishodi-

šta društvenog razvitka. To nije razlog za umanjanje njenog stvarnog doprinosa rasvetljavanju kompleksnog uticaja sredstava masovnog opštenja na društveni život.

Svaki novi uticaj opštila menja odnose između svih čula i potrebno je pronaći način kako upravljati tim promenama ili kako ih izbeći. Međutim, izuzev kod umetnika, u istoriji kulture ne postoji napor prilagođavanja raznih činilaca ličnog i društvenog života novim proizvedecima. Svojim kreativnim sposobnostima umetnik je u stanju da hvata poruku opštila mnogo pre njihovog preobraćujućeg dejstva. On je čovek integralne svesti, koji može da ispravi čulne odnose pre nego što tehnologija otupi svesne postupke. Podizanjem nivoa električnog obaveštavanja, uloga umetnika i inteligencije sve više raste jer ih ono prisiljava da se uključe u oblike proizvodnje i upravljanja društvom. Oni su neophodni pri uobličavanju i poimanju životnih formi i struktura koje je stvorila električna tehnologija, jer umetnost kao antisredina anticipira društvena zbivanja i omogućava da uočimo društvene i psihičke ciljeve promena.

Optimističkim otkrivanjem snaga koje će svesnim dubinskim delovanjem umiriti poljuljane temelje socijalnog ekvilibrijuma i koje će u svakoj situaciji biti pouzdano merilo društvene samosvesti, Makluan čini pokušaj zasnivanja svestrane realizacije čoveka i njegovih razvijenih potreba, i približava se shvatanju da je za njegov humanoidni opstanak potrebno aktiviranje svih snaga koje će se suprotstaviti postvarenju sveta i doprineti kreativnom oblikovanju njegovog života. Logička analiza strukture ovog pokušaja lako otkriva jednostrano isticanje pojedinih činilaca u objašnjavanju društva i neopravdano pridavanje odlučujućeg značaja opštilima, a isto tako i to da metod dubinskog učestvovanja svih ljudi, a naročito umetnika, previše paušalno otkriva pristup stvarnosti, ne uvažavajući svu njenu kompleksnost; ali, nije li on vlastitim priznanjem da želi da prevaziđe logički nivo tumačenja sveta, kao nedovoljan, i hteo da se predstavi kao imaginativna reakcija na racionalne okvire čovekove egzistencije u kojoj ga tvorevine „vruće” kulture čine siromašnijim nego što bi on po svojim mogućnostima bio?

U drugom delu knjige izvršena je minuciozna analiza pojedinih opštila i njihovih karakteristika. Ona polazi od govora i pisane reči, a završava se televizijom i automatizacijom. Za svako ovo opštilo izlažu se osnovna obeležja, od čijeg prihvatanja zavisi njihovo mesto u sistemu čovekovih proizvedetaka. Veliki broj njih izaziva opštu podelu u doživljajima (govor, pisana reč,

broj, tisak, štampana reč i sl.), i stvara „linijsko strukturiranje racionalnog života.” Međutim, iako je svest oznaka razumnog bića, celo polje svesnosti ne odlikuje se linijnošću i ona nije samo verbalan proces. Nelinijske logike su moguće kao i neeuclidovske geometrije. Nova mehanička sredstva koja rađaju i nove potrebe, prevazilaze ograničenosti ranijih opštila, tako da sva električna opštila (telegraf, telefon, fonograf, film, radio i televizija), imaju obeležja celokupnog društvenog polja i teže da zanemare prisustvo fragmentarnih formi u stvaranju novih vrsta kolektivizma. Od njih je naročito televizija (kao najjače „hladno” opštilo kod koga je gledalac — ekran) najviše uticala na čovekov čulni život i njegove mentalne procese. U sadašnjim uslovima automatizacije moguće je uspostavljanje jedne mreže opštila svetskih razmera, koja ima za posledicu „masovnu proizvodnju”, „ne sa stanovišta veličine, nego sa stanovišta jednog trenutnog uključivog obuhvata” (str. 421). Automatizacija kao najznačajniji svetski proces omogućuje stvaranje duboke osetljivosti za uzajamnu povezanost svih delova celine, koja zahteva i nove vrste organizacije. Novi proizvođači stvaraju i nove modele kulturnog života u kojima se kao osnovni činioci međudelovanja javljaju igra i umetnost. „Umetnost nije samo igra nego i produžetak ljudske svesti u smišljenim i konvencionalnim obrascima. Kao popularna umetnost, sport predstavlja duboku reakciju na tipičnu akciju društva. No, visoka umetnost, s druge strane, nije reakcija, već duboko preocenjivanje jednog složenog kulturnog stanja.” (str. 300). Ovim je kultura kao faktor društvenog preobražaja dobila posebno mesto, te u njenim okvirima i dalje treba tražiti odgovarajuće podsticaje.

Iako unosi nov pogled na medije opštenja i njihovu prirodu, služeći se osobenim jezikom i svežim i originalnim idejama, Makluanov pristup mišljenja protiv mišljenja sadrži dosta od pozitivističkog teoretiziranja o modernoj tehnici i njenim umirujućim svojstvima. Mnogi stavovi gube se u golom opisivanju odlika pojedinih sredstava; opisivanje nije pošteđeno nategnutih empirijskih komparacija, zbog čega su i mnogi zaključci bez zasnovanih i argumentovanih obrazloženja. To umanjuje razumljivost i slabi teorijsku težinu autorovog koncepta. On je svoju knjigu i shvatio kao deo mogućeg razgovora o delovanju opštila na čoveka i društvo, i zato mišljenje: da njenu polovinu čine sjajni uvidi, četvrtinu sugestivne hipoteze, a ostalo — besmislice, ne može biti znak velikog osporavanja knjige. Raspeta između minucioznih opservacija i futurističkih nagoveštaja, rastočena u svojoj podsticajnosti, ova knjiga svojim aso-

cijativnim nabojima kao da pripada nekom čudnom egzemplaru „hladnih“ opština koji nas vodi ka novim interpretacijama i novom viđenju savremenog sveta, i ka osobenom razotkrivanju vlastitih iskustava.

V DEO

OSVRTI

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
LIBERTÉ -- ÉGALITÉ -- FRATERNITÉ

N 32

N 32

COMITÉ CENTRAL

LA COMMUNE A TOULOUSE

Ce de nos amis, qui nous ont envoyé de Toulouse nous apporte le document suivant:

La Garde nationale de Toulouse, réunie à l'occasion de la création de bataillons de Garde constitutionnelle et de l'installation de M. de Kératry, en qualité de préfet de la Haute-Garonne, a proclamé aujourd'hui, à deux heures, l'organisation de la Commune, aux cris de : Vive Paris!

Le corps d'officiers de la Garde nationale sédentaire constitue la COMMUNE DE TOULOUSE.

La Commune déclare M. de Kératry déchu de son titre de préfet et maintient le citoyen Duportal en qualité de délégué du pouvoir central.

La Commune déclare vouloir la République une et indivisible, et elle adjure les députés de Paris d'être les intermédiaires d'une transaction désirable entre le gouvernement de la République et le peuple de Paris.

Dans ce but, elle somme le gouvernement d'avoir à dissoudre l'Assemblée nationale, comme ayant accompli le mandat pour lequel elle a été élue, comme étant la cause de toutes les difficultés présentes, et le fruit de la peur et de la corruption cléricale.

Elle adresse aux préliminaires de la paix et demande que, pour délivrer le plus tôt possible le sol de la patrie de la souillure de l'étranger, des mesures énergiques soient prises pour faire payer, sans délai, les frais de la guerre à ceux qui en ont déclenché le fléau sur le pays, et conclure une paix ruineuse et humiliante.

La Commune de Toulouse fera respecter toutes les opinions, et assurera la conservation de tous les intérêts publics et privés; mais elle sévira avec vigueur contre toute tentative de perturbation.

Son but est de mettre la République à l'abri des conspirations monarchiques de toute sorte et d'arriver, par le concours qu'elle entend donner à la représentation radicale de l'Assemblée, à la disparition de tous les malentendus qui prolongent nos déchirements.

VIVE LA RÉPUBLIQUE UNE ET INDIVISIBLE!

Sont les signatures des Officiers de l'Intérieur

et celles des Officiers de l'Intérieur de la Commune de Toulouse, qui ont été élus par le peuple de Toulouse, le 10 mai 1871.

MARIJA MAJDAK

FORMULA PUBLIKA

Ovo su činjenice: bioskopske sale su poluprazne, repertoar bioskopa je očajan, distributeri nude prikazivačima veliki broj filmova koji sa umetnošću nemaju nikakve veze, distributeri kupuju za teške devize loše ili osrednje filmove i uveravaju nas da publika želi jedino takve filmove.

Nije od važnosti da li je redosled „činjenica” ispravan ili ne, pošto je za nas bitno jedno: publika se odbila od bioskopa u kome je nekada provodila sate i ostavljala znatna materijalna sredstva. U ovom trenutku za nas je i te kako važan ovaj drugi momenat, pošto od njega, u dobroj meri, zavisi domaći film.

Izlišno je ponavljati ma koju od (mnogobrojnih) teza o ukusu najšire publike. To je do sada nebrojeno puta pretresano i analizirano od strane onih koji su bilo naučno, bilo komercijalno zainteresovani za ovaj fenomen. Dakle, ostavljajući po strani sve znano i rečeno o publici i njenom ukusu, iznećemo jedno iskustvo koje negira sva naša dosadašnja tumačenja ovoga problema.

Kada je krajem 1963. godine otvorena, Dvorana Kulturnog centra Beograda se već nazivom odvojila od bioskopa u klasičnom smislu. Pošto nije bila „bioskop” nego dvorana, pružila je Beograđanima jedan drugačiji vid filma: prezentovan u ciklusima i serijama (danas to, uz mnoge pohvale, isto radi Televizija), program Dvorane Kulturnog centra donosio je iz dana u dan novi film nekog reditelja, glumca, kinematografije ili umetničkog pravca kako domaće tako i svetske kinematografije. Uz ovaj — večernji program, svakodnevno je punih sedam časova prikazivan i „non-stop”, šezdesetminutni program sastavljen pretežno od domaćih kratkometražnih filmova. Time je istovremeno skinuta sa dnevnog reda priča o tome kako se jugoslovenski kratkometražni i dokumentarni filmovi prikazuju jedino na Beogradskom (mar-

tovskom) festivalu i u inostranstvu gde ga, gledaju opet oni koji ga stvaraju i oni koji o njemu pišu, dakle kritičari, pošto i jedni i drugi, po službenoj dužnosti, odlaze i prate inostrane filmske festivale.

Treći program Dvorane, namenjen deci, sastavljen je od kratkometražnih, crtanih i lutka filmova, a prikazivao se subotom i nedeljom u okviru matinea.

Za problem o kome pišemo, najvažniji je program sazdan iz ciklusa i serija. U Dvorani se jedan film prikazuje samo jedan dan i to na dve (poslednjih godinu dana na tri) predstave koje, s obzirom na broj sedišta (391) ne obećavaju značajniji prihod. Pa ipak, i pored teškoća, distributeri su činili maksimalne napore da udovolje potrebama „najgladnijeg” potrošača filmova u zemlji. Razlog za takav stav leži u bezbroj puta potvrđenoj istini da vrhunski filmovi (koje je — kažu — teško prodati bioskopima) pune do poslednjeg mesta Dvoranu Kulturnog centra. Bila bi zaista duga lista ako bismo hteli da navedemo sve „Crvene pustinja” i „Čorsokake” koji su tu išli na „kartu više”.

Ne menjajući ga bitno, program je svake godine bogaćen novim serijama. Jedna od najznačajnijih, i svakako po mnogo čemu originalnija od ostalih je serija „XY, filmski kritičar je izabrao”. Kroz ovu seriju su svoj ukus i lične filmske afinitete obelodanili bezmalo svi jugoslovenski filmski kritičari.

Evo kako su pojedini obrazložili svoj izbor filmova:

Milutin Čolić, filmski kritičar *Politike*, Beograd — ...„Praveći ovaj izbor, ja sam, prirodno, pošao od vlastitih merila, pri čemu sam (bar tako mislim) nastojao da izbegnem isključivost... Moram, međutim, da pomenem da sam pri selekciji bio upućen na filmove sa čijim se kopijama trenutno raspolagalo. To bit izbora ipak ne menja, ali je moguće da se, u boljoj okolnosti raspoloživih filmova neki od izabranih, možda, ne bi našli...”

M. Čolić je za svoju seriju izabrao: *M. A. S. H.* Roberta Altmana, *Diplomac* Majkla Nikolsa, *U vrelini noći* Normana Džuisona, *Buč Kasidi i Kid* Džordža Roj Hila, *Nesreća* Džozefa Louzija, *Boni i Klajd* Artura Pena, *Velika ljubav Elvire Madigan* Bo Viderberga, *Ždralovi lete* Mihaila Kalatozova, *Skupljači perja* Aleksandra Petrovića i *Jutro* Puriše Đorđevića.

Mira Boglić, filmski kritičar *Vjesnika*, Zagreb — ...„svakako ne radi se o izboru koji bi mogao pružiti sliku nekog procesa u svjetskom filmu. Prije bih rekla da sam pokušala dati djelimični i trenutni snimak stanja, koliko mi je to u datim uvjetima bilo moguće. Izabrala sam u okviru te želje i tih mogućnosti i filmove, koje ne samo cijenim, nego i volim, pa zato i preporučujem. Nije, međutim, ni malo slučajno što su četiri od ovih sedam filmova izrazito, iako na različite načine, politizirana djela, jer danas je film jedna od umjetnosti koja upravo sa politikom najviše korespondira. Ta je korespondencija često veoma burna, a to dokazuju i neki od filmova iz moga izbora...”

Serijski M. Boglić: *Z Koste Gavrasa, Konje ubijaju, zar ne?* Sidni Polaka, *O jagodama i krvi* Stjuarta Hagmana, *Istraga o besprekornom građaninu* Elia, Petrija, *Velika ljubav E. Madigan* Bo Viderberga, *Uvećanje* Mikelandela Antonionija i *Jedan muškarac, jedna žena* Kloda Leluša.

Vojin Vitezica, filmski kritičar *Večernjih novosti*, Beograd — ...„izbor je subjektivan i moj kriterijum je ovoga puta rukovođen i izvesnom ličnom slabošću prema određenoj vrsti filmskog humora...” sublimiranoj u filmovima: *Sitnice koje čine život* Kloda Sotea, *Jedan muškarac, jedna žena* Kloda Leluša, *Volim te, volim te* Alana Renea, *Čarli Babs* Alberta Finija, *Kompanija za umorstvo* Bazila Dirdena, *Strast* Ingmara Bergmana i *Modesti Blejz* Džozefa Louzija.

Nikola Stojanović, filmski kritičar *Sineasta*, Sarajevo — ...„Tek kada je izbor bio načinjen primetio sam da me je spontano rukovodio kriterijum autorstva — naime, u ovoj seriji očigledno dominiraju ostvarenja reditelja izrazite individualnosti... Drugi beočug koji međusobno povezuje ove filmove mogao bi se potražiti u činjenici da gotovo svi prate intimizirana stanja junaka u trenutku kada ih savladaju sopstvena pogrešno usmerena osećanja ili traumatične okolnosti i nepredvidive sile sudbine. Ovi filmovi su otvoreno strukturisani — njihove istine nisu fiksirane pa ni usmerene. Tendencija je svih ovih autora da se otvore prema gledaocu i pruže mu šansu za dovršavanje filmova o sebi...” Izbor: *Staze slave* Stenli Kubrika, *Rozmarina beba* Romana Polanskog, *Uvećanje* M. Antonionija, *Lepotica dana* L. Bunjuela, *Sramota* I. Bergmana, *Boni i Klajd* A. Pena i *Intimno osvetljeni* Ivana Pasera.

Miodrag Kujundžić, filmski kritičar *Dnevnika*, Novi Sad — ...„Izbor od sedam filmova može proći bez mnogih imena: on mora proći i bez Čaplina, jer se odbir pravi od izvesnog broja

dela koja se za prikazivanje mogu obezbediti, a među kojima nema nijedne Šarlove avanture, niti *Modernih vremena*. Pa kada već može bez Čaplina, bez Šarla, može onda i bez mnogih drugih. Ali ne sme bez Diznija!"

U seriji M. Kujundžića prikazani su filmovi: *Jedan muškarac, jedna žena* Kloda Leluša, *Brak na italijanski način* Vitoria de Sike, *Rusi dolaze*, *Rusi dolaze* Normana Džuisona, *Tišina* Ingmara Bergmana, *M. A. S. H.* Roberta Altmana, *Kad budem mrtav i beo* Živojina Pavlovića i *101 dalmatinac* Volta Diznija.

Donosimo i još dve, nešto starije serije. Prva je *Dragoslava Adamovića-Zire*, filmskog kritičara NIN-a iz 1968. godine: *Žil i Džim* Fransoa Trifoa, *Žena je žena* Žan-Lik Godara, *Krvavi presto* Akira Kurosave, *Divlje jagode* Ingmara Bergmana, *Čovek koji je ubio Liberti Valansa* Džona Forda, *Ivanovo detinjstvo* Andreja Tarkovskog i *Sreća* Anjes Varde, a druga *Irme Flis*, filmskog kritičara Radio Beograda iz 1970. godine: *Z Koste Gavrasa*, *Velika ljubav Elvire Madigan* Bo Viderberga, *Incident* Lari Pirsaa. *Gospodinu, sa ljubavlju*" Džona Klevela, *Point Blan* Džona Bormana, *Jedan muškarac, jedna žena* Kloda Leluša i *Tri na jednom kauču* Džeri Luisa.

Zanimljivo je da su serije kritičara bile veoma dobro posećene i da je publika sa interesovanjem čitala njihova pledoajea koji su bili istaknuti u jednom od izloga Dvorane. „Čitači" su mahom bili mlađi i ljudi srednjih godina, a nije bez značaja navesti ni izjave blagajnica da im je više puta postavljeno pitanje kada će opet biti prikazana serija nekog kritičara.

Ove kritičarske serije imale su svoj odjek: publika ih je gledala sa zanimanjem i pokazivala otvoreno interesovanje za njih. Može se, dakle, bez opasnosti da upadnemo u grešku brzopletosti, zaključiti da je većina posetilaca Dvorane Kulturnog centra — a svaki deseti Beograđanin poseti je jednom godišnje — sazrela, izmenila svoje stavove o filmu, „izgradila svoj ukus", kako bismo to rekli jezikom naših beskrajnih sastanaka.

Ta naša, beogradska publika položila je s proleća ove godine jedan nesvakidašnji ispit. To se dogodilo ovako: uz svaku ulaznicu dobijao se i anketni listić; u foajeu Dvorane bila je istaknuta lista od preko 800 filmova — lista filmskog fonda svih jugoslovenskih distributera. Vlasnik ulaznice imao je samo da napiše naslove tri filma koja želi da vidi na repertoaru Dvorane u okviru serije „Po vašem izboru".

Tokom tog martovskog „anketnog meseca“ kroz Dvoranu je prošlo 11.319 lica; veoma nizak procenat listića (115) morao je da se odbaci, jer nije imao ama baš nikakve veze sa filmom ili samom anketom.

Posle sređivanja i prebrojavanja anketnih listića, redosled filmova (i serije postavljene na program od 17. aprila) izgledao je ovako: za film *Koste Gavrasa Z* glasalo je 10% anketiranih; ovaj film je od prve nedelje nedvosmišleno vodio po broju glasova i do zaključenja ankete ostao je superiorno na prvom mestu.

Drugo mesto sa 3,4% glasova zauzela su *Remek dela Volta Diznija*, a zatim slede — *Vatreni karavan* Berta Kenedija, (3,3%), *Život, ljubav, smrt* Kloda Leluša i *Zvezda Juga* Sidni Hejersa (2,8%), *Crvena pustinja* Mikelandela Antonionija (2,7%), *Jedan muškarac, jedna žena* Kloda Leluša i *Najlepši sport za muškarce* Hauarda Houksa (2,5%), *Uvećanje* Mikelandela Antonionija i *Šejn Džordža Stivensa* (2,2%), *Za ljubav ili novac* Majkla Gordona (1,8%), *Rozmarina beba* Romana Polanskog, *Knjiga o džungli* Volfanga Rajtermana (u proizvodnji *Volta Diznija*) i *Lepotica dana* Luisa Bunjuela (1,7%), *Prohujalo sa vihorom* Viktora Fleminga, *Grand prix* Džona Frankehajmera i *Tristana* Luisa Bunjuela (1,6%), *Buč Kasidi* i *Kid Džordža* Roj Hila i *Velika ljubav* *Elvire Madigan* Bo Viderberga (1,4%), te *Diplomac* Majkla Nikolsa i *Marni* Alfreda Hičkoka (1,3% glasova).

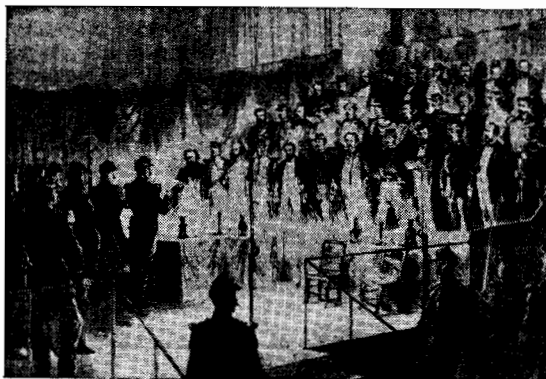
Filmovi *Kad bi Džona Šlezingera* i *Pobuna u Adalenu* Bo Viderberga, prikazani prvi put u januaru na „Festu 71“ — nepuna dva meseca pre ove ankete — dobili su 1,1% od ukupnog broja glasova.

Upoređivanjem serija po izboru filmskih kritičara i serije koju je ovom anketom sastavila publika, dolazi se do zaključka da su Ingmar Bergman, Klod Leluš, Mikelandelo Antonioni i Bo Viderberg sa svim svojim filmovima podjednako u srcu (izboru) i naših najeminentnijih kritičara i naše bioskopske publike. Ništa manje simpatija i poverenja nije ukazano ni Luisu Bunjuelu i Romanu Polanskom, dvojici vrsnih sineasta koje hvali kritika celog sveta.

Diznijevi filmovi — *Remek dela* i *Knjiga o džungli* — u seriji koju je odabrala publika su sasvim razumljiva pojava. Caroliji crtanog filma ne mogu da odole ni mladi ni stari. To je tako od kako je na ekranu prohodao prvi crtani junak Emila Kola. Jer, u svakome od nas, bez obzira na godine, živi dete... kao što svako od nas, priznavao to ili ne, gleda-

jući neustrašivog Džona Vejna (*Vatreni karavan*), sirovog ali pravednog Kirka Daglase (*Vatreni karavan* i *Za ljubav ili novac*), ili šarmantnog osvajača ženskih srca Roka Hadsona (*Najlepši sport za muškarce*), ili super lepoticu Ursulu Anders (*Zvezda Juga*) identifikuje se sa njima i iz začaranog mraka bioskopske sale izlazi poletniji i sa nešto više vere u sebe... Otuda, mislimo, i ovi filmovi na inače veoma serioznoj listi koju je anketom izabrala publika Kulturnog centra.

Sa publikom se sasvim sigurno nešto dogodilo. To „nešto” ogleda se u njenom stavu prema umetnosti, u ovom slučaju umetnosti filma. Da je anketa pokazala pravo lice bioskopske publike (ili barem jednog njenog dela) dokazuju i dve-tri probe sprovedene tokom ove godine. Naime, na programu Dvorane postavljena je serija „Nekada ste ih rado gledali”. Kao prvo, prikazan je odbir nekada najgledanijih filmova o Tarzanu. Poseta je bila katastrofalna. Ne dugo iza toga prezentovani su filmovi po rado čitanim kriminalističkim romanima Agate Kristi i Edgara Valasa, a potom, od distributera vrlo reklamirana serija filmova o Anželiki u interpretaciji stvarno zavodljive Mišel Mersije. „Tarzan poseta” se ponovila u svim ovim slučajevima, te se od pokušaja ove vrste sasvim odustalo. Međutim, anketa će biti, ponovljena i sledeće godine i njena detaljna analiza — verujemo — samo će nas učvrstiti u uverenju da nekadašnja formula publike koja guta sve što joj se pruži, više ne važi.

PRIHODI PISACA ZAVISE I OD ČITALACA*

U Švedskoj postoji jedan originalan način pomoći piscima, koji je, izgleda, svojstven samo ovoj skandinavskoj zemlji.

Pisci, čije knjige biblioteke daju na pozajmicu širokoj publici, dobijaju za to materijalnu naknadu. Ta, takozvana „bibliotečka naknada“ za korišćenje literarnih dela iz fondova biblioteka, isplaćuje se svake godine iz državnih fondova. Naknada se isplaćuje kako za svaku pojedinačnu pozajmicu tako i za svaki primerak knjige koji se u bibliotekama nalazi kao primerak namenjen čitanju. Ova vrsta plaćanja odnosi se na dela švedskih pisaca, ali i na izvesna dela prevedena na švedski jezik. Pisac, odnosno prevodilac mora da bude švedski građanin, a njegovo autorsko pravo treba da je još na snazi prema švedskom zakonu o autorskim pravima.

Godišnje se iz državnih sredstava prenosi u poseban fond, Fond švedskih autora, suma koja odgovara iznosu od 12 ora¹⁾ za pozajmljenu knjigu i 48 ora za svaki primerak knjige autorskog dela namenjenog čitanju, odnosno 4 ore za pozajmici i 16 ora za svaki primerak prevedenog dela koji se nalazi u fondovima biblioteka. Fond isplaćuje „autorsku naknadu“ direktno švedskim piscima. Suma podrazumeva 6 ora za svaku individualnu pozajmicu i 24 ora za svaki primerak te iste knjige u biblioteci, odnosno 2 i 8 ora kad je u pitanju isplata prevodiocu. Najmanja suma koja može da se isplati iznosi 90 kruna. Međutim, ukupna suma koju nosioci autorskih prava mogu da prime, umanjuje se za 50

*) Izvor: *The State and Culture in Sweden*, Stockholm, 1970, str. 64, 65. i 67.

¹⁾ Stoti deo švedske krune. 7,5 šv. kr. = 1,5 dolar.

PRIHODI KNJIŽEVNIKA U ŠVEDSKOJ

odsto ako iznos premaša 3.000 kruna (600 \$), odnosno za 30 odsto ako premaša 7.500 kruna.

Iznosi za „bibliotečku naknadu” ranije su bili upola manji. Međutim, vlada je u budžetu za 1970/71. znatno povećala iznose koji su namenjeni raznim vrstama kulturnih radnika. Osnova za ovu odluku bio je izveštaj jedne vladine komisije o nepovoljnom ekonomskom položaju mnogih kulturnih radnika.

Posle smrti autora, pravo na ovu vrstu naknade prenosi se, u skladu sa važećim zakonskim propisima, u prava stečena stupanjem u brak, nasledem i testamentom. Ovo pravo traje sve dok važi i autorsko pravo, to jest 50 godina posle smrti autora.

Sredstvima koja su ostvarena „bibliotečkom naknadom” upravlja uprava Fonda švedskih autora. Vlada imenuje predsednika Fonda i još 3 člana uprave. Po dva svoja člana imenuju u upravu Fonda tri udruženja pisaca, koja predstavljaju književnike, dečje pisce i autore naučnih dela (uključujući i popularna naučna dela) i Udruženje prevodilaca. Uprava ovog Fonda takođe dodeljuje autorima i državne radne stipendije.

Pošto je, očigledno, nemoguće izračunati koliko puta se svaka knjiga iz raznih biblioteka izda na pozajmicu, razvijen je statistički metod slučajnog uzorka na kome se zasniva određivanje iznosa koje treba da prime autori.

Zapaženo je da se prihodi autora stalno povećavaju na ovaj način, pošto se ukupan broj pozajmica znatno povećao poslednjih godina. U 1966. broj pozajmica je iznosio oko 51,7 milion, u 1967. godini 55,5 miliona, a u 1968. je stigao do 59,2 miliona.

U 1967. godini su za knjige 47 autora zabeležene pozajmice koje su premašile broj od 100.000, tako da su ti autori primili „autorsku naknadu” u iznosima između 13.000 kruna (2.600 \$) i 2.250 kruna (450 \$). Posmatrano ukupno, oko 2.800 nosilaca autorskih prava prima razne iznose na ime ove naknade.

Preostala sredstva Fonda, takozvani „slobodni deo”, uprava je u 1968/69. raspodelila na ime 86 penzija i pomoći piscima i prevodiocima ili njihovim porodicama, i to u iznosima između 5.000 i 12.000 kruna (1.000 i 2.400 \$); dato je 228 stipendija autorima, prevodiocima i ilustratorima knjiga, i to u iznosima između 1.500 i 12.000 kruna (300 i 2.400 \$); dodeljene su 23 književne

PRIHODI KNJIŽEVNIKA U ŠVEDSKOJ

nagrade u visini između 5.000 i 10.000 kruna (1.000 i 2.000 \$), a data su sredstva i za druge književne ciljeve, uključujući i prevođenje švedske književnosti na strane jezike.

Posebna vrsta naknade plaća se piscima i prevodiocima za reprodukciju njihovih *dela koja su snimljena na magnetofonsku traku* kao poseban vid knjiga i časopisa namenjenih teškim invalidima. Raspoloživim sredstvima — 180.000 kruna (36.000 \$) u 1970/71. godini — upravljaće Švedska federacija književnika i književnih prevodilaca.

Da bi se podstaklo *pisanje dramskih dela*, nosiocima autorskih prava isplaćuje se naknada iz državnih fondova. Uslov za dobijanje ove naknade je javno izvođenje dela u nekom švedskom pozorištu.

Naknada se isplaćuje za prvo javno izvođenje komada, ali se ne isplaćuje za više od dva različita dramska dela. Plaćanje za jedno izvođenje iznosi najviše 4.000 kruna (800 \$). Ovu državnu pomoć odobrava Savet za pozorište i muziku, koji, takođe, propisuje detaljnije odredbe o visini sumâ koje se mogu isplaćivati, zavisno od dužine i prirode dela. Savet takođe može, posle pribavljanja mišljenja Udruženja švedskih dramskih pisaca, da odredi plaćanje naknade švedskom priređivaču nekog dramskog dela pisanog na stranom jeziku.

Prevela s engleskog
DOBRINKA HADŽI-SLAVKOVIĆ

VERA IKONOMOVA

MOTIVACIJA I LIČNOST

U „Kulturi” broj 11/70. izašao je osvrt pod naslovom „Istraživanja motivacionog procesa” autora Velimira Filipovića. Osvrt je pisan sa ciljem da prikaže referate koji su izneseni na simpozijumu psihologa održanom u jesen 1970. u Sremskim Karlovcima. Tom prilikom pogrešno je iznesena teorija motivacije velikog savremenog psihologa — humaniste Abrahama Maslova.

Nesporazum Filipovića oko Maslova nastao je u ključnim tačkama koje čine suštinu Maslovljeve teorije¹⁾ i to usled nepoznavanja postulata njegove teorije motivacije, zanemarivanja njenih teorijskih zahteva i potpunog previđanja empirijskih činjenica na kojima se teorija zasniva.

Tekst kojim je Filipović prikazao Maslovljevu teoriju motivacije glasi: „Mora se, međutim, primetiti da *čvrsto određen hijerarhijski red* Maslovljevih potreba nije mnogo ubedljiv: fiziološke potrebe, pa sigurnost, pa ljubav, pa poštovanje, pa aktuelizacija ličnosti koju su dostigli samo takvi ljudi kao Ajnštajn, Betoven i sl. (!). — Trajno izgladnela osoba nikada neće nastojati — veli Maslov — da izgradi jedan vrli novi svet.” A siti ga izgrađuju, mani ga se, ugušismo se od vrlina! I zar svaki običan čovek ne može doživeti tu „aktuelizaciju” svoje ličnosti ako je kroz rad koji voli i intimni život kojim je lično zadovoljan uspešno ostvario svoje mogućnosti i sposobnosti?”

Budući da je Maslovljeva teorija motivacije veoma zapažena u stručnim krugovima, primenjivana i proveravana u mnogim istraživanjima, i do sada dala praktične rezultate — a istovremeno je veoma malo poznata kod nas (verovatno zato što Maslov kod nas još nije preveden), smatram potrebnim da ukratko prikažem ovu interesantnu

¹⁾ A. H. Maslow: *Motivation and Personality*, Harper and Brothers, New York, 1954. Svi citati u tekstu su iz ovog izvora.

teoriju i to kroz ona njena tri aspekta u kojima joj je Filipović, usled neadekvatne interpretacije, učinio nepravdu.

Da li je hijerarhijski red potreba ubedljiv?

Da li je hijerarhijski red potreba, kako ga prikazuje Maslov, dovoljno „ubedljiv”, to svakako ne zavisi od ličnih impresija čitaoca već od valjanosti postulata, tj. polaznih tačaka na kojima se on izvodi. U svom glavnom delu *Motivation and Personality* Maslov navodi 16 propozicija koje moraju biti, po njegovom mišljenju, inkorporirane u svaku zdravu terapiju motivacije (od kojih ćemo ovde neke spomenuti), kao i principe na osnovu kojih je izveo svoj hijerarhijski red potreba.

Pažljivom čitaocu Maslovljevih dela neće promaći činjenica da Maslov svoju teoriju zove teorijom *Ljudske* motivacije. Za razliku od mnogih autora, Maslov uviđa da model za proučavanje motivacionog ponašanja kod životinja, koji se svodi na ispitivanje situacije delovanja nekog nagona (gladi, žeđi, seksualnog nagona), nije dovoljan da bi se na njemu izgradila definitivna teorija motivacije kod čoveka. Ljudsko ponašanje je mnogo složenije. Postoji niz potreba koje se ne mogu fiziološki odrediti kao glad i seksualni nagon i ne mogu se somatski lokalizovati. Na primer, potreba za poštovanjem, potreba za sticanjem novca, i sl., kao specifično ljudske potrebe. Svakodnevno se susrećemo sa nizom naših želja, potreba, stremljenja, koje nam život čine bogatijim. Pa ipak, iako je naše ponašanje nesumnjivo mnogo raznovrsnije, ljudi se ne razlikuju u svojim osnovnim motivacijama toliko da njihovo ponašanje ne može biti klasifikovano po nekom kriterijumu, kao što se to na prvi pogled čini. Kada bi to samo bila jedna duga lista nagona i ponašanja, a zadatak naučnika samo da ih brižljivo popiše i zabeleži (kao što je i bilo pokušaja od strane nekih psihologa), ljudsko ponašanje, smatra Maslov, ne bi moglo ni teorijski ni praktično da se objasni. Mnogobrojne želje koje nam se javljaju u svakodnevnom životu najčešće su samo sredstva, a ne cilj sam. Kada izvršimo distinkciju između sredstava i ciljeva, postaje jasno da se ciljevi, kao krajnje i osnovne želje svih ljudskih bića, ni približno ne javljaju u tako velikom broju. Klasifikaciju ljudskih motiva treba zasnivati upravo na ovim, konačnim ciljevima. Prema tome, i svaka studija ljudske motivacije mora biti studija *krajnjih* ljudskih zahteva, že-

lja i potreba, — i ne sme se zasnivati samo na nagonima niti na motiviranom ponašanju.

Polazeći od ovog stanovišta, Maslov izdvaja pet grupa ciljeva po važnosti koju imaju po čovekovu egzistenciju, koje on naziva osnovnim potrebama: fiziološke potrebe; potrebe za sigurnošću, za zaštitom, za pažnjom; potrebe za ljubavlju, odnosno za udruživanjem i emotivnim odnosima; potrebe za poštovanjem, statusom i samopoštovanjem; i, najzad, potrebe za samorealizacijom i ispunjenjem onih svojevrsnih potencijala koji su specifični samo za ljudsku vrstu, za pojedinca.

Ove ljudske potrebe razvrstane su, u nivoima, po specifičnosti i poređane su, u hijerarhiji, prema važnosti koju imaju za opstanak organizma. Glavni princip organizacije motiva je, prema tome, aranžman potreba u hijerarhiji manjeg ili većeg prioriteta za egzistenciju i hijerarhiji potencije. Glavni dinamički princip koji oživljava ovu organizaciju ciljeva, tj. potreba jeste taj što su ciljevi tako međusobno povezani da se manje potentne potrebe javljaju onda kada su zadovoljene one koje su više potentne. Ova dva principa — princip organizacije i dinamički princip, pokazuju nam da je svaka potreba vezana za stanje zadovoljenja ili nezadovoljenja drugih potreba, što znači da se nikakva potreba ili nagon ne mogu tretirati izolovano već samo u sklopu celokupne ličnosti. Da bi se razumelo ponašanje čoveka, treba ga posmatrati ne parcijalno već u celini, ne statično već dinamički. (Ovde se susrećemo sa još jednim principom na kome počiva Maslovljeva teorija — princip integracije, tj. holistički princip.)

Kao početna tačka teorije motivacije uzimaju se tzv. fiziološke potrebe, tj. glad (i ovo je jedna od 16 Maslovljevih propozicija) — jer se ova potreba po značaju za održanje organizma nalazi na prvom mestu. Trajno nezadovoljenje ove potrebe dovodi do iscrpljenja i smrti organizma.

Sve dok su nezadovoljene, najniže potrebe dominiraju organizmom i potiskuju, „zatamnjuju” ostale, više potrebe. Štaviše, nezadovoljene potrebe organizuju sve ostale kapacitete u organizmu u svoju korist, tako da im ove služe i da u toj službi budu najefikasnije. (Na primer: gladan čovek *vidi* samo hranu, *misli* samo na hranu. On sve svoje konativne i kognitivne — znači više, intelektualne sposobnosti — organizuje tako kako bi na najlakši i najbrži način došao do hrane.)

Kada je jednom relativno zadovoljena, niža potreba dozvoljava sledećem, višem nizu potreba

u hijerarhiji da „izroni”, da dominira i da organizuje ličnost. Tako će ova ista ličnost sada, umesto da bude opsednuta glađu, želeti da zadovolji svoju potrebu za sigurnošću. Čim čovek više nije ugrožen u jednoj potrebi, javlja se i izvesna nezavisnost i omalovažavanje onih objekata ciljeva (u ovom slučaju hrane) i sredstava koji su doveli do zadovoljenja. Sada ga nova potreba opsega jače nego bilo koja druga i, istovremeno, javlja se nova zavisnost od objekata ciljeva koji su do tada bili zanemareni, kao i nova zavisnost od sredstava pomoću kojih se može doći do zadovoljenja ove nove potrebe. Javljaju se i promene u kognitivnim kapacitetima. Subjekt počinje da primećuje i želi stvari koje ranije nije primećivao, — i to traje sve dok i ova potreba ne bude relativno zadovoljena. Po istom principu javljaju se i drugi nizovi potreba u hijerarhiji, tj. potreba za ljubavlju, poštovanjem, samoaktuelizacijom. Ovi novi interesi za nove potrebe kao i sredstva za njihovo zadovoljavanje nisu samo novi već u izvesnom smislu — viši.

Da li je jedna potreba jača od druge, može se na više načina evidentirati i dokazati, a najbolje kada su obe potrebe frustrirane. Pojaviće se kao urgentna ona koja je jača (više potentna) i koja je važnija za opstanak organizma. „U tom smislu su fiziološke potrebe (koje su i same poredane u hijerarhiji) jače nego potrebe za sigurnošću, koje su opet jače nego potrebe za ljubavlju. Ove su jače nego potrebe za cenjenjem i samocenjenjem, a ove opet jače nego one idiosinkratske potrebe koje smo nazvali potrebe za samoaktuelizacijom.”

Treba dodati i to da specifično zadovoljenje potreba i njihova zasićenost dovodi i do specifičnih rezultata sa efektom na celokupnu ličnost. Na primer, zadovoljenje potrebe za sigurnošću donosi i specifično subjektivno osećanje sigurnosti a time i mirniji san, gubitak osećanja ugroženosti, veću smelost u akcijama, itd. To znači, kako kaže Maslov, da zadovoljenje potreba pomaže da se determiniše karakterna struktura ličnosti.

Ono što svakako treba naglasiti jeste da Maslov uvek govori o „relativnom” zadovoljavanju potrebe, što znači da ona nikada ne mora biti do kraja, u potpunosti zadovoljena da bi ustupila mesto drugoj, višoj. Drugim rečima, nivoi potreba su u međuzavisnosti i uzajamno se delimično prekrivaju — svaki nivo viših potreba javlja se pre nego što je nižim potrebama potpuno udovoljeno. Čovek živi stalno u situaciji da je svako područje potreba delimično nezado-

voljeno a delimično zadovoljeno. U stvari, većina ljudi svoj život prožive tako što ostaju na tome da više teže zadovoljenjima na nivou nižih potreba nego na nivou viših potreba. Sam Maslov, radi ilustracije daje ovakvu šemu prosečnog građanina: on je 85% zadovoljen u svojim fiziološkim potrebama, 70% zadovoljen u potrebama za sigurnošću, 50% u potrebama za ljubavlju, 40% u potrebama za poštovanjem i 10% u svojim potrebama za samoaktuelizaciju.

Još jedan dokaz za to da odnosi između potreba nisu do kraja kruti i šematski daje Maslov kada govori o onim specifičnim situacijama u životu ili o onim izuzetnim ličnostima kod kojih više potrebe mogu da „izrone” i da dominiraju ponašanjem i onda kada niže potrebe nisu zadovoljene. To su slučajevi onih ljudi koji sebe podvrgavaju posebnoj disciplini, svesno se odriču i guše neke svoje osnovne životne potrebe usled samopregora, samosavlađivanja, sublimacije, asketizma (kao što je život nekih umetnika, naučnika, i sl.), ili slučajevi gonjenja, prinudne izolacije (zatvorenici koji se bave intelektualnim radom), itd. Zanimljiva je jedna Maslovljeva napomena, koja je dobila svoju potvrdu u praksi; jedinka koja je u svom detinjstvu bila lišavana osnovnih životnih potreba, nije dobro pripremljena za ovakva kasnija lišavanja i sasvim će drugačije reagovati na sadašnja zadovoljenja nego jedinka koja nikada nije bila lišavana. Kasnija lišavanja mnogo bolje podnose upravo one jedinke kod kojih su te potrebe u ranijem životu bile redovno zadovoljavane.

Postoje, pored ovoga, još i neki patološki poremećaji hijerarhije potreba, o kojima Maslov u svojoj knjizi podrobnije govori. Opšti je zaključak taj da, iako je kod većine ljudi redosled u hijerarhiji postojan, on nije ni izbliza tako krut kao što se to na prvi pogled čini (kako se i Filipoviću učinilo). Tome doprinosi i činjenica da se u ponašanju većine ljudi ređe može naći jedan jedini sve-važeći motiv. Obično je to kombinacija različitih „količina” svih motivacija koje deluju simultano. Maslov daje sledeći primer: rad jednog naučnika nije motiviran samo ljubavlju već i radoznalošću, ne samo prestižom već i potrebom da zaradi novac, itd. Individua se, dakle, mora posmatrati kao integrisana, organizaciona celina. „Za osnov svake teorije motivacije treba da bude uzeta u obzir ličnost kao integrisana celokupnost organizma a ne samo kao zbir specifičnih, parcijalnih ili segmentiranih reakcija.” To je Maslovljev holistički princip — prvi u nizu od 16 koje navodi kao osnovne za svoju teoriju motivacije.

Osim navedenog reda „izbora” ili „preferencije”, kako kaže Maslov, po kome se osnovne potrebe

ređaju u hijerarhiji na osnovu principa relativne potencije, postoje još i druga određenja na koja se oslanjaju stvarne psihološke i operacionalne razlike između onih potreba koje se nazivaju „višim” i onih nazvanih „nižim”. Maslov ih navodi sa ciljem da pokaže da organizam sam diktira hijerarhiju vrednosti, da nisu nastale po ukusu ili predrasudama ili intuiciji autora, najzad, da ih naučnik samo otkriva a ne i stvara.

Tako se redosled javljanja potreba objašnjava i filogenetskim, odnosno evolutivnim razvojem. Više potrebe su filogenetski mlađe, javljaju se na kasnijem stepenu filogenetskog razvoja. „Potrebu za hranom delimo sa svim živim bićima — kaže Maslov — potrebu za ljubavlju (možda) sa višim majmunima, ali potrebu za samoaktuelizacijom — ni sa kim!” Što je jedna potreba na višem nivou, utoliko je specifičnije ljudska.

Više potrebe imaju i kasniji ontogenetski razvoj. „Svaka individua pri rođenju ispoljava fiziološke potrebe i, verovatno, u vrlo početnoj formi, potrebe za sigurnošću... Tek nakon nekoliko meseci dete pokazuje prve znake interpersonalnih veza i selektivna osećanja. Još kasnije možemo određenije videti podsticaje ka autonomiji, nezavisnosti, postignuću; poštovanje i cenjenje nečega što stoji izvan sigurnosti i roditeljske ljubavi.”

Ukoliko je jedna potreba viša utoliko je ona manje odlučujuća za samoodržanje organizma i utoliko njeno zadovoljenje može duže da se odgodi, a mogućnost da trajno iščezne veća je. „Više potrebe imaju manju sposobnost da dominiraju, da organizuju i u svoju službu stavljaju autonomne reakcije i druge kapacitete organizma. Lišavanje u višim potrebama ne proizvodi tako očajničke odbrambene reakcije kao što ih proizvodi lišavanje u nižim potrebama. Poštovanje je nevažan luksuz kada se uporedi sa hranom i sigurnošću.”

Pored ovih, Maslov navodi još 13 (ukupno 16) razlika između viših i nižih potreba koje uslovljavaju i određuju smisao hijerarhijskog reda potreba.

Postavljajući pitanje porekla, Maslov dolazi do zaključka da sve ljudske potrebe, od nižih do viših, imaju poreklo u instinktivnoj, životinjskoj prirodi čoveka. Prema tome, više potrebe nisu antagonističke nižim, već samo imaju kasniji ontološki razvoj, iako su od samog početka potencijalno uključene „u riznicu osnovne ljudske prirode.”

Ovakvim stanovištem Maslov se suprotstavlja onim gledištima prema kojima se više (duhovne) i niže (telesne) potrebe smatraju različitim po svojoj prirodi i u stalnom konfliktu za prevlast. Ako se kultura shvati kao ostvarenje viših ljudskih potreba i interesa, to ne znači — smatra Maslov — da je ona nužno inhibitor i frustrator nižih potreba. Krajnji cilj kulture i vaspitanja mora se, po Maslovu, sagledati kao „davanje unutarnjim biološkim tendencijama bolje šanse da se aktueliziraju”, a ne da se sputavaju, odriču, i potiskuju. Ovakvo Maslov razrešava staru teološku dilemu odvajanja tela od duha, anđela od đavola, višeg od nižeg — za šta „još niko nije našao efikasno rešenje”. „Više se razvija — piše Maslov — samo *na osnovu* nižeg, iako može, kada se učvrsti, da postane relativno nezavisno od nižeg. Održavanje života na nivou viših potreba i *relativno* nezavisno od zadovoljenja nižih potreba, moguće je, samo u smislu funkcionalne autonomije viših potreba.”

Značaj pojma „zadovoljena“ za Maslovljevu teoriju

Naše ponašanje motivisano je potragom za zadovoljenjem. Nezadovoljena potreba je snažan motivacioni pokretač i njeno izvršenje ponekad je urgentno nužno. Jednom zadovoljena, želja prestaje da dominira organizmom, dopuštajući time da „izrone” druge, više potrebe, tj. ciljevi kao motivatori ponašanja. Prema tome, zadovoljavanje i lišavanje su važni pojmovi u teoriji motivacije i njima se objašnjava mehanizam startovanja potreba.

Ispunjenjem ljudskih potreba, kaže Maslov, postignuto je psihološko zadovoljenje, a time i psihičko zdravlje — što je uslov za srećan i uspešan život. Nezadovoljene potrebe, pak, naročito ako takvo stanje duže potraje, postaju izvori tenzija, konflikata, frustracija. Nezadovoljan čovek ne može biti srećan i zdrav. Zbog toga je potraga za zadovoljavanjem osnovnih potreba ono što motiviše ljudsko ponašanje i vodi ga jednom harmoničnijem i uspešnijem životu.

Bez zadovoljenja ili pristupa zadovoljenju, individua ne bi mogla da živi. Ne treba ni pominjati da ljudi umiru ako nisu zadovoljene njihove potrebe za hranom i vodom. Možda je manje poznato da ljudi, a naročito deca, mogu umreti ako nisu zadovoljene njihove potrebe za ljubavlju, ako nisu voljeni. Što je jedna potreba na kasnijem ontogenetskom stepenu razvoja, posle-

dice od njenog lišavanja manje su drastične. Ipak, iako niko neće umreti zbog nezadovoljene potrebe za statusom u društvu, život bez nekog statusa, bez određenog mesta individue u društvu, prestaje da bude uspešan i psihičko zdravlje takvog čoveka poljuljano je. Tako osujećeni ljudi egzistiraju kao bolesne, ometene, zakržljale individue. Izvestan stepen ispunjenja potreba, zaključuje Maslov, neophodno je potreban za zdravo, kompletno i zadovoljavajuće prilagodavanje zahtevima života.

Ko je pažljivo čitao ove delove iz Maslovljevog teksta neće požuriti da (kao Filipović) optuži Maslova za mišljenje da samo siti ljudi izgrađuju „jedan vrli novi svet”. To je vulgarnizacija svega onoga što je Maslov ikada napisao. Maslov pledira, ne za sitog već za srećnog i zdravog čoveka! Ne biti gladan — samo je prva, i jedna lestvica na tom putu.

O gladi kao motivacionom pokretaču Maslov govori samo onda kada želi da istakne specifične karakteristike ljudskog organizma kada njime dominira izvesna potreba. Glad je u tom smislu uzeta kao paradigma. Maslov pri tome ne govori o osobi koja je trenutno ili izvesno vreme gladna, već o *trajno* izgladneloj osobi. Evo šta on o tome između ostalog piše:

„Ako su nezadovoljene sve potrebe, pa stoga organizmom dominiraju fiziološke potrebe, sve druge mogu jednostavno prestati da postoje ili su potisnute u pozadinu. Ispravno je tada čitav organizam okarakterisati jednostavno kao gladan, jer je gotovo čitava svest zaokupljena gladu. Sve sposobnosti stavljene su u službu zadovoljenja gladi, i organizacija tih sposobnosti gotovo je potpuno određena jednom svrhom, svrhom zadovoljenja gladi. Receptori, efektori, inteligencija, pamćenje i navike, sve se jednostavno može definisati kao oružje za smirivanje gladi. Sposobnosti koje nisu korisne za tu svrhu umrtvljene su ili su potisnute u pozadinu. Potreba za pisanjem poezije, želja za nabavkom automobila, interesovanje za američku istoriju, želja za novim parom cipela, u krajnjim slučajevima se zaboravlja ili postaje od drugorazredne važnosti. Za čoveka koji je krajnje ili opasno gladan ne postoji drugo interesovanje izvan hrane. On sanja o hrani, priseća se hrane, misli na hranu, uzbuđuje se samo u vezi sa hranom, percipira samo hranu i želi samo hranu. Suptilnije determinante koje se obično stapaju sa fiziološkim nagonima, čak i u organizovanju prehrane, pića ili seksualnog ponašanja, mogu biti tako potpuno nadvladane da nam dopuštaju da ovog puta (ali *samo* ovog puta) govorimo o čistom nagonu

gladi u ponašanju vezanom za taj nagon sa jednim jedinim očiglednim ciljem olakšanja...".

Čitala sam ovaj pasus jer ponavlja poznatu Marksovu misao: „Ljudi pre svega moraju jesti, piti, stanovati, odevati se, pre nego što će moći da se bave politikom, naukom, umetnošću, religijom itd”.²⁾ Ili: „Za izgladnelog čoveka ne postoji čovečiji oblik hrane nego samo njeno apstraktno bivstvo hrane: ona bi mogla isto tako da stoji pred njim i u najsureovijem obliku, i ne može se reći po čemu bi se ovo hranjenje razlikovalo od životinjskoga. Brižan, materijalno bedan čovek nema smisla ni za najlepšu pozorišnu predstavu; trgovac mineralima vidi samo trgovačku vrednost a ne i lepotu osobine prirode minerala; on nema mineraloškog smisla; prema tome, bilo je potrebno opredmećivanje ljudskog bića i u teoretskom i u praktičnom pogledu kako bi se učinilo čovečnim čovečeje čuvstvo i kako bi se stvorio čovečji smisao koji odgovara čitavom bogatstvu čovečjeg i prirodnog bića”. (Karl Marks: „Ekonomsko-filozofski rukopisi”)

Ova Maslovljeva činjenica potvrđivala se bezbroj puta u situacijama krajnje oskudice u koncentracionim logorima za vreme rata. (Izvanredno je literarno obrađena kod Solženjicina u *Jedan dan Ivana Denisovića*.) U situaciji dužeg gladovanja na sličan način se ponašaju i nepismeni čovek i profesor univerziteta. Da je glad osnovna motivacija danas se zaboravlja, jer se ona bar u našoj civilizaciji, redovno zadovoljava. „Prosečan američki građanin oseća apetit, a ne glad, kada kaže: „Gladan sam”. On je kadar da doživi potpunu glad na život i smrt samo slučajno”. — piše Maslov.

Iz ovoga Maslov izvlači dalekosežne zaključke, teorijske i praktične. Čovekovo ponašanje u svakodnevnom životu ne može se sagledati u potpunosti ako se njegovi ciljevi i želje mere ponašanjem za vreme krajnje fiziološke oskudice. Zbog toga, ako se stanje gladi može uzeti kao model za ispitivanje ponašanja životinja, ipak ga ne treba uzeti kao primer za zaključivanje o ljudskoj motivisanosti. „Dokazano je — piše Maslov — da je svaki nagon koji se zasniva na somatskom i može se lokalizovati u telu, pre atipičan nego tipičan za ljudsku motivaciju.” U svakodnevnom životu našoj svesti su mnogo bliže želje za ljubavlju, prijateljima, za novim odelom, automobilom, visokim statusom u društvu, nego što smo svesni naše motivisanosti fiziološkim potrebama. U literaturi ove se potrebe zovu sekundarnim, tj. kulturnim, za

²⁾ Karl Marks — Fridrih Engels, *Rani radovi*, Zagreb, 1950.

razliku od primarnih, tj. fizioloških, i zanemarene su u istraživanjima motivacije. Međutim, one su za ljudsku motivaciju važnije i opštije. Tipičan nagon za čoveka u našem društvu, piše Maslov, sve manje je nagon koji je vezan za specifičnu, izolovanu, lokalizovanu bazu, a sve više to postaju potrebe koje se javljaju kao potrebe čitave ličnosti — kao potreba za ljubavlju ili potreba za novcem, na primer. „Sama kultura javlja se kao oruđe prilagođavanja, čija je jedna od glavnih funkcija svodenje fizioloških ekstremnih stanja na sve manju meru.”

Nesporazum oko termina „samoaktuelizacija“

Identifikujući pojam „samoaktuelizacija” sa pojmom „genije”, Filipović imputira Maslovu stav da je samoaktuelizacija stanje koje može da postigne samo mali broj ljudi, kao Ajnštajn, Beethoven, i sl. Ovakav stav daleko je od onoga što je Maslov stvarno rekao.

Po Maslovu svaki je čovek sposoban za samoaktuelizaciju. To nije samo jedan varijetet u distribuciji različitih stepena biološkog razvoja individue, već model ponašanja koji je ostvarljiv za svakog čoveka. Potreba za samoaktuelizacijom je, „...želja da se sve više postaje ono što neko jeste, da se postane sve što je neko sposoban da postigne.” Čovek ima potrebu da bude ono što jeste. „Ono što može da bude, on mora da bude.”

Pojmovi „samoaktuelizacija” i „genije” se kod Maslova dodiruju samo jednim svojim delom, ali ni u kom slučaju se ne poklapaju. Niko to ne može bolje iskazati do on sam:

„Morao sam da promenim svoje ideje o kreativnosti čim sam počeo da proučavam ljude koji su bili pozitivno zdravi, visoko evoluirali i zreli, samoaktuelizirani. Pre svega, morao sam da odbacim svoje stereotipno shvatanje da su zdravlje, genije, talenat i produktivnost, sinonimi. Veliki procenat mojih ispitanika, iako zdravi i kreativni, u smislu koji ću ja ovde opisati, nisu bili produktivni u običnom smislu reči, niti su posedovali veliki talenat ili genije, nisu bili ni poeti, kompozitori, izumitelji, umetnici ili kreativni intelektualci. Isto tako, bilo mi je jasno da neki od najvećih talenata čovečanstva nisu u stvari bili psihički zdravi ljudi, kao na primer Wagner, Van Gogh ili Byron. Neki su to bili a neki nisu, to je jasno. Ubrzo sam došao do

zaključka da veliki talenti ne samo što su bili manje-više nezavisni od valjanosti ili zdravlja karaktera, već i da mi o njima veoma malo znamo...

Štaviše, uskoro sam otkrio da i ja, kao i većina drugih ljudi, o kreativnosti razmišljam u smislu dela (proizvoda) i drugo, da sam nesvesno ograničio kreativnost na izvesne konvencionalne oblasti ljudskih nastojanja, nesvesno smatrajući da *svaki* umetnik, *svaki* poet, *svaki* kompozitor vodi kreativan život. Teoretičari, umetnici, naučnici, izumitelji, pisci, moraju biti kreativni. Niko drugi ne može biti. Nesvesno sam smatrao da je kreativnost prerogativ samo izvesnih profesija.

Ali ova su očekivanja oborili moji ispitanici. Na primer, jedna žena, neobrazovana i sirota, koja je svoje vreme provodila kao domaćica i majka, nije obavljala ni jednu od nabrojanih, konvencionalno kreativnih stvari, a bila je izvanredna kuvarica, majka, žena i domaćica. Sa malo novaca njen je dom uvek bio lep. Bila je savršena domaćica. Njena su jela bila — banketi. Njen ukus u tkaninama, srebru, staklu, grnčariji i nameštaju bio je nepogrešiv. U svim ovim oblastima bila je originalna, nova, ingeniozna, neočekivana, inventivna. Ja nisam mogao a da je ne nazovem kreativnom. Od nje, i drugih sličnih njoj, naučio sam da je jedna prvorazredno napravljena supa kreativnija nego drugorazredno slikarstvo, da, uopšte uzev, kuvanje ili roditeljstvo, ili ukrašavanje doma može da bude kreativno dok pesništvo to ne mora biti; ono može da bude nekreativno."

„Naučio sam — zaključuje Maslov — da reč „kreativno“ (kao i reč „estetsko“) primenjujem ne samo na proizvode već isto tako na ljude u jednom karakterološkom smislu, i na aktivnosti, proces, stavove. Štaviše, počeo sam da primenjujem reč „kreativno“ na mnoge produkte izvan standardnih i konvencionalno prihvaćenih poema, teorija, romana, eksperimenata ili slikarstva.

Posledica ovoga bila je ta da sam smatrao za neophodno da razlikujem „kreativnost specijalnog talenta“ („special talent creativeness“) od „kreativnosti samoaktueliziranja“ (self-aktuelizing creativeness), koja daleko više izvire direktno iz ličnosti i koja se mnogo više opaža u širim i običnim životnim situacijama, kao na primer, u jednoj vrsti humora. Ono se javlja kao tendencija da se sve radi kreativno, tj. da se vodi domaćinstvo, nastava, itd..."

Maslov veruje da je ljudska priroda „po prirodi” dobra. Stvar je samo u stepenu u kome je uspela da se ostvari. U tom smislu on odvaja psihički zdrave od bolesnih, i zdrave identifikuje sa postignutim stepenom samoaktuelizacije. Ono što čini ljude bolesnim jeste lišavanje u izvesnim zadovoljenjima potreba „...u istom smislu kao što su voda i aminokiseline i kalcijum potrebe”, — i njihovo odsustvo prouzrokuje bolest. Na osnovu svoje dugogodišnje kliničke prakse i rada na ispitivanju ličnosti, Maslov dolazi do zaključka da su većine neuroza nastale kao posledica nezadovoljenih želja za sigurnošću, za pripadanjem i identifikacijom, nedostatkom tešnjih veza u ljubavi, poštovanja i prestiža.

Čovek koji je uspeo da aktuelizuje svoje sposobnosti dostigao je, međutim, pun stepen psihološkog zdravlja. Zdravi su oni ljudi koji su bili u mogućnosti da ostvare svoju pravu prirodu, svoje biološke potencijale. Ovim Maslov jasno identifikuje pojam zdravlja sa pojmom samoaktuelizacije. (Jednom poglavlju u knjizi *Motivation and personality* Maslov je dao naslov „Self-Aktualizing People: a Study of Psychological Health”).

U stvari, kaže Maslov, kada se ponašate autentično, vi se ponašate dobro. Ali većina ljudi u našoj civilizaciji ne zna da bude autentična. Način na koji oni potiskuju svoje prave sposobnosti i vrednosti i potrebe „dovodi ih do lične katastrofe i do katastrofe po okolinu”. Naše društvo je bolesno.

Ali, nada nije izgubljena. Iako je samoaktuelizacija relativno postignuta „stanje događaja” samo kod malog broja ljudi, ona se može nazreti kod ostale većine kao neka nada, težnja, i čežnja, „nešto” priželjkivano ali još ne postignuto, što se projektivnim, kliničkim testovima može otkriti kao potencijal, iako retko kao otvoreno ponašanje. „Vrednosti samoaktuelizacije kao ciljevi postoje i realni su čak i ako još nisu aktuelizirani. Ljudsko biće simultano predstavlja i onog koji je, i onog kome on teži da bude.” Na ovaj način Maslov pokušava da razreši dihotomiju između „Biti” i „Postati” (Being and Becoming.)

Maslovljev „čovek koji se samoaktuelizira” (self-actualizing man) nije neko sasvim novo biće koje je on uveo u literaturu. U izvesnoj formi taj čovek poznat je još Platonu, Aristotelu, i bio je vodeći ideal u doba renesanse. Ničeov „nadčovek” i Marksov „čovek oslobođen otuđenja” veoma su bliski Maslovu. Sam Maslov navodi imena kao što su Goldstein, Rank, Jung, Hon-

rey, Fromm, May, i Rogers — kao nosioce ideje o samoaktuelizaciji. Ono što je kod Maslova novo to je: (1) pokušaj da „čoveka koji se samoaktuelizira” iz domena ideje i ideala izvede u svet postojećih ljudi i verifikuje kroz kliničku praksu, i da ideju „full humanes” odredi ne samo normama vrste (znači biološki) već psihološkom definicijom „koja se može opisati, meriti i katalogizirati”, (2) pokušaj da se „čovjek koji se samoaktuelizira” objasni na osnovu jedne teorije motivacije, i (3) da na osnovu ove teorije postavi kriterije psihološkog zdravlja i bolesti.

TIPICI SOLDATI DELLA COMUNE. ESPLORATORI.
STAMPA A COLORI DI BERTALLI.

MARIJA ĐUKANOVIĆ

PEDESET VEKOVA IRANSKE KULTURE*

Iranska civilizacija u svojim uzastopnim fazama: prearijskoj, medskoj, ahemenidskoj, partskoj, sasanidskoj i, najzad, islamskoj, odvija se u kontinuitetu nekih pedeset vekova. Baš zbog ovoga, Iran je uporno kroz vekove očuvao privilegiju da bude velika oblast interesovanja istoričara, posebno istoričara kulture. Posmatrana u celini, istorija iranske civilizacije spada među najbogatije i najkarakterističnije, a uticaj iranskog genija još od najstarijih vremena zračio je na veoma udaljene oblasti, tačnije rečeno, radijus uticaja prostirao se daleko na istok i zapad. Tokom cele svoje duge istorije Iran je bio spona između mediteranske civilizacije i civilizacije istočne Azije, a persijska kultura je uticala na susjedne zemlje i na taj način postala nasleđe celog sveta. Iranska visija je bila ognjište ove civilizacije čiji su spomenici sačuvani od kraja drugog milenija pa do naših dana.

Počeci iranske države obavijeni su tamom. Oni su bez sumnje bili pripremani vekovima malo poznate istorije do pojave Medana, naroda iranskog porekla, koji su zauzimali severne oblasti današnje Persije. Po svemu sudeći, Medani su bili organizovani u male, polunezavisne kneževine potčinjene Asircima koji ih spominju u svojim analima. U sedmom veku pre naše ere ove kneževine su se ujedinile u jednu kraljevinu sa centrom u Ekbatanu i oslobodile se Asiraca. O ovoj medskoj kraljevini imamo izvesnih podataka od „oca istorije” Herodota, koji je prvi pokušao da postavi istoriju na naučne osnove — on je prvi postavio pitanje zašto je došlo do sukoba Persijanaca i Grka. Uvideo je značaj tog svetskog sukoba Istoka i Zapada i stavio sebi u zadatak da istraži taj fenomen. Herodotovo naučno prilaženje problemu nije moglo da se i sprovede naučnim postupkom ne samo stoga što naučni postupak u toj oblasti nije postojao, već i sto-

* Predavanje održano na svečanoj akademiji povodom jubileja Persijske carevine, 11. oktobra 1971. godine.

ga što sa terena, tj. kod Međana, nije ostalo nikakvih pisanih dokumenata, nemamo podataka čak ni da su poznavali pismo. Rođen na persijskom okupiranom tlu. Karanin poreklom, Herodot, prvi svetski putnik, bi svakako nešto o tome znao jer se iz njegovih spisa vidi da je bio poliglota, da je poznavao i jezike i pisma ondašnjeg sveta.

Izvesno je u svakom slučaju da su Međani uspostavili u Iranu početke političkog jedinstva i položili temelje administrativnog sistema, koji će kasnije razviti i učvrstiti prva velika nacionalna dinastija, dinastija Ahemenida, koja je vladala od 558. do 330. godine pre naše ere i dala svetu prvi primer velike državne tvorevine — imperije, i to do tada *neprevaziđenog stepena prosvećenosti*: put Darijev od Suze do Sarda dug oko tri hiljade kilometara bio je u centru svih antičkih grčkih geografskih karata i ogromno proširio geografska poznavanja sveta; pa i Herodot, naš glavni izvor za istoriju Persije VI i V veka pre naše ere, tadašnje svetske sile, uzima prvi u svetskoj istoriografiji geografske uslovljenosti kao važan činilac istorijskih događaja i preokreta. Persija, koja je vladala već Vavilonom, zemljama oko Aralskog jezera, Egiptom, koja je aneksirala Trakiju i zakoračila već preteći preko Dunava, stvara prva u istoriji uslove koegzistencije tolikih rasa i naroda, omogućavajući svakoj izvesnu samostalnost a ujedinjavajući ih moćnom finansijskom i ekonomskom kontrolom; Darik, zlatni novac Darijev, je moćno platežno sredstvo u celom tom svetu. Ratnom veštinom, smislom za organizaciju i administraciju koja je striktno primenjivala visoko moralne principe i toleranciju prema kultovima u svim krajevima Imperije, podelom Imperije na dvadeset satrapija od kojih je svaka bila relativno autonomna, ta država bila je model za antički svet: kratkotrajno grčko jedinstvo, stvoreno u cilju suprotstavljanja persijskoj invaziji, proizvelo je „grčko čudo”, tj. spartansko strateško vojno čudo — definitivno suzbijanje persijskog nadiranja na Zapad, i atinsko kulturno čudo — V vek koji rađa sve i najveće genije na literarnom, likovnom, poetskom, filozofskom i političkom planu. Tu su Fidijs, Akropolj, Perikle, spartanski i delski savez, tragičari, komediografi, istoričari, filozofi — od Sofokla i Euripida do Sokrata i Platona. Osim toga, prva književna proza Grčke javlja se na periferiji grčkog sveta, upravo na teritoriji okupiranoj od Persijanaca. Sve ove tekovine grčkog genija uslovljene su tempom događaja, zahtevom za njihovim rešavanjem a posebno kulturne tekovine su dobrim delom odsjaj bljeska Persije na svetskoj pozornici. Za potonji kulturni i politički primat Grčke u svetu i zatim Rima

— preteča evropskih državnih struktura i evropske kulture — ogroman podsticaj predstavljala je dakle invazija Persije na evropsko tle.

S druge strane, Ahemenidi su ostavili za sobom monumentalne spomenike profane arhitekture, palate i grobnice careva. Njihova velika tekovina je za nauku naročito značajno pismo — klinasti natpisi na visokim pećinama u Bisutunu i Elvendu na ruševinama Persepolis. u Ekbatanu i Suzi, i drugim drevnim persijskim gradovima. Prve podatke o ovim klinastim natpisima daje nam Herodot, koji ih naziva „asirskim znacima”. To su ujedno bili jedini skromni podaci o ovim natpisima sve do XIX veka. Po svemu sudeći, za razvoj staropersijske pismenosti najznačajnija je bila ličnost velikog reformatora cara Darija. Klinasto pismo Persijanci su preuzeli od Asiraca, no kao jaki individualisti oni, i kad prisvoje tuđe, daju tome nešto specifično svoje: od asirskog klinastog pisma koje je bilo silabičko oni su napravili savršenu tvorevinu azbučnog tipa. Pronalazak i dešifrovanje persijskog klinastog pisma predstavljalo je ključ za dešifrovanje mnogih drugih značajnih natpisa i pisama, napr. (vavilonskog i kapadokijskog). zatim za proučavanje istorije čitave prednje Azije, njene geografije, kulture i religije.

Najznačajnije literarno ostvarenje persijske kulturne istorije u ovom razdoblju jeste *Avesta*, biblija mazdeizma i njegovog reformatora Zarastustre. Pisana je najstarijim persijskim jezikom koji se po njoj i naziva avestskim. Iako *Avesta* nema veliku književnu vrednost, prvenstveno zbog svog liturgijskog karaktera, grotesknh poređenja i naročito stereotipnih ponavljanja, ona odiše dubokim etičkim osećanjem i svojom postavkom ideje suprotnosti značajno je doprinela dijalektičkoj ideji razvoja i suprotnosti kod mlađih jonskih filozofa.

Dinastiju Ahemenida srušio je Aleksandar Veliki 331. godine pre naše ere. Ali luču koju su zapalili Ahemenidi na Iranskoj visoravni u osvit istorije, nije uspeo da ugasi ni Aleksandar Veliki i helenizacija Irana nije bila ni dugotrajna ni opšta. Ubrzo su Parćani, Arsakidi, čisto iranskog porekla, a još više Persijanci Sasanidi, obnovili u punom kontinuitetu Imperiju kralja kraljeva, Ahemenida. Može se reći da su Sasanidi stvorili još jaču državu solidne centralne vlasti i uveli zoroastrizam kao državnu religiju. Ova dinastija oživljava nacionalnu arhitekturu iz doba Ahemenida i ostavlja monumentalne spomenike u novoj sasanidskoj prestonici Ktesifonu. Arhitektura ove epohe, koja je težila da nadmaši i grandioznost Darijevih

spomenika, uticala je kasnije na islamsku i vizantijsku umetnost.

Vladavina sasanidske dinastije koja je stvorila politički i verski organizam koji će trajati više od četiri stotine godina, i jednog dana ugroziti Rim i Vizantiju, okončana je arapskim osvojenjem Persije u VII veku naše ere. Ovo osvojenje dovelo je do promene veroispovesti, ali dok je islam u ostalim krajevima u koje je prodro prekinuo istorijski kontinuitet, ovde, u Iranu, on je samo u prvom naletu poljuljao temelje ove civilizacije koja je vrlo brzo u naručju islama uspela da se povrati i sačuva svoje specifične odlike. Oni su od Arapa primili veru, ali persijski islam nije isto što i arapski ili turski: Persijanci su ga na svoj način shvatili i tumačili i u tome tako daleko otišli da prema ostalim muslimanima čine šizmu ili neku vrstu protestantizma u islamu. Primili su i arapsko pismo, metriku pa čak i jezik na kome su pisali svoja važna dela, što je bio imperativ vremena jer je u to doba arapski u islamskom svetu imao ulogu latinskog jezika u kulturi i nauci srednjovekovne hrišćanske Evrope, ali su zavojevaču dali i bogato uzdarje. Islamizacija Irana značila je u velikoj meri i penetraciju iranskog duha u prostrane oblasti muslimanskog sveta. Oni su arapsko-islamskoj kulturi dali najbolje filologe (Sibeveiha), najslobodumnije tumače korana (Gazalija), najdubokumnije filozofe (Avicenu) i uopšte nosioce svih kulturnih kretanja.

Posle arapskog osvojenja i iranska umetnost uključila se u opšte tokove islamske umetnosti. Međutim, umetnički smisao ovog naroda isto je tako nepromenljiv kao i sam njegov duh. Iranski smisao za umetnost našao je svoj izraz u islamskoj arhitekturi, skulpturi, emajliranom dekoru, zlatarstvu, numizmatici, keramici, tkaninama, ćilimarstvu a posebno u minijaturnom slikarstvu.

Istorija je jednodušna u oceni kapitalne uloge koju je čak i persijska administracija odigrala kako u arapskom halifatu tako i docnije na dvorovima turskih dinastija. Slabljenje arapske centralne vlasti na iranskoj teritoriji u IX i X veku dovodi do oživljavanja nacionalnih dinastija (Tahirida, Samanida, Bujida i drugih) koje pristupaju političkoj i kulturnoj obnovi Persije, te za njihove vlade cveta persijska forma islamske kulture. Poseban značaj ovih iranskih dinastija je i u tome što su one preuzele od oslabeledih abasidskih halifa misiju da brane muslimansku civilizaciju od invazije iz centralne Azije. One su to uspevale dva i po veka, a

uz to su širile persijski uticaj u Centralnu Aziju, tako da kad su tursko-mongolske horde prodrle u Persiju bile su već napola iranizirane. Pobili su Persiju samo prividno jer je u suštini bila Persija ta koja je njih pobedila i asimilirala. Čuvena Horacijeva misao „pobedena je Grčka osvojila svog osvajača”, tj. *Rim* mogla bi se u potpunosti primeniti i na odnose Persije prema Gaznevidima, Seldžucima, Mongolima i Timuridima.

Mada su u XI veku Turci Seldžuci nadirući sa Istoka osvojili prostrana područja i stvorili imperiju isto tako veliku kakva je bila Ahemenijska sa centrom u Persiji, i mada su ovi seldžučku hegemoniju smenile jedna za drugom mongolska Džingis-Hanova u XIII veku, a zatim Timuridska u XIV, ipak, ni ova četiri veka strane hegemonije nisu poljuljala iranski nacionalni duh, čak je, kako smo rekli, njihova civilizacija veoma lako asimilirala sve ove strance koji su se našli na njenom tlu kao osvajači. Svaki put, sa novim sjajem svoje kulture, Iran se obnavljao krećući ka novoj renesansi — samanidskoj u X veku, Safavidskoj u XVII veku i modernoj, naprednoj, industrijalizovanoj, ali i oplemenjenoj vekovnom kulturnom tradicijom, pehlevijskoj Persiji u XX veku.

Dvorovi persijskih nezavisnih dinastija, pa posele po njihovom uzoru i strani dinasti na persijskim dvorovima bili su uvek okrilje i pozornice celokupnog književnog, posebno pesničkog stvaralaštva. Inspirisana široko humanim idealima, istrajnošću duha, persijska literatura je dala klasicizam po važnosti tako univerzalan kao što je bio grčko-rimski na Zapadu, a po humanizmu tako bogata duhovna riznica kao što je evropska renesansa.

Persijski klasici: veliki epičar Firdusi, rubajista Omer Hajam, romantičar Nizami, didaktičar Sadi, mističar Rumi, liričar Hafiz, Džami i ostali nisu samo poznati u Persiji. U celom islamskom svetu, u čitavoj Aziji bilo arapskoj bilo turskoj, oni su isto tako cenjeni, poštovani i izučavani kao i u njihovoj domovini. I ne samo to, njihova dela su od Getea pa preko romantičara sve do najnovijeg doba imali isto tako velikog uticaja i na evropsku književnost, posebno poeziju. Jednog od njih, Omera Hajama, ubraja Evropa i u svoje klasike. Ova poezija je u antologijama svetske poezije zastupljena sa najviše pesama i pesnika. Preko ovog mosta, tj. književnog, Iran je pribavio privilegiju da — mada odsečen od Zapada i ne poznajući Zapad — bude istovremeno i Zapad i Istok. Istok poznaju. Njihovi istoričari XIII veka, Ata Ma-

lik Džuvejni i Rašidudin Fadlulah, zadužili su svetsku istoriografiju svojim delima, jedinim kapitalnim i pouzdanim izvorima za izučavanje Mongola. Nalazeći se na visokim položajima u mongolskoj državi, njihova istorijska dela su zasnovana na sigurnim i autentičnim dokumentima.

Persijski jezik je postao književni jezik jednog dela muslimanske Indije.

Rečnik persijske poezije koja je čitana vekovima i u osmanskome svetu obogatio je i književni jezik i svakodnevni govor svih naroda koji su došli pod udar osmanskog sveta. Pa i kod nas, mimo onih naziva koji stoje od davnina, na primer *Đerdap* je persijski naziv, naš svakodnevni govor i književni jezik i danas više oplemenjuju nego skrivene persijske reči kao: bašta, behar, đul, zumbul, šimšir, jorgovan, nar, jaran, dilber, pervaz, pazar, itd. Pa i književna ostvarenja naših bosansko-hercegovačkih muslimana od XVI i XVII veka pa na ovamo, školovanih u osmanskim školama, gde su se persijski jezik i književnost ravnopravno izučavali, pisane su čak i na persijskom jeziku. Tako i pisanje na persijskom predstavlja jednu fazu našeg književnog razvoja. Persijska književnost je i drugim putem, tj. bolje reći preko evropskih romantičara, uticala na naše književnike Lazu Kostića, Zmaja Jovu Jovanovića, i dr.

Prema tome, veze naša dva naroda su, makar i posredno ostvarivane, ipak takve kakve se moraju smatrati dragocenim jer to nisu dodiri stvoreni bitkama i sukobima već dodir nastao letom reči i misli velikih pesnika.

ČOVEK I RELIGIJA

Osvrt na osvrt Slobodana Ćirića

U „Kulturi” br. 13—14/1971 drug Slobodan Ćirić dao je pod naslovom „Čovek i religija” jedan osvrt na moju knjigu „Biblija u svetlu društvenih borbi”. Tom prilikom dodirnuo je neka pitanja, podstaknut izlaganjima u knjizi, ali čiji je domet mnogo širi od izlaganja u knjizi. Hteo bih da se osvrnem na neka od tih pitanja.

Pre toga bih učinio jednu napomenu. Slobodan Ćirić u početku „osvrta” izražava svoje negodovanje što se za moju knjigu nije našao izdavač te sam morao sam da je izdam. U stvari ja se nisam obratio ni jednom izdavaču. Bio sam samo u pregovorima sa Savezom jevrejskih opština da mi organizuje izdavanje knjige, a kako to Savez iz određenih razloga nije učinio, odlučio sam da knjigu sam izdam.

Prvo bih se osvrnuo na shvatanje Sl. Ćirića da je *Biblija*, tačnije *Stari zavet*, prvi pisani dokument koji rigorozno prezentira koncepciju čoveka kao „homo fabera” i „homo oeconomicusa” (str. 323). Ubeđen sam da je to sasvim jednostrano shvatanje Starog zaveta, a takvo shvatanje niti opravdava sadržina Starog zaveta, niti njegov prikaz u mojoj knjizi. Ovakvo shvatanje je rezultat predubedenja koje potiče iz „anti -pozitivističkih” polaznih tačaka autora osvrta. On jedan termin i pojam kojim se označava današnji, navodno „otuđeni” čovek „potrošačkog” društva, kako to smatraju izvesni današnji filozofsko-sociološki pravci, koristi da bi okarakterisao čoveka datog u Starom zavetu, i to još na osnovu tobožnjih mojih argumenata. U stvari, čovek Starog zaveta nije „homo oeconomicus”, nego čovek borben, samosvestan, čovek koji stavljen u veoma teške životne uslove, sa skromnim sredstvima, u jednoj istorijskoj prekretnici, koja preti da uništi čovečino u čoveku i da čoveka učini ili bogom ili životinjom, ili nadčovekom ili robom —

stvari, da ga stavi iznad ili ispod čovečnoga, — hoće da afirmiše sebe, da svom sitnom ovozemaljskom bivstvovanju da lepu sadržinu u ime velikih ideala. To su obični mali pastiri i zemljoradnici koji traže boga, bore se za boga ali taj bog nije po sebi dati metafizički princip nego izvor i zaloga pravednog društvenog uređenja, istinskog, ljudskog odnosa među ljudima. Potpuno krivo shvata Ćirić Stari zavet kada starozavetnog čoveka smatra homo oeconomicus-om zato što je svom bivstvovanju dao ovozemaljske dimenzije umesto nerealnog, mizantropskog prezira ljudske realnosti u ime nekih mističnih metafizičkih spekulacija koje će doneti bezizlazno helenističko-rimsko društvo i kasnije srednjovekovno-feudalno društvo. Taj „pozitivizam“ Jevreja iz Staroga zaveta stvorio je velike ideje i ideale jednakosti svih ljudi pred Bogom (onda se, bez boga, čovek nije mogao zamisliti, niti je on mogao sebe da zamisli), nasuprot institucionalnoj nejednakosti ljudi u shvatanju svih drugih ondašnjih naroda; stvorio je ideje i ideale zakonitosti date u Mojsijevom petoknjižju, po kojima je i kralj vezan zakonima, kao i ma koji obični Jevrejin; stvorio je ideju „socijalnog zakonodavstva“ koju, uostalom, priznaje i sam Ćirić. Nije slučajaj ogroman uticaj Starog zaveta na razvoj društvene i političke misli u kasnijoj Evropi i u svetu. Ljudi u borbi protiv nejednakosti, obespravljenosti i eksploatacije u mraku srednjeg veka, feudalne reakcije i apsolutizma, uvek se vraćaju na te ideje i ideale Starog zaveta, traže u njima inspiracije za borbu, kao što je to izneto u knjizi. Stoga je netačna, i jednostrana tvrdnja da je Stari zavet inspirisao samo moderni evropski kapitalizam, ako se tome ne doda da je Stari zavet, svojim postulatima o ljudskoj jednakosti i ravnopravnosti inspirisao i pokrete koji se mogu smatrati u izvesnom smislu pretečama modernog socijalizma. Već je Kaucki pokazao povezanost tih ideja sa ideologijom tzv. „jeresi“ koja je imala izvesne socijalističko-komunističke elemente. Ti elementi su bili preuzeti iz Mojsijevog „agrarnog“ zakonodavstva, kao i od proroka, čiji je Isus (kako je to u knjizi dosledno izloženo) u pogledu svojih društveno-ideoloških shvatanja, bio samo nastavljajući. Jednostrano i predubede-njem tempirano prikazivanje ove važne odlike Starog zaveta stvara ne samo krivu sliku o knjizi nego sprečava da se sagleda istina o Starom zavetu, naučna istina koju još uvek zamagljuje razne predrasude.

Uostalom, kad je reč o predrasadama, ima u osvrtu Sl. Ćirića ne samo naučnih predrasuda (uslovljenih njegovim „antropološko-filozofskim“ prilazom) nego i ličnih prema meni kao piscu. Tako, on kaže: „Moramo da konstatujemo da se A. Gams mnogo bolje snalazio na biblijskim tekstovima normativno-regulativnog karaktera. Otu-

da na primer, mnogo uspešija analiza rada i Poslanica apostola Pavla, kod koga je taj regulativni moment mnogo izrazitiji, nego u jevandeljima." (str. 325, napomena br. 17). Treba razumeti da se ja kao pravnik-civilista slabije snalazim u filozofsko-sociološkim materijama nego u „normativno-regulativnim”. Meni nije samo jasno zašto je u Poslanicama apostola Pavla i u Delima apostolskim (u kojima je opisan život i delatnost apostola Pavla) „normativno-regulativni” element naglašeniji nego u evandeljima. Ako Ćirić misli na spor prvobitnih jevrejskih i paganskih hrišćana (nazarećana) oko primene verskih rituala i zabrana iz jevrejske religije, taj spor nije nikako „normativno-regulativan”, nego je odlučujuća prekretnica u afirmisanju mistično-metafizičkih elemenata u hrišćanstvu iz kojih će se kasnije crpsti idejno opravdanje antidemokratskog, autokratskog uređenja Rimske a potom Vizantijske imperije, i kasnijeg feudalizma; prekretnice čijeg budućeg značaja ni, inače genijalni, apostol Pavle, u svojoj revnosti da osnuje i organizuje novu crkvu, nije bio svestan. A vraćanje reformacije, a naročito kalvinizma na neke „normativno-regulativne” elemente Starog zaveta, elemente kojima je svojevremeno trebalo da se sačuva plemenska demokratija, nije bilo samo borba protiv mistično-metafizičkih „preterivanja” katoličke crkve, nego i društveno-politička borba protiv onih društvenih snaga koje su se pravdale tim mistično-metafizičkim tvorevinama. Dakle, čak i onim mestima u knjizi gde se vrši analiza pravno-normativnih ili versko-normativnih momenata jevrejstva ili kasnijih kalvinističkih formacija (a krajnje formacije kalvinizma su, u suštini, vraćanje na judaizam u onom stanju u kome je on fiksiran u Starom zavetu, zaključno sa pojavom prvih rano-hrišćanskih opština) — nije to učinjeno zbog neke doktrinarne analize tih regulativa, nego zbog njihovog društveno-političkog i opštedruštvenog značaja.

Vratimo se tim povodom na ustanovu šabata — sedmog dana u nedelji kada svaki Jevrej, njegov rob, pa i njegova stoka, mora da se odmara od fizičkog rada. Zaista iznenađuje humanost zakonodavca od pre više od pet vekova pre naše ere koja čak i stoku zaštićuje. Međutim, Sl. Ćirić smatra da to nije rezultat humanosti, niti nekog drugog daljnijeg moralnog ili društvenog obzira nego — jedna čisto racionalistička mera da se obnovi radna snaga roba i stoke. To je za njega, kao i tzv. sedma „šabat” godina samo „jedna korisna ekonomska mera” (str. 322). Takav način razmišljanja (koji uostalom često susrećemo i kod Kauckog kada piše o starom jevrejskom društvu), zaista je mehanički. Šabat-godina i šabat-dan nisu rezultat nekih racionalnih, „tehnoloških” obzira; čovek društva kakvo je bilo društvo Starog zaveta, nije mogao tako racionalistički da

razmišlja o svojoj ekonomskoj zauzetosti (koju čak i nije izdvajao iz drugih svojih društvenih preokupacija). Kao što, na primer, ni propisi o zabranjenim jelima u Starom zavetu ili o obrezivanju nisu rezultat nekih higijenskih obzira (kao što neki misle, recimo da je svinjsko meso bilo štetno u podneblju stare Palestine), nego ostatak starih shvatanja o totemima i žrtvama, tako je i šabat rezultat celokupne koncepcije čoveka Starog zaveta o sebi, bogu, društvu, odnosu prema bogu i društvu; a u šabat-godini i u juvileju prepoznajemo jasan ostatak stare kolektivne plemske zemljišne svojine.

Da pogledamo mišljenje Sl. Ćirića o odnosu prema radu i o odnosu fizičkog i umnog rada, naročito kroz ustanovu šabata, kod starih Jevreja. On poriče da se kod starih Jevreja fizički rad smatrao ne samo potrebnim nego i časnim, a da se putem ustanove šabata svaki Jevrejin morao baviti i umnim radom. On o tome kaže: „O vrsti i karakteru tih „duhovnih poslova“ ne želimo da raspravljamo. Napominjemo samo da sâmo slobodno vreme, ako ne postoje drugi uslovi, ne smatramo centralnom mogućnošću za tako nešto. Blizu je pameti zamisliti nivo i vrstu duhovnih vežbi koje tog slavnog dana sprovode rob i njegov jevrejski sopstvenik. Gotovo da se o tome uopšte ne moramo informisati u dalekoj jevrejskoj prošlosti. Dovoljno je, čini se, da samo ovlaš bacimo pogled na „duhovne poslove“ kojima se u slobodnom vremenu bavi savremeni čovek. Verovatno bismo zapazili niz razlika čisto tehničkog kvaliteta, ali u kvalitet nivoa, sumnjamo.” (str. 322, napomena br. 6). Zaista je neshvatljivo, kako Ćirić može da upoređuje, i to „samo ovlaš“ bacajući pogled, subotnji odmor sa dokolicom modernog čoveka tehničkog društva. Zar treba dokazivati kakva je ogromna razlika u materijalnoj i duhovnoj strukturi društva Starog zaveta i modernog tehnokratskog društva, i u shvatanjima modernog čoveka i čoveka Starog zaveta. Ne znam šta je Ćirić mislio pod razlikom „čisto tehničkog kvaliteta“, a još manje pod „kvalitetom nivoa“, ali su i fizički i duhovni poslovi današnjeg čoveka različiti od poslova čoveka starog veka. Međutim, podsećam Sl. Ćirića na ono što sam o tome u knjizi pisao: šabat je imao za rezultat jednu vanredno demokratsku ustanovu starog jevrejskog društva, tzv. sinagogu, „zbornicu“. Tu je subotom svaki Jevrejin mogao da diskutuje, doduše o „božijim“ zakonima, ali kakav je bio stvarni karakter tih diskusija, neka vidi istupanja Isusa — mladog Jevrejina koji u „zbornici“ diskutuje sa uglednim rabinima — farisejima (to nisu sveštenici!) o temeljima jevrejskog društva, opisano u sinoptičkim jevandeljima (od kojih su neka navedena i u mojoj knjizi). Ideja sinagoge provlači se kroz skupove — zajednice prvobitnih hrišćana (nazarećana) a vaskrsava kod

raznih „jeresi“, a naročito u kalvinizmu. Recimo, „nekonformistički“ verski skupovi puritanaca u engleskoj revoluciji bili su oblici i političkog protesta, i političkog organizovanja protiv engleskih zvaničnih aristokratskih i autoritativnih društvenih formi.

A što se tiče značaja fizičkog rada u poređenju između starih Jevreja i Grka, Sl. Ćirić opravdava prezir fizičkog rada od strane starih Grka.¹) On navodi citat iz knjige prof. M. Đurića koji takođe opravdava stav Grka što su fizički rad preneli na robove da bi se oni sami posvetili javnim poslovima, politici, filosofiji. Samo, to je aristokratski stav. U tom aristokratskom stavu starih Grka i Rimljana ima zaista nečeg dopadljivog: životu se daje puna sadržina koju fizički rad ometa, smanjuje, ili čak onemogućuje, imajući naročito u vidu ondašnje proizvodne mogućnosti. Rimljanin uživa život u punoj meri, taj život mu robovi olakšavaju, ali životu daje i visoku moralnu sadržinu, bar u izvesnom periodu rimskog društva. Ako takav život ne može da ostvari, recimo ako izgubi ugled svoje profesije, ako u ratu bude pobeđen, ako izgubi političku bitku — on se ubija. Ali cena takvog životnog stava je — ropstvo ostalih ljudi. A demokratsko jevrejsko društvo, inspirisano Mojsijevim zakonima, u borbi protiv stvaranja aristokratije kod Jevreja — ima drugi stav o međuljudskim odnosima. Ilustrovaću taj stav rečima koje narod upućuje Nehemiji koji se bori protiv dužničkog ropstva i hoće da uvede Mojsijeve zakone kao pozitivno pravo u jevrejsko društvo: „... da založimo polja svoja i vinograde i kuće da dobijamo žita u ovoj gladi... da uzajmimo novaca na polja svoja i vinograde za danak carski. A tijelo je naše kao tijelo braće naše, sinovi naši kao njihovi sinovi, i eto treba da damo sinove naše i kćeri naše u roblje, i neke kćeri naše već su robinje, a mi ne možemo ništa, jer polja naša i vinograde naše drže drugi“ (Ezrina knjiga, 5, 1—5). Istina, Nehemijin pokušaj je propao, i tu se slažem sa Ćirićem (bolje reći on se slaže sa mnom, jer sam to na više mesta rekao i u knjizi) takvo društvo se nije moglo ostvariti, društveni uslovi tada još nisu bili zreli, stvaranje aristokratije, s jedne, i ropstva, s druge strane, bilo je „na liniji istorijskog razvoja“. Ali ideali jevrejske demokratije iz Sta-

¹ Shvatanje da je prezir fizičkog rada opšta odlika grčke misli, nije nesporan. Istoričar Onken o tome kaže na jednom mestu: „... Homerovski junaci nisu još poznavali obaveznu dokolicu njihovih epigona u Sparti. Pored mača nosili su i liru kao Ahil, a nisu prezali ni od grubljih radova kao što dokazuje Odisej koji je sam izdeljao svoj bračni krevet. Heziod pak peva da se veština da čovek bude omiljen kod bogova zove rad koji stvara čast, bogatstvo i sreću, a nerad stvara sramotu, siromaštvo i bedu.“ Vid. Wilhelm Oncken, Aristoteles und seine Lehre vom Staat, Berlin 1870, str. 25. Doduše, to se odnosi na period kada ropstvo u Grčkoj nije bilo uzelo maha.

rog zaveta, pa i shvatanja o ulozi rada, inspirisali su napredne pokrete čovečanstva posle vekova.

Kad smo već kod pokušaja Nehemije, da se osvrnem na centralnu zamerku na moj račun u Čirićevom „osvrtu”. Zamera mi tvrdnju da se Nehemijina „lepa misao”, po kojoj je trebalo da se u jevrejskom društvu ostvare demokratske ustanove Mojsijevih zakona, nije ostvarila jer je — citira moje reči — „ljudska sebičnost jača od ljudske solidarnosti, od težnje za jednakošću, čak i kad iza te težnje stoji autoritet kao Jahve” (tj. bog Jevreja — str. 320). Bez obzira na to što je taj citat u tekstu tako postavljen da pokaže kako ja, tobože, ne znam da je taj zahtev, „i pored svoje humane inspiracije, bio po logici društvenog kretanja apsurdan i osuđen na propast” (str. 320) bez obzira što se taj citat zastavlja negde pred rečenicom u mojoj knjizi „proces koji se odigravao svugde u ljudskom društvu nisu mogli da spreče ni Mojsijevi zakoni (str. 68 moje knjige) — navedeni citat i kontekst toga citata u Čirićevom „osvrtu” sadrži osnovni motiv njegovog osvrta: napad na moj tobožnji „pozitivizam” u analizi Biblije. Doduše ako metod, po mom mišljenju zaista marksistički, koji sam primenio u knjizi Čirić naziva pozitivizmom (str. 326), taj epitet mi čini čast. Ali je Čirić inspirisan „humanističkom” filozofsko-sociološkom „antropologijom”, što izbija iz celog njegovog osvrta, a naročito u iskrivljenom i vulgarno-polarizovanom tumačenju Marksovih stavova u njegovom mladalačkom napisu „Jevrejsko pitanje” kako sam ih izneo u knjizi (str. 323—24). Snaga Biblije a naročito Starog zaveta i njen ogroman uticaj na razvoj naše kulture i civilizacije sastoji se, između ostaloga, u tome što svoje ideje i stavove dovodi u srazmeru ne sa nekom umišljenom, iz metafizičkih koordinata izvedenom generičnošću, nego sa pravom „zemaljskom” prirodom običnog malog čoveka. Ne Platonovog aristokrate iz njegove „Države”, ili Ničeovog nadčoveka iz „S one strane dobra i zla” nego malog slobodnog stočara i zemljoradnika koji će živeti „pod svojom smokvom i svojim vinogradom” kako kaže Stari zavet. „Generičnost” čoveka je u jednakosti svih ljudi — i kralja i običnog pastira, kao što kaže navedeni citat u vezi sa Nehemijom, i robovi imaju „isto telo” kao i njihovi gospodari. Ta „generičnost”, ljudska jednakost, rezultat je — odvajanja principa boga od principa čoveka, svi su ljudi pred bogom isti i jednaki, nasuprot grčkoj religiji i grčkoj osnovnoj misli po kojoj su čak i bogovi, a kamo li ljudi, po svojoj osnovnoj suštini — nejednaki. Mojsijevi zakoni su primereni — ovozemaljskom čoveku, a ne njegovom „duhu” u nekom zamišljenom idealnom svetu. Doduše, hrišćanstvo će i tu generičnost čoveka u

izmišljenom zagrobnom životu, u svetu „duha“ učiniti, nasuprot klasičnom helenizmu, opšteljudskom (a da pri tome još više ističe razlike među ljudima na ovom svetu). Ali je to mistična metafizika — strana Starom zavetu. Današnja antropološko-filozofska metafizika čiji je poklonik, sudeći po ovom osvrtu, Ćirić, hoće ponovo do učini čoveka, pridavanjem čoveku neke idealne, u nekom metafizičkom „totalitetu“ ukorenjene „generičnosti“ — vrstom boga (slično „materijalisti“, ustvari metafizičaru, Fojerbahu, koji „otuđenje kroz boga“ hoće da vrati u „obogotvorenog“ čoveka). Dakle, poklonici takve metafizike pokušavaju da zamisle i ostvare jedan idealan svet „najbolji među mogućim svetovima“, namesto ovoga banalnog, „otuđenog“ sveta koji je naivni Volterov Panglos tako neumno smatrao najboljim od mogućih svetova. Ja, međutim, znam da moderna civilizacija, sa elementima Starog zaveta i „materijalističko-čiftinskog“, „građanskog“ društva — u kome je najzad, bar u mnogim zemljama, čovek stekao relativnu slobodu (ja slobodu ne vidim u totalitetu nego zamišljam otprilike kao što su to činili engleski i francuski pozitivisti, ubrajajući i socijaliste, 17—19. veka), blagostanje i sigurnost, uopšte nije „najbolji od mogućih svetova“. Najboljeg, pa čak ni nekog dobrog sveta, nema. Društvo nije i ne može biti savršeno, jer ni čovek nije savršen. On je — kolebljivo biće koje teško nalazi ravnotežu između svojih instinkata i svoje savesti, između straha što je upao u jedan složen i teško shvatljivi svet i svoje težnje da se održi i afirmiše u tom svetu. Ali društvo treba da mu pomogne da nađe tu ravnotežu, da nađe onu relativnu slobodu koju čovek uopšte može da ima, i sigurnost. I, u vezi s tim, neka mi Sl. Ćirić dopusti da mu, kao njegov bivši nastavnik, dam jedan savet. Neka dobro prostudira krvavu, tragičnu ljudsku istoriju u kojoj ima toliko malo svetlih trenutaka. Videće da su ipak najsvetliji periodi u ljudskoj istoriji (a svetli periodi — opet su relativan pojam) oni kada je čovek živeo po pravilima — primerenim čoveku, kao slabašnom, kolebljivom, zemaljskom biću, na primer, jevrejsko društvo Starog zaveta u izvesnim momentima, stara grčka Atina u V veku i neke druge male demokratske grčke države, Evropa i Severna Amerika 18—19. veka. Razume se i ti svetli trenuci, su više tendencija i putokaz, jer je u Atini bilo ropstva, u starim grčkim državama i u staroj jevrejskoj državi krvavih građanskih i drugih ratova, u Evropi je bilo Svete alijanse, nezasične buržoazije i bede proletarijata; ali ipak, u tim društvima čovek je mogao da nalazi neki oslonac svoje čovečnosti. A tamo gde su čoveku propisivali da je bog ili da će biti bog u zagrobnom životu, gde su pokušavali da mu nametnu metafizička,

čovjeku neprimerena merila, gde su ga hteli učiniti nečim „višim“, nego što u suštini jeste, zaista su čoveka „otuđili“, učinili su ga robom, parijom i kmetom, s jedne strane, karikaturom ili zveri od čoveka u vidu gospodara i plemića, s druge strane; izazvali su fizičku i duhovnu bedu, mrak, patnje i muke.²) (Razume se, sve je ovo rečeno u sasvim uopštenim slikama, i nadam se da Sl. Ćirić neće tvrditi na osnovu ovoga da ne znam kako kretanje ljudskog društva, pa i pojava i značaj metafizike, ima svoje zakone i zakonitosti, određenu „logiku razvoja).

² Uzmimo za primer osnivača evropske metafizike, Platona. Njegova idealna država je idealizovana Sparta. Ali i isto-rijska Sparta sa kultom nemilosrdne aristokratije, u kojoj je milosrđe bila sramota i u kojoj majka nije smela da pokazuje bol ili žalost kad bi joj novorođeno dete ubili jer nije bilo dovoljno zdravo i razvijeno; u kojoj se ljubav između muškarca i žene prezirala (doduše, ne i homo-seksualna ljubav među muškarcima) jer je brak služio samo za rađanje dece; u kojoj su se vršili formalni lovovi na helote — robove — služila je kao prauzor novoveko-nim fašističkim shvatanjima i uređenjima. B. Rasel kaže: „Spartanska država nam se čini kao model, u malom, one države koju bi uspostavili nacisti kada bi bili pobednici“ (Vid. B. Rasel, Istorija zapadne filozofije, prevod, Beo-grad, 1962, str. 113.) — Drugi veliki evropski metafizičar, Hegel, takođe je idealizovao državu i našao je u njoj ko-načno ostvarenje Ideje. Međutim, moguće je dokazati preko fon Stala, Adama Milera, Trajčke-a i drugih kontinuitet nekih Hegelovih koncepcija sa nacionalsocijalističkom dr-žavom. Rećice se, to su njegove iskrivljene, vulgarizovane ideje (recimo, ideja o „narodnom duhu“). Hitler zaista nije bio u stanju da shvati svu suptilnost Hegelovih misli. Ali kada ideje prodru u mase i postaju „materijalna snaga“, one prodiru u uprošćenoj, vulgarizovanoj formi.

VERA IKONOMOVA

XVII MEĐUNARODNI KONGRES PRIMENJENE PSIHOLOGIJE

Trebalo je doći u Lijež na veliku smotru primenjene psihologije i uveriti se: kada su nove ideje jednom rođene i nova praksa prihvaćena, onda je njihova ekspanzija nezadrživa. A još pre nekoliko decenija samo, mala grupa entuzijasta na području psihologije tražila je svoje mesto pod suncem među filozofima, biolozima i psihijatrima. Danas ne samo što su teorijske koncepcije psihologije kao posebne nauke opšte priznate i prihvaćene, već je došlo vreme kada je naglasak sa teorije uveliko prešao na istraživački rad i na primenu psihologije u svakodnevnom životu.

Kongres u Liježu upravo to pokazuje. Više nije dovoljna ni postojeća već klasična podela psihologije na grupe kao što su: klinička, pedagoška, socijalna, razvojna, psihologija rada, opšta, itd. Samim tim što je psihologija dobila praktičan zadatak i od teorijske postala primenjena nauka — ona je počela da dobija naslove užih oblasti, prema delatnostima u kojima se primenjuje: „saobraćajna”, kao deo psihologije rada, „psihologija ranog detinjstva” kao deo razvojne, „psihologija umetnosti” kao deo opšte, itd. Ova raznovrsnost bila je uveliko zastupljena na kongresu u Liježu, kako u broju tema tako i u broju referata: održano je 29 simpozijuma sa 78 referata, 20 kolokvija sa oko 97 predavanja i razgovora, kao i 291 referat na slobodnu temu, tzv. „free papers” — što ukupno iznosi 466 referata, predavanja i razgovora.

Nije onda čudo ako se u ovakvom obilju, pored izvanredno zanimljivih i dobro pripremljenih tema provuku i prikažu rezultati istraživanja manjih vrednosti, značaja i dometa. Nije čudo što se i na ovom kongresu nisu mogli izbeći oni radovi koji predstavljaju samo potvrđivanje nekih opštih, već dobro poznatih i davno utvrđenih teorijskih stavova u praksi, — na jednom uskom području od lokalnog značaja. Kod takvih referata, mogli smo uočiti autorovo dobro poznavanje psiholoških metoda i tehnika, ali su to radovi koji nisu kreativni, koji ne donose ničeg novog i zato ne bude interesovanje slušalaca. U kontrastu sa ovim stoje saopštenja interesantna i duhovita — iako se o metodama koje primenjuju može diskutovati pa čak i kritikovati — kao što je to, na primer, saopštenje iz oblasti tzv. „humanističke“ psihologije, bizarno i novo, na granici parapsihologije, a odnosilo se — kako to autor, Amerikanac Myron M. Arons kaže — na primenu „posebnog oblika vaspitanja za postizanje relaksacije tela i duše i potpunog ostvarenja svoje unutarnje ličnosti“.

Za nas su posebno bili zanimljivi oni referati koji su nam skrenuli pažnju na oblasti istraživanja koje još nisu zastupljene u našoj zemlji. To su istraživanja koja ukazuju na mogućnost primene psiholoških metoda istraživanja u oblasti stvaralaštva i umetnosti, kao i posmatranja problema zemalja u razvoju. Zato ćemo ih ukratko ovde spomenuti.

Na simpozijumu, sa zanimljivim naslovom „Otkrivanje i trening naučnih talenata“, američki psiholog Donald W. Mackinnon pročitao je rad kojim je pokazao da osobine ličnosti igraju značajnu ulogu u razvoju naučnih sposobnosti pojedinaca, ali da su one dobrim delom rezultat treninga u ranom dobu života. Standard za upoređivanje adolescenata i odraslih određen je na osnovu definicije zrele i kreativne ličnosti odraslih koja je opisana kao „... relativno neinhibirana i nekonvencionalna, nezavisna, autonomna, dominantna, samostalna, fleksibilna, samouverena“, itd. Isti rezultati potvrđeni su i u ranijim studijama drugih američkih autora, iz kojih se može videti da kreativni adolescenti pokazuju sve osobine jedne zrele ličnosti: visoku samosvest, adaptivnu autonomiju, humanističku samosvest, i, što je veoma značajno — postižu mnogo veći skor na testu discipline i efektivnosti nego kreativni odrasli. Ovo je u protivrečnosti sa široko rasprostranjenim mišljenjem da su mladi ljudi nekontrolisani, nekonvencionalni, nekonformni „boemi“. Kreativni adolescenti su, naprotiv, veoma samodisciplinovane i dobro integrisane ličnosti. Iz ova sledi implikacija— značajna za one koji se

bave vaspitanjem omladine — da se disciplina i samokontrola mora naučiti u najranijem periodu života. Autori skreću pažnju na to da se pri tome mora voditi računa o neželjenim efektima ukoliko se vaspitanik „preuči” te postane rigidna ili kompulzivna ličnost.

U okviru istog simpozijuma češki naučnik — J. Hlavsa podneo je referat pod naslovom „Stepeni kreativnog intelekta i njihova kultivacija”. Prikazana je tabela sa tri stepena kreativnog intelekta koje autor opisuje kao „intuitivna kreativnost”, „kreativno mišljenje” i „sposobnost za logičko-šemaske operacije”. Na osnovu ovakva tri stepena kreativnosti autor konstruiše sistem pomoću kojeg se može vršiti kultiviranje kreativnog potencijala pojedinaca, kao i sistem za oslobađanje procesa kreativnog mišljenja pri rešavanju naučnih problema.

Pod zajedničkim naslovom „Odnos između umetnosti i ličnosti: problemi dijagnoze i prognoze” izneseni su na sledećem simpozijumu rezultati nekoliko empirijskih studija od američkog autora Frank Barron-a. Opisana je veza koja postoji između načina izražavanja u umetnosti i nekim varijablama ličnosti, motivacije i sposobnosti. Prikazane su i neke nove tehnike ispitivanja u oblasti vizuelne percepcije na različitim subjektima, koje su donele veoma zanimljiv zaključak: umetnici postižu na ovim testovima, kada se uzmu zajedno sa skorovima na nekim od inventara ličnosti, podjednako visoke rezultate kao i šizofreni pacijenti — doduše, kaže autor, kroz različite forme odgovora. Ovim je data određena psihometrijska indikacija za postojanje neuobičajenog psihičkog stanja kod kreativnih osoba. Drugim rečima, kreativnost se može okarakterisati kao jedno posebno iskustvo, slično psihotičnim tendencijama, u matricama racionalnosti, realizma i uspešnosti ličnosti.

Drugi američki autor, R. Helson, dolazi do zaključka da se na osnovu literarnog rada umetnika, može izvršiti tipologija njegove kreativne ličnosti. Nakon što je izvršio analizu motiva za stvaranjem u oblasti literature, autor je književnike podelio u tri grupe — prema tipu njihovog stvaralaštva, koje odgovaraju Aristotelovoj klasifikaciji na tragično (herojsko), lirsko i komično. Upoređujući stil rada, tip ličnosti i životnu istoriju pojedinih književnih stvaralaca, autor je pronašao da 80% ispitanika potvrđuje njegovu pretpostavku po kojoj je način njihovog pisanja (tragično, lirsko, komično) rezultat upravo ovih ispitivanih osobina. Na primer, književnik koji pokazuje afinitet za tip heroja, poseduje samosvestan ego, a u životu je orijentisan na

uspeh, na postignuće. Književnik koji izražava više lirski raspoloženja poseduje ego koji je manje samosvestan i teži ka opisivanju osećanja i raspoloženja. Komična forma izražavanja odgovara književnicima koji imaju potrebu da se eksponiraju, da opominju. Uzrok opredeljivanja za jedan od ova tri tipa izražavanja, autor istraživanja vidi u konfliktnim i nerešenim situacijama sa roditeljima. Po njemu su tragičan i lirski tip izražavanja samo kompenzacija za lišavanja u detinjstvu u odnosima sa ocem, odnosno majkom. Usvajanje šeme komičnog reflektuje postojeći konflikt između osećanja divljenja ocu (subjekti u ovom istraživanju su bili muškarci) i odbijanja da se u životu preuzme njegova uloga.

Iz simpozija pod naslovom „Internacionalne i međukulturne sličnosti i razlike u crtama ličnosti” izdvojili smo zanimljivo istraživanje koje ukazuje na vezu između nacionalnih razlika i stepena anksioznosti. Jedna od primenjenih metoda u ovom radu sastoji se u tome što su neke demografske varijable upotrebljene kao merila na osnovu kojih se može zaključiti o nivou anksioznosti jedne nacije: procenti samoubistava, mentalnih oboljenja, alkoholizma, nesrećnih slučajeva, konzumiranja cigareta, koronarnih oboljenja, ulkusa na duodenumu. Ovi procenti tretirani su kao „skorovi na testu”, dovođeni u međusobnu vezu i analizirani pomoću faktor-ske analize, kako bi se otkrilo postojanje opšteg faktora. Taj opšti faktor interpretiran je kao anksioznost, a nacije su zatim, na osnovu postignutih skorova na testu, razvrstane u rang listu prema stepenu anksioznosti. Pokazalo se da su sa najvišim stepenom anksioznosti nacije Japan i Nemačka, a sa najnižim Island i Velika Britanija.

Da spomenemo još i simpozij sa veoma privlačnim naslovom: „Psihološke studije o problemima zemalja u razvoju”, na kome je, između nekoliko veoma zanimljivih referata, pažnju privuklo istraživanje američkog psihologa Harry C. Triandis-a o psihološkim dimenzijama modernizacije. Neosporno je da čovek našeg vremena pokazuje i jedan broj opštih karakteristika koje se mogu sresti svuda, bez obzira na kulturu u kojoj pojedinac živi. Ali, pored toga, on poseduje osobine koje su specifične samo za savremenog, modernog, tj. civilizovanog čoveka: otvorenost za nova iskustva, relativna nezavisnost od roditeljskog autoriteta, zainteresovanost za događaje svoga vremena, sposobnost da se planira i odgađa zadovoljenje, zatim osećanje da može da gospodari prirodom i da kontroliše impulse koje dobija iz svoje okoline, veru u determinizam i nauku. Moderan čovek

ima široku kosmopolitsku perspektivu, ima odličan standard, optimističan je u pogledu mogućnosti da kontroliše svoju okolinu.

Pojedine studije u okviru ovog simpozija ističu kao prvi preduslov za moderan pogled na život — obrazovanje, i ukazuju na najefikasnije metode vaspitanja dece za formiranje moderne ličnosti. Opšti zaključak ovog simpozijuma je: potreba za istraživanjima posledica modernizacije je veoma urgentna, jer nisu sve posledice uvek i poželjne. Treba imati u vidu da modernizacija doprinosi slabljenju tradicionalnog socijalnog jedinstva, što se u pojedinim istraživanjima dovodi u vezu sa povećanim procentom samoubistava. Pojačane su, na primer, one indikacije koje nam govore o postojanju socijalne dezorganizacije. Anonimnost velikih industrijskih centara povezana je sa de-individualizacijom, a promene koje se mogu videti u nivou aspiracije često su neumerene, vode frustraciji i stvaraju predispoziciju za agresivno reagovanje. U tom kontekstu, psihologija je sagledana kao nauka koja može da pruži značajan doprinos za sagledavanje i rešavanje ovih problema.

Pored ovih, bilo bi, zaista, još mnogo drugih zanimljivih referata sa kongresa koje bi ovde valjalo spomenuti, kada ne bi bilo prostornog ograničenja.

Na kraju, da istaknem jednu značajnu činjenicu: ovogodišnji XVII kongres u Liježu postigao je rekord po broju učesnika. Počelo se skromno — sa 17 učesnika iz 8 zemalja, koliko ih je bilo godine 1920. na Prvom međunarodnom kongresu primenjene psihologije u Ženevi, da bi se u Liježu broj učesnika popeo na preko dve hiljade, iz ukupno 61 zemlje sveta! Psihologija više ne poznaje granice. To i jeste krajnji cilj ovakvih skupova: da pokažu da ljudi mogu da komuniciraju i razumeju jedni druge, bez obzira na narodnost, jezik ili rasu.

POVODOM PROŠLOG BROJA „KULTURE“

Na osnovu čl. 53 st. 1 Zakona o štampi i drugim vidovima informacija Okružno javno tužilaštvo u Beogradu donelo je 19. VIII 1971. godine Rešenje o privremenoj zabrani rasturanja časopisa „Kultura“, tematskog dvobroja posvećenog religiji. Privremena zabrana rasturanja izrečena je zbog članka Nikolaja Berdajeva *Carstvo duha i česara* kojim se, kako se navodi u rešenju, iznose lažna i izopačena tvrdjenja i izaziva uznemirenje građana kao i neposredno remeti održavanje prijateljskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.

Na glavnom javnom pretresu, održanom 23. avgusta 1971. godine, Okružni sud nije prihvatio odbranu zastupnika izdavača, odnosno redakcije, koja se u glavnim crtama sastojala u sledećem: da je časopis naučnog karaktera, da je broj tematski koncipovan da tekst Berdajeva izražava samo jedno od mišljenja o fenomenu religije i da je broj pripreman više od godinu dana tako da ne može da bude povezan sa aktuelnim međunarodnim događajima. Okružni sud u Beogradu je doneo sledeće rešenje: „Zabranjuje se rasturanje časopisa *Kultura* — tematski broj posvećen religiji u izdanju Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, ul. Nemanjina br. 24/II, zbog povrede propisa čl. 52 st. 1, tačka 1, 2. i 6. Zakona o štampi i drugim vidovima informacije“.

Izdavač časopisa je izjavio žalbu Vrhovnom sudu Srbije protiv rešenja Okružnog suda u Beogradu. Dana 3. septembra 1971. godine održana je sednica Veća Vrhovnog suda na kojoj su razmatrani svi spisi ovog predmeta zajedno sa prvostepenim rešenjem i žalbom. Istog dana Vrhovni sud je doneo sledeće rešenje: „Preinačava se rešenje okružnog suda u Beogradu Kr. 99/71. od 23. avgusta 1971. godine tako što se odbija predlog Okružnog suda javnog tužioca u Beogradu da se izrekne zabrana rasturanja časopisa *Kultura* — tematski broj posvećen religiji u izdanju Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nemanjina, 24/II, te se poni-

štava rešenje Okružnog javnog tužioca u Beogradu Ut. br. 73/71. od 19. avgusta 1971. godine o privremenoj zabrani rasturanja navedenog broja časopisa *Kultura*." U obrazloženju rešenja se kaže: „Naime, bez obzira na ideološke postavke iznete u članku Berđajeva, stoji i sledeće: Članak Berđajeva dat je u širem kontekstu konfrontacije ideoloških pogleda na religiju, s tim što je Okružni sud i sam utvrdio da redakcija i lica koja su učestvovala u pripremi ovog broja časopisa ne dele mišljenje i neprihvatljive stavove Berđajeva iznete u tom članku, o čemu je redakcija časopisa napomenula u uvodnom delu za taj broj. Prema tome, stavovi iz članka Berđajeva i ne mogu da se tretiraju nezavisno od takve koncepcije broja časopisa *Kultura* u pitanju. Samim tim, ne može se prihvatiti ni zaključivanje Okružnog suda o mogućnosti uznemirenja građana pošto se iz uvoda ovog broja časopisa vide razlozi sa kojih je i taj članak uvršćen u ovaj broj časopisa, a ti razlozi, upravljani na kompariranje stavova pojedinih autora o religiji, isključuju mogućnost uznemirenja građana zbog činjenice da je objavljen članak i jednog poznatog filozofa-antimarksiste.”

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

COMMUNE DE LYON

*Le Comité démocratique de la Garde nationale du Rhône,
Le Comité central démocratique de l'Alliance républicaine du Rhône aux
Lyonnais.*

CITIZENS,

La Commune vient d'être proclamée de tout le territoire de l'État-de-Ville, son approvisionnement éditorial de la population lyonnaise.

Nous vous, qui, le premier, en l'opinion, a parlé la République, ne pouvons nous l'oublier.

Remontez à cette montagne et toutes les populations lyonnaises :

Elle veut de nouveau un établissement de la Liberté et de la vraie République.

Elle veut de reprendre la direction de ses intérêts, trop longtemps obscurcis par le Pouvoir central.

1. — La Commune, l'État, nous avons en pouvoir en fait, qui nous avons dans ce sens le Pouvoir central et la Police nationale.

Avec la Commune, les intérêts éditoriaux, les droits publics ne sont plus gommés, les institutions sociales, attendues avec une certaine impatience par les travailleurs, sont fondées et mises en pratique.

2. — La Commune, l'État, nous avons en pouvoir en fait.

3. — Les travailleurs et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

4. — Les habitants et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

5. — Les habitants et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

6. — Les habitants et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

7. — Les habitants et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

8. — Les habitants et les citoyens sont toujours en attendant que disparaissent l'édifice plus solide appelé "Pouvoir central".

VIVE LA COMMUNE! VIVE LA RÉPUBLIQUE!

Pour le futur de la France nationale.

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

LEONARDINI, MAJARDI, ZERUARDI, A. DE MAN, ORANGETT

VI DEO

SUMMARY

Ivan Ilich
**AN ALTERNATIVE
TO SCHOOLING**

The paper is in fact the lecture given by Mr. Ivan Ilich (Centro de Intercultural de Documentacion, Cuernavaca — Mexico) in Belgrade towards the end of 1971.

The existing school-system gives rise to numerous problems. Imposed teaching stiffens in the majority of people the wish for independent learning, while knowledge is treated as goods meant for the market. The de-establishment of the school as institution is a necessity. A fundamental alternative within education is: we can either work towards the introduction of horrifying educational innovations that teach about the world becoming ever more alienated, terrifying and non-transparent, or we can create conditions for a new era, in which technology would be used to make society more humane, so that all men could again learn the facts and use the means shaping their lives. The institutionalized school has developed the so called latent curriculum. The latent curriculum is a ritual that can be considered an official introduction into modern society, an introduction that is institutionally established through schooling. The purpose of this ritual is to hide from the participants the contradictions between the myth of the egalitarian society and the class-conscious reality confirmed by the ritual. Once realized as such, these rituals lose their power, and that is what is at present beginning to happen with the schooling. However, the danger implicit in the orientation of the school towards the market and the accompanying effect of subordination of the former to the technological progress bring about the demands for de-schooling of society. The person interested in learning does not need a school as a stiff monopolistic institution. There are broad possibilities open to education beyond the established school: there already exist elementary collections of tools available to everybody, popular manuals covering technical, medical and scientific achievements and skills, there are educated individuals wishing to share their knowledge with others on a non-institutional basis, etc. The liberation of culture and social structure of the school calls for such an employment of technology as would ensure a participation policy, the majority consensus and a classless growth, all these helping us to avoid a Brave New World in which a Big Brother would educate us.

Miloš Nemanjić:
**CULTURAL NEEDS AND
CULTURAL VALUES**

The point of departure of the paper is that cultural need has remained alienated need. Anthropologically present with all men, it has remained undevelopped or has not been able to express itself and become a conscious striving.

Cultural need is, according to its basical characteristics, a stratified need. It is not merely an aspiration, a pure ability, a simple economical possibility, or a careless leisure-time in which some selection is not made according to a criterion of value. First of all, on the antropological basis it is realized only in combination with certain cultural content and with certain cultural form. Second, cultural need presupposes an inner condition, in fact motivation that will be expressed as certain interest in relation to some form of spiritual works. Thirdly, this need, in culturological terms, includes a relatively developed capacity for symbolical transcription, for an understanding of what a given cultural content as a symbolical form means. Finally, having for its basis values, cultural need in its realization implies favourable social condition: a minimum of leisure-time and certain economical potentiality.

There are three fundamental kinds of cultural need: linguistical, cognitive and aesthetic.

Remaining the all-inclusive medium of culture, language is not only a passive instrument, a communication means: it expresses but also creates human experience arising out of social practice.

Cognition expresses the creative, developmental aspect of knowledge and includes: all-inclusiveness and the criterion of truth. In that sense, the cognitive need means an aspiration towards the liberation of cognition from socio-historical limitations and an aspiration towards completeness and truthfulness.

The aesthetic need should be understood as need for a characteristic, aesthetic experience arising in confrontation with artistic work.

Danica Mojsin-Trailović:

**ELEMENTS OF SOCIAL
MORPHOLOGY OF BELGRADE**

Any research of this kind, that is having for its subject a relatively independent part of the segment of social activities — cultural activities, must take into account the characteristics of social community at large, the activities considered taking place within it. The paper centers on the elements of the morphological-ecological structure of Belgrade population. The basical approach of the paper are represented by the social morphology studying the material structures of groups, their density, extension and their significance for the phisionomy of the town.

The phisionomy of the town bears simultaneous reflexion of peculiar characteristics of an urban environment having a tradition that is component of its beginning as well as all the characteristics of the general social community.

Cultural life of personality, a formed pattern of cultural behaviour is, in that sense, then, greatly dependent on the development stage of cultural needs within motivational and value system of the personality structure itself, which develops and is constituted whithin the social-cultural context of a given environment (family, educational and cultural institutions).

Bearing this in mind, it is clear that the economical factor determines the latent framework for the creation and realization of cultural needs of a personality. The economical possibilities of family is the constitutive factor in the educational process, because authentic cultural needs are creating primarilly within family.

On the other hand, the economical strengthening of the town brings about its new functions, through which ever-increasing needs are gratified, including the cultural ones. One of these cultural functions is the rise and multiplication of institutions dealing with the activities considered.

Finally, the paper deals with the problem of the conflict between the normative principle expressing the right of all to culture and the real possibilities preventing the exertion of the right.

CONTENTS

The Paris Commune

<i>Holiday</i> — — — — —	8
Jean Gacon <i>The Paris Commune: Chronology</i> — — — — —	10
Paul Chauvet <i>The Paris Commune vis-à-vis Education and Culture</i> — — —	15
Dr Radoslav Joksimović <i>The Paris Commune and Arts</i> — — — — —	25
Françoise Hân <i>The Paris Commune and the Poets</i> — — — — —	43
Tihomir Vučković <i>The Paris Commune and the Theatre</i> — — — — —	53
Darko Suvin <i>The Paris Commune and the Theatre Organization</i> — — — — —	57
<i>The Commune Debate on the Theatre</i> —	62
<i>Theatre Criticism during the Commune</i>	70
Yuriy Danilin <i>The Dramas by the Communards</i> — — — — —	80
Georges Soria <i>The Paris Commune and Art</i> — — — — —	87
Michel Bonin <i>The Press during the Paris Commune</i> — — — — —	99
Sveozar Marković <i>The Death of the Paris Commune</i> — — — — —	108
Kosta Milutinović <i>The Paris Commune and Serbia</i> — — — — —	115

Themes

Ivan Ilich <i>An Alternative to Schooling</i>	130
Miloš Nemanjić <i>Cultural Needs and Cultural Values</i> — — — — —	152

Investigations

Danica Mojsin-Trailović <i>Elements of Social Morphology of Belgrade</i> — — —	164
--	-----

Reviews

Nikolaj Timčenko <i>S. Kierkegaard: The Concept of Anxiety</i> — — — — —	182
Božidar Jakšić <i>Do we Live in a Time out of Season?</i> — — — — —	185
Mirko Đorđević <i>Culture — Man's Fate</i>	193
Stanoje Ivanović <i>Towards a new Vision of the World</i> — — — — —	200

Information

Marija Majdak <i>Audiences as a Formula</i>	208
<i>Writer's Income Depend on Readers, too</i>	214
Vera Ikonomova <i>Motivation and Personality</i>	217
Dr Marija Đukanović <i>Fifty Centuries of Persian Culture</i>	230
Dr Andrija Gams <i>Man and Religion</i>	236
Vera Ikonomova <i>XVII Internacional Congress of Applied Psychology</i>	244
<i>On the Delay of „Kultura”, 13/14 1971.</i>	249
<i>Summary</i>	251

KULTURA

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

IZ SADRŽAJA

Ivan Ilić

ALTERNATIVA ŠKOLOVANJU

Danica Mojsin-Trailović

ELEMENTI DRUŠTVENE
MORFOLOGIJE BEOGRADA

Pol Šove

STAV KOMUNE PREMA
PROSVETI I KULTURI

Radoslav Josimović

PARISKA KOMUNA
I UMETNOST

Fransoaz Han

PARISKA KOMUNA I PESNICI

PARISKA KOMUNA
I POZORIŠTE
